

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E YOZGAT'TA DEMOGRAFİK YAPı
(1878-1950)

Doktora Tezi

Meral ŞAHİN

Danışman
Prof. Dr. Ahmet OĞUZ

Nevşehir
Aralık 2023

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E YOZGAT'TA DEMOGRAFİK YAPI
(1878-1950)

Doktora Tezi

Meral ŞAHİN

Danışman
Prof. Dr. Ahmet OĞUZ

Nevşehir
Aralık 2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan
Meral şAHİN

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yozgat’ta Demografik Yapı (1878-1950)” adlı Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Meral ŞAHİN

Danışman
Prof. Dr. Ahmet OĞUZ

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Ahmet OĞUZ danışmanlığında, Meral ŞAHİN tarafından hazırlanan “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yozgat’ta Demografik Yapı (1878-1950)” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

29 /12 / 2023
(Tez Savunma Tarihi)

JÜRİ

Danışman : Prof. Dr. Ahmet OĞUZ

Üye : Prof. Dr. Cihat YILDIRIM

Üye : Doç. Dr. Hasan KARAKÖSE

Üye : Doç. Dr. Ercimet SARIAY

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SARAÇ

İMZA

.....

.....

.....

.....

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun /..... / tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /.....

Dr. Öğr. Üyesi
Volkan Recai ÇETİN
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Doktora eğitimi sırasında ders aşamasından başlayarak, tez konusunun belirlenmesi, araştırma ve yazım aşamasında tecrübelerini paylaşarak bilgileri ile yol gösteren tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ahmet OĞUZ Hocama teşekkür ederim. Tez İzleme komitesi toplantıları sırasında tezin olgunlaşmasında görüş ve önerileriyle değerlendirmelerime katkı sağlayan Sayın Prof. Dr. Cihat YILDIRIM Hocama, doktora ders sürecinde ve Tez İzleme Komitesi toplantıları sırasında görüş ve önerileri ile katkıda bulunan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SARAÇ Hocama teşekkür ederim.

Doktora yeterlilik sınavında görüş ve önerileriyle katkı sağlayan Sayın Prof. Dr. Memet YETİŞGİN, Sayın Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ ve Sayın Doç. Dr. Mustafa Edip ÇELİK Hocalarıma teşekkür ederim. Doktora ders sürecinde aldığım dersler çerçevesinde verdikleri bilgilerden dolayı Sayın Doç. Dr. Gülser YARDIM, Sayın Doç. Dr. Tekin TUNCER ve Sayın Doç. Dr. Murat KILIÇ Hocalarıma teşekkür ederim.

Fransızca eserlerin tercümesi ve tezin okunmasında yardımlarını esirgemeyen kardeşim Uğur ŞAHİN'e, İngilizce metinler konusunda yeğenim Gülşah Esra ÇELİK'e ve Almanca eserlerin tercümesinde Tuba ALBAYRAK Hocama teşekkür ederim. Tezi okuyarak Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu'nda yer alan kurallar çerçevesinde katkıda bulunan ve gerekli düzeltmeleri yapan kardeşlerim Sürur ÖZTÜRK ve Uğur ŞAHİN'e ayrı ayrı teşekkür ederim.

Kaynaklara internet ortamında hızlı erişimimi sağlayan; Cumhurbaşkanlığı Arşivlerine, İSAM, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, TTK, TBMM, IRCICA ve Ankara Millî Kütüphanelerine, YÖK Tez Tarama, İnternet Archives ve diğer internet sitelerinde katkı sağlayan kurum, kuruluş ve kişilere, ayrıca Yozgat İl Halk Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim. Tez kaynaklarının taranması, metnin raporlanması ve bilgisayara aktarma aşamalarında emeklerini esirgemeyen eşime, nüfus grafiklerinin ve sayfa düzenlemelerinin hazırlanmasındaki katkılarından dolayı oğlum Oğuz Kağan'a teşekkür ederim.

Ortaokul ve lise eğitimim için okul dönemlerinde Selimli köyünden Sarıkaya ilçe merkezine taşınarak eğitim süreçlerimi tamamlamam ve akademik çalışma yapmam hususunda her zaman beni teşvik eden ve cesaretlendiren, varlığımın sebebi rahmetli annem Semiha ve babam Erdal ŞAHİN'i şükran duygularıyla anıyorum. Ruhları şad olsun.

Meral ŞAHİN

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E YOZGAT'TA DEMOGRAFİK YAPI (1878-1950)

Meral ŞAHİN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Aralık 2023

Danışman: Prof. Dr. Ahmet OĞUZ

ÖZET

Bu çalışmada 1878-1950 yılları arasındaki 72 yıllık süreçte Yozgat'ın nüfusu ve demografisi nicelik ve nitelik açısından ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte, Osmanlı Dönemi'nde iki ve Cumhuriyet Dönemi'nde ise beş genel nüfus sayımı yapılmıştır. Yozgat, coğrafi mekân olarak pek çok medeniyetin ya geçiş noktasını ya da yerleşim merkezini oluşturmuştur. İdarî taksimat sebebiyle sık sık sınırları değişerek bugünkü haline kavuşmuştur. Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, 1876 I. Meşrutiyet, 1908 II. Meşrutiyet, 1911 Trablusgarp Savaşı, 1912-1913 I. ve II. Balkan Savaşları, 1914-1918 I. Dünya Savaşı ile bu dönemde gerçekleşen Ermeni Tehciri, 1918-1923 Millî Mücadele Dönemi, Yozgat'taki nüfus hareketliliğini etkileyen önemli faktörlerdir. Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik akımı XIX. yüzyılda azınlık ayaklanmalarına ivme kazandırmıştır. Bu siyasî çerçevede hem Osmanlı merkezî hükümeti hem de azınlıklar, nüfus sayımlarına daha fazla önem vermişlerdir. Demografik olarak doğum, ölüm, iç ve dış göçler, kuraklık, kıtlık, sel, deprem, salgın hastalıklar, toplumsal yaşamdaki olaylar, savaş, barış, vergi ve askerlik yükümlülükleri nüfus verilerini büyük oranda etkilemiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde ise yeni bir devletin her alanını kapsayan değişim sürecinde nüfus artışını teşvik eden politik uygulamalar da ortaya konulmuştur. Lozan Barış Antlaşması'nı takip eden dönemde nüfus mübadelesi Yozgat'ı da etkilemiştir. Rum nüfusunun gönderilmesi ve yeni gelen göçmenler, Yozgat'ın etnik ve dinî çehresini büyük oranda değiştirmiştir. Nüfus, zaman zaman inişli-çıkışlı bir seyir izlemişse de genelde durağan seyretmiştir. Nüfusun, ağırlıklı olarak kırsal kesimde yaşadığı, tarım ve hayvancılıkla uğraştığı görülmektedir. Şehir merkezlerinde ise genellikle bir mesleğe yönelik faaliyet gösterenler bulunmaktadır. Bu çalışmada kronoloji takip edilerek tümevarım metodu kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Cumhuriyet, Nüfus, Demografi, Bozok, Yozgat, 1878-1950

DEMOGRAPHIC STRUCTURE IN YOZGAT FROM OTTOMAN TO REPUBLIC (1878-1950)

Meral ŞAHİN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences,

Department of History, Phd Dissertation, December 2023

Advisor: Prof. Dr. Ahmet OĞUZ

ABSTRACT

In this study, population and demography of Yozgat covering a period of 72 years between 1878-1950 is attempted to be revealed quantitatively and qualitatively. During this period, two general censuses were taken in Ottoman Period and five general censuses were taken in the Republic Period. Geographically, Yozgat was a transit point or a center of population of many civilizations. Yozgat reached its present position after its boundaries had been changed over and over again due to administrative partition. During that period, 1877-1878 Ottoman-Russian War, 1897 Ottoman-Greek War, 1876 the First Constitutional Era, 1908 The Second Constitutional Era, 1911 Turco-Italian War, 1912-1913 The First and Second Balkan Wars, 1914-1918 The First World War, and Deportation of Armenians in this period and 1918-1923 War of Independence were the important factors that affected population mobility in Yozgat. Nationalism Movement arising out of French Revolution accelerated minority rebellions. Within this political framework, both Ottoman central government and minorities gave much more importance to censuses. Demographically, births, deaths, internal and external migrations, drought, floods, earthquakes, epidemics, social events, wars, peace, taxes and military obligations affected population data significantly.

In the Republic Period, political applications promoting increase in population were initiated during the period of change that contained every area of a new state. In the period following Lausanne Peace Treaty, population exchange did also affect Yozgat. Deportation of Greek population and new immigrants altered ethnic and religious features of Yozgat substantially. The population was generally stationary in spite of a progress with ups and downs from time to time. It is seen that the population was mostly living in rural areas and dealing with agriculture and husbandry. In the city centers, there were those working generally for a profession. In this study, inductive method was used following the chronology.

Keywords: Ottoman, Republic, Population, Demography, Bozok, Yozgat, 1878-1950

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ	xii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
YÖNTEM VE KAYNAKLAR.....	1
Araştırmanın Konusu.....	1
Araştırmanın Amacı.....	1
Araştırmanın Önemi.....	2
Araştırmanın Yöntemi	3
Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları	4
Araştırmanın Kaynakları.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
YOZGAT'IN ADI, FİZİKİ COĞRAFYASI, TARİHİ, İDARİ VE EKONOMİK YAPISI	11
1.1. Bozok/Yozgat Adı	11
1.2. Yozgat'ın Fizikî Coğrafyası	15
1.3. Yozgat'ın Tarihi.....	19
1.4. Yozgat'ın İdarî Taksimatı	23
1.4.1. 1878-1923 Yılları Arasında Yozgat'ın İdarî Taksimatı	23
1.4.2. 1923-1950 Yılları Arasında Yozgat'ın İdarî Taksimatı	30
1.5. Yozgat'ın Ekonomisi	35
İKİNCİ BÖLÜM	43
OSMANLI DÖNEMİ (1876-1893) YOZGAT SANCAĞI NÜFUSU	43

2.1.	Osmanlı Dönemi Genel Nüfus Sayımları (1831-1905)	43
2.2.	1876 Yozgat Sancağı Nüfusu	57
2.3.	1878 Yozgat Sancağı Nüfusu	63
2.4.	1882 Yozgat Sancağı Nüfusu	73
2.5.	1883 Yozgat Sancağı Nüfusu	75
2.6.	1886 Yozgat Sancağı Nüfusu	77
2.7.	1889 Yozgat Sancağı Nüfusu	80
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		89
OSMANLI DÖNEMİ (1893-1923) YOZGAT SANCAĞI NÜFUSU		89
3.1.	1893 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Sancağı Nüfusu	89
3.2.	1894 Yozgat Sancağı Nüfusu	97
3.3.	1900 Yozgat Sancağı Nüfusu	103
3.4.	1902 Yozgat Sancağı Nüfusu	106
3.5.	1905 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Sancağı Nüfusu	108
3.6.	1907 Yozgat Sancağı Nüfusu	112
3.7.	1912 Yozgat Sancağı Nüfusu	117
3.8.	1914 Yozgat Sancağı Nüfusu	118
3.9.	1917 Yozgat Sancağı Nüfusu	126
3.10.	1919 Yozgat Sancağı Nüfusu	127
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....		131
CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950) YOZGAT VİLÂYETİ NÜFUSU		131
4.1.	Cumhuriyet Dönemi Genel Nüfus Sayımları (1927-1950).....	131
4.2.	1923-1926 Yozgat Vilâyeti Nüfusu	134
4.3.	1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Vilâyeti Nüfusu	143
4.4.	1935 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Vilâyeti Nüfusu	151
4.5.	1940 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Vilâyeti Nüfusu	158
4.6.	1945 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Vilâyeti Nüfusu	160
4.7.	1950 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Vilâyeti Nüfusu	164
SONUÇ.....		170
KAYNAKÇA.....		174
EKLER.....		199
ÖZ GEÇMİŞ.....		208

KISALTMALAR

A.} MKT. MHM.	: A.} Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.mad.	: Adı Geçen Madde
a.g.s.	: Adı Geçen Sözlük
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
ATASE.	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi
AVS.	: Ankara Vilâyeti Salnamesi
BCA.	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BEO. DÂHİLİYE.	: Bâbîâlî Evrak Odası Dâhiliye
BEO. HARBİYE.	: Bâbîâlî Evrak Odası Harbiye
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C. AS.	: Cevdet, Askeriye
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren/Çevirenler
Der.	: Derleyen
DH. EUM. 5. Şb.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 5. Şube
DH. EUM. ECB.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Ecanib Kalemî
DH. EUM. EMN.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi
DH. EUM. MEM.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemî
DH. EUM. VRK.	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemî
DH. EUM.	: Dâhiliye, Emniyet-i Umumiye
DH. İ. UM. EK.	: Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri
DH. MKT.	: Dâhiliye Mektubi Kalemî
DH. MUI.	: Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH. SN. THR.	: Dâhiliye Sicilli Nüfus Tahrirat Kalemî
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Şifre Kalemî
DH. TMIK. M.	: Dâhiliye Muamelat
EVKAF	: Evkaf
H.	: Hicrî Tarih
HAT.	: Hatt-ı Hümayun
Haz.	: Hazırlayan/Hazırlayanlar
HR. İM.	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
HRT.	: Haritalar

HSDHADB.	: Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı
IRCICA.	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İ. DH.	: İrade, Dâhiliye
İ. HUS.	: İrade, Hususi
İ. MMS.	: İrade, Meclis-i Mahsus
İ. ŞD.	: İrade, Şuray-ı Devlet
İSKÂN.	: Toprak İskân Genel Müdürlüğü Muhacirin Fonu İskân
KDB.(1928-).	: Başbakanlık, Kararlar Daire Başkanlığı Fonu
M.	: Milâdî Tarih
ML. MSF. d.	: Maliye Nezareti Defterleri
MUAMELAT.	: Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü, Muamelat Fonu
MUHACİRİN.	: Toprak İskân Genel Müdürlüğü, Muhacirin Fonu
nr.	: Numara
R.	: Rûmî Tarih
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SDAO.	: Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye
SEVKİYAT.	: Toprak İskân Genel Müdürlüğü, Muhacirin Fonu, Sevkiyat
ss.	: Sayfadan Sayfaya
ŞD.	: Şuray-ı Devlet
TBMM.	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC.	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCDS.	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi
TCDY.	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Y. A. HUS.	: Yıldız, Hususi Maruzat
Y. A. RES.	: Yıldız, Resmî Maruzat
Y. MTV.	: Yıldız, Mütenevvi Maruzat
Y. PRK. UM.	: Yıldız, Perakende Evrakı Umumi
Y. PRK. A.	: Yıldız, Perakende Evrakı Sadaret
Y. PRK. AZJ.	: Yıldız, Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız, Perakende Evrakı Başkitâbet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. DH.	: Yıldız, Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. 1935 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat'ın İdarî Taksimatı.....	32
Tablo 2. 1940 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat'ın İdarî Taksimatı.....	32
Tablo 3. 1945 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat'ın İdarî Taksimatı(1)	33
Tablo 4. 1945 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat'ın İdarî Taksimatı(2)	33
Tablo 5. 1950 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat'ın İdarî Taksimatı(1)	34
Tablo 6. 1950 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat'ın İdarî Taksimatı(2)	34
Tablo 7. 1920-1953 Yılları Arasında Yozgat'a Bağlı Kazalar	34
Tablo 8. 1889-1890 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı Nüfusu(1)	80
Tablo 9. 1889-1890 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı Nüfusu(2)	84
Tablo 10. 1893 AVS'ye göre Yozgat Kazası Nüfusu	90
Tablo 11. 1893 AVS'ye Göre Çorum Kazası Nüfusu	91
Tablo 12. 1893 AVS'ye Göre Çorum Kazası Nahiye ve Köyleri Nüfusu	91
Tablo 13. 1893 AVS'ye Göre Sungurlu Kazası Nüfusu.....	92
Tablo 14. 1893 AVS'ye Göre Sungurlu Kazası Nahiye ve Köyleri Nüfusu.....	92
Tablo 15. 1893 AVS'ye Göre Akdağmadeni Kazası Nüfusu.....	93
Tablo 16. 1893 AVS'ye Göre Akdağmadeni Kazası Nahiye ve Köyleri Nüfusu.....	93
Tablo 17. 1893 AVS'ye Göre Boğazlıyan Kazası Nüfusu.....	93
Tablo 18. 1893 AVS'ye Göre Boğazlıyan Kazası Nahiye ve Köyleri Nüfusu.....	94
Tablo 19. 1893 AVS ve Arşiv Belgesine Göre Yozgat Sancağı Etnik ve Dinî Nüfusu.....	95
Tablo 20. 1894 Arşiv Belgesine Göre Yozgat Sancağı Kadın-Erkek Nüfusu.....	98
Tablo 21. 1900 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı Nüfusu	105
Tablo 22. 1902 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı Nüfusu	106
Tablo 23. 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesine Göre Yozgat Nüfusu.....	142

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 1889 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı Köy Sayıları	26
Grafik 2. 1876-1877 Yozgat Sancağı'nda Doğum-Ölüm Oranları	62
Grafik 3. 1878 Yozgat Sancağı'nda Etnik ve Dinî Yapıya Göre Nüfus	66
Grafik 4. 1882 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı'nda Nüfus	73
Grafik 5. 1883 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı'nda Nüfus	75
Grafik 6. 1890 Vital Cuiet'e Göre Yozgat Sancağı'nda Nüfus.....	83
Grafik 7. 1893 AVS'ye Göre Yozgat Kazası'nda Etnik ve Dinî Nüfus	90
Grafik 8. 1893 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı'nda Etnik ve Dinî Nüfus	95
Grafik 9. 1905 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Sancağı'nda Nüfus	109
Grafik 10. 1905 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Sancağı'nda Etnik ve Dinî Nüfus	110
Grafik 11. 1907 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı'nda Nüfus	113
Grafik 12. 1907 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı'nda Dinî Nüfus	114
Grafik 13. 1912 Yozgat Sancağı'nda Etnik ve Dinî Nüfus	118
Grafik 14. 1914 Osmanlı Devleti Resmî İstatistiklerine Göre Yozgat Sancağı'nda Nüfus	120
Grafik 15. 1917 Yozgat Sancağı'nda Nüfus	126
Grafik 16. 1919 Yozgat Sancağı'nda Etnik ve Dinî Dağılıma Göre Köyler.....	128
Grafik 17. 1878-1914 Yozgat Sancağı'nda Nüfus.....	129
Grafik 18. 1927 Genel Nüfus Sayımında Yozgat Vilâyeti	144
Grafik 19. 1927 Genel Nüfus Sayımında Ana Dillerine Göre Nüfus	146
Grafik 20. 1935 Genel Nüfus Sayımında Yozgat Vilâyeti	152
Grafik 21. 1935 Genel Nüfus Sayımında Anadillerine Göre Nüfus	154
Grafik 22. 1940 Genel Nüfus Sayımında Yozgat Vilâyeti	158
Grafik 23. 1945 Genel Nüfus Sayımında Yozgat Vilâyeti	160
Grafik 24. 1945 Genel Nüfus Sayımında Anadillerine Göre Nüfus	162
Grafik 25. 1950 Genel Nüfus Sayımında Yozgat Vilâyeti	164
Grafik 26. 1950 Genel Nüfus Sayımında Anadillerine Göre Nüfus	165
Grafik 27. 1923-1950 Yılları Arasında Yozgat Vilâyeti'nde Nüfus	167
Grafik 28. Genel Nüfus Sayımlarına Göre Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yozgat'ta Nüfus.....	168

GİRİŞ

YÖNTEM VE KAYNAKLAR

Araştırmanın Konusu

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yozgat'ta Demografik Yapı (1878-1950), başlığını taşıyan bu tez çalışması ile Yozgat coğrafyasının 72 yıllık nüfus verileri ve demografik yapı unsurlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı, doğum, ölüm, yaş, cinsiyet, nüfusun dağılışı, nüfus yoğunluğu, nüfus artış hızı, kır-kent nüfusu, medenî durum, etnik ve dinî yapı, mesleki dağılım, iskân, iç-dış göçler, konar-göçer hareketliliği, doğal afetler, savaş ve barış dönemlerinin demografik yapıya olan etkilerini irdeleyerek bu yapıdaki esas unsurların nüfusun şekillenmesindeki etkilerini tespit etmektir.

Araştırmanın Amacı

Tezin temel amacı nüfus, doğum-ölüm, kadın-erkek nüfusu, yaş grubu, evlenme-boşanma, etnik yapı, yaşayan nüfusun niteliği, göçler, nüfusun sosyoekonomik durumları ve benzer konulardaki temel demografik soruların niteliksel ve niceliksel anlamda cevabını bulmaya yöneliktir. Bu çalışma ile coğrafya ve nüfusun birbirini bütünleyen veya ayırıştırıcı olguları ortaya konulmaktadır. Örneğin, hayvancılıkla uğraşanlar için coğrafyanın yayla özelliğinin bulunması konar-göçerler için bu bölgeyi cazibe merkezi haline getirmiştir. Bu gruplar daha sonra iskân politikası içerisinde yerleşik hale getirilerek nüfusa kazandırılmışlardır.

Osmanlı Devlet ve toplumsal yaşamında, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile bir kırılma dönemi yaşanmıştır. Bu olgu, demografik yapının bir anlamda değişim geçirdiği bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Savaş sonrası dönemde gerek Kafkaslar ve gerekse Balkanlar üzerinden yoğun bir göç akınının ortaya çıktığı açıkça

görülmektedir. Bu süreçte demografik hareketlenmeler ivme kazanmıştır. İç ve dış göçlerle demografik yapının Yozgat coğrafyasını da etkileyip etkilemediği sorunsalı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu olgunun Yozgat coğrafyasının temel demografik yapısını ne ölçüde değiştirdiği ve iç/dış göçlerle gelen kültürel ve mesleki birikimin toplumsal katmanlardaki hareketliliği nasıl etkilediği değerlendirilmiştir. Uzun süren savaşlar boyunca genç nüfusun askere alınması aile kurumunun oluşumu başta olmak üzere, ekonomiye katkı sağlayacak üretken nüfusun toplumsal refah seviyesi üzerindeki etkilerini niteliksel ve niceliksel olarak tespit etmek amaçlanmıştır. Savaşlar, kadın-erkek nüfusu oranları arasında büyük dengesizlikler ortaya çıkarabilmektedir. Diğer yandan, bulunulan coğrafyada hem beşeri hem de tabii olaylar ve doğal afetlerin nüfus bağlamındaki tarımsal yaşam üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Demografik hareketliliğin refah seviyesine olumlu ve olumsuz etkileri de değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Önemi

XIX. yüzyılın dördüncü çeyreği ve onu izleyen tarihi süreç, Türk siyasî hayatının önemli kilometre taşlarından birisidir. Toplumsal değişim geçiren imparatorlukta nüfus yapısı doğal olarak önemli bir etmen halinde ortaya çıkmaktadır. Orantısız olarak, bu nüfusun yapısal durumu, kadın-erkek oranları ve nüfusun dinamik özelliklerinin nitelikleri olarak karşımıza çıkmakta ve önem taşımaktadır. Yaş ve cinsiyet, evlilik durumu, birbiri ardı sıra gelen son yüzyıl savaşlarının demografi anlamındaki olumsuz etkileri nüfusun hızla erimesine yol açtığı gibi, sosyal ve ekonomik olarak yaşamsal anlamda coğrafyayı da etkilemiş ve sancılı bir döneme toplumsal olarak kapı aralamıştır.

Birinci Meşrutiyet Dönemi ve sonrasındaki iç ve dış gelişmeler bunalımlı bir süreci beraberinde getirmiş ve siyasal bakımdan çalkantılı dönemlerin ortaya çıktığı tarihler olmuştur. Bu süreç kendisinden sonra gelen dönemleri de pozitif ya da negatif olmak üzere etkisi altına almıştır. Bunların ortaya konulması sosyal tarihçilik açısından büyük önem arz etmektedir. Göçle gelen süreçte büyük oranda nüfus hareketlenmesinin ortaya çıkması, gelen nüfusla ilgili iskân sürecinin yönetilmesi ve

yerleşimin sağlanması, Yozgat şehir merkezi ve bağlı yerleşim birimlerindeki iskânın yerleşim coğrafyasına katkısı, henüz kapsamlı bir biçimde ortaya konulabilmiş de değildir. Bozok/Yozgat tarihi alanında kısmen de olsa bazı çalışmalar olmakla birlikte demografi çalışmaları sınırlı sayıda bulunmaktadır. Amacımız, bu alanda ortaya çıkan boşluğu doldurabilmektir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu tez çalışmasının temel problemi, nüfusun toplumsal yapıyı ve yaşanan coğrafyayı nasıl şekillendirdiği ekseninde yoğunlaşmaktadır. Anılan dönemin sosyal hareketliliğe sahip olması konunun önemini arttırmaktadır. Nicel araştırma unsurlarından belge ve doküman inceleme ile içerik analizi yapılmıştır. Veri toplama yöntemi ile kaynak taramasını müteakip, araştırma tasarımı yapılmış, toplanan veriler analiz edilerek bir senteze ulaşılmaya çalışılmıştır. Temel olarak, tümevarım yöntemi kullanılmış ve kronolojik bir sıra takip edilmiştir. Böylelikle, olgulardan yola çıkarak genel kuram tasarımları oluşturulmaya çalışılmıştır. Konunun ve temel problemin belirlenmesiyle, bir araştırma önermesinin ortaya çıkartılması, bundan sonraki süreçte kaynak ve literatür irdelenerek temel bir strateji ortaya konulmuş bunu raporlama süreci takip etmiştir. Nüfus verilerindeki bazı yanlış hesaplamalar, (=) işareti kullanılmak suretiyle doğru rakamların toplamları bulunarak verilmiştir. Ancak, belgede yer alan rakamlara da orijinalliğini bozmamak adına dokunulmamıştır. Belgelerde yer alan Müslim, İslâm kavramları yerine metot birlikteliği açısından “Müslim” terimi kullanılmıştır.

Konar-göçerler, askerlik yapmamak veya vergi vermemek için yazılmayanlar gibi, “nüfusça sayılamayanlar” mevcut olduğundan bu çalışmada hemen her nüfus rakamının “*tahmini*” olması gerektiği fikri ağırlık kazanmış görünmektedir. Modern nüfus sayımlarının uygulandığı günümüzde bile nüfusun tam ve kesin olarak belirlenememesindeki zorluklar dikkate alındığında geçen yüzyıllardaki nüfus verilerinin “*ne derece tam ve kesin olduğu*” hususu, üzerinde durulması gereken bir olgudur.

Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Araştırma, Yozgat tabir edilen coğrafi bölge ile sınırlıdır. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın son çeyreğinden başlamak üzere Cumhuriyet Dönemi'nde XX. yüzyılın ortalarına kadar geçen süreç içerisindeki Yozgat tarihi, yerel olarak demografik açıdan irdelenmektedir. Coğrafi ve idarî açıdan değişime uğramakla beraber Yozgat, Boğazlıyan ve Akdağmadeni, sancağın temelini teşkil etmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde ise bunlara ilâve olarak, Devecidağı, Sorgun, Yerköy, Çekerek ve Çayıralan ilçe olarak mülki idarede yerlerini almışlardır.

Araştırmanın Kaynakları

Araştırma kapsamında Bozok/Yozgat sancağı ile ilgili olarak 1878-1950 yıllarını kapsayan başta ana kaynaklar olmak üzere tetkik eserler kullanılmıştır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi nüfus kayıtları ile ilgili olarak Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA), Cumhuriyet Arşivleri (BCA) ve Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivinde (ATASE) bulunan belgeler, 1878 ve 1950 yıllarını kapsayacak şekilde taranmış, belirli bir kronolojik sıra ile tasnif edilerek okunmuş ve değerlendirilmiştir. Kullanılan fonlarla ilgili bu belgelere toplu halde kaynakça kısmında yer verilmiştir. Nüfus vukuatlarının üç ayda bir merkeze bildirilmiş olmasına rağmen, arşiv belgelerinde bu bilgilerin ayrıntılı dokümanları yer almamaktadır. Daha sonra bu süre altı aya çıkartılmıştır. Bazı belgelerde, nüfus bilgilerinin ekte sunulduğu bilgisini içeren açıklamaya rağmen eklerde bu cetvellere rastlanılmamaktadır. Arşiv belgelerinin Hicri ve Rumi tarihlerinin Miladiye çevrilmesinde Türk Tarih Kurumu'nun çeviri kılavuzu kullanılmıştır.

Bir diğer kaynağımız, Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye veya diğer adıyla Devlet Sâlnâmeleri'dir. Sâlnâme yıllık, muayyen konulara dair yıldan yıla çıkartılan dergi ve kitap anlamında kullanılan bir tabirdir.¹ Osmanlı Devleti'nde devlet, nezaret ve vilayetlere ait olan salnameler, bilgilendirme amaçlı yayınlanmışlardır. İlk Devlet Salnamesi H.1263/M.1847 yılında çıkartılmış, sonuncusu ise R. 1333-1334/M. 1918

¹ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, 31. Baskı, Ankara 2015, s. 1072.

yılında yayınlanmıştır.² Arada bazı kesintiler olsa da devlet salnamelerinin basımı 1941 yılına kadar devam etmiştir. Devlet salnamelerinde 1849 yılından itibaren eyaletler ile birlikte mülki taksimat, nüfus, vilayetlerin sancak, kaza, nahiye ve köylerine/karyelerine ilişkin idarî taksimat bilgilerini bulmak mümkünken, 1883 yılından sonraki salnamelerde ise istatistikî bilgiler, vilayetlerdeki sancak, kaza, nahiye ve köy sayılarıyla sınırlı tutulmuş ve alfabetik listelerine de yer verilmiştir.³ Devlet 1897 yılında genel bir istatistik yıllığı hazırlamıştır.⁴ Bozok sancağı ile ilgili verileri kullanmak amacıyla H.1295/M.1878 yılından başlamak üzere R.1333-1334/M. 1918 yıllarını içerisine alan 36 cilt Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye kullanılmıştır. Bunun yanında idarî taksimat ile ilgili olarak bu yılların dışındaki devlet salnameleri de kullanılmıştır. Devlet salnamelerinden H.1294/M.1877, H.1295/M.1878 ve H. 1313/M.1895 tarihli olanlar hem idarî ve hem de nüfus bilgileri vermekte, diğerleri ise idarî yapılanma ağırlıklı bilgiler vermektedir. Cumhuriyet döneminde ise 1925-1926 yıllarından başlayarak 1927-1928 yıllarını içerisine alan üç cilt Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnameleri ve 1928-1929 yılını kapsayan TCDY kullanılmıştır. Cumhuriyet dönemine ait salnameler idarî ve nüfus bilgileri vermektedirler.

Vilayet salnamelerine ilk örnek, H.1283/M.1866 yılında yayınlanan Bosna Vilayet Salnamesi olup, sonuncusu ise R.1334/M.1918 tarihli Bolu sancağı salnamesi'dir.⁵ Yozgat'ı içerisine alan Ankara Vilâyeti Salnâmeleri'nin 13 cildinden yararlanılmıştır. İlki H.1288/M.1871⁶ ve sonuncusu H.1325/M.1907⁷ tarihini taşımaktadır. AVS'ler yerel tarihçilik açısından Osmanlı döneminin önemli ve vazgeçilmez kaynaklarından birisidir. Arşiv belgeleri ile AVS'de yer alan bazı nüfus rakamları, aynı yıla ait

² Bilgin Aydın, "Salname", **TDVİA**, C. 36, İstanbul 2009, s. 51-52; **Osmanlı Yıllıkları Salnameler ve Nevsaller**, (Haz: Hasan Duman), İslam Tarih, Sanat ve Kültürü Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1982, s. 2-18.

³ Aydın, **a.g.mad**, s. 52.

⁴ Fikri Akdeniz-Fetih Yıldırım, "Türkiye'de Osmanlı'dan Günümüze İstatistik Tarihine Bakış", **Türkiye İstatistik Kurumu İstatistik Araştırmaları Dergisi**, C. 8, S. 3, Aralık 2011, s. 4.

⁵ Aydın, **a.g.mad**, s. 53; **Osmanlı Yıllıkları**, s. 19.

⁶ **Ankara Vilâyeti Salnâmesi, Salname, H.1288/M.1871, Def'a 1**, Ankara Vilayet Matbaasında Tab' Olunmuştur. Sene 1288.

⁷ **Ankara Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi, H.1325/M.1907**, Sene-i Hicriyesine Mahsûs, Onbeşinci Def'a Olarak Matbaa-i Vilayet'de Tertib ve Ta'b Olunmuştur.

olmasına rağmen uyuşmamaktadır. Her gün doğan veya ölenler düşünüldüğünde güncellemelerden dolayı bunun doğal olduğu anlaşılabilir. AVS'lerde H.1293/M.1876, H.1295/M.1878, H.1299/M.1882, H.1300/M.1883, H.1307/M.1889, H.1311/M.1893, H.1318/M.1900, H.1320/M.1902 ve H.1325/M.1907 tarihli olanlarda idarî yapı ve nüfus ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmakta, diğerlerinde ise nüfus bilgileri yer almamaktadır. Devlet ve Ankara Vilayet salnamelerinde İSAM'ın verdiği hicri, rumi ve miladi tarihler esas alınmıştır.

Seyâhatnâme, gezi mektubu ve gezi eseri anlamlarına gelmekte olup, çeşitli amaçlarla kaleme alınan gezi yolculuklarından oluşmaktadır.⁸ Seyahatler esnasında Yozgat sancağına gelen ve bilgi verenler arasında Osmanlı teb'âsından ve yabancılardan olanlar da bulunmaktadır. Bafralı Yanko,⁹ Evliya Çelebi,¹⁰ Katip Çelebi,¹¹ Captain Frederick Gustavus Burnaby,¹² Vital Cuinet,¹³ William John Hamilton,¹⁴ John Macdonald Kinneir,¹⁵ M. Baptistin Poujoulat,¹⁶ Charles Texier,¹⁷ Georges Perrot,¹⁸ Jean Henri Abdolonyme Ubicini,¹⁹ Andreas David Mordtmann,²⁰ A.

⁸ Hüseyin Yazıcı, "Seyahatnâme", TDVİA, C. 37, İstanbul 2009, s. 9.

⁹ Bafralı Yanko, **Yozgat Seyahatnâmesi**, Bâb-ı Vâlây-ı Ser Askerîyye Hastahanesi Etibbâsından ve Cemiyet-i Tibbiye-i Osmaniye Azâsından Tabip Kol Ağası Bafralı Yanko, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Ruhsatıyla, Matbaa-i Ebu'z-Ziya, Kostantiniyye 1306.

¹⁰ Evliya Çelebi Mehmed Zilli ibn Derviş, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, Üçüncü Cild, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Ruhsatıyla, İlk Tab'ı Matba'ası, Dersa'adetde(İkdâm) Matba'ası, 1314.

¹¹ Kâtip Çelebi, **Kitâb-ı Cihannüma**, İstanbul 1145.

¹² Frederick Gustavus Burnaby, **At Sırtında Anadolu-Anadolu'da Bir İngiliz Subayı-1876**, (Çev: Meral Gaspıralı), Merkez Kitaplar Yayınevi, 1. Basım, İstanbul Haziran 2007.

¹³ Vital Cuinet, **La Turquie D'asie Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de L'asie-Mineure**, Tome Premier, Paris 1892.

¹⁴ William J. Hamilton, **Researches in Asia Minor Pontus and Armenia; with Some Account of Their Antiquities and Geology**, Vol: I, London 1842.

¹⁵ John Macdonald Kinneir, **Voyage Dans l'Asie Mineure l'Arménie et Le Kourdistan Dans Les Années 1813 et 1814: Suivi de Remarques Sur Les Marches d'Alexandre, et la Retraite Des Dix-Mille**, Paris 1818.

¹⁶ M. Baptistin, Poujoulat, **Voyage dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, a Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Égypte**, Tome: I, Paris 1840.; M. Baptistin Poujoulat, **Voyage dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Égypte**, Tome: II, Paris 1841.

¹⁷ Charles Felix Marie Texier, **Asie Mineure Description Geographique, Historique et Archeologique Des Provinces Et Des Villes De La Chersonnese D'asie**, Paris MDCCC LXII.

¹⁸ Georges Perrot, **Souvenirs D'un Voyage en Asie Mineure**, Paris 1864.

¹⁹ Jean Henri Abdolonyme Ubicini, **Lettres sur la Turquie ou Tableau Statistique, Religieux, Politique, Administratif, Militaire, Commercial, etc., de l'Empire Ottoman, Depuis le Khatti-Cherif de Gulkhane(1839)**, Deuxieme edition, Paris 1853.

²⁰ Andreas David Mordtmann, **Anatolien Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien(1850-1859)**, Eingeleitet und Mit Anmerkungen Versehen Von Franz Babinger, Hannover 1925.

Ritter Zur Helle Von Samo,²¹ William Mitchell Ramsay,²² yararlanılmış kaynaklardan bazılarıdır. Seyahatnâmelerde genellikle Yozgat şehir merkezi nüfusu üzerinde durulmuş, zaman zaman da Yozgat sancağı geneli ile ilgili istatistikî bilgiler verilmiştir. Bu türden eserler ihtiyatlı davranılarak kullanılmış, verdikleri bilgiler dönemin başka kaynakları ile birlikte değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde yapılan nüfus sayımlarından 1881/1882-1893 ve 1905 nüfus sayımı sonuçları ile 1914 yılında yapılması planlanan ama savaş sebebiyle yapılamayan, bu nedenle bir önceki nüfus verilerinin vukuatların eklenmesiyle oluşturulan sonuçları kullanılmıştır. 1919 yılında yayınlanan bir Fransız kaynağından 1914 yılı Yozgat nüfusu ile ilgili veriler, karşılaştırma yapılarak kullanılmıştır.²³ Cumhuriyet döneminde ise 1927, 1935, 1940, 1945 ve 1950 nüfus sayımı sonuçları analiz edilerek kullanılmıştır.

Sürelî yayınlardan Ankara Vilâyet Gazetesi, haftalık yayınlanan vilâyetin resmî gazetesidir.²⁴ 1872 yılında resmî haberler vererek yayınlanmaya başlamış ve 1885 yılından itibaren de gayr-i resmî haberleri de ekleyerek toplumu bilgilendirmiştir. Türkçe yayın yapan bir gazete olup, Ankara, Yozgat, Kayseri, Kırşehir ve Çorum livâlarına da dağıtılmıştır.²⁵ Gazetenin mevcut sayılarına Ankara Millî Kütüphanesi'nden dijital ortamda ulaşılarak tarama yapılmış, her sayıda bahsedilmese de Yozgat ile ilgili sayılar indirilerek değerlendirilmiştir.²⁶

²¹ A. Ritter Zur Helle Von Samo, **Die Völker des Osmanischen Reiches Beitrage Für Förderung Orientalischer Studien**, Wien 1877.

²² William Mitchell Ramsay, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (Çev: Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.

²³ **Tableaux Indiquant le Nombre de Divers Elements de la Population dans l'Empire Ottoman au 1 er Mars 1330(14 Mars 1914)**, Constantinople Imp. Osmanie, 1919.

²⁴ **İstanbul Kütüphaneleri, Arap Harfli Sürelî Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928)**, (Haz: Hasan Duman), İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi İslam Konferansı Teşkilatı Yayınları, İstanbul 1986, s. 23.

²⁵ Murat Tuğluca, **Ankara: Vilayetin Resmî Gazetesi (1870-1921)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.i-3.

²⁶ <https://dijitalkutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/details/338>(ErişimTarihi:04.04.2023)

Yozgat gazetesi, R.1326/M.1910 tarihinde Mehmed Sadık tarafından Yozgat'ta basılarak haftada iki gün çıkartılan bir Osmanlı gazetesidir.²⁷ Daha sonra Millî Mücadele yıllarında Yozgat mutasarrıfı İbrahim Bey'in çabaları sonucunda mutasarrıflık adına satın alınarak ismi Yeni Yozgat olarak değiştirilmiştir. R.7 Temmuz 1337/M.7 Temmuz 1921 tarihinden itibaren resmî livâ gazetesi olarak çıkmaya devam etmiştir. Gazetenin başyazarı Divanlızade Ahmed Hamdi olup, kendisi Yozgat Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti üyesidir. Gazete, başta resmî makamlara ait kararlar olmak üzere devlet ve vilayet bazında bilgiler vermektedir.²⁸ Başyazarı Celâl Bey'dir. Baskı adedi 465 ilâ 500 arasındadır. 1928-1929 yıllarında başyazarı A. Refet Bey'dir.²⁹ Gazetenin bazı sayılarına Ankara Millî Kütüphane ve Osmanlıca gazeteler ilgili web sitelerinden ve yine bazı sayılarına da Yozgat İl Halk Kütüphanesinden ulaşılarak değerlendirilmiştir.

Bozok Dergisi, Yozgat Halkevi tarafından 15 İkinci Kanun 1938 ile 15 Temmuz 1941 tarihleri arasında 15 günde bir yayınlanan kültür dergisidir.³⁰ Bazı sayılarında Yozgat Vilâyeti ile ilgili haberler yer almıştır. Millî Kütüphanede bulunan dergiye internet üzerinden ulaşılmıştır.

Ali Cevad'ın, R.1313/M.1895 yılında basılmış olan Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügâti isimli eserinden Yozgat'ın idarî yapısı, coğrafyası ve nüfusu ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. Eserin, birleştirilmiş ve üç cildi kapsayan hali kullanılmıştır.³¹ Ali

²⁷ <http://www.osmanlicagazeteler.org/Sayfa.php?il=Yozgat&GazeteID=Yozgad>(Erişim Tarihi: 10.04.2023); **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1926-1927**, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatından: 2, Matba'a-i Amire, İstanbul 1926, s.743.

²⁸ Celaleddin Şener, **1921-1922 Yıllarında Yayınlanan Yeni Yozgat Gazetesine Göre Yozgat ve Çevresinin İdari, Sosyal, İktisadi ve Adli Yapısı**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2002, s.5; Abdullah Gamsız, **Millî Mücadele Döneminde Yeni Yozgat Gazetesi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Sakarya 2002, s. 49-50.

²⁹ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929**, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatından: 4, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s. 758; **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1925-1926**, Matba'a-i Amire, İstanbul 1926, s. 541; **TCDS. 1926-1927**, s. 743; **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1927-1928**, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatından: 3, Ankara 1927-1928, s. 1284.

³⁰ M. Bülent Varlık, "Bozok Yozgat Halkevi Dergisi Bibliyografyası", **Kebikeç**, S. 3, 1996, s. 194.

³¹ Ali Cevad, **Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügâti**, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Ruhsâtiyle Tab' Olunmuşdur. Dersâ'adet, Mahmud Beğ Matba'ası, 1313; Ali Cevad ile ilgili olarak bkz; Mehmet Akif Ceylan, "Ali Cevad'ın Hayatı ve Türkiye Coğrafyasına Katkıları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 11, S. 61, 2018, s. 242-254.

Saib'in Coğrafyayı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmâniyye eserinde Yozgat'ın nüfus ve coğrafi bilgileri bulunmaktadır.³² Şemseddin Sami, Kamûsü'l-A'lâm-Tarih ve Coğrafya Lügâtı isimli eserinde hem idarî yapılanma hem de nüfus ile ilgili bilgiler vermektedir. Eserin, bir, iki ve altıncı ciltleri kullanılmıştır.³³

Yozgat Tarihi ile ilgili tetkik eserlerden birisi de araştırma ve incelemeye dayalı Süleyman Duygu'ya aittir.³⁴ Osmanlı Devleti'nin demografik yapısı üzerine hazırlanmış en kapsamlı eser, Kemal H. Karpat'ın eseridir. Dönemin arşiv belgelerini ve birinci elden kaynaklarını kullanarak genel nüfus tahminlerinde bulunmuştur.³⁵ Cem Behar, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyıl ila XX. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki nüfus tahminlerinde bulunmaktadır.³⁶ Fazıla Akbal³⁷ ve Tuncer Baykara'nın³⁸ eserleri Osmanlı İmparatorluğu idarî taksimatı üzerine detaylı bilgiler içerir ve yararlanılan kaynaklar arasındadır. Bozok tarihi coğrafyası üzerine en kapsamlı eser Faruk Sümer tarafından hazırlanmıştır.³⁹ Mehmet Öz ise XVI. ve XVII. yüzyıllardaki tapu tahrir ve avârız defterlerine dayanarak nüfus tahminlerinde bulunmuştur.⁴⁰ İsmail Cansız, Şer'iyye Sicillerine dayalı olarak Yozgat sancağını

³² Ali Saib, **Coğrafyayı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmâniyye**, Mekâtib-i Rüşdiyye-i Askeriye Riyâziye Hevâcelerinden Binbaşı 'Ali Sâib, Def'â-i Evveli Olarak, Matba'a-i Ebû'z-Ziya, Kostantiniyye 1304.

³³ Şemseddin Sami, **Kamûsü'l-A'lâm-Tarih ve Coğrafya Lügâtı**, C. I, Ma'arif Nezâreti Celilesi Tarafından Takdîr ve Tahsîn Olunarak Tab' Olunmuştur, Mihran Matba'ası-Bâb-ı 'ali Caddesinde Numro: 7, İstanbul 1306; Şemseddin Sami, **Kamûsü'l-A'lâm-Tarih ve Coğrafya Lügâtı**, C. II, Ma'arif Nezâreti Celilesi Tarafından Takdîr ve Tahsîn Olunarak Tab' Olunmuştur, Mihran Matba'ası-Bâb-ı 'ali Caddesinde Numro: 7, İstanbul 1306; Şemseddin Sami, **Kamûsü'l-A'lâm-Tarih ve Coğrafya Lügâtı**, C.VI, Ma'arif Nezâreti Celilesi Tarafından Takdîr ve Tahsîn Olunarak Tab' Olunmuştur, Mihran Matba'ası-Bâb-ı 'ali Caddesinde Numro: 7, İstanbul 1316.

³⁴ Süleyman Duygu, **Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları**, Sayar Matbaası, İstanbul 1953.

³⁵ H. Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, (Çev. Bahar Tırnakçı), 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

³⁶ Cem Behar, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)/The Population of The Ottoman Empire and Turkey**, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara Mayıs 1996.; Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, (Der: Halil İnalçık-Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.

³⁷ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", **Belleten**, C. XV, S. 60, TTK Basımevi, Ankara 1951, s. 617-628.

³⁸ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-I Anadolu'nun İdari Taksimi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 86, Seri: VII, S. A.7, Ankara 1987.

³⁹ Faruk Sümer, "Bozok Tarihine Dair Araştırmalar-I", **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı**, Ankara 1973, s. 309-381.

⁴⁰ Mehmet Öz, "Bozok Sancağı'nda İskân ve Nüfus-(1539-1642)", **XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. III, 12-16 Eylül Ankara 1994, ss. 787-794.

sosyokültürel ve ekonomik açıdan incelemiştir.⁴¹ Taha Niyazi Karaca, eserlerinde Ermeni meselesini incelerken, Yozgat sancağı nüfusu ile ilgili değerlendirmelerde de bulunmuştur.⁴² Ayrıca Yozgat sancağının gezginler ve salnameler esas alınmak üzere demografik yapısını ele alıp değerlendirdiği makalesi bulunmaktadır.⁴³ Stanford J. Shaw Osmanlı Devleti nüfusu üzerine incelemelerde bulunmuştur.⁴⁴ Orhan Sakin'in Yozgat Tarihi ve ayrıca 1914 nüfusu ile ilgili değerlendirmeleri de bulunmaktadır.⁴⁵ Recep Yüner AVS ve Seyahatnâmelere göre 1871-1907 yılları arasında Yozgat'ta etnik ve dinî yapıyı değerlendirmiştir.⁴⁶

Araştırma giriş, dört bölüm, sonuç, kaynakça ve eklerden oluşmaktadır. Giriş bölümü, araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi, sahasının yeri ve sınırları ile kaynaklarından oluşmaktadır. Birinci bölümde, Yozgat'ın adı, fizikî coğrafyası, tarihi, idarî taksimatı ve ekonomisine yer verilmiştir. İkinci bölümde 1876-1893 yıllarını kapsayan Osmanlı Dönemi genel nüfus sayımları ve Yozgat sancağı nüfusu, üçüncü bölümde Osmanlı Dönemi 1893-1923 Yozgat sancağı nüfusu ve dördüncü bölümde ise 1923-1950 Cumhuriyet Dönemi genel nüfus sayımları ile Yozgat sancağı/vilâyeti nüfusu ve değerlendirmesi yer almaktadır.

⁴¹ İsmail Cansız, **Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.

⁴² Taha Niyazi Karaca, **Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara 2005; Taha Niyazi Karaca, **Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2008.

⁴³ Taha Niyazi Karaca, "Yozgat Şehrinde Demografik Yapı", **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)**, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No: 6, Kayseri 2003, s. 307-321.

⁴⁴ Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population 1831-1914", **International Journal of Middle East Studies**, Vol.9, No. 3, Cambridge University Press, (October 1978), s. 325-338.

⁴⁵ Orhan Sakin, **Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2012; Orhan Sakin, **Osmanlı'da Etnik Yapı 1914 Nüfusu**, Ekim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2008; Orhan Sakin, **16. Yüzyılda Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2006.

⁴⁶ Recep Yüner, "1871 ve 1907 Yılları Arasında Yozgat'ta Etnik ve Dinî Yapı", **III. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (03-05 Mayıs 2018)**, ss.1147-1159.

BİRİNCİ BÖLÜM

YOZGAT'IN ADI, FİZİKİ COĞRAFYASI, TARİHİ, İDARİ VE EKONOMİK YAPISI

1.1. Bozok/Yozgat Adı

Coğrafi olarak başlangıçta Bozok ismi kullanılırken, daha sonra Yozgat⁴⁷ adı ile iç içe kullanılmıştır. Bozok, parçalamak, bozmak anlamına gelmektedir.⁴⁸ Bozok, 24 boydan oluşan Oğuz ilinin 12 boyunun genel adıdır.⁴⁹ Adını, XIV. yüzyılın sonlarından itibaren bölgeye yerleşen Oğuzların Bozok koluna mensup Dulgadırlı/Dulkadirli ve Halep/Bozok Türkmenlerinden almaktadır.⁵⁰ 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un Anadolu'daki Moğolların çoğunu Türkistan'a götürmesi ile boşalan topraklara Dulkadirli oymakları yerleşmişlerdir.⁵¹ Bu savaş sonrasında Orta Anadolu

⁴⁷ Yozgat ile ilgili kısa bir literatür için bkz, Suraiya Faroqhi, "Yozgat", *The Encyclopaedia of Islam*, (New Edition), Vol: XI, Fasc: 185-186, Leiden 2001, s. 341; "Yeni Bir Şehir Yozgat", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 3, S. 10, 1 Kasım 1967, s.158-160; Ali Cevad, "Yozgad", *Memâlik-i Osmâniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lügâti*, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Ruhsâtiyle Tab' Olunmuşdur. Dersa'adet, Mahmud Beğ Matba'ası, 1313, s. 854; Yunus Koç, "Yozgat", *TDVİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 559-564; Süleyman Duygu, *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*, Sayar Matbaası, İstanbul 1953; A. Fevzi Koç, *Bütün Yönleriyle Yozgat*, Kardeş Matbaası, Ankara 1963.

⁴⁸ "...Babalari Oğuz yayı üçe parçalayıp daha büyük üç oğluna, üç oku da küçük üç oğluna verdi. Şöyle karar verdi: Kendilerine yay verdiği üç oğlunun soyundan gelecek kavme "Bozoq" densin. Çünkü bunlara yayı paylaşmak için onu muhakkak parçalamak gerekti." bkz; A. Zeki Velidî Togan, *Oğuz Destânı-Reşideddin Oğuznâmesi-Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1982, s. 48.

⁴⁹ Sümer, *Bozok Tarihine Dair Araştırmalar-I*, s. 309. Oğuz boyları hakkında geniş malumat için bkz; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı Destanları*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No.170, Ankara 1972, s. 175.

⁴⁹ Baykara, *a.g.e*, s. 100.

⁵⁰ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi-I*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, TTK Basımevi, Ankara 1970, s. 137; Ahmet Yaşar Ocak, "Bozok", *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 321; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 178-204.; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimâi Tarihi(1453-1559)*, C. II, Tekin Yayınevi, 2. Basım, Ankara 1979, s. 150-151.

⁵¹ Sümer, *Bozok Tarihine Dair Araştırmalar-I*, s. 319; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 137; "...Türkmenler gecikmeksizin Tatarlardan boşalan yerlerde bilhassa Yozgat Bölgesi'nde yurt tuttular." bkz; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 166; Davut Şahbaz, "1831 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Bozok Sancağı'nda Aşiretler", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, Ocak 2020, s. 144.

daha fazla Türkleştirilerek iskân için uygun ortam oluşmuştur.⁵² Yusuf Halaçoğlu, kuzeyde Bozok ve Sivas eyaletlerini de kapsayan alan içerisinde Dulkadirli ulusunun yurt tuttuğunu, Tokat voyvodaliğine bağlı Bozok sancağında da Mamalu Türkmenlerinin bulunduğunu belirtmektedir.⁵³ Faruk Sümer, Dulkadirli ailesinin de Bozoklu bir kabileden çıktığını ifade etmektedir.⁵⁴ Bozok, Osmanlı Devleti'nde Yozgat vilâyetini de kapsayan bir sancak birimidir.⁵⁵ Şemseddin Sami'ye göre; *“Anadolu’da bir diyar olup sınırları kuzey ve güney yönlerinden Kızılırmak, batıdan ise bu ırmağa bağlı Delice Irmakla doğuda dahi Yeşilirmak’a, Çıkrık çayı’yla ve Akdağ’la sınırdır. Kuzey doğusu yönünde Budaközü diyarı bulunur. Merkezi Yozgat şehridir.”* demektedir.⁵⁶

Yozgat terim olarak, farklı dillerde Juzgdt(Juzgat),⁵⁷ Juzgat/Jüzgat,⁵⁸ Youzgatt,⁵⁹ Lusgat,⁶⁰ Youzghât,⁶¹ Yüsghād,⁶² Yeuzgatt⁶³ gibi değişik biçimlerde yazıla gelmiştir.⁶⁴ Yozgat kelimesinin anlamının “Yoz” sürü veya ağıl, “gat” kelimesinin ise gatmak/katmak fiilinden oluştuğu yani “sürüyü yaylat” anlamına geldiği ifade edilmektedir.⁶⁵ Bir başka rivayette de Çapanoğulları sülalesinden olan Çaparzade Ömer Ağa'nın gördüğü rüyaya dayandırmaktadır.⁶⁶ Perrot ise şehrin kuruluşunu Ahmet Paşa'ya atfederek farklı bir isimle özdeşleştirmektedir.⁶⁷

⁵² Sadullah Gülten, “Ankara Savaşı Sürecinde ve Sonrasında Anadolu’da Nüfus Hareketliliği”, **1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi**, 9-12 Ekim 2012, Ankara 2014, s. 413-414.

⁵³ Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 26.

⁵⁴ Faruk Sümer, “Bozoklu Oğuz Boylarına Dair”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, c. XI, S. 1, Mart Ankara 1953, s. 65.

⁵⁵ Ocak, **a.g.mad**, s. 321.

⁵⁶ Şemseddin Sami, **a.g.e**, C. II, s. 1381.

⁵⁷ Başlangıçta “Juzgdt” olarak telaffuz ettiği terimi daha sonra “Juzgat” olarak düzeltmiştir. Karşılaştırınız; Von Samo, **a.g.e**, s. 86-133.

⁵⁸ Mordtmann, **a.g.e**, s. 112-113.

⁵⁹ Texier, **a.g.e**, s. 244.

⁶⁰ Perrot, **a.g.e**, s. 394.

⁶¹ Kinneir, **a.g.e**, s. 127.

⁶² H. Barth's, **Reise Von Trapezunt Durcii Die Nördliche Hälfte Klein-Asiens Nach Scutari Im Herbst 1858**, Gotha: Justus Perthes 1860, s. 51.

⁶³ Hamilton, **a.g.e**, s. 385.

⁶⁴ Koç, **Bütün Yönleriyle Yozgat**, s. 17.

⁶⁵ Bafıralı Yanko, **a.g.e**, s. 17.

⁶⁶ Sürülerini otlamak için uygun yer arayışına giren Ömer Ağa önderliğindeki aşiret üyeleri Yozgat yakınında Saray köyünde konakladıkları sırada karşısına çıkan Hızır ondan süt istemiş ardından

Yozgat, 1575-1576 yıllarında Alpavud Bey'in nökerleri⁶⁸ tarafından iskân olunmuş Baltı nahiyesine bağlı 15-20 hânelik bir köyün adıdır.⁶⁹ Ali Cevad'a göre "...Bozun (Bozok) nâmi kâdîmi ile bilindiği halde yirmi seneden beri Yozgat nâmıyle adlandırılan Yozgat Livâsı..." olarak da isimlendirilmektedir.⁷⁰ 1831 yılında ise Yozgat, Bozok sancağına bağlı bir kasabadır.⁷¹ 1841 tarihine gelindiğinde Bozok sancağının merkezi olmuştur.⁷² Şehrin kesin olarak ne zaman kurulduğu hakkındaki tarihlerde farklılıklar görülmektedir.⁷³ 1861 yılında bölgeden geçen Perrot, Yozgat'ın, 120 yıldan daha eski olmayan tamamen modern bir şehir olmasından

"Yozuna yoz katılsın, memleketinin adı Yozkat olsun." diye dua etmiştir. Bkz; Duygu, **a.g.e.**, s. 5; Koç, **Bütün Yönleriyle Yozgat**, s. 15-16.

⁶⁷ "...Kurucusu Çapanoğlu lakaplı Ahmet, daha sonra Ahmet Paşa adıyla tanınıyor, Gençken, sürülerini otlattığı çölde yükselen bir şehri rüyasında görüyor..." Bkz; Perrot, **a.g.e.**, s. 386.

⁶⁸ Türk ve Moğol'larda görevi askerlik olan hizmetkârlar ve kullar sınıfından olup beylerin ve çocuklarının yanından hiç ayrılmayan yoldaşlara verilen isim. Bkz; Zerrin Günel, "Nöker", **TDVİA**, C. 33, İstanbul 2007, s. 216-217.

⁶⁹ Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, **Yozgat Temettuat Defterleri Emlak Defteri**, C. III, Yimpaş Holding Yayınları, Mayıs 2000, s. 75.

⁷⁰ Ali Cevad, "**Yozgat**", s. 854; Fransız Vital Cuinet'in 1880 ile 1890 yılları arasında Anadolu'da Düyûn-ı Umûmiye müfettişi olarak görev alması 1892 tarihinde de yayınlaması ve Cuinet'in eserindeki benzer ifadelerin yer alması Ali Cevad'ın kaynağının Cuinet olmasını kuvvetle muhtemel kılmaktadır. "...Bu vilayetin şimdiki adı sadece yirmi yıl öncesine dayanıyor; o zamana kadar Bozok olarak biliniyordu...". bkz; Cuinet, **a.g.e.**, s. 293; Yalçın Çakmak, "Şemseddin Sâmîî ve Vital Cuinet'in Çalışmalarında Erzincan", **Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, S. 1, Bahar 2020, s. 28; Yozgat isminin menşeiine dair yapılan ayrıntılı bir tetkik için bkz; Mehmet Şahingöz, "Yozgat İsmi'nin Menşeiine Dair", **Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı**, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, Tarih ve Kültür Serisi:1, Birinci Basım, Mart 2000, s. 599-609.

⁷¹ 1831 nüfus sayımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; **Memalik-i Mahrûse-i Şahâne'nin 1247 Senesinin Mevcut Nüfus Defteri**, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü, Yerel Yer Numarası: NECTY08867, T 8867-0054.jpg, s. 54.

⁷² Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 26, Ankara 2017, s. 822.

⁷³ Yozgat için, 138 senelik bir memleket ifadesi için bkz; **Ankara Vilayetine Mahsûs Salnamedir, H.1311/M.1893, On İkinci Def'a**, Matbâa-i Vilayetde Tab' Olunmuşdur, Sene-i Hicriyye-i Kameriyye, 1311, s. 283; H.1318/M. 1900 yılına ait salnamede ise 150 senelik bir memleket tabiri kullanılmıştır. Bkz; **Ankara Vilayetine Mahsûs Salnamedir, H.1318/M.1900**, On Üçüncü Def'a Olarak Tertib Edilmişdir, Matbaa-i Vilayetde Tab' olunmuşdur, 1308 Sene-i Hicriyyesine Mahsus, s. 222; Bu durumda iki salnâme arasında yedi senelik bir zaman farkı varken, 138 ve 150 senelik tabirleri çelişkili olsa gerektir. Birisinde kuruluş tarihi 1755 tarihine, diğesinde ise 1750 tarihine tekabül etmektedir. 150 senelik bir kasaba olduğuna ilişkin benzer ifade H. 1325/M. 1907 Salnâmesinde de mevcuttur. Bu durumda da 1757 tarihine tekabül etmektedir. Bkz; **AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a 15**, s. 232; Ali Cevad ise, "Kasabâ-i mezbûre 135 sene akdem te'sis olduğu cihetle ebniyelerinin tarz-ı mîmârîsi hep usûl-i cedîde üzeredir." demektedir. Ali Cevad'ın eserinin basım tarihi olan H. 1313-M.1895 tarihinden geriye gidildiğinde ise Yozgat'ın kuruluş tarihi 1760 tarihine denk gelmektedir ki, bu durumda elimizde 3-4 farklı kuruluş tarihi ortaya çıkmıştır. Bkz; Ali Cevad, "**Yozgat**", s. 853; Bafıralı Yanko 1889 yılında Yozgat'a gelmiş ve 138 yıl öncesine işaret etmektedir ki, 1751 tarihine tekabül etmektedir. Bkz: Bafıralı Yanko, **a.g.e.**, s. 15.

bahsetmektedir.⁷⁴ Tanzimat'ın ilân edilmesinden bir sene önceye ait 1838 tarihli ve diğeri de Tanzimat'ın ilânından bir sene sonrası olan 1840 tarihli evkâf kayıtlarında “*Bozok sancağında Kızılkoca kazâsına tabî' Yozgat nâm kasabada...*” ifadesi ile Yozgat'ın bu tarihlerde bir kasaba olduğu ve Kızılkoca kazasına bağlı olduğu görülmektedir.⁷⁵ 1850 yılında yayınlanan SDAO'da Bozok sancağına bağlı “Yozgat nâm-ı diğerkızılkoca maa' Bozok” kazalardan birisi olarak geçmektedir.⁷⁶

Cumhuriyet Dönemi'nde ise Kütahya Mebusu Cemil Bey'in, 1921 yılında Büyük Millet Meclisi'ne verdiği bir teklifle Yozgat ismi Bozok olarak değiştirilmiştir.⁷⁷ Yozgat şehri, Cumhuriyetin ilân edilmesinin öncesinde, 10 Mart 1923 tarihli bir kararname ile Yozgat ve Merkezi olan Yozgat şehrinin isminin korunması şartıyla “*Bozok sancağı*” olarak isimlendirilmiştir.⁷⁸ Daha sonra 1927 yılında Yozgat mebusu Süleyman Sırrı İçöz ve arkadaşlarının verdiği bir takrir ile “*Bozok isminin Yozgat'a tebdil ettirilmesi hakkındaki*” teklifi kabul edilerek yeniden Yozgat ismini almıştır.⁷⁹ Değişik zamanlarda sınırları genişlemiş ya da küçülmüş olsa da hemen hemen bugünkü Yozgat vilâyetinin coğrafî sınırları çerçevesinde olduğu görülmektedir.⁸⁰ Belgelerde Yozgad/Yozgat, Sunkurlu/Sungurlu, Selmanlar/Selmanlı gibi farklı

⁷⁴ Perrot, **a.g.e**, s. 385; Buna göre şehrin kuruluşu 1741 yılına tekabül etmiş olmalıdır. Şehrin evlerinin ve duvarlarının oldukça modern bir görünüme sahip olduğunu Hamilton'da kaydetmektedir. Bkz; Hamilton, **a.g.e**, s. 386-387

⁷⁵ **BOA. Evkâf**, 10696,(H.29.12.1254/M. 15.03.1839); **BOA. Evkâf**, 11179,(H.29.12.1256/M. 21.02.1841).

⁷⁶ **SDAO. H.1266/M.1850**, s. 78.

⁷⁷ Yozgat sancağı nâmının asıl Türkçe ismi olan Bozok tesmiyesine dair verdiği kanun teklifi için bkz; **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre: I, C. 15, İçtima: 2, (R.29.12.1337/M. 29.12.1921 Perşembe), (2/415), s. 231; **TBMMZC**. Devre: I, C. 16, İçtima Senesi: 2, (R.16.01.1338/M. 16.01.1922 Pazartesi), (2/415), s. 55.

⁷⁸ R. 10 Mart 1339/M. 10 Mart 1923 tarih ve 7114/873 numaralı kararname için bkz; **BOA. HR. İM**. 69 /26/2. (18.03.1923).

⁷⁹ **TBMMZC**. Devre: II, C. 33, İçtima senesi: 4, 82. İnikat, (25.06.1927 Cumartesi), s. 681; Kütahya Mebusu Cemil Bey daha sonra verdiği R.22 Mart 1339/M. 22.03.1923 tarihli bir takrir ile “Asırlarca Bozok unvânı tarihîsini taşıdığı hâlde yakın bir mâziden beri o ismi kaybetmiş olan ve Çapanoğlu Yozgat'ı da denilen Yozgat sancağının isminin “Bozok” olarak değiştirildiğini ifade ile Yozgat mebuslarının da geldikleri yerler itibarıyla Bozok Mebusu olarak adlandırılmalarını teklif etmektedir.” Bkz; **TBMMZC**, Devre: 1, C. 28, Birleşim: 10, s. 142. (R.24.03.1339/M.24.03.1923); Yozgat ve Bozok isminin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği konusunda bkz; Koç, **Yozgat**, s. 559-560; “...Milli bir hatıra olan Bozok adının kaldırılmasının sebebini anlamak gerçekten güçtür.” bkz; Sümer, **Oğuzlar(Türkmenler)**, s. 166.

⁸⁰ Ocak, **a.g.mad**, s. 321; Hayat Tarih Mecmuası, **a.g.m**, s. 158.

isimlendirmeler bulunmaktadır. Tez içerisinde metod birliği sağlamak açısından Bozok ve Yozgat, Sungurlu, Selmanlı terimleri kullanılacaktır.

1.2. Yozgat'ın Fizikî Coğrafyası

Fizikî coğrafyada Yozgat arazisinde ağırlıklı olarak platolar, dağlar, tepeler ve ovalar bulunmaktadır. Bozok platosunun kuzey bölümü en dağlık alanı oluşturmakta, Akdağlar, Zincirli, Akça, Keklice, Güvencik ve Deveci dağları bulunmaktadır. Tepeler ise Gözbaba, Keltaş, Toprak Dede, Bambal, Çamlık, Nohutlu, Kozalak ve Ağcakaya'dır. En belirgin ovalar ve geniş düzlükler Yerköy, Boğazlıyan ve Sarıkaya ovalarıdır. Vadi tabanlı olarak oluşan Çekerek, Konak/Kanak çayı ve Karanlık dere vadileri önemlidir.⁸¹

Bir kavmin tarihi, üzerinden geçtiği ve yaşadığı toprakların coğrafî şartları ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bağlamda, Orta Anadolu'nun fizikî coğrafyası emniyetli bir yerleşme imkânına sahiptir.⁸² Anadolu coğrafyasının ortasında yer alan Yozgat'ın coğrafî sınırları, yüzyıllar boyunca ve dönemlere göre değişiklik göstermiştir.⁸³ Çoğu zaman diliminde, vilayet ve livâlar arasındaki sınır belirsizlikleri hem idarî anlamda karışıklıklara, hem de sayım sonuçlarının farklı yorumlanmalarına ve farklı nüfus toplamlarına yol açabilmiştir.⁸⁴ Osmanlı Devleti'nde 1889-1890 tarihlerinde Yozgat merkez kazası bağlı bulunduğu Ankara merkez vilâyetinin güney doğusunda ve 36 saat uzaklıktadır.⁸⁵ Yozgat'ın denizden yüksekliği 1.320 metredir.⁸⁶

⁸¹ **Yozgat Kent Tarihi**, T.C. Yozgat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Yozgat, t.y, s. 1-2.

⁸² Füzûzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1962, s. 1-4.

⁸³ Koç, **Yozgat**, s. 559.

⁸⁴ Behar, **Osmanlı Nüfus İstatistikleri**, s. 69.

⁸⁵ **Ankara Vilayetine Mahsûs Salnâmedir, H. 1307/M.1889, (1)307 Sene-i Maliyesine Mahsûsdur**, On birinci Senedir, Ankara Vilayeti Matbaasında Tab' Olunmuşdur, Sene-i Maliye (1)307, s. 283; 1889 tarihli olması gereken AVS, İSAM'da kayıtlanan bilgide H.1308-1309/ M. 1891 olarak tarihlenmiştir. Salnamenin kapak sayfasında "Üç yüz yedi sene-i maliyesine mahsusdur" ifadesi ile "Ankara Vilayeti matbaasında tab' olunmuşdur." Hicri 1308-1309" bilgisine ve yine ikinci kapakta "On birinci senedir. Matbaa-i vilayetde tab' olunmuşdur. Sene-i Maliye (1)307" ibarelerine rağmen, tarih farklılığı mevcuttur. Bkz; <http://ktp.isam.org.tr/salname/sayilar.php?sidno=D02806> (Erişim Tarihi: 29.10.2021). "...Sancak merkezi bir belde-i lâtifedir. Dâhili vilayetde buna mânend bir belde henüz yok gibidir." bkz; Ali Cevad, **"Yozgat"**, s. 853;

⁸⁶ Yüksekliğin 4.330 feet(1 feet: 0.3048 m.) olduğu hakkında bkz; Suraiya Faroqhi, "Yozgat", **The Encyclopaedia of Islam**, (New Edition), Vol: XI, Fasc: 185-186, Leiden 2001, p. 341; Bu konuda kaynaklar arasında farklı yükselti rakamları görülmektedir. H.1325/M.1907 salnamesi 1.870 m. olarak belirtmektedir. Bkz; **AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a: 15** s. 235; Ali Cevad ise yükselti rakamını tahminen

32 derece 29 dakika doğu boylamları ve 39 derece 46 dakika kuzey enlemleri arasında bulunmaktadır.⁸⁷ Yüksek bir yayla üzerindedir.⁸⁸ 1876'lı yıllarda Yozgat'a gelen İngiliz asıllı gezgin Frederick Gustavus Burnaby, tepelerle çevrili geniş ve yuvarlak bir ovaya vardığını, daha sonra büyük ve doğal bir havzadaki bayırın yukarısında Yozgat'a ulaştığını belirtmektedir.⁸⁹ Kentin duvarlarla çevrili olduğunu da ifade etmektedir.⁹⁰ Hamilton'da şehrin birçok yerde ihmal edilmiş alçak bir çamur duvarla çevrili olduğunu belirtmektedir.⁹¹ Burnaby ve Hamilton'un bahsettiği kent duvarlarına bugün tesadüf edilememektedir. Gezginler, Yozgat'ın her yanının sarp dağlarla, çam ve diğer yeşil ağaçlarla çevrili derin bir vadide yer aldığını yazmaktadırlar.⁹² Andreas David Mordtmann ise vadi ve uçurumları aştıktan sonra Yozgat'a saat on bir sularında girdiklerini ve Yozgat'ın bir vadide üç dağ arasında yer aldığını, şehrin ancak girişten kısa bir süre önce görüldüğünü belirtir. Yozgat ona göre en genç şehirlerden biri olup Çapanoğullarının eseridir.⁹³ Ali Cevad'a göre Yozgat, doğuda Muslubeli⁹⁴, kuzeyde Kabantepe⁹⁵ güneyde Soğluk Tepe⁹⁶ ve Çamlık isimli dağların eteğinde havadar bir mevkidedir. Yozgat sancağının sınırları ise

100 metre olarak vermektedir. Ancak bu rakamın sehven olması mümkündür. Bkz; Ali Cevad, "Yozgad", Memâlik-i Osmâniye'nin, **a.g.e**, s. 853; H. 1311/1893 salnamesi de aynı rakamı vermektedir. Bkz, **AVS. Ankara Vilâyetine Mahsûs Salnamedir, H.1311/M.1893, On İkinci Def'a**, Matbâa-i Vilâyetde Tab' Olunmuşdur, Sene-i Hicriyye 1311, s. 283. ; H.1318/M. 1900 Ankara Vilâyet Salnamesi'nde yine "... sath-ı bâhrden takriben 100 metre irtifa'ında olan..." demek suretiyle önceki verdiği 100 metre rakamını te'yid etmektedir. Bkz; **AVS. Ankara Vilâyetine Mahsûs Salnamedir, 1318/1900, Onüçüncü Def'a Olarak Tertib Edilmiştir**, Matbaa-i Vilâyetde Tab' olunmuşdur, s. 222.; "...Sath-ı bahr'den takriben 1.200 metro irtif'ında olan bu memleket...", Bkz; Bafıralı Yanko, Yozgad Seyahatnâmesi, **a.g.e**, s. 14, Günümüzde ise 1.300 m. olarak belirlenmiştir. Bu konuda bkz; [https://yozgat.csb.gov.tr/ilimiz-cografyasi-i-2341\(24.03.2022\)](https://yozgat.csb.gov.tr/ilimiz-cografyasi-i-2341(24.03.2022)).

⁸⁷ **AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a 15**, s. 229.

⁸⁸ Şemseddin Sami, **a.g.e**, C. VI, s. 4812.

⁸⁹ "...Bir tepenin yamacında bina edilmiş olan Yozgat ovaya tepeden bakan evleriyle muazzam bir arenayı seyrederek gibidir." bkz; Burnaby, **a.g.e**, s. 98.

⁹⁰ Burnaby, **a.g.e**, s. 83. Hamilton, **a.g.e**, s. 386.

⁹¹ Hamilton, **a.g.e**, s. 386.

⁹² Kinneir, **a.g.e**, s. 146; Poujoulat, **a.g.e**, Tome: I, s. 293.; "Her tarafı yüksek tepelerle çevrili derin bir vadideki konumu yanı sıra bu yerde bir yenilik havası da vardı. Hamilton, **a.g.e**, s. 386.

⁹³ Mordtmann, **a.g.e.**, s. 113.

⁹⁴ Muslubelen bkz; Bafıralı Yanko, **a.g.e**, s. 14; **TCDS. 1926-1927**, s. 741.

⁹⁵ Kabaktepe, bkz; Bafıralı Yanko, **a.g.e**, s. 14; "...Bölgenin merkezî doruk noktası olan ve oradan her yöne doğru birçok sırtın yayıldığı Habaktepe(Kabaktepe) adında yüksek bir tepe vardı. Buradan beyaz kayalıkların üzerinden hızla Yozgat vadisine indik..."bkz; Hamilton, **a.g.e**, s. 386.

⁹⁶ **TCDS. 1926-1927**, s. 741.

kuzeyde Kastamonu vilâyeti, doğuda Sivas vilâyeti ve Kayseri sancağı, batıda ise Kırşehir sancağı ile çevrilidir.⁹⁷

1882 yılında Yozgat merkeze uzaklık olarak Sorgun 6, Hüseyinabad 7, Kızılkoca 6, Boğazlıyan 18, Akdağ 26, Sungurlu 12, Selmanlı 9, Çorum 18, Maden 34 ve Karahisar-ı Behramşah 24 saatlik mesafede bulunmaktadır.⁹⁸ 1907 tarihli AVS'ye göre Yozgat merkez kazası Sungurlu, Akdağ ve Boğazlıyan ile Kırşehir sancağının Keskin ve Mecidiye kazaları arazisi ile çevrilidir. "Şose" tabir edilen yol ağları ile dört yöne bağlıdır. Şehir bu yollar ile kuzeyden Alaca ve Çorum, güneyden Boğazlıyan ve Kayseri, doğudan Akdağ ve batıdan da Ankara'ya ulaşmaktadır.⁹⁹

Cumhuriyet Dönemi'nde ise İç Anadolu Bölgesi'nin, Orta Kızılırmak havzası ile Karadeniz Bölgesi'nin Çekerek havzasında, çok büyük bölümü ise Kızılırmak havzasına girerek 34 derece 02 dakika ve 36 derece 09 dakika doğu boylamları ile 38 derece 54 dakika ve 40 derece 15 dakika kuzey enlemleri arasında yer almaktadır.¹⁰⁰

Yozgat, bu konumu ile gerek doğu-batı istikâmetinde Ankara'dan doğuya doğru Büyük Nefes¹⁰¹ üzerinden Sivas ve yine Güneydoğu'ya doğru inen Aksaray, Kemerhisar, Pozantı, Gülek Boğazı ve Tarsus üzerinden Suriye'ye uzanıyordu. Bir diğer bağlantı ile kuzey-güney istikâmetinde Samsun'a kadar ulaşmaktaydı.¹⁰²

⁹⁷ Ali Cevad, "Yozgat", s. 854; Cuinet, a.g.e, s. 292.

⁹⁸ **Ankara Vilayeti Salnâmesidir, Salnâme, H.1299/M.1882**, Onuncu Def'a Matba'a-i Vilayetde Tab' Olunmuşdur, Gurre-i Muharrem Sene 1299, s. 161.

⁹⁹ **AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a 15**, s. 231-235.

¹⁰⁰ 39 derece 50 dakika kuzey enlemleri ile 34 derece 48 dakika doğu meridyeni arasında yer aldığı hakkında bkz; Faroqi, "Yozgat", s. 341; **Yurt Ansiklopedisi**, "Yozgat", C. X, İstanbul 1984, s. 7626.

¹⁰¹ Tavium kentinin yeri konusunda pek çok tartışma yaşandığını ancak Nefes köyü civarında "Caput Via=Bir yol başlangıcını gösteren mil taşı" bulunması ile Tavium'un kesinlikle Yozgat yakınlarında Nefes köyünde olduğunu belirtmektedir. Bkz; Ramsay, a.g.e, s. 268.

¹⁰² Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (Türkçesi: Yıldız Moran), E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul 1979, s. 78-79; Sümer, **Bozok Tarihine Dair Araştırmalar-I**, s. 310; Veli Sevin, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası-I**, 2. Baskı, TTK Yayınları, VI. Dizi, S. 50/1, Ankara 2007, s. 6, 220; Ankara üzerinden Büyüknefes/Tavium/Tavion ve devamında Sivas'a giden yol ile Tavium'dan Euagina'ya kadar ulaşan, oradan Basilika Therma (Bugünkü Sarıkaya) yoluyla Selouasa Euaisa'dan Justinapolis (Kamoulianai üzerinden Caesarea (Mazaka=Kayseri)'ya ulaşmaktadır. Ayrıca Tavium'dan bugünkü Atatürk yolu olarak tabir edilen yol üzerinden Selouasa Euaisa'dan Kayseri'ye uzanan yol hakkında Galatia (Cappadocia ve Lykaon ve Lykaoni'nin Bazı Parçaları İle) Bizans Askerî yolları haritası bkz; Ramsay, a.g.e, s. 216-217; Bafıralı Yanko eski zamanlarda Samsun ile Yozgat arasının

Yozgat coğrafyasının konumunu değerlendiren Fransız gezgin Charles Texier, kentin doğudan batıya ve kuzeyden güneye uzanan yolların buluşma merkezi olduğunu ifade etmektedir.¹⁰³ Texier'den 57 yıl sonra Yozgat'a gelen Vital Cuinet ise sancaktaki çoğu kasabayı ticaret merkezlerine bağlayan yolların son zamanlarda yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca nakliyenin kolaylaştığını belirterek otomobillerden bahsetmesi dikkat çekicidir.¹⁰⁴ 1876 yılında Yozgat'a gelen Frederick Burnaby ise Anadolu'da yol ağları hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra İstanbul-Sivas istikâmeti arasında kalan Yozgat'ın konumunu, *"Tokat'la Kayseri'den gelen yolların birleştiği nokta olduğu için Yozgat önemli bir konumda sayılır."* demektedir.¹⁰⁵

1889 yılında Yozgat'a gelen Osmanlı askerî hekimi Bafralı Yanko'da Yozgat'ın Osmanlı Devleti içerisinde mühim bir konumda bulunduğunu yazmaktadır.¹⁰⁶ Demiryolunun gelmesi durumunda ticaret ve ulaşım açısından yörenin önemli ölçüde gelişmesine yol açacağı ümidinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁷

1926-1927 yıllarını içeren TCDS'ye göre Bozok vilâyeti; kuzeyde Çorum ve Amasya vilâyetleri, doğuda Amasya ve Sivas vilâyeti, güneyde Sivas, Kayseri, Niğde ve Kırşehir vilâyetleri, batıda ise Kırşehir ve Ankara vilâyetleri ile çevrili bulunmaktadır.¹⁰⁸ 1927-1928 yıllarında ise doğuda Sivas vilâyetinin Yenihan ve Şarkışla, batıda Ankara vilâyetinin Keskin ile Kırşehir vilâyetinin Mecidiye, kuzeyde Çorum vilâyetinin Sungurlu, Alaca ve Mecidözü ile Amasya vilâyetinin merkez, Tokat vilâyetinin Zile ve Sulusaray, güneyde ise Kayseri vilâyetinin Bünyan ve Kırşehir

katırlarla on üç günde ancak alınabildiğini ancak şimdilerde istenirse 5-6 günde alınabileceğini yazmaktadır. Bkz, Bafralı Yanko, **a.g.e**, s. 6.

¹⁰³ Taviuni yedi ana yolun kuzeyden güneye ve doğudan batıya birleştiği bir şehirdi. Bkz; Texier, **a.g.e**, s. 498.

¹⁰⁴ Cuinet, **a.g.e**, s. 294.

¹⁰⁵ "... Bu yolların ilki doğuya gider, Kızılırmak havzasını Yeşilirmak' tan ayıran dağları aştıktan sonra, derin bir vadiden geçerek Sezar'ın Pharnakes'i yenmesiyle ünlenmiş yüksek Zile yaylasına çıkar. Buradan yavaş bir inişle Tokat yakınında batı Yeşilirmak'a varır. Kayseri yolu Tokat'tan ayrıldıktan sonra güneye döner. İncirli, Boğazlıyan vs gibi köylerden geçtikten sonra tekrar Yeşilirmak'ı aşar ve Erkilet üzerinden Kayseri'ye gider..." bkz; Burnaby, **a.g.e**, s. 324.

¹⁰⁶ "...Memâlik-i Mahrûsâ-i Şâhâne'nin eczây-ı mutemmesinden bulunan Anadolu kıta'at-ı cesîmesinde elyevm hâiz-i ehemmiyet-i 'azîme olan Yozgat'a..." , bkz; Bafralı Yanko, **a.g.e**, s. 5.

¹⁰⁷ Bafralı Yanko, **a.g.e**, s. 16-17.

¹⁰⁸ TCDS. 1926-1927, s. 740.

vilâyetinin Avanos ve Mucur kazaları ile çevrilidir.¹⁰⁹ Toplam yüzölçümü 14.382 km²dir.¹¹⁰ Vilâyetin doğu ve batı sınırları arasındaki boylam farkı 2,5 dakikadır. Kuzey ve güney enlem noktaları arasındaki fark ise 1.38 dakikadır. Doğu ile batı arasında 216 km güney ile kuzey noktaları arasında kuş uçuşu 144 km. uzaklık vardır.¹¹¹

1.3. Yozgat'ın Tarihi

İlk Tunç çağlarına kadar uzanan¹¹² Yozgat tarihi Hititler,¹¹³ Frigler,¹¹⁴ Kimmerler, Lidyalılar,¹¹⁵ Büyük İskender ve Diadoklar,¹¹⁶ Galatlar,¹¹⁷ Romalılar ve Bizanslıların¹¹⁸ egemenliklerinde kalmıştır.¹¹⁹ Yozgat ve çevresi, 1086 tarihinde Danişmentli Devleti'ne 1175 tarihinden sonra da Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır.¹²⁰ 1318-1340 yılları arasında İlhanlı Valisi Timurtaş, 1340-1381 yılları arasında Eretna Beyliği ve 1381-1398 yılları arasında da Kadı Burhaneddin Devleti'ne bağlanmıştır.¹²¹ Bozok Bölgesi 1398 yılından sonra Osmanlı Devleti'ne bağlanmış 1402 Ankara

¹⁰⁹ Mucur, Osmanlı Devleti idari taksimatında 1878 ve 1883 yıllarında Boğazlıyan kazasına bağlı nahiyedir. Bkz; **SDAO. H. 1295/M. 1878**, s. 363; **SDAO. H. 1296/M. 1879, Def'a: 34**, s. 165; **SDAO, H. 1297/M. 1880, Def'a: 35**, s. 221; **SDAO. H. 1300/M. 1883, Def'a: 38**, s. 298.

¹¹⁰ **TCDS. 1927-1928**, s. 1276; 1928-1929 Devlet Yıllığına göre yüzölçümü 13.950 km² dir. **TCDY. 1928-1929**, s. 756.

¹¹¹ Hayati Keçelioglu, **Kalkınmada Öncelikli Yörelere Yozgat İl Profili**, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı KOSGEB Bölgesel Kalkınma Enstitüsü Yayınları, Mayıs 2001, s. 5.

¹¹² Kınal, **a.g.e**, s. 36-58; "...Yozgat'ın şimâlinde ve Kabaktepe nâm cebelin şimâl eteklerinde vâki' Boğazköy'ü civârındaki (Pteriyum=Pterium) şehri kadîmi kasabaya yakın bulunmasına bakılırsa bu civarın kâdimden beri ma'lûm meskûn olduğu anlaşılır." bkz; **AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a 15**, s. 232; Yozgat ve çevresi Bozok platosu üzerinde kurulmuş olup ilk çağlardan beri Alishar, Alacahöyük, Çengeltepe, Mercimektepe, Boğazköy gibi önemli yerleşim yerlerine sahip olmuştur. Bkz; Hakkı Acun, **Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli) Türk Mimarisi**, Bozok Sancağı ve Yozgat Tarihi: 2, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 5.

¹¹³ Kınal, **a.g.e**, s. 25.

¹¹⁴ Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, Net Turistik Yayınlar, 8. Baskı, İstanbul 2003, s. 191.

¹¹⁵ Koç, **"Yozgat"**, s. 560; **Yurt Ansiklopedisi**, "Yozgat", 7639-7640.

¹¹⁶ Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK Yayınları, 7. Baskı, Ankara 1999, s. 439.

¹¹⁷ "...Kapakdöy'nün tamamını ve eski Galatya'nın çoğunu içeren geniş bir ilin başkenti Yozgat'a ulaşıyoruz..." bkz; Perrot, **a.g.e**, s. 385.

¹¹⁸ Koç, **"Yozgat"**, s. 560; **Yurt Ansiklopedisi**, "Yozgat", s. 7639.

¹¹⁹ Koç, **"Yozgat"**, s. 560.

¹²⁰ Cahen, **a.g.e**, s. 104-118.

¹²¹ Bazı kaynaklarda Eretna olarak geçen tabirdir. Bkz, Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisâdi ve İctimâî Tarihi(1243-1453)**, C. I, Tekin Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 1979, s. 85; Bazı kaynaklarda da Uygur Türklerinden Alâeddin Eretna olarak geçmektedir. Ayrıca kuruluş tarihi olarak 1335 tarihini vermektedir. Bkz, Kemal Göde, "Eretnaogulları", **TDVİA**, C. 11, İstanbul 1995, s. 295.

Savaşı'ndan sonra da Timur egemenliği altına girmiştir.¹²² Sultan I. Selim'in Mısır seferini takiben Bozok Bölgesi tekrar Osmanlı idâresine geçmiştir.¹²³

Osmanlı Devleti'nde XV ve XVI. yüzyıllarda ortaya çıkan ayaklanmalar nedeniyle Yozgat'ta da iç istikrarsızlıklar ortaya çıkmıştır.¹²⁴ Bu durum, yoksulluğun pençesinde bulunan halkı canından bezdirdiği gibi konar-göçer ve yerleşik halde bulunan nüfusun göç etmesine de sebebiyet vermiştir.¹²⁵ Olağanüstü vergilerden kaçanlar, dağlara çekilenler olduğu gibi levent olup şehirlere ve kalelere göç edenler de oldukça çoktur.¹²⁶ 1539 yılında sancakta 7 nahiye vardır.¹²⁷ 1556 yılında ise sancak genelinde 702 köy bulunmaktadır.¹²⁸ XVI. ve XVII. yüzyıllarda köy sayısının bazen azalıp bazen de çoğaldığı görülmektedir.¹²⁹ 1575-1576 tarihlerini içeren çalışmaya göre ise Bozok'a bağlı 200 ve Akdağ'a bağlı 429 olmak üzere toplamda 629 köye sahiptir.¹³⁰ 1642-1643 tarihli bir avâriz tahririnde Livâ-i Bozok, Nefs-i Bozok, Sorgun, Boğazlıyan, Akdağ, Gedükçubuk, Emlak, Selmanlı-yı Kebir, Selmanlı-yı Sağır ve Budaközü isimli 9 kazadan oluşmaktadır. Yozgat merkez, 20 vergi mükellefi ailenin

¹²² Yaşar Yücel, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları(1393-1402)**, TTK Yayınları, XXIV. Dizi, S. 6, Ankara 1989, s. 136-138.

¹²³ **998 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zül-Kâdiriyye Defteri(937-1530)**, C. II, Şam, Gazze, Safed, Salt-'Aclûn, Haleb, Hama-Humus, Trablus, 'Aynâtâb, Birecik, Adana, 'Üzeyr, Tarsus, Sis, Mar'aş ve Boz-ok Livâları, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 40, Defter-i Hâkânî Dizisi: IV, Ankara 1999, s. 1; Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi**, C. II, s. 152-153.

¹²⁴ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası(Celali İsyânları)**, Cem Yayınevi, İstanbul Eylül 1995, s. 117-118; Refet Yinanç, "Dulkadıroğulları", **TDVİA**, C. 9, İstanbul 1994, s. 556.

¹²⁵ Sadullah Gülten, **Bozok'tan Yozgat'a Köy ve Köylüler (1529-1844)**, Fenomen Yayınları, 1. Baskı, Erzurum, Mart 2023, s. 36.

¹²⁶ "...Bozok'tan Ankara gibi yerlere gidenler...", bkz; Mustafa Akdağ, **Celali İsyânları(1550-1603)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, S. 144, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963, s. 177-178, 449.

¹²⁷ Öz, **a.g.m**, s. 789.

¹²⁸ Lütfi Arslan, **H.963/M.1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defteri'ne Göre Bozok Sancağı'nın Ekonomik ve Demografik Yapısı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 702.

¹²⁹ Sadullah Gülten, "Bozok Sancağı'nda Köylerin Teşekkülüne Dair Bir Örnek: Çokradan Köyü", **History Studies**, Volume: 4, Issue: 4, Kasım 2012, s. 168.

¹³⁰ H. 983/ M. 1575-1576 tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağı, bkz; Yunus Koç, **XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın İskân ve Nüfus Yapısı**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1021, Kaynak Eserler Dizisi: 26, 1. Baskı, Ankara 1989, s. 19-21; Baykara, **a.g.e**, s. 190-191; H. 983/ M.1575-1576 tarihli ve aynı dönem ve tahrir defterini kapsayan çalışma için bkz; Rafet Metin, **XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme(Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir ve Keskin Örneği)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 94.; 638 köy olduğuna ilişkin bkz; Gülten, **Bozok'tan Yozgat'a**, s. 24; Arslan, **a.g.t**, s. 124.

yaşadığı, tahminî olarak yüz kişiden oluşan bir köydür.¹³¹ Toplam köy sayısı 559'dur.¹³² 1648-1650 tarihleri arasında Bozok sancağı ile ilgili bilgiler veren Evliya Çelebi, Sivas eyâletine bağlı olduğunu ifade etmekte, kazalarını ise Sorgun, Akdağ, Hüseyinova, Budaközü, Kızılkocalu, Gedikçubuk, Peşközü şeklinde sıralamaktadır.¹³³ Çapanoğlu Ahmed Ağa'ya kadar ise Yozgat şehri bir dağ köyü ve yaylası görünümündedir.¹³⁴

XVII. yüzyılda Mamalu aşiretinin bu bölgeye yerleştirilmesinden sonra Yozgat'ta şehirleşme açısından değişim başlamıştır.¹³⁵ Çapanoğulları, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren bölgenin başlıca ayanları arasına girmişler ve XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Bozok'ta büyük güç kazanmışlardır.¹³⁶ Vergi toplanması, asayişin sağlanması, konar-göçerlerin denetimi ve ayaklanmaların bastırılmasında etkili olmuşlardır.¹³⁷ Anadolu'daki pek çok ayan gibi Çapanoğulları da yerel beyler haline

¹³¹ Ahmet Akgündüz- Said Öztürk, **Yozgat Temettuat Defterleri**, C. I, Yimpaş Holding Yayınları, Mayıs 2000, s. 60-73.

¹³² Gülten, **Bozok'tan Yozgat'a**, s. 51.

¹³³ "Yüz elli akçelik kazâdır. Nevâhisinden kâziyyesine senevî üç bin, beğine(11.000) guruş hâsil olur. Erbâb-ı timâr ve beğ askeriyeye (1.100) aded müsellâh askeri olub sefere giderler." Evliya Çelebi, **a.g.e**, C. III, s. 189-238.

¹³⁴ Hamilton, **a.g.e**, s. 387; Yozgat'a getirilmeleri nüfus artışına neden olduğu gibi, gayrimüslimlerin kısa sürede şehir yaşamına uyum göstermeleri ile neticelenmiştir. Cansız, **a.g.t**, s. 181.

¹³⁵ M. Öcal Oğuz, "Yozgat'ta Şehirleşme ve Âşik Edebiyatı", **Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı**, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları Tarih ve Kültür Serisi: 1, Mart 2000, s. 531.

¹³⁶ Özcan Mert, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 358, Ankara 1980, s.73; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, s. XXII; Çapanoğulları ve kökeni hakkında bkz, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "**Çapanoğulları**", Belleten, C. XXXVIII, No. 150, TTK Yayınları, Ankara Nisan 1974, s. 215; "...Çapanoğullarının asıl adının ne olduğu bile ortaya konmamıştır. Çapanoğulları tarafından Yozgat'ta yaptırılmış büyük caminin hazîresinde gördüğüm kitâbelerin en eskileri ailenin adının ne Çapan, ne de Cebbâr olmayıp Çapar olduğunu gösteriyor." Bkz; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, s. XXII; J. H. Mordtmann-B. Lewis, "Derebey", **The Encyclopaedia of Islam**, (New Edition), Vol: II, Leiden 1991, s. 207; "...Bir önceki mektubumda belirttiğim gibi, Türk İmparatorluğu'nun en güçlü derebeylerinden biri olan bu ünlü Çapanoğlu'nun ikâmetgâhiydi. Bu derebey Türkmen kökenlidir; Ailesi Anadolu'nun Osmanlılar tarafından fethinden bu yana bu bölgeye hâkimdi..." bkz; Poujoulat, **a.g.e**, Tome: II, s. 293.

¹³⁷ Mert, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, s. 25; Hammer, Çapanoğullarını Anadolu aristokratlarının son temsilcisi olarak gösterir ve ailenin yıllık gelirinin dokuz milyon frank olduğunu ve daha sonra müsadere ile mallarının hazineye aktarıldığını belirtir. Bkz; Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. 17, s. 174; Ubcini, **Lettres Sur**, s. 4; Çapanoğullarından Ahmet Paşa'nın mallarının müsaderesi ile ilgili bir çalışma için bkz; Serkan Polat, "Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın Muhallefâtı", **Tarih Okulu Dergisi/Journal of History School**, Yıl: 8, S. XXIV, Aralık 2015, s. 85-120; "...Bozok merkez kâzâsı on ikinci asr-ı hicrînin nısf-ı âhîrinde Cabbar Ömer Ağa nâmında bir zât tarafından binâ ve inşâ idilmiş ve mümâileyhin ahfâdından Ahmed Paşa tarafından memleketin imâr ve tevsi'ine ihtimâm ve câmi' ve medrese gibi mebâni-i hayriye binasına ibtidar edilmiş ve 1150 tarihlerinde Süleyman Beğ tarafından ikmâl edilmiştir..." bkz; **TCDS. 1926-1927**, s. 741.

gelmişlerdir.¹³⁸ 1883 tarihli ve Sultan II. Abdülhamid dönemine ait bir belgede merkezi hükümetle olan sorunlarına rağmen Çapanoğullarının Yozgat yöresinde aktif olarak faaliyetlerine devam ettikleri anlaşılmaktadır.¹³⁹ Nitekim Özcan Mert, “A’yanların Tanzimat’tan sonra uğradığı isim değişikliğine rağmen Cumhuriyet Dönemi dâhil yakın zamana kadar Türk siyasî, sosyal ve iktisadi hayatındaki rollerinin devam ettiği” kanısındadır.¹⁴⁰ Taha Niyazi Karaca, “*Bozok sancağının bir bütünün küçük bir parçası olarak devletine sadakatle bağlı kaldığını ve devletine zor zamanlarında her türlü yardımları ile Türk milletleşme sürecinin içerisinde bulunduğunu*” belirtmektedir.¹⁴¹ İlber Ortaylı ayanlarla ilgili olarak, bölgelerinin egemeni, yöneticisi, mali otoritesi ve hatta eşkiyâya karşı koruyucusu konumunda olduklarını belirtmektedir.¹⁴² Çapanoğulları güçten düşüncü sorunlar birbiri ardınca baş göstermiştir. Bu düşüş sonrası Yozgat, iç istikrarsızlığa sürüklenerek sancak merkezi iken işleri mütesellim yönetimine verilecektir.¹⁴³ XVIII. yüzyıldan beri Yozgat’ta inişli ve çıkışlı hüküm süren Çapanoğulları ailesi, üç yüz yıldan fazla Yozgat’a hizmet etmiş, ancak Osmanlı Devleti’nin ve memleketin içerisinde bulunduğu durumu kavrayamayarak bu egemenliklerini “*Çapanoğlu İsyanı*” ya da “*Yozgat İsyanı*” olarak bilinen harekete kadar sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu’nun işgal edilmesi üzerine Ankara’da filizlenerek ortaya çıkan

¹³⁸ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara 2008, s. 157; “...Yozghat sarayı, birkaç daireye, çok uzun galerilere ve farklı avlulara ve bahçelere bölünmüş geniş bir yapıdır ve tamamı yüksek bir duvarla çevrilidir. Tuğla ve ahşaptan yapılmıştır. Sadece iki katlıdır ve şehrin merkezinde büyük bir araziye kaplar. Bey ve oğullarının dairelerinde tablolar ve yıldızlar çok zengindir. Evler, en zengin mobilyalarla döşenmiştir. Gün ışığını büyük cam bölmelerden alan uzun ve güzel bir galerinin her köşesinde birer tane olmak üzere dört tören salonu vardır. Birisi kırmızı, diğeri sarı, üçüncüsü kahverengi, dördüncüsü farklı renklerde boyanmıştır.” Ayrıntılı bilgi için bkz; Kinneir, **age**, s. 145.

¹³⁹ Örnek vermek gerekirse; 80’er süvari ile Kapucubaşı Çapanzade Ömer Beğ, Ahmed Beğ ve Bozok ayanı Ahmed Ağa, onu yine 80 süvari ile Yozgat ileri gelenlerinden Süleyman Ağa takip etmektedir. Kızılkoca Abbas Ağa 20, Sorgun Ömer Ağa 40, Boğazlıyan Zaim Mehmed Ağa 20, Budaközü Sungurzade 20, Selmanlı Osman Ağa 15, Süleymanlı Mehmed Ağa 5, Akdağ Mansur Ağa 40, Emlak Seyyid Ağa 20, Gedikçubuk Ayanı Ağa 5 ve diğerleri 2000 süvarinin tamamlanmasına katkı sağlamışlardır. “...Kendi yedlerinden olmak üzere Bozok sancağından ve merbûtanı olan ‘aşâirden sefer-i hümayûnuma tertîb olunan asâkîrin defteridir ki ber vech-i ati zikr olunur.” Bkz; **BOA. C. AS. 379.15674.**(H.29.12.1300/M. 31.10.1883).

¹⁴⁰ Özcan Mert, “Ayan”, **TDVİA**, C. 4, İstanbul 1991, s. 198.

¹⁴¹ Taha Niyazi Karaca, “Osmanlı Devleti’nde Toprak Düzeni ve Bozok Sancağı”, **Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı**, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları Tarih ve Kültür Serisi: 1, Mart 2000, s. 466.

¹⁴² Ortaylı, **Türkiye Teşkilat**, s. 356.

¹⁴³ Texier, **a.g.e**, s. 532; Mütesellim, Tanzimat Dönemi öncesinde vergileri valiler ve mutasarrıflar adına toplayan görevliler olup işlevlerini kaybedince Tanzimat sonrası kaldırılmış ve yerine muhassıllıklar kurulmuştur. Bkz; Yücel Özkaya, “Mütesellim”, **TDVİA**, C. 32, İstanbul 2006, s. 203-204.

Türk Millî Mücadele Hareketi ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı çıkmaları, nüfûzlarıyla beraber yönetimlerini de sona erdirmiştir.¹⁴⁴

1.4. Yozgat'ın İdarî Taksimatı

1.4.1. 1878-1923 Yılları Arasında Yozgat'ın İdarî Taksimatı

Bozok sancağı idarî serüveninin, daha çok, bulunduğu coğrafya ve bu coğrafya üzerinde yaşayan unsurlara göre şekillendiği söylenebilir. Bölgenin ağırlıklı olarak konar-göçer Türkmen unsurlardan oluşması dolayısıyla idaresi uzun süre yakın çevredeki yerleşik merkezlerle ilişkili olmuştur.¹⁴⁵ Osmanlı hâkimiyeti ile beraber Bozok Bölgesi sancağı sınırları ve idarî yapısı belirlenmiş olmasına rağmen hem sınırlar ve hem de idarî yapı sıklıkla değişmiştir.¹⁴⁶ Bozok sancağı 1516-1843 yılları arasında idarî olarak Zülkadriye/Dulkadir¹⁴⁷, Rum¹⁴⁸, Karaman¹⁴⁹ ve Anadolu¹⁵⁰ eyâletlerine bağlanmıştır. Ancak bu bağılıklar sürekli değişiklik göstermiştir. Daha

¹⁴⁴ Ahmet Oğuz, "Yozgat Çapanoğlu İsyanı Hakkında Bir Değerlendirme", **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 11, S. 4, Nevşehir 2021, s. 1875-1890; Milli Mücadelenin başladığı günlerde Yozgat'ta isyanlar başlamıştır. Bölgede Çapanoğulları ailesine yönelik husumet, tahrik ve tazyikle beraber Çapanoğulları aile fertlerinden bazılarının da ayaklanmasına ve çevredeki isyancılarla birleşmesine sebep teşkil etmiştir. Çapanoğulları daha sonra affedilmiş ancak Yozgat haricinde farklı şehirlerde yaşamlarına müsaade edilmiştir. Abdülkadir Çapanoğlu, **Devlete Sadakat Vatana İhanet Sayıldı Çapanoğulları**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2023, s. 126, 243.

¹⁴⁵ Orhan Kılıç, "Bozok/Yozgad Sancağı'nın Osmanlı İdari Taksimatı İçerisindeki Yeri-Kuruluşundan Cumhuriyet'e", **Yozgat Tarihi ve Kültürü**, (Ed: Ebubekir Güngör), C. 2, Akçağ Yayınları, Ankara 2022, s. 58-59.

¹⁴⁶ Bozok sancağı, XVI. yüzyılda geniş bir bölgeyi kapsamakta iken, günümüz Yozgat'ına bağlı ilçelerinden başka, Kayseri'ye bağlı Felahiye (Rumdiğın), Sivas'a bağlı Gemerek ve Şarkışla (Gedik, Emlak ve Çubuk), Çorum'a bağlı Sungurlu (Budaközü) ve Alaca (Hüseyinâbad)'yı içerisine almaktaydı. Bkz; Gülten, **Bozok'tan Yozgat'a**, s. 2.

¹⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1984, s. 173; 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i, s. 2; Osmanlı Devleti'nden önce Dulkadiroğullarına izafeten Dulkadir/Dulkadiyye veya Zülkadr/Zülkadriyye denilmektedir. İlhan Şahin, "Dulkadir Eyâleti", **TDVİA**, C. 9, İstanbul 1994, s. 552.

¹⁴⁸ Osmanlı Devleti'nde, XV. yüzyıl başlarında Amasya, Tokat, Sivas yöresinde kurulan ve "Rumiyye-i Suğra" adı verilen eyalet. Bkz; Ali Açık, "Rum Eyaleti", **TDVİA**, C. 35, İstanbul 2008, s. 225-226; Osmanlı döneminde temeli Tokat, Niksar Çorum, Amasya, Canik/Samsun ve Karahisar-ı Şarki sancaklarından oluşan Rum Eyâleti'nin yönetim merkezi Sivas'tı. Bkz; Suraiya Faroqhi, "Siwas" **The Encyclopaedia of Islam**, New Edition, Volume: IX, Leiden Brill, s. 690; Akgündüz-Öztürk, **a.g.e**, C. I, s. 60; Bozok sancağının ilk tahriri bölgenin Osmanlı idaresine girmesinden sonra 1529'da yapılmıştır. Gülten, **Bozok'tan Yozgat'a**, s. 15; 1700-1740 tarihleri arasında eyâlet ve sancak tevcihatlarına göre değerlendirme yapılan bir çalışmada, Bozok, Sivas/Rum Eyâleti'ne bağlı olmak üzere yedi sancaktan birisini teşkil etmektedir. Paşa (Sivas), Amasya, Canik, Divriği, Arapgir ve Çorum sancakları, bkz; Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyâlet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ 1997, s. 54.

¹⁴⁹ Açık, **a.g.mad**, s. 226.

¹⁵⁰ Metin, **a.g.t.**, s. 94.

çok da Sivas/Rum eyâletine bağlı kalmıştır. 1844-1852 yılları arasında Bozok müstakil bir eyalet olmuştur.¹⁵¹ 1853-1855 yılları arasında Ankara eyâletine bağlı bir sancaktır.¹⁵² 1856-1865 yılları arasında müstakil bir eyâlettir.¹⁵³ 1866 yılından itibaren Ankara eyâletine/vilâyetine bağlı bir sancaktır.¹⁵⁴ 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi ile idarî taksimat, vilayet, livâ, kaza, nahiye, köy ve mahalleden oluşmuştur.¹⁵⁵ 1871 yılında kabul edilen “*İdâre-i Umûmiye-i Vilayet Nizamnâmesi*” çıkartılmış,¹⁵⁶ Osmanlı Devleti 1864 ve 1871 yılları arasında idârî olarak yeniden yapılanmaya gitmiş ve en büyükten başlamak üzere vilayet sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar karyelere ayrılarak teşkilatlandırılmıştır. Vilayetleri valiler, sancakları mutasarrıflar, kazaları kaymakamlar, köyleri de muhtarlar idâre edecektir.¹⁵⁷

1878 tarihinde SDAO ve AVS’de Yozgat sancağı kazaları ile bağlı nahiyelerinin hem isimleri hem de toplam köy sayıları belirtilmektedir. Yozgat/Bozok sancağı isimleri birlikte kullanılmıştır. Yozgat merkez kazası Kızılkoca, Sorgun ve Hüseyinabad,¹⁵⁸

¹⁵¹ Ubcini, *Lettres Sur*, s. 21; Karpaz, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s. 47; *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye*, H.1263/M.1847, Def’a 1, Tophane-i ‘Amirede Basılmıştır, Sene 1263, s. 86; *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye*, H.1268/M.1852, Def’a 6, Sene 1268, s. 71.

¹⁵² *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye*, H.1269/M.1853, Sene 1269, s. 73; *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye*, H. 1271/M.1855, s. 69; Bozok sancağının ilk kez Ankara Eyâleti’ne bağlılığı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Ahmet Yaşar Ocak, “Tanzimat’tan sonra Ankara Vilayeti’ne bağlıydı” diyerek geniş zaman dilimini esas almışken, bkz; Ocak, *a.g.mad*, s. 321; Akgündüz ise “1846 yılından itibaren Ankara’ya bağlanmıştır”, demektedir, bkz; Akgündüz-Öztürk, *a.g.e*, C. I, s. 61; Yunus Koç ise, “1845’te Mehmed Münib Paşa idaresindeki Bozok, bu tarihlerden itibaren Ankara ve Sivas arasında el değiştirdi demektedir. Bkz; Koç, *Yozgat*, s. 562; “...Yozgat 5-6 bin nüfusuyla büyük bir köy havasındadır. Bunu sadece merkezî konumuna değil, Ankara ve Kayseri’yi de etkileyen genel valinin ikâmetine borçlu...” ifadelerinden Bozok sancağının, Ankara dâhil olmak üzere Bozok Eyâleti’ne bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bkz; Perrot, *a.g.e*, s. 385; Yozgat/Bozok 1856-1865 yılları arasında idârî birim olarak “Eyâlet-i Bozok” tur. Bkz; Sezen, *a.g.e*, s. 822; 1861-1865 tarihleri arasındaki SDAO’larda eyalet isimlerinde hem Ankara hem de Bozok tabirleri geçmektedir.

¹⁵³ *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye*, H.1272/M.1856, Def’a 10, Takvimhâne-i ‘Amirede Tab’ Olunmuşdur, Sene 1272, s. 17.

¹⁵⁴ *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye*, H.1283/M.1866, Def’a 21, Sene 1283, s. 74; Sezen, *a.g.e*, s. 822.

¹⁵⁵ 1871 İdâre-i Umûmiyye-i Vilayet Nizamnâmesi 1876 tarihinde Kanunu Esasi’de de yer alarak XIX. yüzyıl sonuna kadar etkili olmuş ve yürürlükte kalmıştır. Vilayet yönetimine yeni bir bakış ve işbölümü anlayışı getirmiş, merkezin etki ve denetimi mutlak surette artmıştır. Yüksel Kaştan, “Osmanlı Devleti’nde ‘1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati’ İle Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi-Journal of Ottoman Civilization Studies*, C.2, S.2, Ocak 2016, s. 78; Ortaylı, *Türkiye Teşkilat*, s. 498.

¹⁵⁶ İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, 1985, s.61-62.

¹⁵⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri(1861-1876)*, C. VII, TTK Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1988, s. 153; Karpaz, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s. 82.

¹⁵⁸ Hüseyinova, Alaca, Ma’ Mamalu gibi isimlerle bilinmektedir. Sezen, *a.g.e*, s. 28.

Maden kazası;¹⁵⁹ Karamağara, Boğazlıyan kazası;¹⁶⁰ Akdağ, Sungurlu kazası;¹⁶¹ Süleymanlı nahiyeleri ile Çorum kazasından oluşmaktadır. Sancakta, 5 kaza, 6 nahiye ve 863¹⁶² köy bulunmaktadır. Ancak köy isimleri verilmemektedir.¹⁶³ SDAO'da Mucur nahiyesi¹⁶⁴ bulunmaktadır. Kaza ve nahiye isimleri aynı başlık altında karışık olarak verilmiştir.¹⁶⁵ 1879 tarihinde de aynı idarî yapı korunmuştur.¹⁶⁶ 1880 tarihinde Yozgat, Sorgun, Hüseyinabad, Karamağara, Budaközü, Kızılkocalar, Akdağ, Emlak ve Süleymanlı, Çorum, Sungurlu, Karahisar-ı Behramşah maa' Kâbile-i Çepni, Maden, Boğazlıyan, Mucur kaza ve nahiyelerinden oluşmaktadır.¹⁶⁷ 1881 tarihinde Yozgat, Boğazlıyan, Çorum, Maden ve Sungurlu kazaları ile Akdağ, Hüseyinabad, Selmanlı, Sorgun, Karamağara, Kızılkoca nahiyeleri bulunmaktadır.¹⁶⁸ 1882 tarihli SDAO ve AVS'de Yozgat merkez, Çorum, Sungurlu, Maden ve Boğazlıyan kazaları ve Akdağ, Hüseyinabad, Selmanlı, Sorgun, Karamağara, Kızılkoca nahiyelerinden oluşmaktadır.¹⁶⁹ 1882 tarihli Maliye Nezareti mesârifat defterinde Yozgat sancağına bağlı birimler SDAO ve AVS'de yer almış ayrıca Süleymanlı ve Karahisar isimleri de eklenmiştir.¹⁷⁰

1883 tarihinde SDAO'ya göre, Çorum, Sungurlu, Maden ve Boğazlıyan kazaları ile Budaközü, Mucur, Akdağ, Süleymanlı, Selmanlı, Karamağara, Kızılkoca,

¹⁵⁹ 1856 yılından 1950 yılına kadar kaza merkezidir. Madenciyan, Maden-i Hümayun, Maden, Akdağ Madeni gibi isimlerle bilinmektedir. Sezen, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁶⁰ 1878-1898 yılları arasında Uzunlu'ya bağlıdır. Sezen, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁶¹ Kalınsaz, Budaközü isimleriyle de bilinmektedir. Sezen, **a.g.e.**, s. 700.

¹⁶² AVS'de sehven 898 olarak verilmektedir. **Salnâme-i Vilayet-i Ankara, H.1295/M.1878, Def'a 7, Sene 1295, s. 113.**

¹⁶³ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, Sene H.1295/M.1878, s. 363; AVS. H. 1295/M.1878, s. 112-113.**

¹⁶⁴ Öncesinde Niğde'ye bağlı iken, 1878-1880 yılları arasında Yozgat sancağı, Boğazlıyan kazasına bağlı nahiye olup daha sonra Kırşehir'e bağlanmıştır. Sezen, **a.g.e.**, s. 562.

¹⁶⁵ **SDAO. H.1295/M.1878, s. 363.**

¹⁶⁶ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1296/M.1879, Def'a 34, İstanbul 1296. s. 165.**

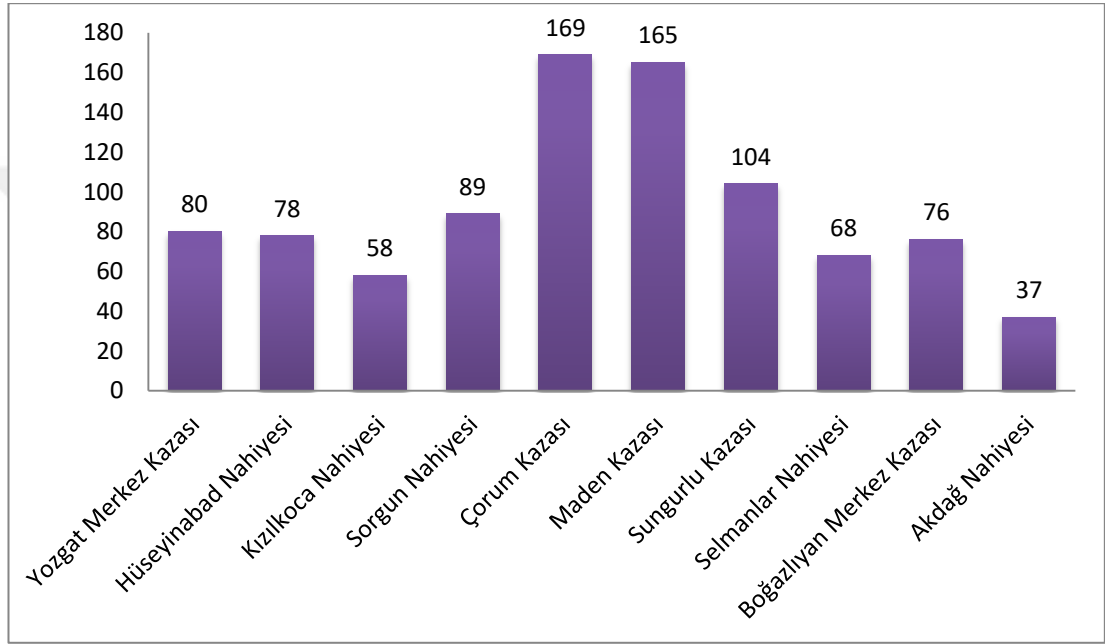
¹⁶⁷ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H. 1297/M.1880, Def'a 35, Matba'a-i 'Amirede Tab' Olunmuşdur, İstanbul, Sene 1297, s. 221.**

¹⁶⁸ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1298/M.1881, Def'a 36, Bâb-ı 'Ali Civârında Ebûssu'ud Caddesinde (Mahmud) Beğın Matba'asında Tab' Olunmuşdur, İstanbul, Sene 1298, s. 59.**

¹⁶⁹ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1299/M.1882, Def'a 37, Bâb-ı 'Ali Civârında Ebûssu'ud Caddesinde 72 Numrolu (Mahmud) Beğ Matba'asında Tab' Olunmuşdur. Sene 1299, s. 133.; AVS. H.1299/M.1882, Def'a 10, s. 66-67.**

¹⁷⁰ **BOA. ML. MSF. d. 19434. (H. 29. Zilhicce 1299/M. 11. 11. 1882).**

Hüseyinabad nahiyeleri bulunmaktadır.¹⁷¹ 1884 tarihinde Yozgat sancağı, merkez, Boğazlıyan, Çorum, Sungurlu ve Maden kazaları ile Selmanlı, Sorgun, Karamağara, Kızilkoca olmak üzere 5 kaza ve 4 nahiyeden oluşmakta olup Akdağ ve Hüseyinabad nahiyelerinin isimlerine yer verilmemiştir.¹⁷² 1885,¹⁷³ 1886,¹⁷⁴ 1887,¹⁷⁵ 1888,¹⁷⁶ yıllarındaki idarî yapılanmalarda kaza sayıları aynıdır. 1885 yılından itibaren ise Hüseyinabad ve Akdağ nahiyeleri eklenmiştir.

Grafik 1. 1889 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı Köy Sayıları

¹⁷¹ Nahiyelerin nerelere bağlı oldukları verilmemiştir. **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1300/M.1883 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 38. Sene**, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Eser-i Tertibidir, Matba'a-i Ebu'z-Ziya-Galata'da 'Arab Câmî' İttisâlinde ' Aded: 8, Kostantiniyye, 1299, s. 298.

¹⁷² **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1301/M.1884 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 39. Def'a**, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Eser-i tertibidir, Sultan Mahmûd Türbe-i Şerifi Karşusunda (Matba'a-i Osmâniyye'de) Tab' Olunmuşdur, İstanbul, 1301, s. 41.

¹⁷³ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1302/M.1885 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 40. Def'a**, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Eser-i tertibidir, Çenberlitaş Karşusunda Matba'a-i Osmâniyye'de Tab' ve Temsil Olunmuşdur, Sene 1302, s. 54-55.

¹⁷⁴ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1303/M.1886 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 41. Def'a**, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Eser-i tertibidir, Mahmûd Beğ Matba'ası-Bâb-ı 'ali civârında Ebu's-su'ud Caddesinde, Numro: 72, Dersa'adet Sene 1303, s. 49.

¹⁷⁵ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1304/M.1887 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 42. Def'a**, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Eser-i tertibidir, Mahmûd Beğ Matba'ası-Bâb-ı 'ali civârında Ebu's-su'ud Caddesinde Numro: 72, Dersa'adet Sene 1304, s. 51.

¹⁷⁶ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1305/M.1888 Senesine Mahsûs, 43. Def'a**, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Eser-i tertibidir, Mahmûd Beğ Matba'ası-Bâb-ı 'ali civârında Ebu's-su'ud Caddesinde Numro: 72, Dersa'adet Sene 1305, s. 47.

1889 tarihinde Yozgat kazasının “*Nefs-i Yozgad*” tabiri ile merkezinin Yozgat olduğu ifadesi yer almaktadır. Bağlı nahiyelerin toplam köy sayıları verilmiştir. Buna göre Yozgat merkez 80, Hüseyinabad 78, Kızılkoca 58, Sorgun 89 olmak üzere genel toplamda 305 köy bulunmaktadır. Çorum 169, Maden 165, Sungurlu merkez 104, Selmanlı¹⁷⁷ 68 olmak üzere toplam 172 köy, Boğazlıyan merkez 76, Akdağ 37 olmak üzere toplam 113 köye sahip olup sancak genelinde 924 köy bulunmaktadır.¹⁷⁸ Şemseddin Sami’ye göre 1888-1889 tarihinde Yozgat, Çorum, Sungurlu, Maden ve Boğazlıyan kazaları, 3 nahiye ve 505 köyden oluşmaktadır. 1889 tarihli SDAO’daki köy ve nahiye sayıları ile Şemseddin Sâmî’nin verdiği köy ve nahiye sayıları birbirini tutmamaktadır.¹⁷⁹ 1890 tarihinde idarî yapı değişmemiş, Selmanlı nahiyesinin köy sayısı bir azalmıştır.¹⁸⁰

1890 yılında Yozgat’a gelen Vital Cuinet, sancağın kaza merkezlerini sayarken SDAO’daki bilgilerle tutarlı ancak köy sayılarını farklı olarak vermiştir. Ona göre Sorgun 365, Hüseyinabad 199, Selmanlı 191, Karamağara 185 ve Akdağ 143 köye sahip olup genel toplamda Yozgat sancağının köy toplamını 1.083’tür.¹⁸¹ Aradaki fark 160 köy olarak görünmektedir.

1891,¹⁸² 1892,¹⁸³ 1893,¹⁸⁴ tarihli SDAO’lardaki idarî yapılanma, 1891 yılındaki idarî yapılanma ile aynıdır. Devlet Salnamesi’nde Maden kazasına bağlı Karamağara ve

¹⁷⁷ Salnamede sehven Selmanlar olarak kaydedilmiştir.

¹⁷⁸ Sehven 755 olarak verilmiştir. **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, Salnâme, H.1306/M.1889, s. 578.**

¹⁷⁹ Şemseddin Sami, **a.g.e**, C. I, s. 394; Anadolu maddesinde Yozgat’ın kendisi ile beraber Akdağmadeni ve Boğazlıyan olmak üzere üç kazası olduğunu yazmaktadır. Bkz; Şemseddin Sami, **a.g.e**, C. VI, s. 4813.

¹⁸⁰ Sehven 755 olarak verilmektedir. **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1307/M.1890 Senesine Mahsûs, 45. Sene**, İkinci Def’a Olarak Sicill-i Ahvâl Komisyonu ‘Umûmiyesinden Tertîb Olunmuşdur, Matba’a-i Amîre’de Tab’ Olunmuşdur, Dersa’adet Sene 1307, s. 559-561; **AVS. H. 1307/M.1889, Def’a 11, s. 314.**

¹⁸¹ Cuinet, **a.g.e**, s. 249-292.

¹⁸² Yozgat sancağı köy toplamı 923 olması gerekirken, 755 olarak verilmektedir, **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1308/M.1891 Senesine Mahsûs, 46. Sene**, Üçüncü Def’a Olarak Sicill-i Ahvâl Komisyon-u ‘Umûmiyesinden Tertîb Olunmuşdur, Matba’a-i Amîre’de Tab’ Olunmuşdur, Dersa’adet Sene 1308, s. 550-553.

¹⁸³ Yozgat sancağı köy toplamı 923 olması gerekirken, 886 olarak verilmektedir, **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1309/M.1892 Senesine Mahsûs, 47. Sene**, Dördüncü Def’a Olarak Sicill-i Ahvâl Komisyonu ‘Umûmiyesinden Tertîb Olunmuşdur, Matba’a-i Amîre’de Tab’ Olunmuşdur, Dersa’adet Sene 1309, s. 578-581.

Karahisar nahiyeleri gösterilmemiş, 1893 tarihli AVS'de ise bu nahiyeler yer almıştır. Bu tarihte AVS'de ilk defa “*Vilâyâtın hâvî olduğu mahallât ve kur'a esâmisi*” başlığı altında Yozgat sancağının merkez mahalleleri ve kazalar dâhil köy isimleri yer almaktadır. Buna göre toplam köy sayısı 950'dir.¹⁸⁵ Çorum'un bir önceki salnamelerde 169 köy sayısı 196'ya yükselmiştir.¹⁸⁶ Bu duruma, gelen muhacirlerle köy sayısının artmasının sebep olması ihtimal dahilindedir. 1894 yılında da idarî yapı korunmuş, ancak Çorum daha önce Yozgat'a bağlı kaza iken bu salnamede Yozgat sancağından ayrılarak “*Çorum sancağı*” olarak gösterilmiştir. Maden, Sungurlu ve Boğazlıyan kazaları Çorum sancağı dâhilinde gösterilmiştir. Yozgat sancağının köylerinin toplamı 950'dir.¹⁸⁷

1895 tarihli SDAO'da Çorum, müstakil sancak olarak yer almıştır. Hüseyinabad nahiyesi ve Sungurlu kazasında Çorum sancağına bağlanmıştır. 445 köyün azalmasıyla Yozgat sancağının toplam köy sayısı 505'e düşmüştür.¹⁸⁸ 1896 tarihinde Yozgat sancağı, merkezinde 80, Kızılkoca'da 58, Sorgun'da 89 olmak üzere toplam 227 köyden oluşmaktadır. Maden kazası 165, Boğazlıyan kazası merkezi 76 ve Akdağ 37 olmak üzere toplam 113 köyden oluşmaktadır. Yozgat sancağı genelinde merkez dâhil toplam 3 kaza, 4 nahiyeye ve 505 köy bulunmaktadır.¹⁸⁹ 1897,¹⁹⁰ 1898,¹⁹¹

¹⁸⁴ Çorum köy sayısı 196'ya yükselmiştir. **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1311/M.1893 Senesine Mahsûs, 49. Sene**, Sicill-i Ahvâl Dâire-î 'Umûmiyesinden Altıncı Def'a Olarak Tertib Olunmuşdur, Matba'a-i Amîre'de Tab' Olunmuşdur, Dersa'adet Sene 1311, s. 621-624; **AVS. H.1311/M.1893, Def'a 12**, s. 325.

¹⁸⁵ Sehven 886 olarak verilmiştir. **SDAO. H.1311/M.1893**, s. 621-624.

¹⁸⁶ **SDAO. H.1311/M.1893, Def'a 6**, s. 621-624; **AVS. H.1311/M.1893, Def'a 12**, s. 337-344.

¹⁸⁷ Çorum, sancak statüsünde ifade edilmesine rağmen genel toplamda kaza, nahiyeye ve köy sayıları sıfır olarak verilmiştir. Köy sayısı sehven 886 olarak verilmiştir. **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1312/M.1894 Senesine Mahsûs, 50. Sene**, Sicill-i Ahvâl Dâire-î 'Umûmiyesinden Yedinci Def'a Olarak Tertib Olunmuşdur, Matba'a-i 'Amîre'de Tab' Olunmuşdur, Dersa'adet Sene 1312, s. 637-640.

¹⁸⁸ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1313/M.1895 Senesine Mahsûs, 51. Sene**, Sicill-i Ahvâl Dâire-î 'Umûmiyesinden sekizinci Def'a Olarak Tertib Olunmuşdur, Matba'a-i Amîre'de Tab' Olunmuşdur, Dersa'adet Sene 1313, s. 669- 671.

¹⁸⁹ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1314/M.1896 Senesine Mahsûs, 52. Sene**, Sicill-i Ahvâl Dâire-î 'Umûmiyesinden Dokuzuncu Def'a Olarak Tertib Olunmuşdur. Dersa'adet, 1314, s. 681-681.

¹⁹⁰ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1315/M.1897 Senesine Mahsûs, 53. Sene**, Elli Üçüncü Def'a Olarak Tertib Olunmuşdur, 'İlm Matba'ası-Ahmed İhsân ve Şürekâsı, İstanbul t.y, s. 426.

¹⁹¹ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1316/M.1898 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 54. Sene**, 'İlm Matba'ası-Ahmed İhsân ve Şürekâsı ve Mahmûd Beğ Matba'ası, İstanbul 1314, s. 497-498.

1899,¹⁹² 1900,¹⁹³ 1901,¹⁹⁴ tarihlerinde idarî yapılanma 1896 tarihi ile aynıdır. 1902'de köy sayısı bir artarak 228'e yükselmiş, toplam köy sayısı 506 olmuştur.¹⁹⁵ 1903,¹⁹⁶ 1904,¹⁹⁷ 1905,¹⁹⁸ 1906,¹⁹⁹ 1907²⁰⁰, 1908,²⁰¹ 1910,²⁰² 1911,²⁰³ 1912,²⁰⁴ tarihli SDAO'lar 1902 yılındaki kaza, nahiye ve köy sayılarını korumaktadır. Osmanlı Devleti'ne ait 1917-1918 tarihli son SDAO'da Yozgat, Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazaları isimlerine yer verilmiş, ancak bağlı nahiyeler ve köy sayıları ile ilgili bilgi verilmemiştir.²⁰⁵ Sancak ve livâlar 1921 yılında BMM tarafından kaldırılıp yerine idarî anlamda vilâyet kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.²⁰⁶

¹⁹² **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1317/M.1899 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 55. Sene, Matba'a-i 'Amîre, Darü'l-Hilâfetü'l-Âliyye, 1315, s. 480.**

¹⁹³ Maden'e Karamağara nahiyesi bağlanmıştır. **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1318/M.1900 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, Elli Altıncı Sene, Mahmûd Beğ ve Sevinç Matbaaları, Darü'l-Hilâfetü'l-Âliyye, 1316, s. 523; AVS. H.1318/M.1900, Def'a 13, s. 285.**

¹⁹⁴ Yozgat sancağı merkez kazaya bağlı Sorgun ve Kızilkoca nahiyeleri toplam köy sayısı 1900 yılına göre 1 artarak 228 olmuştur. **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1319/M.1901 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, Elliyedinci Sene, Ma'lûmât-Tahir Beğ Matba'ası, Darü'l-Hilâfetü'l-Âliyye, 1317, s. 573.**

¹⁹⁵ Yozgat sancağı merkez kazaya bağlı Sorgun ve Kızilkoca nahiyeleri toplam köy sayısı 1900 yılına göre 1 artarak 228 olmuştur. Bkz; **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1320/M.1902 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, Elli Sekizinci Sene, Da'rû'l-Tâbi'atü'l-Ümerâ Matba'ası, Dersa'adet 1318, s. 594-595; AVS. H.1320/M.1902, Ondördüncü Def'a Olarak, Matbaa-i Vilayetde Tab' olunmuştur, s. 267.**

¹⁹⁶ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1321/M.1903 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, Elli dokuzuncu Sene, 'Âlim Matba'ası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersa'adet 1319, s. 646-647.**

¹⁹⁷ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1322/M.1904 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, Altmışinci Sene, Matba'a-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersa'adet 1320, s. 660-661.**

¹⁹⁸ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1323/M.1905 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, Altmış birinci Sene, Matba'a-i Ahmed İhsan, Dersa'adet 1321, s. 730-731.**

¹⁹⁹ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1324/M.1906 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, Altmış ikinci Sene, Matba'a-i Ahmed İhsan, Dersa'adet 1322, s. 794-795.**

²⁰⁰ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1325/M.1907 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 63. Sene, Matba'a-i Ahmed İhsan, Dersa'adet 1322, s. 790-791; AVS. H. 1325/M.1907, Def'a 15, s. 345.**

²⁰¹ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1326/M.1908 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, Altmış Dördüncü Sene, Matba'a-i Ahmed İhsan, Dersa'adet 1323, s. 794-795.**

²⁰² 1910 yılına ait Devlet salnamelerinde tarihler, güneş yılı esasına dayalı olan Rumî Takvime göre verilmektedir; **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, R.1326/M.1910 Sene-i Mâliye, Altmış Beşinci Sene, Selânik Matba'ası, 1326, s. 539-540.**

²⁰³ Merkez kaza nahiye isimleri Sorgun, Kızilkoca olarak verilmektedir. **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, R.1327/M.1911 Sene-i Mâliye, Altmış Altıncı Sene, Selânik Matba'ası, 1327, s. 538-539.**

²⁰⁴ Nahiye sayısı dörde düşmüştür. **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, R.1328/M.1912 Sene-i Mâliye, 1328, 67. Sene, Selânik Matba'ası, Dersa'adet, 1328, s. 558-559.**

²⁰⁵ **Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, R.1333-1334/M.1917-1918 Sene-i Mâliye, Altmış Sekizinci Sene, Hilal Matbaası, Bâbîâlî Karşısında, Dersa'adet, 1334, s. 512-514.**

²⁰⁶ İlhan Şahin, "Sancak", C. 36, TDVİA, İstanbul 1994, s. 99.

1.4.2. 1923-1950 Yılları Arasında Yozgat'ın İdarî Taksimatı

1864 ve 1871 tarihli nizamnameler kaldırılarak, 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanununun yürürlüğe girmesiyle vilâyetler kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler de kasaba ve köylere ayrılmıştır.²⁰⁷ 1924 yılına ait bir belgede Yozgat merkez, Boğazlıyan, Maden, Devecidağı²⁰⁸ olmak üzere dört kazadan müteşekkil bir vilâyettir.²⁰⁹ 1925-1926 tarihli TCDS'de bölge Bozok vilâyeti olarak geçmektedir. Merkez kaza, Boğazlıyan kazası Akdağ nahiyesi, Akdağmadeni kazası Maden ve Karamağara nahiyeleri ve Devecidağı kazalarından oluşmaktadır. Akdağmadeni kazasının merkezi olan Maden'de 87, Boğazlıyan kazası Akdağ nahiyesinin 52, merkez nahiyesi'nin ise 64 köyü bulunmaktadır. Mevcut duruma göre 4 kaza, 3 nahiye ve 203 köy mevcuttur.²¹⁰ Yozgat Merkez ve Devecidağı kazalarının köy sayıları verilmemiştir.

1926-1927 yılı TCDS'de daha ayrıntılı olarak köy ve nahiye sayıları verilmektedir. Bozok vilâyeti, merkez kaza 84, Kızılkoca²¹¹ 60, Salmanlı²¹² 68 toplam 212; Boğazlıyan merkez 65, Akdağ²¹³ 51 toplam 116; Maden merkez 100, Karamağara²¹⁴ 84 olmak üzere toplam 184; Sorgun merkez 96²¹⁵, Eski nahiyesi 55 olmak üzere

²⁰⁷ TCDS. 1926-1927, s. 95-96; [https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/\(Erişim Tarihi:06.09.2023\)](https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/(Erişim Tarihi:06.09.2023)).

²⁰⁸ 1920 yılında Yozgat'a bağlı kazadır. Sezen, a.g.e, s. 215.

²⁰⁹ BOA. HR. İM. 48/215. (27.01.1924); Musa Şaşmaz, **Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)**, C. XV, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 105.

²¹⁰ TCDS. 1925-1926, s. 540-541.

²¹¹ İsa Ağıl

²¹² Sehven Süleymanlı yazılmıştır. Yozgat Vilayeti'nin kaza ve nahiyelerini gösteren tabloda merkeze bağlı Süleymanlı (Kayadibi) nahiyesi olarak geçerken, aynı salnamede mülki taksimat bölümünde Yozgat merkez kazasına Salmanlı ismiyle nahiye olarak bağlı gözükmektedir. Bkz; TCDS. 1926-1927, s. 223, 740; Süleymanlı 1935 nüfus sayımına göre Yozgat merkez Salmanlı nahiyesine bağlı bir köydür. Bkz; **20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı**, Kat'î ve Mufassal Neticeler, **Yozgat Vilayeti**, C. 57, Neşriyat S. 75, s. 9; 1927-1928 TCDS'ine kadar Süleymanlı, Yozgat merkez kazasının nahiyesi olarak gözükmektedir. Bkz; TCDS. 1927-1928, s. 1276.

²¹³ Osmanlı döneminde Çayırşeyhi ve Akdağ olarak bilinmektedir. Bkz; Gülten, **Bozok'tan Yozgat'ta**, s. 89; Sezen, a.g.e, s. 178; Boğazlıyan'a bağlı Akdağ nahiyesi ismini taşıırken 1935 yılı nüfus sayımına göre Boğazlıyan'a bağlı Çayırşeyhi nahiyesine dönüşmüştür. **20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı**, Kat'î ve Mufassal Neticeler, **Yozgat Vilayeti**, C. 57, Neşriyat Sayısı 75, s. 13.

²¹⁴ Peyk

²¹⁵ Köhne-i Kebîr

toplam 151 köyü olup Yozgat vilâyeti genelinde 4 kaza, 5 nahiye²¹⁶ ile 663 köy bulunmaktadır.²¹⁷

1927 yılı idarî yapılanması 1926 ile aynıdır. Ancak nahiyelere bağlı kazalarda değişiklikler meydana gelmiştir. Yozgat kazasında iç nahiye, Kızılkoca ve Süleymanlı isimli 3 nahiye ile 421 köy, Akdağmadeni kazasında Maden ve Karamağara isimli 2 nahiye ile 282 köy, Boğazlıyan kazasında Akdağ nahiyesi ile 150 köy, Sorgun kazasında da Eski isimli bir nahiye ile 48 köy bulunmaktadır.²¹⁸ Köy sayısı 238 artışla 901'e yükselmiştir.

1927-1928 tarihli TCDS'inde Yozgat vilâyeti merkez kazasının iç nahiye, Kızılkoca, Süleymanlı isimli 3 nahiyesiyle toplam 421 köyü bulunmaktadır. Akdağmadeni kazasında Maden ve Karamağara isimli 2 nahiye ve 282 köy, Boğazlıyan kazasında Akdağ nahiyesiyle 150 köy ve Sorgun kazası Eski nahiyesiyle toplam 148 köyü mevcuttur.²¹⁹ Vilâyet genelinde 4 kaza, 7 nahiye bulunmaktadır. Köy sayısı ise 100 artışla 1.001'e yükselmiştir.

1928-1929 tarihli TCDY'de Yozgat vilâyeti merkez kazasında; iç nahiyesi, Kızılkoca ve Salmanlı nahiyeleri ile 253 köy, Boğazlıyan kazasında Akdağ nahiyesi ile 109 köy, Akdağmadeni kazasında; Karamağara nahiyesi²²⁰ ile 184 köy, Sorgun kazası Eskiköy nahiyesi ile 141 köy olmak üzere, vilâyet genelinde 4 kaza, 6 nahiye ile 687 köy mevcuttur.²²¹ Köy sayısı, bir önceki yıla göre 314 eksilmeyle 687'ye düşmüştür.

²¹⁶ TCDS. 1926-1927, s. 223.

²¹⁷ TCDS. 1926-1927, s. 740.

²¹⁸ Şaşmaz, a.g.e, s. 107.

²¹⁹ TCDS. 1927-1928, s. 1276; 1926-1927 TCDS'inde toplam köy adedi 663 ve 1928-1929 TCDY'ında 687 olup 1001 rakamı orantısızdır. Bkz; TCDS. 1926-1927, s. 740; TCDY. 1928-1929, s. 756; 1927 Genel Nüfus sayımında Yozgat'ın toplam köy sayısı 645 olarak gözükmemektedir. Mevkiler olarak geçen rakamlara köyler, vilâyet, kaza ve nahiye merkezleri dâhildir. Bkz; **28 Teşrinievvel 1927 Umûmi Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler İcmâl Tablolari**, Fasikül 1, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1929, s. XVII.

²²⁰ Şimdiki adı Doğan kent

²²¹ TCDY. 1928-1929, s. 756.

1927 nüfus sayımında resmî rakamlara göre, Yozgat vilâyetinin merkez kaza, Akdağmadeni, Boğazlıyan, Sorgun isimli dört kazası ve 645 köyü bulunmaktadır. En fazla köye, 215 köyle merkez kaza sahiptir. 171 köy Akdağmadeni'nde, 144 köy Sorgun'da ve 115 köyde Boğazlıyan kazasında bulunmaktadır.²²²

Kaza	Yozgat	Köy	Akdağmadeni	Köy	Boğazlıyan	Köy	Sorgun	Köy
Nahiye	Merkez	53	Merkez	64	Merkez	46	Merkez	102
	Bişek	21	Hasbek	32	Çayırşeyhi	38	Kadışehir	30
	Haydarbeyli	26	Karamağara	50	Sarıkaya	30	Hacıköyü	25
	Kızılkoca	46	-	-	-	-	Mamure	30
	Salmanlı	26	-	-	-	-	-	-
	Yerköy	28	-	-	-	-	-	-

Tablo 1. 1935 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat'ın İdarî Taksimatı²²³

1935 yılında Yozgat, merkez kaza; Bişek, Haydarbeyli, Kızılkoca, Salmanlı ve Yerköy nahiyelerinden oluşmakta ve 200 köyü bulunmaktadır. Sorgun kazasının merkez, Kadışehir²²⁴, Hacıköyü ve Mamure nahiyeleri ve 187 köyü, Akdağmadeni kazasının merkez, Hasbek ve Karamağara nahiyeleri ve 146 köyü, Boğazlıyan kazasının merkez, Çayırşeyhi ve Sarıkaya nahiyeleri ve 114 köyü bulunmaktadır. Vilâyetin toplam köy sayısı, 1927 nüfus sayımına göre iki artarak 647 köye yükselmiştir.

Kaza	Yozgat	Köy	Akdağmadeni	Köy	Boğazlıyan	Köy	Sorgun	Köy
Nahiye	Merkez	42	Merkez	66	Merkez	44	Merkez	102
	Kızılkoca	37	Hasbek	32	Çayırşeyhi	30	Kadışehir	30
	Musabeyli	37	Karamağara	52	Sarıkaya	37	Hacıköyü	25
	Osmanpaşa	23	-	-	-	-	Mamure	32
	Salmanlı	29	-	-	-	-	-	-
	Yerköy	27	-	-	-	-	-	-

Tablo 2. 1940 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat'ın İdarî Taksimatı²²⁵

²²² 28 Teşrinievvel 1927 Umûmi Nüfus Tahrîri Mufassal Neticeler İcmâl Tabloları, Fasikül 1, s. XVII.

²²³ 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'î ve Mufassal Neticeler, Yozgat Vilayeti, C. 57, Neşriyat Sayısı 75, s. 6

²²⁴ 1889-1923 yılları arasında Sivas Vilayeti, Tokat sancağı, Zile kazasına bağlı nahiye iken 1924-1926 Yozgat'a bağlı kaza, 1927-1943 yılları arasında Sorgun'a bağlı nahiye, 1944 yılında ise Çekerek'e bağlı nahiyedir. Sezen, a.g.e, s. 399.

²²⁵ 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarile Nüfus ve Yüzey Ölçü, Baskı Yeri ve Tarihi Yok, s. 658.

1940 yılında Yozgat merkez, Kızilkoca, Musabeyli, Osmanpaşa, Salmanlı ve Yerköy nahiyelerinin köy sayıları 1935 yılına göre beş azalarak 195 köye düşmüştür. Diğer kazalar ise Sorgun merkez, Kadışehri, Hacıköyü ve Mamure nahiyeleri iki artarak 189, Akdağmadeni merkez, Hasbek ve Karamağara nahiyeleri dört artarak 150 ve Boğazlıyan merkez, Çayırşeyhi ve Sarıkaya nahiyeleri üç azalma ile 111 köye sahiptir. Toplam köy sayısı 1935 yılına göre iki azalma ile 645'e düşmüştür. Yozgat merkeze bağlı Bişek ve Haydarbeyli, nahiye statüsünü kaybederek köye dönüşmüş ve Musabeyli'ye bağlanmıştır. Musabeyli ve Osmanpaşa nahiye olmuştur. 1944 yılında Çekerek, 1945 yılında da Yerköy ilçe olmuştur.²²⁶

İlçe	Yozgat	Köy	Akdağmadeni	Köy	Boğazlıyan	Köy
Bucak	Merkez	40	Merkez	62	Merkez	44
	Musabeyli	37	Hasbek	31	Çayırşeyhi	31
	Osmanpaşa	23	Peyik/Karamağara	50	Sarıkaya	37

Tablo 3. 1945 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat'ın İdarî Taksimatı(1)²²⁷

İlçe	Çekerek	Köy	Sorgun	Köy	Yerköy	Köy
Bucak	Merkez	40	Merkez	65	Merkez	26
	Kadışehri	30	Eymir	20	Salmanlı	30
	Mamure	32			Şefaattli	39

Tablo 4. 1945 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat'ın İdarî Taksimatı(2)

1945 yılında Yozgat vilâyeti merkez, Musabeyli, Osmanpaşa bucakları toplam köy sayıları 1940 nüfus sayımına göre 95 azalarak 100'e düşmüştür. Akdağmadeni ilçesi merkez, Hasbek, Peyik bucakları 7 azalarak 143 köye, Boğazlıyan ilçesi merkez, Çayırşeyhi, Sarıkaya bucakları 1 artarak 112 köye, Çekerek ilçesi merkez, Kadışehri, Mamure bucakları 102 köye, Sorgun ilçesi merkez, Eymir bucakları 104 azalma ile 85 köye ve Yerköy ilçesi merkez, Salmanlı, Şefaattli bucakları 95 köye sahiptir. Salmanlı Yozgat merkeze bağlı iken Yerköy ilçesine, Kızilkoca da Şefaattli bucağına köy olarak

²²⁶ Şaşmaz, a.g.e, s. 107; Çekerek, 1927 öncesi Sivas Vilayeti, Tokat sancağı Zile kazasına bağlı bir nahiye iken, 1927-1944 yılları arasında Sorgun'a bağlı nahiye, 1944 yılından itibaren ise kaza olmuştur. Hacıköy, Eski gibi isimlerle de bilinmektedir. Sezen, a.g.e, s. 179.

²²⁷ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı İl İlçe Bucak ve Muhtarlıklar İtibariyle Nüfus Miktarı ve Yüzölçü, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No. 286, Ankara 1945, s. 627.

bağlanmıştır. 1940 yılında Sorgun'a bağlı Kadışehri ve Mamure bucakları Çekerek'e, Eymir bucağı ise Sorgun'a bağlanmıştır.²²⁸ Vilâyette toplam 637 köy bulunmaktadır.

Kaza	Yozgat	Köy	Akdağmadeni	Köy	Boğazlıyan	Köy	Çayıralan	Köy
Bucak	Merkez	42	Merkez	62	Merkez	32	Merkez	33
	Musabeyli	36	Hasbek	31	Sarıkaya	30		
	Osmanpaşa	23	Peyik	50	Fakılı	16		

Tablo 5. 1950 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat'ın İdarî Taksimatı(1)²²⁹

Kaza	Çekerek	Köy	Sorgun	Köy	Yerköy	Köy
Bucak	Merkez	41	Merkez	66	Merkez	27
	Kadışehri	30	Eymir	18	Salmanlı	23
	Mamure	32			Şefaattli	39

Tablo 6. 1950 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat'ın İdarî Taksimatı(2)

1950 yılında Yozgat vilâyeti merkez, Musabeyli, Osmanpaşa 101, Akdağmadeni ilçesi; merkez, Hasbek, Peyik 143, Boğazlıyan ilçesi merkez, Sarıkaya, Fakılı 78, Çayıralan ilçesi merkez 33, Çekerek ilçesi; merkez, Kadışehri, Mamure 103, Sorgun ilçesi merkez, Eymir 84 ve Yerköy ilçesi merkez, Salmanlı, Şefaattli bucakları olmak üzere 89 köye sahiptir. 1945 nüfus sayımında Boğazlıyan merkeze bağlı bir köy olan Fakılı, bucak merkezi olmuştur.²³⁰ Çayırşeyhi Boğazlıyan'a bağlı nahiye iken 1947 yılında çıkartılan bir kanun ile Çayıralan ismini alarak ilçe merkezi olmuştur.²³¹ Toplam köy sayısı altı azalarak 631'e düşmüştür.

YOZGAT VİLİYETİ				
1920-1925	1926-1943	1944	1945-1946	1947-1953
Yozgat	Yozgat	Yozgat	Yozgat	Yozgat
Boğazlıyan	Boğazlıyan	Boğazlıyan	Boğazlıyan	Boğazlıyan
Akdağmadeni	Akdağmadeni	Akdağmadeni	Akdağmadeni	Akdağmadeni
Devecidağ	Sorgun	Sorgun	Sorgun	Sorgun
		Çekerek	Çekerek	Çekerek
			Yerköy	Yerköy
				Çayıralan

Tablo 7. 1920-1953 Yılları Arasında Yozgat'a Bağlı Kazalar²³²

²²⁸ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, s. 46.

²²⁹ 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı Vilâyet, Kaza, Nahiye ve Köyleri İtibariyle Nüfus, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyat No: 359, t.y, s. 383-389.

²³⁰ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No: 410, İstanbul 1961, s. 3.

²³¹ Şaşmaz, a.g.e, s. 134

²³² Şaşmaz, a.g.e, s. 107.

Yozgat vilâyeti mülkî taksimat bakımından 1920 ile 1953 yılları arasında süreklilik arz eden bir değişiklik içerisinde olmuştur. Bu durum coğrafî sınırların değişimine de yol açmış ve nüfusun dağılımını etkilemiştir. 1920-1925 yılları arasında dört olan kaza sayısı 1953 yılına kadar olan 28 yıllık süreçte yedi ilçeye çıkmıştır. Yozgat merkez, Boğazlıyan ve Akdağmadeni Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde kaza olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

1.5. Yozgat'ın Ekonomisi

Bölge, ilkçağlarda önemli kervan yollarının kavşak noktasında olmasına karşılık Roma ve Bizans döneminde bu özelliğini kaybetmiştir.²³³ Yozgat şehri, coğrafî mekân olarak tarihi ticaret yollarının uzağında kalmıştır.²³⁴ Ticarî anlamda limanlara uzaklığı üretimin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur.²³⁵ Kentlerin kurulması ve gelişmesinde tarihi ticaret yollarının önemi düşünüldüğünde bu sebeplerden ötürü büyük ihtimalle gelişmenin ekonomik anlamda yavaş seyrettiği düşünülebilir. Birçok gezginin belli bir döneme kadar özellikle görmek için değil, yolu üzerinde bulunduğu için şehirden geçmesi ve bahsetmesi buna örnek olarak verilebilir. Yozgat'ın hızlı gelişmesinde Çapanoğlu Ahmed Ağa'nın din ve mezhep ayrımı yapmadan hem yerleşik yöre halkı ve hem de dışarıdan gelenlere ayırım yapmaksızın adil ve iyi davranması, çevreden Türk ve gayrimüslim halkları yerleştirmesi nüfusun ve ticaretin artması açısından önem arz etmektedir.²³⁶ Yozgat'a gelip yerleşen Hristiyanlar, büyük oranda Sivas, Gürün, Çorum, Nevşehir ve özellikle de Kayseri'den gelmişlerdir. Ticaret maksadıyla gelip yerleşenlerin de mevcudiyetleri

²³³ Gülten, **Bozok'tan Yozgat'ta**, s. 4; Akgündüz-Öztürk, **Yozgat Temettuat**, C. I, s. 58.

²³⁴ "Şehrin doğudan batıya ve kuzeyden güneye giden yolların kavşak konumunda bulunması ile eski bir maziye saip olmasının akıldan çıkartılmaması gerekir. Bkz; Koç, **Bütün Yönleriyle Yozgat**, s. 14; Ocak, **a.g.mad**, s. 322; Hayat Tarih Mecmuası, **a.g.m**, s. 158; Romalılardan itibaren XIX. yüzyıl'a kadar önemli ticaret yollarının uzağında kalmıştır. Osmanlılar döneminde de bu hal devam etmiştir. Bkz; Orhan Sakin, **Bozok Sancağı ve Yozgat**, Ankara 2004, s. 97.

²³⁵ Koç, **Yozgat**, s. 563.

²³⁶ Bu toleransın sonucu hemen her alana yayılmıştır. Örneğin; XVIII. yüzyılda gelişen resim sanatını uygulamak için, "Orta Anadolu bozkırında yeni kurulan Yozgat'a bile gidenler olmuştur." Bkz; Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş**, 2. Baskı, (Çev: Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 140; Hakkı Acun, **Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri**, Genişletilmiş 2. Baskı, TBMM. Milli Saraylar Yayın No: 109, İstanbul 2016, s. 29; Özcan Mert, "Çapanoğulları", **TDVİA**, C. 8. İstanbul 1993, s. 221.

görülmektedir.²³⁷ Kâtip Çelebi'nin kaleme aldığı Cihannüma'da Bozok'tan övgüyle ve zenginliğiyle bahsetmesi dikkat çekicidir.²³⁸

Şehrin en büyük camisi, Çapanoğulları döneminde inşa edilmiştir.²³⁹ Şehir, Çapanoğlu Camisi etrafında genişlemiş, güneydoğusunda Çapanoğlu Hamamı ve Tol Çarşı, doğusunda üzüm pazarı, batısında odun pazarı, kuzeydoğusunda un pazarı ve dükkânlar ile hanlar bulunmaktadır. Saat kulesinin inşası sonrası şehir, cami ve saat kulesi etrafında gelişmeye devam etmiştir.²⁴⁰ Saat kulesinin batısına Hükümet Konağı yapılmış, Cumhuriyet Dönemi'nde buraya bir meydan yapılarak şehrin merkezi haline getirilmiştir.²⁴¹ İsmail Cansız, Çapanoğullarının köy iken şehir haline getirdikleri Yozgat'ı cazibe merkezi yapmak için büyük cami ile beraber çok sayıda dükkân, ev, hamam, medrese gibi sosyal donatılar inşa ederek buraya gelenlere tahsis ettiğini ve bu durumun Yozgat'ın ticarî istikbalini keşfeden Ermeni ve Rumların yoğun olarak yerleşmelerine sebep olduğunu belirtmektedir.²⁴²

²³⁷ Karaca, "Yozgat Şehrinde", s. 309.

²³⁸ "Evsâf-ı bu Nâhiye Kur'ay-ı kesîreyi müştemildir" Kâidesi Kırşehir'dir. Ve ahalisine Rafaza(Rafizi) töhmet olunur. Misâfire gâyet ile ri'ayet iderler. Ebnâ-yı sebîl Bozok tarîkinde me'kûl ve meşrûbe zahmet çekmezler. Her karyesi bir ziyâfethânedir. Bkz; Kâtip Çelebi, **a.g.e**, s. 626.

²³⁹ Bu tür yapıların yerel iktidar sahiplerince bir vakıf kurarak kentlilerce hatırlanmak istedikleri için inşa edildiklerini belirtmektedir. "Bu amaçla Çapanoğulları ailesinin iki kuşağı kendi kurdukları Yozgat'ta ilgi çekici bir çifte camii yaptırmışlardır" demektir. Bkz; Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev. Elif Kılıç), 5. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s. 245; "...Tarihi inşası 1193'dür. 'Asıl câmi' bir kubbe-i metîne üzerine yapılmış dâhilen arzen 28 ve tûlen 35 zira'dır. Minber ve mihrâbı serâpa mermer ve penbe yeşil somâkî taşlarla ve Hacı Bektaş taşlarıyla bezenmiştir. Üç kubbe üzerine aynı metânet ve resânetde ve arzen 28 ve tûlen 26 zira' bir de sayfiyesi vardır ki, tarihi binâsı bin ikiyüz dokuz olûb bunun da bânisi yine Abdülcebbârzâdelerden Süleyman Bey'dir." Bkz; **AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a 15**, s. 230; Ali Cevad, "Yozgat", s. 854. "...Ve husûsen 'Abdülcebbârzâdelerin mübârek-i mahsûsâsından olan Câmi'-i Kebîr be-gâyet ve rânâ ve bî-nâzîrdir. Bkz; **AVS. H.1288/M.1871, Def'a 1**, s. 84; "Kubbe biçiminde inşa edilmiş büyük bir binaya kabul edildik. O görkemi tavanın altında iç içe iki geniş dairesel salon vardı. Çok küçük canlı renkli pencereler içeriye çok az ışık geçiriyordu. Yerler, çeşitli renklerde ve desenlerde zengin İran halıları ile kaplıydı. Binanın ortasından aşağı sarkan zincirler dev bir demir çemberi taşıyordu. Buna farklı renklerde yüz adet kristal lamba asılıydı." Bkz; Burnaby, **a.g.e**, s. 92.

²⁴⁰ H. 1315/M.1897 tarihinde Tevfikizâde Ahmet Bey'in 1. Dönem belediye başkanlığı döneminde mimar Şakir Usta'ya yaptırılmıştır. Hakkı Acun, **Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s. 89.

²⁴¹ Acun, **Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli)**, s. 10; Acun, **Tüm Yönleri İle Çapanoğulları**, s. 33.

²⁴² İsmail Cansız, "Osmanlı Döneminde Yozgat'ta Sosyal ve Kültürel Hayat", **Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı**, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, Tarih ve Kültür Serisi: 1, Mart 2000, s. 224.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki idarî değişiklikler, sosyal ve ekonomik ilişkilerin doğal bir sonucu oldu.²⁴³ Çapanoğullarının tarımı kontrol etmesi, emrindeki küçük bir ordu ve savunma sistemleriyle asayişî sağlamaları yerel otoriteyi artırmış, merkezî teşkilatın yıkıntıya uğradığı XIX. yüzyıl başında bu boşluğu doldurmuş ve Bozok Sancağı bölgesinde huzur ve güvenlik sağlanabilmiştir.²⁴⁴

1813 yılında John Macdonald Kinneir Yozgat'a giderken yolların, Ankara'dan otuz altı saat, Çankırı'dan on sekiz saat, Tokat'tan otuz saat yürüyüş mesafesinde olduğunu; şehre hububat ve kuru meyve taşıyan vagonlar ve öküzlerle dolu olduğunu kaydetmektedir.²⁴⁵ 1830 yılında ise Fransız gezgin Charles Texier, Yozgat şehrinin etrafını çevreleyen kil ile bağlantılı moloz bir duvar bulunduğunu ve kenti korumaktan çok kaçakçılığı önlemeye matuf olduğunu belirtir.²⁴⁶ Şehir, 1830-1840 tarihleri arasında büyük yangınlar geçirmiştir.²⁴⁷ Şehirlerin oluşmasında coğrafi konum, ekonomik faktörler ve nüfus yoğunluğu önem arz etmektedir. Bu bağlamda Yozgat şehrinde gelişen kültür ve sanat ürünleri, ticarî faaliyetler, din ve toplumsal hareketlilik kenti etkilemiştir.²⁴⁸

Ali Cevad, Yozgat livâsının 279.897 nüfusu barındıran büyük bir sancak olduğunu ve 3 nahiyeden oluştuğunu ifade etmektedir. Yozgat kasabasında 3.152 hâne, 15 fırın, 4 han, 8 hamam, 6 değirmen, 18 cami ve mescid, 5 tekke ve zaviye, 5 medrese, 778 eserden oluşan 2 kütüphâne, 1 rüşdiye mektebi, 3 ibtida mektebi, 15 sıbyan mektebi, 1 hükümet konağı, 1 kışla, 1 cephanelik, 1 debboy, 1 telgrafhane, 1 hastahane, 3 kilise, 1 gazhane ve 192 dükkân mevcuttur.²⁴⁹

²⁴³ Sevgi Aktüre, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 893.

²⁴⁴ Ortaylı, **Türkiye Teşkilatı**, s. 358.

²⁴⁵ Kinneir, **a.g.e.**, s. 147.

²⁴⁶ Texier, **a.g.e.**, s. 533.

²⁴⁷ Acun, **Tüm Yönleri İle Çapanoğulları**, s. 30.

²⁴⁸ Karaca, **Yozgat Şehrinde**, s. 319.

²⁴⁹ R. 1313/M. 1897-1898 tarihli basılan kitabının kapağındaki baskı tarihine göre bkz; Ali Cevad, **"Yozgat"**, s. 854.

1876 yılında Frederick Gustave Burnaby, kentın çevresinin maden açısından zengin olduğunu, demir, gümüş ve kömür madenlerinin bulunduğunu ifade etmektedir ki şehirdeki gümüş işlemeciliğinin hammaddesi buradan sağlanmış olmalıdır. Polonyalı başmühendis Vankoviç'in şehre iki katlı ve camlı çarşı inşa ettiğini, bunların yaklaşık 80 metre uzunluğunda 30 metre genişliğinde olduğunu belirterek, camların o dönemde Samsun'dan zor koşullar altında getirilmiş olması sebebiyle nakliye maliyetinin yüksek olduğunu kaydetmektedir. Çarşıda bir gözlemcinin dikkatini çekecek hemen hiçbir şeyin olmadığını, bu dükkânlarda Ermenilerden bazılarının boya, odun, keçi kılı, pamuk eşya ve basma ticareti yaptıklarını ifade etmektedir. Kentteki Hristiyanların kaliteli şarap ürettiklerini de kaydetmektedir.²⁵⁰ 1889 yılında kente gelen Bafralı Yanko, kentte arpa, buğday, yün, yapak(yapağı), cehrî, filik²⁵¹, koyun, keçi, sığır, at, merkep başta olmak üzere 36 çeşit emtia mallarının alınıp satıldığını belirtmektedir. Ancak nakliye imkânlarının kısıtlı olması önemli bir sorun teşkil etmektedir.²⁵² Şemseddin Sami ise Yozgat'ın toprağının verimli olduğunu ancak dışarıya mal gönderme imkânı olmadığı için arazisinin 1/3'nün buğday, arpa, mısır, çavdar, nohut, mercimek, burçak, darı, pirinç, hububat, afyon, çiriş²⁵³ ile ekildiğini, meyve ve sebzelerin çok çeşitli olduğunu söylemektedir.²⁵⁴ Buna göre, XIX. yüzyılın sonlarında ekilebilir arazinin 2/3'ü ekilmemektedir.²⁵⁵ Bağlarının da çok olduğunu, senelik bir milyondan fazla üzüm üretildiğini yazmaktadır. Şehrin en önemli çıkış yerinin, Samsun iskelesi ve demiryolu hattının gelmesinden sonra Ankara olduğunu belirtmektedir.²⁵⁶ 1892 yılında demiryolunun Ankara'ya gelmesi, üretim ve ticareti canlandırmıştır.²⁵⁷ Şemseddin Sami, Yozgat'ın her iki şehre "şose" tabir edilen düzeltilmiş iki toprak yol ile bağlı olduğunu da belirtmiştir.²⁵⁸

²⁵⁰ Burnaby, **a.g.e**, s. 88-100.

²⁵¹ Tiftik, tiftik keçisinin uzun yumuşak, beyaz ve parlak en iyi cins tüyüdür. <http://lugatim.com/s/filik> (Erişim Tarihi: 16.05.2022).

²⁵² Bafralı Yanko, **a.g.e**, s. 16.

²⁵³ Çiriş otu kökünün öğütülmesi sonucu elde edilen bir tozla yapılan yapıştırıcı mâcun, bir nevi tutkal.; <http://lugatim.com/s/%C3%87%C4%B0R%C4%B0%C5%9E>(Erişim Tarihi: 26.03.2022).

²⁵⁴ Şemseddin Sami, **a.g.e**, C. VI, s. 4813.

²⁵⁵ Koç, **Yozgat**, s. 563.

²⁵⁶ Şemseddin Sami, **a.g.e**, C. VI, s. 4813.

²⁵⁷ Koç, **Yozgat**, s. 563.

²⁵⁸ Şemseddin Sami, **a.g.e**, C. VI, s. 4813.

Yozgat şehri, XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasında 20'ye yakın cami, 10'nun üzerinde han, 8 hamam, 20'ye yakın medrese ve sıbyan mektebi ile kamu kurumları ve çok sayıda dükkânın bulunduğu canlı bir ticaret merkezidir. Bunlardan 4 hamam, 10 han, 20'ye yakın medrese tamamen yıkılmıştır. Yeni kurulmuş bir şehir olmasına rağmen bu kadar çok seyyahın gelerek ziyaret etmesi, Yozgat'ın önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir.²⁵⁹ 1890 tarihinde Vital Cuinet, Yozgat merkez kazasında 22 cami, 10 medrese, 1 hastane, 2 eczane, 1 Rum kilisesi, 6 Ermeni kilisesi ve 2 Protestan tapınağı bulunduğunu kaydetmektedir.²⁶⁰ Cuinet, sancakta afyon ve meşe palamudunun ihracat için üretildiğini, tahılın tamamının Samsun'dan ihraç edilerek İstanbul'a gönderildiğini yazmaktadır. Yozgat sancağına ithal edilen ürünlerin İstanbul, İzmit ve Samsun'dan geldiğini, bunların şeker, kahve ve diğer gıda maddelerinden oluştuğunu, bunun yanı sıra demir, çinko, deri, kumaş türü Fransız, İngiliz ve Avusturya menşeli ürünlerin getirildiğini, Rusya'dan ise petrol ithalatının yapıldığını belirtmektedir. Cuinet'e göre, Yozgat ekonomisinin toplam katma değeri her yıl ortalama 356.000²⁶¹ Türk Lirası olarak ifade edilmiştir. Yozgat sancağındaki vergi gelirlerinin ise yıllık 106.384²⁶² Türk Lirası olarak aşar vergisi ve diğer vergilerden oluştuğunu belirtmektedir.²⁶³ Vital Cuinet'in verdiği bilgilerin, Düyûn-u Umûmiye görevlisi olması ve topladığı verileri sistemsel olarak Düyûn-u Umûmiye Komisyonu ile paylaşacağı varsayımından hareketle doğruluk payının yüksek olduğu tahmin edilebilir.

1889-1890 tarihli AVS'de yer alan veriye göre, Yozgat ve civarında senelik on bir buçuk ile on iki milyon kıyye civarında zengin kaya tuzu yatakları bulunmaktaydı.²⁶⁴ Vital Cuinet, Kırşehir ile Yozgat sancağı arasında Sekili'de büyük ve zengin kaya tuzu

²⁵⁹ Acun, **Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli)**, s. 10-13.

²⁶⁰ Cuinet, **a.g.e.**, s. 299.

²⁶¹ Sehven 350.000 Türk Lirası (Livres Turques) olarak verilmiştir.

²⁶² Sehven 106.285 Türk Lirası (Livres Turques) olarak verilmiştir.

²⁶³ Cuinet, **a.g.e.**, s. 295-296.

²⁶⁴ "mendlâhâlardan senevî on bir buçuk milyondan on iki milyon kıyye-i a'shâriye kadar göl ve kaya tuzu ihrâç edilmektedir. Bkz; **AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11**, s. 231-232.

ve Sungurlu civârında “Çiyan kaya tuzu” yataklarının bulunduğunu belirtmektedir.²⁶⁵ Ona göre tarımsal sanayiler dışında Yozgat sancağının hiçbir önemi yoktur.²⁶⁶

Vilâyet arazisinin büyük çoğunluğunun münbit ve verimli olduğu, hubûbât ve afyon, kitre²⁶⁷, cehri, palamut gibi ürün çeşitlerinin yetiştiği 1889 AVS’sinde yer almaktadır. Diğer yandan Kayseri, Ankara ile beraber Yozgat’ta da sucuk ve pastırma üretimi yapılmakta ve bunlar başta İstanbul olmak üzere komşu vilayetlere ihraç edilmekteydi.²⁶⁸

XIX. yüzyılın başında 10.000 nüfusa sahip bir şehir olan Yozgat’ta,²⁶⁹ Şemseddin Sami’ye göre yaklaşık yüz yıl sonra 1898-1899 yıllarında 15.000 ahali, 18 cami ve meşid, 5 medrese, 2 küçük kütüphane, 1 rüşdiye, 3 ibtidaiye mektebi, 192 dükkân, 4 han ve 8 hamam bulunmaktadır. Her sene Haziran’da Köhne Panayır adıyla bir panayır kurulup büyük miktarlarda hayvan ticareti yapılmaktadır. Bağı ve bahçeleri ise son derece güzel bir yerdir.²⁷⁰ Şehrin ekonomisini canlandıran ve nüfusunu artıran bu pazar, çok kalabalık olmaktadır. Gerek vilâyetin her tarafından ve gerekse de civar vilayetlerden katılım oldukça yoğun olup, pazara gelenler cins at, kısırak dâhil merkep, katır, karasığır ve çeşitli hayvanları alıp-satmaktadırlar.²⁷¹ Ayrıca, Maraş, Halep ve Suriye taraflarından da katılım olmakta²⁷² pazarda yirmi bin kadar hayvan alınıp satılmaktadır.²⁷³ Bu durum, 1893 ile 1900 yılları arasında pazardaki alım-satımın istatistiksel olarak arttığını göstermektedir. Yozgat, kendi sancağı içerisinde ve aynı zamanda Kayseri, Çorum ve Ankara ile ticarî ilişkide

²⁶⁵ Cuinet, **a.g.e.**, s. 263.

²⁶⁶ Cuinet, **a.g.e.**, s. 260.

²⁶⁷ Bir tür zamk yapılan bitki.

²⁶⁸ “...Her cihetinde gibi mahsûlâtın envâ’-ı muhtelifesi hâsıl olmaktadır.” Bkz; **AVS. H. 1307/M.1889, Def’a 11**, s. 232-234.

²⁶⁹ **AVS. H.1325/M.1907, 15. Def’a**, s. 232.

²⁷⁰ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C. VI, s. 4812; Panayır ile ilgili yapılan bir inceleme için bkz; Yunus Özger, “Osmanlıdan Cumhuriyete Yozgat Yöresinde Kurulan Haftalık Pazarlar ve Panayırılar”, **Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi**, C. 4, S. 9, 2018, ss. 103-121.

²⁷¹ Her yıl Haziran ayının başlangıcından Temmuz ayının başlarına kadar toplanan pazardır. Bkz; **AVS. H. 1311/M.1893, Def’a 12**, s. 283-284; Ali Cevad, “**Yozgat**”, s. 854.

²⁷² Ali Cevad, “**Yozgat**”, s. 854.

²⁷³ **AVS. H. 1311/ M.1893, Def’a 12**, s. 284; **Ankara Vilayetine Mahsûs Salnamedir, H. 1318/M. 1900, Onüçüncü Def’a** Olarak Tertib Edilmiştir, Matbaa-i Vilayette Tab’ olunmuştur, 1318 Sene-i Hicriyyesine Mahsus, s. 222-223; Ali Cevad, “**Yozgat**”, s. 854.

bulunmaktaydı. Kayseri üzerinden Mersin'e, Karadeniz sahilinde Samsun iskelesine ve Ankara istasyonuna ticarî mal ihraç etmekteydi.²⁷⁴

XX. yüzyıl başlarında Yozgat Orta Anadolu'nun önemli ticarî şehirlerinden birisi olmuştur.²⁷⁵ Bu cümleden olarak 7.100 dönüm ekilen ve 10.000 dönüm de ekilmeyen arazi bulunmakta olup, arazinin %58.48'i ekilmemektedir.²⁷⁶ Kayıtlara göre, 1907 yılında çeşitli hububatlar ve haşhaş ekilmektedir. İlkel halde bazı sanayi kolları mevcut olup, özellikle gümüş işlemeciliği, baston sapları, mürekkepli kalem gibi emtia imal edilmektedir.²⁷⁷ Nüfusun XIX. yüzyıl boyunca doğum ve ölümlerle dengelendiği ve yaklaşık olarak 5.000 civarında artış gösterdiği gözlenmektedir.

Cumhuriyet Dönemi'nde 1925-1926 yılı TCDS istatistiklerine göre ekonomi, tarım ve hayvancılık ağırlıklıdır. Vilâyetin kazalar genelinde ekilen arazisi 2.215.083 dönümdür. Buğday, arpa, burçak, fasulye, soğan, mısır, patates, mercimek, nohut, domates, afyon, tütün, sahle, anason, katre, zift ve katran, elde üretilen tarımsal ürünlerin başlıcalarını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra yapağı ve tiftik başta olmak üzere çeşitli hayvansal ürünler elde edilmektedir.²⁷⁸

1926-1928 yıllarında Yozgat vilâyetinde 2.300.000 dönüm arazinin 1.950.000 dönümü ekilerek 60.600.000 kilo çeşitli tarımsal ürün elde edilmiştir. Toplam hayvan sayısı 716.234'tür. Boğazlıyan ve Akdağmadeni'nde 150 hektar orman, yeraltı zenginliği olarak bakır, kükürt, demir, kömür, simli kurşun gümüş madenleri bulunmaktadır. Sanayi kuruluşu olarak suyla işleyen değirmenler mevcuttur. Merkez ve kazalarda birer Ziraat Bankası bulunmaktadır. Ulaşım ise şose yollar aracılığıyla yapılmaktadır. Vilayetteki kaplıcalar da ekonomiye katkı sağlamıştır. Orman varlığı olarak, akçam, karaçam, kızılçam, ardıç, meşe çeşitleri ve çeşitli çalılıklar bulunmaktadır.²⁷⁹ Bu durumda sanayi üretiminin azınlıkta kaldığını, daha çok tarım ve hayvansal üretim yapıldığını söylemek mümkündür. 1927 yılında Ankara-Kayseri

²⁷⁴ AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a 15, s. 235.

²⁷⁵ Haluk Selvi, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Yozgat Sancağı (1914-1918)", *Yozgat Tarihi ve Kültürü*, (Ed: Ebubekir Güngör), C. 2, Akçağ Yayınları, Ankara 2022, s. 227.

²⁷⁶ Koç, *Yozgat*, s. 563.

²⁷⁷ AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a 15, s. 236.

²⁷⁸ TCDS. 1925-1926, s. 540.

²⁷⁹ TCDS. 1926-1927, s. 742; TCDS. 1927-1928, s. 1281.

demiryolu Yozgat'ın Sekili, Yerköy, Şefaati, Sarıkent ve Fakılı istasyonları aracılığı ile hem üretimi hem de dışarıya yapılan ihracatı önemli ölçüde artırmıştır.²⁸⁰ Demiryolu vilayet topraklarından geçmesine rağmen şehir kenarda kalmıştır.²⁸¹

²⁸⁰ Koç, **Yozgat**, s. 563; Yozgat vilayeti il sınırları içerisinde geçen ve Kayseri ile Ankara'yı birbirine bağlayan demiryolu 1925-1930 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Sakin, **Bozok Sancağı ve Yozgat**, s. 98.

²⁸¹ "Şehrin doğudan batıya ve kuzeyden güneye giden yolların kavşak konumunda bulunması ile eski bir maziye sahip olmasının akıldan çıkartılmaması gerekir. Bkz; Koç, **Bütün Yönleriyle Yozgat**, s. 14; Ocak, **a.g.mad**, s. 322; Hayat Tarih Mecmuası, **a.g.m**, s. 158; Yozgat şehir merkezine en yakın istasyon Yerköy'den geçmektedir. Bugün bu mesafe 43.9 km'dir.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ (1876-1893) YOZGAT SANCAĞI NÜFUSU

2.1. Osmanlı Dönemi Genel Nüfus Sayımları (1831-1905)

Arapça “nefs” kelimesinin çoğulu olan “nüfus”, ruhlar, canlar, anlamına geldiği gibi aynı zamanda bir coğrafyada yaşayan insanları tanımlamaktadır.²⁸² Bu bağlamda nüfus ile birlikte ele alınması gereken bir diğer kavram da demografidir. Demografi, sınırları belli bir coğrafyada bulunan nüfusun yapısını, özelliklerini ve değişimlerini inceleyen bilim dalıdır.²⁸³ İnsan topluluklarının doğurganlık ve ölüm oranlarındaki değişen kalıpları, cinsiyet, nüfusun yapısal özelliklerini ve göç gibi nüfusu etkileyen durumları kendisine konu alan bir disiplindir.²⁸⁴ Doğum, ölüm, göç, yaşlılık, evlilik gibi konular demografinin vazgeçilmezleridir.²⁸⁵ Bunlara ilâve olarak, salgın hastalık, kıtlık, savaş, doğal afetler sayılabilir.²⁸⁶ Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğüne göre nüfus; bir ülkede, bir bölgede, bir evde belirli bir anda yaşayanların oluşturduğu toplam sayıdır.²⁸⁷ Sekene veya sükkân; kökeni itibarıyla nüfusun karşılığı olarak kullanılmakta olup; sakinler, oturanlar anlamına gelmektedir.²⁸⁸ Belirli bir toplumda nüfusun artması ya da azalmasının yanı sıra, bu nüfusun üretimle olan ilişkisi sonucu meydana gelen sosyal değişimin sebepleri ve sonuçları da nüfusla veya demografi ile ele alınmaktadır. Nüfus verileri, toplumların yaş, cinsiyet, medenî durum, mesleki

²⁸² Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 991; Nebi Bozkurt, “Nüfus”, **TDVİA**, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 293.

²⁸³ Didem Daniş, **Demografi Nüfus Meselelerine Sosyolojik Bir Bakış**, Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Ders Notları, ppt; <https://docplayer.biz.tr/8531427-Demografi-nufus-meselelerine-sosyolojik-bir-bakis-ders-i-giris-doc-dr-didem-danis-galatasaray-universitesi-sosyoloji-bolumu-ddanis-gsu-edu.html>(Erişim Tarihi: 22.04.2022).

²⁸⁴ Hüseyin Bal, **Demografi**, Sentez Yayıncılık, Bursa Eylül 2019, s. 11; Koray Başol, **Demografi**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İzmir 1995, s. 10.

²⁸⁵ <https://www.iienstitu.com/blog/demografik-ne-demek>(Erişim Tarihi: 09.06.2022).

²⁸⁶ Bal, **a.g.e.**, s. 11.

²⁸⁷ **Türkçe Sözlük**, (Haz: Hasan Eren-Nevzat Gözaydın-İsmail Parlatır-Talat Tekin-Hamza Zülfikar), Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. II, Yeni Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 1094.

²⁸⁸ Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 1087.

durumu, sayısı, dinsel ve dilsel özellikleri ve öğrenim durumları gibi hususları ortaya çıkararak tarihsel, ekonomik ve sosyokültürel açıdan inceleme yapacaklar için son derece önemli verileri ortaya koyması bakımından değerlidir.²⁸⁹ Nüfus yazımı, en genel olarak Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanan coğrafyada halkın nicelik ve nitelik olarak bilinmesi amacına yöneliktir. Önceliği ise her devlet için her zaman geçerli olan askerlik ve vergi sorumluluğunun yerine getirilmesi olmuştur.²⁹⁰

Kemal Karpat, eski ve yeni arasında değişimi sağlayan ana unsurlardan birisinin nüfus hareketleri olduğunu ifade etmektedir.²⁹¹ Ömer Lütfi Barkan'da XVII. yüzyılın başlarına kadar hemen her otuz ya da kırk yılda bir yapılan nüfus sayımlarının vergi verecek hâneleri tespit etmek için büyük önem taşıdığını ifade etmektedir. Defter-i Hakâni olarak da bilinen bu defterler, hâne reisi olarak yetişkin erkek nüfusu kayıt altına almaktadır. Ancak XVII. yüzyıla gelindiğinde imparatorlukta ortaya çıkan anarşi, yeni sayımların yapılmasını imkânsız hale getirmiştir.²⁹² Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır.²⁹³ Sayım çalışmaları, 1828-1829 yıllarında başlatılmış, Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle kesintiye uğramıştır.²⁹⁴ Osmanlı Devleti için nüfus sayımları, vergi toplama, askere alma, idarî anlamda sınırları tespit ve imar faaliyetleri işlemlerinin sağlıklı yapılabilmesi için önemliydi. Nüfus kayıtlarında etnik yapı dikkate alınmamış, dinî dağılım esas alınmıştı. Sayımlar, Müslümanlar için askerî hizmet, Hristiyanlar için ise vergi alımı bakımından önemliydi.²⁹⁵ Müslüman Türk erkeklerinin en üretken oldukları

²⁸⁹ **Belgelerle Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs**, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, II. Baskı, İstanbul 2020, s. 25.

²⁹⁰ Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildirileri (28-30 Haziran 1989)**, Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 83.

²⁹¹ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 10.

²⁹² Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı Mali Sayımları Üzerine Araştırma", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, (Çev: Mehtap Özdeğer), C. 51, S. 1, İstanbul 2001, s. 13-14.

²⁹³ 1831 nüfus sayımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; **Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin 1247 Senesinin Mevcut Nüfûs Defteri**, s. 0054.jpg.

²⁹⁴ Ahmed Lütfi, **Lütfi Tarihi**, C. 3, t.y, s. 142.

²⁹⁵ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 88; Hristiyanların ödedikleri vergiler hakkında bkz; Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", **Bellekten**, C. 55, S. 213, TTK Yayınları, Ankara 1991, ss. 371-391.

dönemde askerlik yapmak için silahlıya alınmaları, hem nüfus artışını düşürmekte hem de ekonomik nedenlerden dolayı geri kalmalarına sebep olmaktadır.²⁹⁶

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını müteakip, öncelikli olarak askerî ve vergi amaçlı 1827-1829 yılları arasında bir nüfus sayımına ihtiyaç duyulmuş olunmalıdır.²⁹⁷ Ancak 1828-1829 yılında çıkan Osmanlı-Rus Savaşı, sayımın bir süre ertelenmesine sebebiyet vermiştir.²⁹⁸ Savaşın bitmesini müteakip Rusya'ya ödenen 137 milyon frank tazminat, Osmanlı Devleti'nin bütçesinde önemli bir yük oluşturmuştur.²⁹⁹ Savaş sonrasında başta Yunanistan olmak üzere bazı yerlerin kaybedilmesi, demografik yapıyı etkilediği gibi savaşın getirdiği külfet, nüfus sayımının bütün imparatorluk sınırları içerisinde sağlıklı yapılmasını olumsuz etkilemiş olmalıdır.³⁰⁰ Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus tahriri, Anadolu ve Rumeli'de 1831 yılında yapılmış olup bu sayım Sultan II. Mahmud'un reformlarına öncülük etmiştir. Bu sayım ile yeni bir ordunun kurulması ve mali kaynağının finanse edilmesi için askerî ve vergi amaçlı hususların ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır.³⁰¹ 1831 nüfus sayımının verilerini değerlendirmek üzere İstanbul'da Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı Ceride Nezâreti kurulmuştur.³⁰² Ceride Nezâreti, nüfus sayım sonuçlarının toplandığı birimdir.³⁰³ Sayım görevlilerinin, istatistikî sonuçları İstanbul'a

²⁹⁶ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 48.

²⁹⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 182; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi-Nizâm-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, C. V, 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 155.

²⁹⁸ "...Mülkiye'nin esâsı olan tahrîr-i nüfus kâziyyesi mukaddemce merkez-i saltanatda icrâ olunmuş ise de gâvâil-i harbiyenin ta'kibi men'i tâtîmiyesi olunmuşdu. Bu esnâda Rusya muharebesinin muhadeneye tahvili ve Yunan arazisinin tefrik ve tahdidi misüllü gavâilin kârîn-i zevâlî nizâmât-ı mükteziyenin vaz'ı ve icrasına meydan verilmeye başlamış..." bkz; Ahmed Lütfi, **a.g.e**, s. 142; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 119-122.

²⁹⁹ Osmanlı Devleti, Rusya'ya on bölümde ödenmek üzere on bir buçuk milyon duka altını tazminat olarak ödemeyi yüklenmektedir. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 121.

³⁰⁰ Osmanlı Devleti Rusya ile bir savaş yapacak durumda değildi. Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, s. 181-184; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 120-121.

³⁰¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1943, s. 10-11.

³⁰² Gazete, zabıtname ve tutanak anlamlarına gelmektedir. Bkz; Devellioğlu, **a.g.s**, s. 152; 1840 tarihinden sonra Ceride Nazırlığı Varidat Muhasebeciliği'ne, Ceride-i Nüfus Nezâreti'nin taşra teşkilatı, önce Tahrîr-i Emlâk idaresine sonra da Ahz-ı Asker/Askerî İşler Dairesi idâresine bağlanmıştır. 1868'te kurulan Şuray-ı Devlet'e nüfus konularını da düzenleme yetkisi verilmiştir; Cevdet Küçük, "Ceride Nezâreti", **TDVİA**, C. 7, İstanbul 1993, s. 409.

³⁰³ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 91; Karal, **İlk Nüfus Sayımı 1831**, s. 12, Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 155; "...mâ'iyetine münşi ve defter-i ketebe ta'yini ile bâb-ı defteri mektupçusu Sâid

göndermelerini müteakip bunları tek bir merkezde toplayarak değerlendirmek, nüfus ve emlâkları tespit etmek, buradaki kayıtlara göre vergileri yeniden düzenlemek ve nüfus verilerini belirli periyodlarla güncellemek amacıyla kurulmuştur. Erkek nüfusun her üç ayda bir güncellenerek merkeze gönderilmesi istenmişse de bunun zorluğu dikkate alınarak süre altı ayda bir olmak üzere güncellenmiştir.³⁰⁴ Sancaklarda “Nüfus Nazırı”, kazalarda “Nüfus Memuru” ve nahiyelerde “Mukayyid”ler görevlendirilmiştir. 1831 nüfus sayımındaki temel esas, Rumeli ve Anadolu’da Müslüman ve Hıristiyan erkek nüfusu kapsamı ve hâne esaslı değil bireylerin sayılmasını temel almasıdır.³⁰⁵ Stanford J. Shaw, Müslümanların üç kategoride; 16 yaş altındakiler, 16 ve 40 yaş arası ve 40 yaş üstü olarak kaydedildiğini belirtmektedir.³⁰⁶ İlk defa genel bir nüfus sayımı yapılması halkın endişeye düşme ihtimalini ortaya koyduğu için şer’î memurlar görevlendirilmiştir.³⁰⁷ Sultan II. Mahmud tahrirde görevli memurları Bâbiâli’ye toplatarak nüfus yazımının askerî amaçlı olarak yapılmasının halka sezdirilmemesine ilişkin talimat vermiştir.³⁰⁸ Askerliğe uygun olan 14 ilâ 40 yaş arasındakiler “*matlûba muvâfık*” neferlere mim konularak tespit edilmiştir.³⁰⁹

Nüfus sayımında memurların niteliği de tartışma konusu olmuştur.³¹⁰ 1831 nüfus sayımında yeteri kadar memur görevlendirilememesi ile sayım süresinin kısalığı

Efendi yedi bin beş yüz gurûş şehriye maaş ile ceride nâzırı ve mektûbî defteri halkası seremdânından Ahmed Kemal Efendi başkâtib ... ve mukâta’at kîsedârı Emîn Efendi mektûbî defter-i hülefâdan Abdi Bey kîsedâr olmuştur.” bkz; Ahmed Lütfi, **a.g.e**, s. 145-146; Musa Çadircı, İstanbul’da Ceride Nezâretine Mehmed Seyit Efendi’nin 500 kuruş maaşla getirildiğini yazmaktadır. Lütfi Tarihinde verilen gerek Nazır ismi ve gerekse maaş bilgileri makaledeki bilgilerle örtüşmemektedir. Bkz; Musa Çadircı, “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma” **Osmanlı Araştırmaları-I**, İstanbul 1980, s. 111.

³⁰⁴ “Tahrîr memurları gittikleri mahâllerin nüfus defterlerini İstanbul’a göndermeğe başladıklarında bunların sûr-ı nizamiyelerinin icrâsı zımında bir nezâret teşkili lâzım gelmeğle...” bkz; Ahmed Lütfi, **a.g.e**, s. 145; Küçük, “**Ceride Nezâreti**”, s. 409.

³⁰⁵ Behar, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri”, s. 68.

³⁰⁶ Shaw, **a.g.m**, s. 325.

³⁰⁷ Karal, **İlk Nüfus Sayımı 1831**, s. 12; Karpaz, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 67.

³⁰⁸ “...Mâ’lûm-u Hümâyûnu Şâhâneleri buyrulduğu üzre tahrîr-i madde-i hayriyesicün ve Anadolu ve Rumili taraflarına me’mûr-ı dâ’ileri evvelki gün Bâbiâli’lerine celb ile her birilerine tertîb olunan harcırahları i’tâ ve me’mûriyet-i hafiyelerine dâir sayâ-i lâzime tefhîm ve inbâ olundukda...” Bkz; **BOA. HAT. 0335/19217**. (H. 29.12.1246/M. 10.06.1831).

³⁰⁹ Aydın, **a.g.m**, s. 83.

³¹⁰ Nüfus sayımlarının zor koşullar altında yapıldığı ve görevli memurların da ulemadan seçilmesi halka güven duygusu vererek daha sağlıklı nüfus sayımı amaçlanmıştır. Bkz; Shaw, **a.g.m.**, s. 326;

dikkate alındığında nüfusun yaklaşık %50'sinin defterlere kaydedilmediği belirtilmektedir ki bu oldukça yüksek bir orandır. 1831 sayımında memurlar, vergi veren Hristiyan nüfusu tam olarak kaydetmiş ancak Müslüman nüfusun sayımına özen göstermemişlerdir. Bundan dolayı bu sayım, askerî amaçlara hizmet etmemiştir. Bu sebeple de 1844 yılında ordunun asker ihtiyacının karşılanması için yeniden sağlıklı bir nüfus sayımı zorunlu kılınmıştır.³¹¹ İstanbul erkek nüfusu askerlikten muaf olduğu için sayılmamış, Bosna, Arnavutluk, Tesalya, Diyarbakır, Erzurum ve Van gibi bazı yerlerde sayım yapılamamıştır.³¹² Daha sonra Erzurum ve Van'da 1836 yılında nüfus sayımı yapılmıştır.³¹³ 1837 yılında ayrıca kısmî bir nüfus sayımının yapıldığı da ifade edilmektedir.³¹⁴ 1831 sayımında dikkate alınan ilk husus, din unsurudur. Sayım yapılan yerlerde halk iki gruba ayrılmış, Müslim ve Reaya olarak yazılmışlardır. Rumeli tarafında Kıptîler, Müslim ya da Hristiyan olsun ayrı sayılmışlar, “*Kıptî Taifesi*” diye toplanmışlardır.³¹⁵ Aşiretlerin, Müslim nüfusuna katılmadan önce toplam sayıları belirtilmiştir. Anadolu'da nüfus sayımında sancak ve kazalardaki mevcut nüfustan başka mahalle ve evlerin sayılarına da yer verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu sayım için ulemeden eğitim görmüş üst düzey memurlar göndermesi hakkında bkz; “...Tahrîr-i nüfus için erbâb-ı nüfus ve ulemeden bâzı memûrîn-i şer'îyye gönderilmiştir. Bkz; Ahmed Lütfi, **a.g.e.**, s. 142; Nüfus sayımının ilk defa yapılmış olması hasebiyle hem halka güven verip ve hem de doğru sonuçlara ulaşabilme amacıyla güvenli bir nüfus sayımı düşünülmüş olmasına rağmen memurların kısmen de olsa bu alanda yeterli tecrübeye sahip olmaması, nüfus sayımlarının yapıldığı yerleşim yerlerinin mesafe olarak birbirinden uzak olması ve öngörülemeyen bazı hususlar nüfus sayımını olumsuz yönde etkilemiş olmalıdır.

³¹¹ 1831 Nüfus sayımında görev alanların sayısı genel anlamda 80 civarındadır. Bkz; **1830 Nüfus Sayımında Ankara**, (Haz: Musa Çadırcı, A.Latif Armağan, Bedat Bingöl, Bekir Koç), Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2000, s. 9; Karpaz, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 70.

³¹² Behar, **Osmanlı Nüfus İstatistikleri**, s. 69; Behar, **Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, s. 24.

³¹³ Nuri Akbayar, “Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul 1985, s. 1239.

³¹⁴ Karal, **İlk Nüfus Sayımı 1831**, s. 9

³¹⁵ Gayrimüslim olan ve Mısır'daki Hristiyan yerli halkı tanımlamak için kullanılan terimdir. Bir kısımda Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Bkz; “Kıptî”, **TDVİA**, C. 25, Ankara 2022, s. 423-425; Osmanlı Devleti'nde Kıptî/Çingene taifesi olarak bilinen kendilerine has dışa kapalı yaşam tarzı olan topluluktur. İnanç çerçevesinde üç kategoriye ayrılmışlardır. Hristiyan, Müslüman adı almış/ehl-i perde ve ehl-i Müslim'dir. Hristiyan çingeneler cizye vergisine tâbi olup, ehl-i perde olanlar bir miktar düşük vergi vermekte, ehl-i Müslim olanlar ise cizyeden muaf tutulmuşlardır. Resmî nüfus kayıtlarında Müslüman ve gayrimüslim olarak yer almışlardır. Bkz; Yasin Ersin, “Osmanlı Devleti'nde Karaferye Kıptîlerinin sosyodemografik Yapısı”, **Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C. 6, S. 2, 2023, s. 148-151; Kıptîler Müslüman ülkeleri arasında büyük oranda gayrimüslim azınlığı oluşturmuşlardır. Birçok konuda Müslimlerle beraber hareket etmişlerdir. Bkz; Ekrem Sert, **Mısır Kıptî Kilisesi ve Günümüzdeki Durumu**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2017, s. 1.

Ayrıca aşiret çadırlarının sayısının da verildiği görülmektedir.³¹⁶ Yapılan sayımlara bakıldığında sayım memurlarının ayrıntıda serbest bırakılmış olmaları mümkündür.³¹⁷ Bu bağlamda başlıca nüfus birimi olan kazalardaki nüfus memurları, yıl içerisinde aralıklı olarak doğum, ölüm, göç gibi olayları kaydederek İstanbul'a göndermişlerdir.³¹⁸ Davut Şahbaz, 1831 yılına ait Bozok sancağı nüfus defterlerinde rastlanılan Türkmen aşiretlerinin büyük bölümünün "Büyük Kaçgun" olarak ifade edilen dönemden sonra XVII. yüzyıl sonrası gelenlerden oluştuğunu belirtmektedir.³¹⁹

Bir sonraki nüfus sayımı 1844 yılında yapılmış ancak sonuçları açıklanmamıştır.³²⁰ Osmanlı Sultanı Abdülmecid döneminde, 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhâne Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinen Tanzimat Fermanı ilân edilmiş, toplumsal alanlarda haklar, mal, askerlik, maarif ve idarede yeni bir düzen getirildiği için devlet teşkilatı yeniden düzenlenmiştir.³²¹ 1843 yılında orduda yeni düzenlemelere gidilmesiyle, ülkede yaşayan ve vergi veren, Müslüman ve Reaya nüfusun tespit edilmesi zorunluluğu bir nüfus sayımını gündeme getirmiştir. Serasker Rıza Paşa öncülüğünde yeni bir sayım için teşebbüse geçilmiş, nüfus sayımının yeni vergiler ve askerî yükümlülükler getireceği gibi yaygın ve olumsuz söylemler, sayımı olumsuz yönde etkilemiştir.³²² 1844 nüfus sayımı 1861 yılına kadar devam etmiş ve yaklaşık 17 sene sürmüş, sayım pek çok yerde yapılamadığı gibi, sağlıklı veriler de elde edilememiş, sayım sonuçları da resmî olarak yayınlanmamıştır. Bu sayımın verilerine, saraya ve

³¹⁶ Karal, **İlk Nüfus Sayımı 1831**, s. 17-18; Başka bir ifadeye göre nüfus sayımını Müslüman, Hristiyan (Ortodoks), Ermeni, Yahudi ve Çingene olarak yapan nüfus memurları geleneksel sistemi uygulamışlardır. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 68.

³¹⁷ Karal, **İlk Nüfus Sayımı 1831**, s. 18; Sayım memurlarına sayım ile ilgili genel bilgiler içeren bir kılavuz verilmiş olup, sayımda her sayman farklı bir yöntem kullanmıştır. Ayrıca sayım memurları uhdelilerindeki birden fazla kazadan sorumlu idiler. Bkz; Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 68. Yazılı talimat verilmediğini sadece şifahi bilgi ile yetinildiğini söylemektedir. Bkz; Behar, **Osmanlı Nüfus İstatistikleri**, s. 68.

³¹⁸ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 66.

³¹⁹ Şahbaz, **a.g.m**, s. 143.

³²⁰ Sayım sonuçlarını, Jean Henri Abdolonyme Ubcini ve Selahaddin Bey kısmen yayınlamışlardır. Bkz; Ubcini, **Lettres Sur.**, s. 21; Selahaddin Bey, **La Turquie a L'Exposition universelle de 1867**, Paris, 1867, s. 210-212; Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 81.

³²¹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 170-172.

³²² Akbayar, **a.g.m**, s. 1239.

dönemin yüksek düzey devlet adamlarına yakınlığı bilinen Avrupalı J. H. A. Ubcini³²³, Eugene Bore ve Selahattin Bey ulaşabilmiş ve yayınlamışlardır.³²⁴ 1862 yılında ise gayrimüslimlerin nüfusu da sayılmak istenmiştir.³²⁵ Cem Behar, 1844 nüfus sayımı rakamları için Ubcini'nin verdiği sayısal rakamların ve verilerin XIX. yüzyıl ortası Osmanlı nüfusuna ilişkin en önemli kaynaklardan biri olduğunu belirtir. Behar birçok Avrupalı araştırmacı ve seyyahın Ubcini'nin verdiği rakamları kullandığını, ancak bu sayımın orijinal arşiv belgelerine ise henüz ulaşamadığını belirtmektedir.³²⁶ Bu sayımda ilk defa erkek nüfus yanında kadın nüfusun da sayıldığı ifade edilmektedir.³²⁷ Ayrıca, 1852 yılında Rumeli'de³²⁸, 1856 yılında Anadolu, Suriye ve Kürdistan'ın bir kısmında sayım yapılmıştır.³²⁹ 1864-1873 Tuna vilâyeti nüfus sayımı ve Irak'ta da kısmi bir sayım yapılmıştır.³³⁰ Bir diğer nüfus sayımı 1881/1882-1893 yılları arasında yapılmış olan sayımdır.³³¹

Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) Dönemi Osmanlı Devleti tarihi içerisinde önemli bir yer tutmuş olup pek çok alanda yeniliklerin yapıldığı bir zaman dilimi olmuştur.³³² Onun döneminde gerekli askerî ve idarî düzenlemeleri yapabilmek amacıyla yeni bir nüfus sayımı gereği ortaya çıkmıştır.³³³ 1880 tarihine gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde erkek Müslim nüfusun gerçek sayısının bilinmemesi sebebiyle,

³²³ Fransız şarkiyatçısı olan Ubcini (1818-1884); İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Mustafa Reşid, Fuad, Alî ve Ahmet Vefik Paşa'lar gibi devlet adamları ile yakın ilişkiye içerisinde idi. Yazdığı eseri 1850 yılından başlamak üzere İstanbul'a olan yolcuğundaki mektuplarının kitap haline getirilmesinden oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin batıda olumlu yönde tanınmasına önemli bir katkı sağlamıştır. İki ciltten oluşan eserde birinci ciltte Osmanlı Tanzimat'ında değişen toplum yapısı ve ikinci ciltte ise Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin durumu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Zeki Arıkan, "Jean-Henri Abdolonyme Ubcini", **TDVİA**, C. 42, İstanbul 2012, s. 32-33.

³²⁴ Selahaddin Bey, **a.g.e.**, s. 210-212.

³²⁵ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 76-77.

³²⁶ Behar, **Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)**, s. 26.

³²⁷ **Belgelerle Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs**, s. 33; Hüseyin Arslan, **16. YY. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân Göç ve Sürgün**, İkinci Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 91.

³²⁸ Adnan Çimen, " Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı'da Nüfus Hizmetleri", **Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 14, S. 3, Ankara 2012, s. 14.

³²⁹ Karal, **İlk Nüfus Sayımı 1831**, s. 10.

³³⁰ Karpat bu sayımın başlangıç tarihini 1866 olarak vermektedir. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1918)**, s. 79; Behar, **Osmanlı Nüfus İstatistikleri**, s. 69.

³³¹ Karpat, **Osmanlı Nüfusu(1830-1918)**, s. 104; Akbayan, **a.g.m.**, s. 1241.

³³² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 1; Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, s. 512.

³³³ Behar, **Osmanlı Nüfus İstatistikleri**, s. 62-72.; Osmanlı Hükümetleri ülke için plan yapılabilmesi bakımından nüfusun bilinmesi bilincine ulaşmışlardı. Bkz; McCarthy, **a.g.e.**, s. 153.

düzenlenmiş nüfus defterlerinin de olmadığı, redif asker miktarının ne olacağı konusunda sıkıntı çekildiği belirtilmektedir. Bu konunun askerî bakımdan hayati öneme sahip olduğu ifade edilerek, her bir kazada mülkiye memurları tarafından sayılarının tespit edilip kayıt altına alınması Bâbiâli'den bildirilmekte ve konunun önemi vurgulanmaktadır.³³⁴ XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı vatandaşları fert olarak sayılmaya başlanmış, nüfus sürekli eksik sayılmış, göçle gelen ve gidenler ile kadınlar tam olarak kayıtlara yansıtılmamıştır. Sultan II. Abdülhamid, kapsamlı reformları çerçevesinde ülkenin beşeri ve maddi kaynaklarının tespit edilmesi bakımından nüfus ve kayıt düzenini yenileyerek 1881/1882-1893 nüfus sayımını başlatmıştır.³³⁵

Osmanlı Devleti'nin nüfus konusuna ilgi duymasının temel nedenleri arasında askere alma, gelen göçmen nüfusun yerleştirilmesi, demir yolu ve telgraf hatlarının güzergâh seçimi, milliyetçilik akımlarının doğuşu ve Avrupa baskısı, devlet içerisindeki mevcut nüfusun doğru dürüst sayılmasını gerekli kılmaktaydı.³³⁶ 1870 yılında yeni bir nüfus sayımı yapılacağına dair talimatname çıkartılmışsa da iç karışıklıklar nedeniyle uygulanamadığı anlaşılıyor.³³⁷ 1874 yılında Dâhiliye Nezâreti bünyesinde Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü oluşturulmuştur.³³⁸ Osmanlı Devleti'nde nüfus ile ilgili iş ve işlemlere dair sürecin zor işlediği anlaşılmaktadır. İlerleyen tarihlerde örneğin Şubat 1894 tarihli bir tahriratta köylerin nüfus rakamlarının istenilen zaman ve sürelerde gönderilmediği, bu yüzden defterlerin eksik tanzim edildiği belirtilmektedir.³³⁹ Şurây-ı Devlet, 1874 yılında Sicilli Nüfus Nizamnamesi yayınlayarak, sayım yönetimi, yeni kayıt sistemi ve nüfus

³³⁴ "...teb'a-i hazreti şâhâne nüfûs-u zükûrunun dahi mülkiye me'murları ma'rifetiyle tahrir ettirilmek üzere mahâllerine Bâb-ı 'alî'den ol emr ve talimât gönderilmesi..." bkz; **BOA. İ. DH.** 807/65276. (H.15.07.1297/M. 23.06.1880).

³³⁵ Karpaz, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 91.

³³⁶ Justin McCarthy, **Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus (Osmanlı Anadolusunun Son Dönemi)**, (Çev: İnsan Gürsoy), Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 153.

³³⁷ <https://www.nvi.gov.tr/osmanli-donemi>(Erişim Tarihi: 13.08.2021).

³³⁸ Behar, **Osmanlı Nüfus İstatistikleri**, s. 70.

³³⁹ "Ma'mafih daha mükemmel ma'lûmat hâsil eylemek üzere her karyede ne mikdar nüfus mevcud olduğunun hesabını dahi almak teşebbüsünde bulunmuş ise de henüz defâtir-i matlûbe mahallerinden gelmediği ma'rufdur. Fî 24 Kanun-i sani sene H.(1)309/M. 5 Şubat 1894, bkz; **BOA. Y. PRK. BŞK.** 34/94. (H.29.07.1311/M. 5.Şubat 1894).

memurlarının görevlerinin tespit edilmesini sağlamaya çalışmıştır.³⁴⁰ Osmanlı Devleti genel anlamda son çeyrek yüzyıl içerisinde göçmenlerin yerleştirilmesi, askere alma planları, demir yolu ve telgraf hatlarının güzergâh seçimi, ekonomik ve sosyal faaliyetler için nüfus bilgilerine yakın ihtiyaç duymuştur.³⁴¹

Ortaya çıkan siyasî ve askerî gelişmeler neticesi 1876 yılında I. Meşrutiyet'in ilânı, ardından 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur.³⁴² Savaş sonrasında alınan yenilgi neticesinde başlayan göçler ve diğer olumsuzluklar geniş kapsamlı yapılması planlanan nüfus sayımına engel olmuştur.³⁴³ Sicilli Nüfûs Nizamnâmesinin, 4 Eylül 1881 tarihinde yürürlüğe girmesiyle, 1882 yılında yapılmasına başlanan nüfus sayımında 1874 yılında hazırlanan talimatname esas alınmıştır.³⁴⁴ Sayımda, Müslüman nüfusu Seraskerlik, gayrimüslimleri ise Dâhiliye Nezâreti sayacaktı. Hristiyan cemaatler, az vergi ödemek için sayılarını eksik göstermişlerdir. Böylelikle yapılan usulsüzlüklerin önüne geçilmiş olacaktı.³⁴⁵ 1881 nüfus sayımı öncesinde Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahat yapılmasını isteyen İngiltere, sert bir dille hazırlanan notayı diğer devletlere de imzalattıktan sonra 7 Eylül 1880 tarihinde Bâbîâlî'ye vermiştir. İngiltere'nin Ermeni Patrikhanesi'nden aldığı bir nüfus istatistiğini ilâve ederek verdiği notaya karşılık diğer devletler Osmanlı Devleti'nin nüfus istatistiklerine güvenmediklerini ve Ermeni Patrikhanesi'nden alınan rakamları da abartılı bulduklarını beyan ederek yeni bir nüfus sayımı önermişlerdir. 1881 nüfus sayımının bu amaç doğrultusunda yapıldığı ihtimali kuvvet kazanmaktadır.³⁴⁶ Sayımın yapılacağı mekânların uzaklığı, ulaşımdaki güçlükler ve olumsuz hava koşulları gibi engellerden dolayı sayımlar uzun sürmüştür.

³⁴⁰ Akbayar, **a.g.m**, s. 1240; Behar, **Osmanlı Nüfus İstatistikleri**, s. 70.

³⁴¹ McCarthy, **a.g.e**, s. 153.

³⁴² Rifat Uçarol, **Siyasî Tarih (1789-2010)**, Der Yayınları, 8. Basım, İstanbul 2010, s. 337-347; Oral Sander, **Siyasî Tarih-İlkçağlardan 1918'e**, 12. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara Aralık, 2003, s. 313-315; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 40-80; Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, s. 516-527.

³⁴³ Akbayar, **a.g.m**, s. 1240; <https://www.nvi.gov.tr/osmanli-donemi>(Erişim Tarihi. 13.08.2021); Behar, **Osmanlı Nüfus İstatistikleri**, s. 70.

³⁴⁴ 5 Temmuz 1881, Akbayar, **a.g.m**, s. 1241; Sakin, **Osmanlı'da Etnik Yapı 1914 Nüfusu**, s. 181-182.

³⁴⁵ Akbayar, **a.g.m**, s. 1241; 1879 yılında yapılan düzenleme ile Seraskerlik ve Dâr-ı Şûrây-ı Askeriye kaldırılarak Harbiye Nezâreti ihdas edildi. Yüksel Çelik, "Serasker", **TDVİA**, C. 36, İstanbul 2009, s. 549; Aynı zamanda Harbiye Nezâreti, bkz; Akbayar, **a.g.m**, s. 1241.

³⁴⁶ Ahmet Kolbaşı, **1892-1893 Ermeni Yafta Olayları (Merzifon-Yozgat-Kayseri)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 29.

Sayımın hızlı yapılması için 1884 yılının sonlarına doğru vilayetlerde “kol” adı verilen yeni sayım ekipleri oluşturulması talimatı verilmiştir. Ardından 1885 yılının sonlarında sayım sonuçlarına daha hızlı ulaşmak üzere müfettişlerden oluşan ekipler gönderilmesi kararı alınmıştır.³⁴⁷ Bütün alınan önlemlere rağmen, sonuçlar ancak on iki sene sonra, 1893 tarihinde Sadrazam ve Yâver-i Ekrem Halil imzasıyla dönemin padişahı II. Abdülhamid’e defter şeklinde takdim edilmiştir.³⁴⁸ Bu defterde Osmanlı ülkesinde yaşayan bütün Müslim ve gayrimüslimler, ecnebiler ve bütün cemaatler, bunların nüfus miktarları ve diğerlerine göre nüfus oranları, vilayetler, sancaklar ve kazalar bazında esas alınarak sunulmuştur. Bu nüfus sayımında erkeklerin yanı sıra ilk kez kadınların da nüfus sayıları ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur. Nüfus sayımında bütün iyi niyetli girişimlere ve çabalara rağmen pek çok yerde sayılamayan bölgeler bulunmaktadır.³⁴⁹ Sayım, pek çok vilayette 1886/1887 yıllarına kadar sürmüştür. İstanbul’da bile sayım ve yazım ancak 1885 yılında tamamlanabilmiştir.³⁵⁰ Kemal Karpat’a göre 1881/1882-1893 ve 1914 nüfus sayımları imparatorluk içerisinde yapılmış olan en kapsamlı ve detaylı nüfus sayımlarıdır.³⁵¹ Ancak, askerler, polisler ve göçebeler listeye dâhil edilmemiş, nüfus sayımı, Kanûn-i Esâsi çerçevesinde dinî inanca göre sınıflandırılmamıştır.³⁵² Sayımda kişilerin yaş, fizikî özellik, sosyal ve medenî durumları da sicillere kaydedilmiştir.³⁵³ Bu sayım sırasında bütün Osmanlı vatandaşlarına birer “Tezâkir-i Osmaniyye”³⁵⁴ ya

³⁴⁷ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 104-105.

³⁴⁸ BOA. Y. PRK. A. 8 /78/1. (H. 05.02.1311/M. 18.08.1893).

³⁴⁹ 1882’de başlayan sayım 1890’da tamamlandı ve sonuçlar 1893 tarihinde açıklandı. Bkz; Akbayar, **a.g.m**, s. 1241.

³⁵⁰ Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel müdürlüğü sayım sonuçlarının 1883 yılında tamamlandığını belirtmektedir.(Muhtemelen 1893 olmalıdır.) Bkz; <https://www.nvi.gov.tr/osmanli-donemi>(Erişim Tarihi: 13.08.2021); Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 104; Bu sayım 1890 yılında tamamlandı ve 1893 yılında da sonuçları açıklandı. Bkz; Akbayar, **a.g.m**, s. 1241.

³⁵¹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, (Çev: Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan), İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 140.

³⁵² Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 82.

³⁵³ Akbayar, **a.g.m**, s. 1241.

³⁵⁴ Tezkire-i Osmaniye, şimdiki tâbirle nüfus cüzdanı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunun yerine “nüfus tezkiresi”, halk tabakası arasında “kafa kâğıdı” da denilirdi. Bunlar cüzdan halinde değil, çizgili birer kâğıt şeklinde idi. Sahibinin, baba ve anasının adları, eşkâli, oturduğu mahalle ve sokak adlarıyla evin numarası, doğum tarihi yazılı idi. İlk tezkire-i Osmaniye H. 1260/M.1863 senesinde yapılan nüfus tahriri üzerine verilmiştir. Bkz; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1993, s. 492; Tuna Vilayeti için beş milyon ve diğer imparatorluk genelinde on beş milyon nüfus cüzdanı basılması için hazırlık yapılmıştır. Bkz; Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 80.

da bilinen adıyla “Nüfus Tezkeresi”³⁵⁵ verilmiştir. Sayımı düzenleyen, 1881 nizamnamesi, bazı düzenlemelerle imparatorluğun sonuna kadar yürürlükte kalmıştır.³⁵⁶ 1902 tarihinde, 1903/1904 nüfus sayımlarının sağlıklı yapılabilmesi için otuz iki sayfadan oluşan bir nizamname daha yayınlanmıştır.³⁵⁷

Osmanlı Devleti’nin son nüfus sayımı ise 1905 yılında yapılmıştır.³⁵⁸ 1903 tarihinde nüfus yazımlarının gerektiği gibi yerine getirilemediği, Anadolu’da iki-üç milyon Müslüman nüfusun yazılmadığı, gayrimüslimlerin ise nüfuslarını türlü türlü hilelerle fazla yazdırdıklarından bu konularda daha dikkatli olunması için nüfus sayımlarının nasıl yapılması gerektiği hakkındaki resmî görüşler dile getirilmiştir.³⁵⁹ Sayımın siyasi ve teknik nedenlerden yapıldığı, Arap Yarımadası ve Irak’ta yaklaşık üç milyon kişinin yazılmadığı, bunun Müslümanlara ve devlet hazinesine zarar verdiği endişesi taşınmaktaydı. Milliyetçiliğin yoğun yaşandığı diğer gayrimüslim azınlıklar da dinsel ve milliyetçilik açısından nüfuslarını olabildiğince gerçek ya da fazla göstermek istemekteydiler. Hükümet, sayımın üç ay gibi kısa bir sürede bitirilmesi için karar almıştır.³⁶⁰ 1902 yılında hazırlanan Sicilli Nüfus Nizâmnamesi’ne göre yapılan sayımda, nüfus memurları köy ve mahalleleri ev ev dolaşarak hânedeki bütün kadın-erkek nüfusu müsvedde defterlerine kaydetmişlerdir. Daha sonra bu bilgiler “Esas Nüfus Kayıt Defterleri”ne aktarılmıştır.³⁶¹ Bu amaçla nüfus işlemlerinin sağlıklı

³⁵⁵ Nüfus tezkeresi olmayanlar için hapis ve para cezası öngörülüyordu. Akbayan, **a.g.m**, s. 1241.

³⁵⁶ Küçük, “**Ceride Nezâreti**”, s. 410.

³⁵⁷ **Sicill-i Nüfus Nizâmnamesi Makamına Kâim Olmak Üzere Tâdil Kaleme Alınub Mer’iyet Ahkâmına Bî’l-istizân İrâde-i Seniyye-i Hâzret-i Hilâfetpenâhî Şerefmüte’allik Buyurulan Nizâmname Suretidir**, İkdâm Matbaası, Dersâadet, 1319, s. 1-32. (H. 5 Rebiyü’l-Evvel 1320/R.29 Mayıs 1318/M. 12 Haziran 1902).

³⁵⁸ Macaristan Hükümetine gönderilen yazıda son nüfus sayımının 1905 tarihli olduğu belirtilmektedir. Bkz; **BOA. DH. SN. THR.** 87/123/1. (H.29.10.1339/M.06 Temmuz 1921); **BOA. DH. SN. THR.** 87 /123/2.(R. 01.05.1337/M. 01.05.1921).<https://www.nvi.gov.tr/osmanli-donemi#>, (Erişim tarihi: 13.08.2021); Osmanlı Devleti’nin yaptığı son nüfus sayımının tarihi konusunda araştırmacılar arasında görüş farklılıkları ve yorumları bulunmaktadır. Örneğin, Kemal Karpat ve Cem Behar, 1905-1906 tarihlerini verirken, Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1918)**, s. 110; Behar, **Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927**, s. 54; Nuri Akbayan ise, 1903-1907 tarihlerini vermektedir. Akbayan, **a.g.m**, s. 1241; Stanford J. Shaw ise 1903-1906 yıllarını vermektedir. Bkz; Shaw, **a.g.m**, s. 335.

³⁵⁹ **BOA. İ. HUS.** 104/31. (H. 11.01.1321/M. 09.04.1903).

³⁶⁰ Sayım verilerinin (Irak, Arap Yarımadası gibi) eksik yazılması ve Bulgar, Rum, Sırp, Makedon ve Trakyalı ulusların kendi cemaatlerinin sayısını yüksek göstererek Ortodoks kiliselerinin rahipleri olarak atanmasına çalışmalarını gibi hususlardan dolayı bkz; Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 110.

³⁶¹ <https://www.nvi.gov.tr/osmanli-donemi> (Erişim Tarihi: 13.08.2021).

neticelendirilmesi için bu makamların boş bırakılmamasına özen gösterilmiştir.³⁶² Kemal Karpat, 1905/1906 nüfus sayımı hakkında; özet halindeki 59 sayfalık defterde hangi yıla ait olduklarına ilişkin bir bilgi bulunmadığını belirterek, diğer istatistikî bilgilerle karşılaştırıldığında ve listedeki vilayetlerin düzenlenmesine bakıldığında bu nüfus özetinin 1906/1907 yılında derlendiğini ve 1905/1906 sayımına ilişkin olduğu kanaatine vardığını ifade etmektedir.³⁶³

1885 ve 1907 sayımları ve bu sayımlara esas teşkil eden “*Esas Nüfus Kayıt Defterleri*”nden hareket ederek modern nüfus bilim yöntemleriyle doğurganlık, evlilik, ölüm gibi göstergeleri hesaplamak mümkün olabilmektedir. 1907 nüfus sayımıyla oluşturulan “*Esas Nüfus Kayıt Defterleri*” ile “*Vukûat Defterleri*”³⁶⁴ bugün Türkiye Cumhuriyeti’nde kullanmakta olduğumuz nüfus kütüklerinin temelini oluşturmaktadır.³⁶⁵ Her üç ayda bir vukûat defterlerinin Sicilli Nüfus İdare-i Umûmiyesi’ne gönderilmesi gerektiği, bunların nüfus işlemlerinde temel alındığı ve esas kütüklere kaydedildiği belirtilmekte kesin ve kat’i bir surette yapılmasının zorunlu olduğu hatırlatılmaktadır.³⁶⁶

1909 yılında bazı değişikliklerle Sicilli Nüfus Nizamnamesi yeniden yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.³⁶⁷ Osmanlı Devleti’nde 1856-1909 yılları arasında, Müslüman olmayanlar askerlik bedeli ödeyerek askerlikten muaf tutulmuştur. 1909 tarihinde

³⁶² Boş bulunan Boğazlıyan kazası nüfus memurluğuna Ankara Vilayeti’nin 19 Kanûn-ı Sani sene (1)331 tarihli ve 1069 numrolu tahriratına binâen H. 03.04.1334/M. 08.02.1916 tarihinde Salih Abdullah Efendi’nin atanmasına ilişkin bkz; **BOA. DH. SN. THR.** 66 /91/2. (H. 03.04.1334/M. 08.02.1916).

³⁶³ Kemal Karpat’ın 59 sayfa olarak verdiği defter, fihrist ve defterin sonuna kadar bakıldığında 73 tek sayfadan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bkz; **Memâlik-i Osmaniye’de Nüfûs-ı Muharrerenin İcmâli**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu-(İUKTY), T 947, s. 1-73; Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 355.

³⁶⁴ “Tahrir-i cedid’den sonra tanzîm ve her üç ayda bir kazalardan elviyeye ve livâlardan vilayete nüfus memurları tarafından dahi idare-i umumiyeye irsâli lâzım gelen vukuat cedveli numunelerinin gönderildiği...” **BOA. DH. MKT.** 2612/60. (H. 06.07.1325/M. 15.08.1907).

³⁶⁵ Behar, **Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927**, s. XIX.

³⁶⁶ **BOA. DH. MUİ.** 33/40. (H. 29.10.1327/M. 13.11.1909); “...Tezkîresine melfûf istatistik cedvelleri, Sicilli Nüfus İdâre-i Umumiyesi’nden istenmek üzere tevdi kılındı.” **BOA. DH. SN. THR.** 13/58. (H. 28.10.1328/M. 02.11.1910).

³⁶⁷ H. 23 Cemaziye’l-Evvel 1327/R. 30 Mayıs 1325/M. 12 Haziran 1909 tarihli nizamname için bkz; <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic02c002/ink050/mmbd01ic02c002ink0500672.pdf>(28.04.2023).

çıkartılan bir kanunla askerlik muafiyeti kaldırılarak Müslüman olmayanlar da askere alınmaya başlanmıştır. Kemal Karpat, Osmanlı nüfus defterlerinin güvenilir olduğunu, ancak belli bir oranda nüfusun eksik gösterildiğini ifade ederek, bunun sebebinin nüfus sayımlarının askere alınacak erkekler ile vergi verecek insanları kapsadığını, bunun dışında kalan erkek ve özellikle de kadınların nüfusa yansımadığını belirtmektedir.³⁶⁸ Osmanlı Devleti'nin nüfus sayımlarında açık bir politika takip ettiği görülmektedir. Bunun bir örneği yurt dışında yayınlanacak "*Goethe Salnamesi*" için istenilen ve Osmanlı Devleti'nin nüfus verilerini kapsayan bilgilerin gönderildiği belirtilmektedir. Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen bir belgeden 1911 senesine mahsus adı geçen salnameye "*Vilayet-i Osmâniye*"nin nüfus miktarını bildiren cetvellerin gönderildiği ifade edilmektedir.³⁶⁹

1914 yılında Osmanlı Devleti'nde bir nüfus sayımı yapılması düşünülmüş ancak I. Dünya Savaşı nedeniyle yapılamamıştır. Bu tarihte bir önceki nüfus sayımı ve merkeze iletilen nüfus vukuatlarından hareketle 1914 nüfusu verileri mevcuttur. Dayanağı ise 1905-1906 yıllarında yapılan sayımdır. 1914 yılında Nüfus İdaresi'nin görev ve yetkileri; nüfus işlemlerini, yazışmalarını yürütmek, nüfus istatistiklerini derlemek, nüfus yazımı yapmak olarak belirlenmiş ve bu birim Dâhiliye Nezâreti bünyesinde "*Nüfus Müdüriyeti*" olarak yeniden teşkilatlanmıştır.³⁷⁰ Nüfus sayımı sonuçları İstanbul'un işgal altında olduğu bir dönemde 1920 yılında yayınlanmıştır.³⁷¹ Bu sayım, istatistik cetvelleri halinde kaza meclislerince mühürlendikten sonra merkezde Dâhiliye Nezâreti Nüfus İdare-i Umumiyesi tarafından tutulan kütük defterlerine işlenmiştir.³⁷² 1914 yılı Kasım ayında nüfus müdürlerine gönderilen bir tamimde, kadın ve erkek nüfusun yaş, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi sayımla ilgili bilgilerinin öncelikle ve sağlıklı olarak tutulmasına ve karalamaya yazıldıktan sonra doğruluğundan emin olunduktan sonra matbu cetvellere işlenmesine önem verilmesi ve nüfus memurları tarafından tasdik

³⁶⁸ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 8-9.

³⁶⁹ BOA. DH. SN. THR. 13/68. (H. 03.11.1328/M. 06.11.1310).

³⁷⁰ <https://www.nvi.gov.tr/osmanli-donemi>. (Erişim Tarihi: 13.08.2021).

³⁷¹ **Memâlik-i Osmâniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistikî**, Dâhiliye Nezâreti Sicilli Nüfus İdâre-i 'Umûmiyyesi Müdüriyeti, Dersa'adet, Hilâl Matba'ası Bâbâli Karşısında, 1336.

³⁷² Sakin, **Osmanlı'da Etnik Yapı 1914 Nüfusu**, s. 195.

edilerek gönderilmesi istenmektedir.³⁷³ Hükümet savaş dönemi içerisinde bile nüfus vuku'atlarının tutulmasına özen göstermiş, gerekli tedbirleri alarak üçer aylık vuku'at kayıtlarının düzenli tutulabilmesi için yeteri kadar vuku'at cetveli bastırarak merkez ve mülhakata ve bu arada Yozgat sancağına da göndermiştir.³⁷⁴ Genel nüfusla ilgili muhtemelen nüfus idarelerinin merkeze gönderdiği rakamlar, 1914 nüfus istatistiklerinin altyapısını oluşturmuş olmalıdır. Bu nüfus verileri 1920 yılında yayınlanmıştır.³⁷⁵

1915 tarihli bir belgede nüfus sayımlarının esasını teşkil eden "*Sicilli Nüfus İdârelerinin Teşkilatıyla Memurlarının Vezâifini Mübeyyin Nizamnâme*" ile ilgili bir layiha yayınlanmış, teşkilatın kuruluşu ve buradaki görevlilerin vazifeleri ayrıntılı biçimde tespit edilmiştir. Sicilli Nüfus İdaresi, Dâhiliye Nezâretine bağlı olarak görev yapacak olup, vilayet ve sancaklar nüfus müdürlüklerinin idarî merkezi konumunda olacaktır. Kaza nüfus memuriyetinde bulunabilmek için ise en az ibtida, vilayet memuriyetinde ise idadi mezunu olmak şartı olup, yükselmelerinde kıdem ve liyakate önem verilecekti. Nüfus vukuatlarının on gün içerisinde defterlere işlenmesi, üç ayda bir icmal defteri tanzim edilmesi ve merkez livâya gönderilmesi, livâ memurlarının da bunları yine on gün içerisinde vilayet nüfus müdürlüğüne göndermesi gerekmektedir. Göndermeyenlerin birinci defasında yarım, ikinci defasında tam maaşları kesilecek üçüncü defa ise görevlerinden azledileceklerdi. Askerlik yaşı gelenlerin askere sevki, Müslümanlar ile gayrimüslimlerin nüfus vukuat defterlerinin ayrı ayrı tutulması ve bir mezhepten başka bir mezhebe geçme noktasında bağlı bulunduğu ruhani cemaatin temsilcisinin geçişin uygun olduğuna dair ilmühaber vermesi gerekmektedir. Bu ilmühaberlerini kaybedenlerden beşer para alınması, küçük yaşta memleketlerinden çıkanların, buldukları mahalle ve köylerin yetkili kişilerinden ilmühaber alarak ancak bu şekilde nüfusa kayıt olunabilecekleri kayıt altına alınmıştır. Teftiş hususunda ise, vilayet nüfus müdürleri sancakları, sancaklar kazaları ve kazalar da köyleri teftiş edeceklerdi. Teftiş sonucunda müdürler birer layiha düzenleyerek vilayete, vilayet de, Dâhiliye

³⁷³ BOA. DH. SN. THR. 57/81. (H. 12.01.1333/M. 30.11.1914).

³⁷⁴ BOA. DH. SN. THR. 78/95. (H. 08.07.1336/M. 19.04.1918).

³⁷⁵ Akbayar, a.g.m, s. 1241.

Vekâleti'ne gönderecekti.³⁷⁶ Nüfus sayım ve yazım işlemleri ile nüfus vukuatlarının bu derece ayrıntılı nizamname ve talimatnamelerle düzenlenmesi devletin bu hususlara ne kadar önem verdiğini açıkça göstermektedir.

2.2. 1876 Yozgat Sancağı Nüfusu

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin en hareketli, en sancılı, en yorucu, uzun bir asırdır. Geleceği hazırlayan en önemli olaylar ve kurumlar bu asrın tarihini oluşturur.³⁷⁷ Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin hızla kabuk değiştirdiği bir dönemdir.³⁷⁸ Bu süreç içerisinde devlet, devam eden dağılmanın önüne geçmeye çalışmıştır.³⁷⁹

1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı, siyasî ve askerî tarihimizde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. 1876 yılında I. Meşrutiyet'i ilân ederek, Osmanlı tahtına çıkan Sultan II. Abdülhamid, izlediği barışçıl politikalarla ülkeyi savaştan uzak tutmak istemesine rağmen devlet, en sıkıntılı günlerini yaşamıştır. Bir yanda malî zorluklar, diğer yanda Bosna-Hersek, Bulgar Ayaklanmaları, Sırp ve Karadağ Savaşları ve bu devletleri kışkırtan Rusya'nın "*Şark Meselesi*" adı altında Osmanlı Devleti'ni zayıflatma ve yok etme politikaları, Mısır, Girit, Ermeni isyanları ve Makedonya olayları en başta gelen sorunlar olarak sayılabilir.³⁸⁰

Yozgat halkı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na asker göndererek, ordunun iaşesini temin etmek gibi pek çok fedakârlıklar göstermiştir. Bu savaş sonrasında Rusların istila ettiği yerlerden çıkıp gelen göçmenlerin bir kısmı Yozgat'ta iskân edilmiştir. Şehir, bu bakımdan da ayrı bir öneme sahiptir.³⁸¹ Bir kente ait nüfus verileri, o şehrin toplumsal yaşamının hem geçmişini hem de yaşanan dönemi yansıttığı gibi geleceğinin oluşturulmasında seferber edeceği toplumsal kaynaklarının çerçevesini

³⁷⁶ BOA. İ. MMS. 195/11. (H 30.05.1333/M 15.04.1915).

³⁷⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınları, 25. Baskı, İstanbul Ocak 2006, s. 32.

³⁷⁸ H. Aliyar Demirci, "Osmanlı Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, (Ed: Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara 2006, s. 4.

³⁷⁹ Ahmet Oğuz, **Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Grafiker Yayınları, Ankara Ekim 2010, s. 28.

³⁸⁰ Dönem ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz; Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", **TDVİA**, c. I, İstanbul 1988, s. 216-224; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 1-243.

³⁸¹ Necati Fahri Taş, **Milli Mücadele Döneminde Yozgat**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No: 780, Kültür Eserleri Dizisi: 79, Ankara 1987, s. 62.

çizmede önemli bir role sahiptir.³⁸² Göç, ekonomik, toplumsal veya siyasî sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, muhaceret olarak tanımlanabilir.³⁸³ Bu savaş sonrasında, Ankara vilâyetine sevk edilen muhacirlerin bir kısmı da Yozgat'ta iskân edilmişlerdir. Örneğin, 1860 yılından itibaren gelen Çerkez muhacirlerinden 250 kişi Yozgat'ta uygun mekânlarda iskân edilmişlerdir.³⁸⁴ Ancak vilayet dâhilindeki göçmenlerin gerçek sayısını vermenin o günün koşulları içerisinde mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.³⁸⁵

Bu süreçte iç ve dış gelişmeler sebebiyle askere alma işlemlerinin hızlandığı kuşkusuzdur. Osmanlı-Rus Savaşı başlamadan evvel "Yozgat Taburu"nun 80 neferi ve Yozgat sancağının bağlı olduğu Ankara Taburu'nun dördüncü bölük dairesinden 11 nefer olmak üzere toplam 91 neferin cepheye sevk edilmek üzere İstanbul'a gönderildiği, ardından yeni ilâve neferle sayının 105'e çıkartılarak sevkiyatın gerçekleştirildiği belirtilmektedir.³⁸⁶ Taburların hareketlerini müteakip intikallerinin de takip edildiği, Vidin'e gelip gelmediği sorulmakta,³⁸⁷ ardından Yozgat Taburu'nun Tırnova bölgesine ulaştığı³⁸⁸ ve yine Yozgat Sınıf-ı Tali Redif Taburunun Varna'ya gönderilecekleri eldeki belgelerden anlaşılmaktadır.³⁸⁹ Böylece XIX. yüzyılın son

³⁸² Özge Aktaş Mazman, "Cumhuriyet Sonrası İstanbul Demografisi, **Büyük İstanbul Tarihi**, C. 3, İstanbul 2015, s. 532.

³⁸³ **Türkçe Sözlük**, (Haz: Hasan Eren-Nevzat Gözaydın-İsmail Parlatır-Talat Tekin-Hamza Zülfikar), Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. I, Yeni Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 556.

³⁸⁴ **BOA. A. MKT. MHM.** 177/57.(H. 28.07.1276/M. 20.02.1860); Rusya'nın Çerkezleri göçe zorladığı tarihlerde Kafkasya Osetya'da yaşamakta iken gemilere bindirilerek Bulgaristan üzerinden İstanbul, Tokat/Niksar, Boğazlıyan kazasına bağlı Boyalık ve nihayet Alifakılı köyüne yerleşen Borivati sülalesinden Zahide/Adalet Şahin nesiller boyu anlatılarak gelen ifadelerden, büyük zorluklar içerisinde bu göçün gerçekleştiğini, bindirilen gemilerin aşırıktan dolayı alabora olduğunu ve büyük can kayıplarının yaşanmış olduğunu ifade etmektedir. Kendisi vefat eden kız kardeşinin yerine nüfusa kaydedilmiştir. Gerçek doğum tarihi 1946'dır. Zahide/Adalet Koçak, 1942 Doğumlu, Okuma-Yazma Bilir, (05.06.2022).

³⁸⁵ Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 202.

³⁸⁶ **BOA. ATASE. O.S.K.** Kutu.3/Gömlek.33/Belge.33, Kl.48/Ds.8/Fh.16. (R. 02.07.1291/M.14.09.1875).

³⁸⁷ **BOA. ATASE. O.S.K.** Kutu.16/Gömlek.8/Belge.8, Kl.60/Ds.30/Fh.5-2. (R.29.04.1292/M.14.07.1876).

³⁸⁸ "...Yozgat Redif Taburu'nun Tırnova sancağında olduğu..." bkz; **BOA. ATASE. O.S.K.**Kutu.17/Gömlek.232/Belge.232, Kl.1/Ds.6/Fh.54. (R. 04.06.1292/M.16.08.1876).

³⁸⁹ "İkinci ordû-yı hümayunu, Anadolu'dan müretteb olub Samsun ve İnebolu iskelelerine gelecek olan Koçhisar ve Çorum ve Kırşehir ve Yozgat Sınıf-ı Tâli Redif Taburları'nın Varna'ya irsalleri..." **BOA. ATASE. O.S.K.** Kutu.5/Gömlek.3/Belge.3, Kl.50/Ds.14/Fh.2-1. (R. 31.05.1292/M.12.08.1876).

çeyreğine girildiğinde Yozgat'tan cepheye sürekli olarak asker sevk edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun, Yozgat Müslim nüfusu üzerinde azalma yönünde kalıcı etki bıraktığı düşünülebilir. Öte yandan, Yozgat'ta tabur dairelerinde toplanan efradın buldukları yerde zabıtları bulunmadığından 100'er veya 200'er sayılarına ulaştıkça sevk edilecekleri belirtilmektedir.³⁹⁰ Bu dönemde subay sıkıntısı bulunduğu ve Yozgat'tan giden askerlerin de cephelere gönderildikleri anlaşılmaktadır. Neticede genç ve üretken nüfusun uzun süreli kışla veya cephelerde bulunması doğurganlığı ve tarımsal üretimi azaltarak gerek nüfus varlığının azalmasına ve gerekse ekonomi üzerinde olumsuz etkileri olduğu düşünülebilir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Yozgat ve çevresinde ortaya çıkan kıtlığın ana etkenleri; Osmanlı Devleti'ndeki iç siyasî karışıklık, kapalı ekonomik politikalar, ulaşım ve haberleşme yetersizliği ile iklimsel nedenler olarak ifade edilebilir.³⁹¹ Buna göre; iç göçlerin temeli ekonomik ve toplumsal olaylar olduğu gibi bir diğer ifadeyle, *"itici ve çekici güçler yaklaşımı"* ile açıklanabilir. Asayiş meselesi, yeterli toprağa sahip olamama itici, bunun yanında yeterli iş sahalarına sahip olamamak, insan hayatı ile ilgili hizmetlerin yeterince alınamamış olması çekici güçler yaklaşımı ile izah edilebilir.³⁹²

Nitekim XIX. yüzyılın son çeyreğinde kıtlık sebebiyle, Yozgat'tan İstanbul'a 20 kişiden oluşan bir grup göç etmiştir. Kırşehir Darıözü köyünden 7 hânedan 30 kişi Yozgat merkeze, Konya Koçhisar kazası Çullu köyünden 7 hânedan 36 kişi Sorgun nahiyesine, Atina'dan ise 4 hâne Yozgat merkeze göç etmişlerdir. Ancak halkın tepkisi üzerine yerlerine iade edilmişlerdir.³⁹³ Kıtlığın ileri boyutlara ulaşması üzerine zahire bulamayan halk, 30 Eylül 1873 tarihinde Yozgat'ta isyan çıkarmıştır. 50.000 nüfusu olan Yozgat'ta zahirenin yarısı Ankara'ya nakledilmiştir. Çevredeki köylerden

³⁹⁰ BOA.ATASE.O.S.K.Kutu.5/Gömlük.19/Belge.19,KI.50/Ds.14/Fh.2-17. (R.08.09.1292/M.20.11.1876).

³⁹¹ Ahmet Oğuz, "19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Yozgat'ta Açlık, Kıtlık ve Zahire Ticareti", **1.Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildirileri (05-07 Mayıs 2016)**, Yozgat 2016, s. 532-537.

³⁹² Fatih Çelik, "İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı İle Analizi", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 27, Temmuz-Aralık 2006, s. 149.

³⁹³ Oğuz, "19. Yüzyılın Son Çeyreğinde", s. 532-537.

Yozgat'a gelen insanlar açlıkla karşı karşıya kalmakta ve ölmekteydiler.³⁹⁴ Kıtık nedeniyle aç kalan halk, hayvan leşleri yemeye, leşlerin tükenmesiyle ölmeye başlamışlar, Boğazlıyan kazasında 200 hâne çocuklarını terk ettiği gibi 300'ü aşkın kadın memede bulunan çocuklarını cami avlularına bırakmış, yardım gitmediği takdirde halkın birbirini yeme derecesine ulaşacağı belirtilmiştir.³⁹⁵

1874 yılında ortaya çıkan kıtlık, bütün Ankara, Kırşehir, Yozgat, Çankırı ve Sivas'ı sarmıştı. Kıtıktan dolayı günde 1.500-2.000 kişi ölür hale gelmiştir.³⁹⁶ Diğer yandan, aç kalan insanlar, asayişini aksatmışlar, yol keserek yiyecek bulmak için sancak dâhilindeki evlere ve dükkânlara saldırarak önlerine çıkan insanları öldürmüşlerdir. Yetersiz beslenme sonucunda bağırsak bozuklukları, bitkinlik, humma, tifüs ve sıtma hastalıkları ortaya çıkmış ve ölümlere sebebiyet vermiştir.³⁹⁷

1892-1893 tarihlerinde Erzurum'da yaşanan kıtlık sebebiyle buradan göç eden ahalinin bir kısmı da Yozgat'a gelmiştir. Bu süreçte sancak, hem iç hem de dış göçe maruz kalmış ancak yönetimin iskân politikası sayesinde gelenler ve gidenler tekrar eski yerlerine iade edilmişlerdir.³⁹⁸ Bilal Şimşir, bölgedeki nüfusun gözle görülür şekilde azalmasının nedenlerini 1873-1874 kıtlığından dolayı hatırı sayılır büyüklükte ortaya çıkan göç, 1878-1879 savaşları dolayısıyla Müslim erkek nüfusunun azalması ile bölgedeki Hristiyan tüccarlardan bir kısmının İstanbul ve Anadolu'nun başka bölgelerine göç etmeleri olarak belirtmektedir. Bu bilgiyi ise 1877 yılında Ankara Başkonsolos Muavini Gatheral'in verdiği rapora dayandırmaktadır.³⁹⁹ Nitekim kıtlık,

³⁹⁴ Yener Bayar, **1873-1875 Orta Anadolu Kıtığı**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 59-77.

³⁹⁵ Mehmet Yavuz Erler, **Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)**, Libra Kitap, 4. Basım, İstanbul 2012, s. 160.

³⁹⁶ 1873 yıllarında Ankara dolaylarını kasıp kavuran kıtlıkta inceleme komisyonlarının rakamlarına göre Yozgat'a çok yakın olan Keskin kazasının 52.000 olan nüfusu 20.000 zayıf vermiş, 7.000 kişi göç etmiş ve kaza nüfusu 1875 tarihine gelindiğinde 25.000'e düşmüştür. Bir diğer grup köyün nüfusu 1873 tarihinde 17.000 iken 5.000 kişinin açlıktan ölmesi ve 2.500'ünün göç etmesi nedeniyle 9.500'e düşmüştür. Bkz; İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 22. Basım, İstanbul 2007, s. 220-221.

³⁹⁷ Erler, **a.g.e**, s. 168-173.

³⁹⁸ Oğuz, **"19. Yüzyılın Son Çeyreğinde"**, s. 534.

³⁹⁹ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)**, (Türkçesi: Şinasi Orel), Bilgi Yayınları, 1. Basım, Mart İstanbul 1986, s. 449-451.

insan sağlığı başta olmak üzere toplumsal yaşamda her alana sirâyet ederek en ağır bir şekilde olumsuz etkisini göstermiştir.

Yozgat'ta 1877 yılında 898 köy mevcut olup, 304.321 Müslüman, 34.473 Ermeni, 288 Protestan, 10.554 Rum ve 762 Yahudi olmak üzere toplam 350.398 nüfus bulunmaktadır. Yozgat merkezdeki hâne sayısı 2.671, sancağa bağlı yerlerde ise hâne 42.755, öteki binalar ise 273.957'dir.⁴⁰⁰ 1877-1878 yıllarında Yozgat merkez kaza, Akdağmadeni, Çorum, Boğazlıyan, Sungurlu olmak üzere 5 kaza ve 91.487 nüfus ve 28.103 hâne bulunmakta idi.⁴⁰¹

1876 ile 1880 yılları arasında bütün ölkede çiçek, sıtma, humma, sar'aca(sar'a), sadr (göğüs, kalp) gibi hastalıklar yaygın olarak bulunmaktaydı.⁴⁰² Buna göre, XIX. yüzyılın son çeyreğinde savaş için askere alınmalar, kıtlık ve açlık ile birlikte salgın hastalıklar, nüfus yapısını önemli şekilde etkilemiştir.

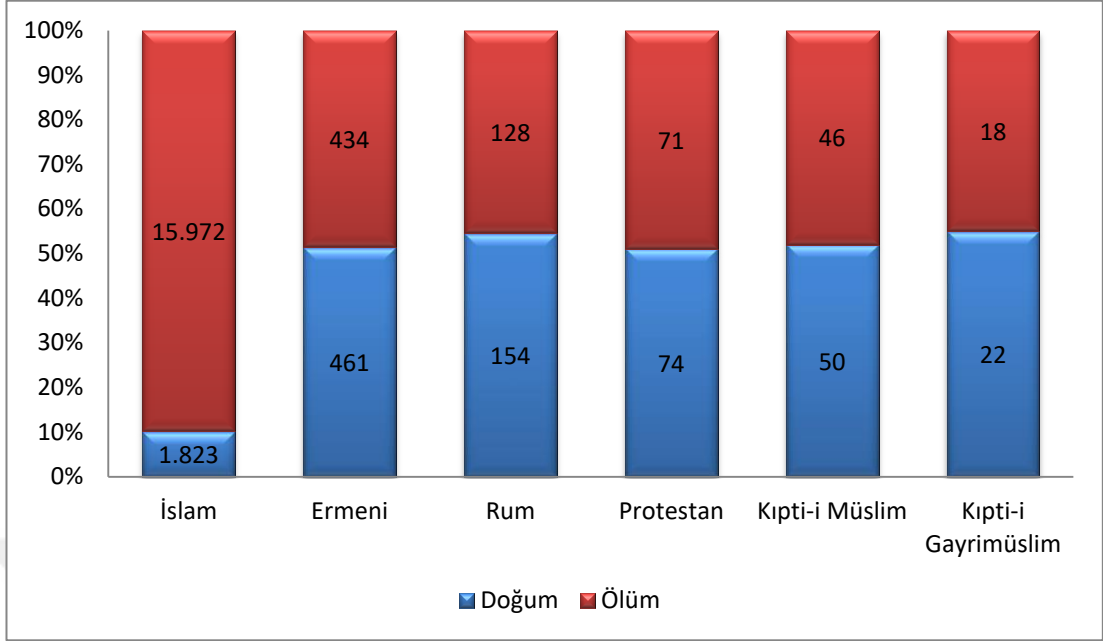
Mart 1876-şubat 1877 tarihleri arasını kapsayan bir belgeye göre Yozgat sancağı genelinde 111.303 nüfus bulunmaktadır. Bunun 95.681'i (%85.96) Müslim, 12.143'ü (%10.90) Ermeni, 2.050'si (%1.84) Rum, 520'si (%0.46) Protestan, 514'ü (%0.46) Kıptî-i Müslim ve 395'i (%0.35) Kıptî-i gayrimüslimdir. Nüfusun kazalara göre dağılımı ise Yozgat, 38.847 (%34.90), Çorum 20.854 (%18.73), Sungurlu 14.875 (%13.36), Boğazlıyan 20.186(%18.13) ve Maden Kazası 16.541 (%14.86)'dir.⁴⁰³

⁴⁰⁰ şimşir, a.g.e, s. 449-451.

⁴⁰¹ A. Ubicini, "L'empire Ottoman Ses Divisions Administratives et sa Population", **Journal de la Societe Statistique de Paris**, Tome: 18(1877), s. 238.

⁴⁰² BOA. YPRK. UM. 4/ 21/ 3. (H.27.07.1297/M. 05.07.1880).

⁴⁰³ BOA. YPRK. UM. 4 /21/3.(H.27.07.1297/M. 05.07.1880).

Grafik 2. 1876-1877 Yozgat Sancağı'nda Doğum-Ölüm Oranları⁴⁰⁴

Yozgat sancağı genelinde 2.584 doğuma karşılık 16.669 ölüm vardır. Aradaki fark 14.085'tir. Müslim nüfusta ölüm sayılarının oldukça yüksek olduğu dikkat çekmektedir. 1.823 doğuma karşılık ölüm 15.972 olup aradaki fark 14.149'dur. Bu durum, savaş nedeniyle silahaltına alınmaların artması ve muhtemelen şehit olan asker sayısının fazlalığı ve üretken nüfusun cephede olması ile açıklanabilir. Bunun yanında gayrimüslim nüfusun doğum ve ölüm sayılarının hemen hemen birbirine yakın olması, askere alınmaması neticesi ölüm sayılarının az olmaları ve hatta doğum oranlarının yüksek olması dikkati çekmektedir. Buna göre; Ermenilerde 461 doğum ve 434 ölüm fark (+27), Rum 154 doğum ve 128 ölüm fark (+26), Protestan 74 doğum ve 71 ölüm fark (+3), Kıptî-i Müslim doğum 50 ve ölüm 46 fark (+4), Kıptî-i gayrimüslim doğum 22 ve ölüm 18 fark (+2) gerçekleşmiştir. Genel toplamda gayrimüslim 711 doğuma karşılık 651 ölüm olup aradaki fark (+60)'tır. Ölüm ve doğum arasındaki farkın fazla olmadığı görülmektedir.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ BOA. YPRK. UM. 4 /21/3.(H.27.07.1297/M. 05.07.1880).

⁴⁰⁵ BOA. YPRK. UM. 4 /21/3.(H.27.07.1297/M. 05.07.1880).

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ne katılmak üzere, aralarında Yozgat'ın da bulunduğu sancaklarda yaşayan muhacirlerden 1.554 süvari ve 41 nefer piyade asker Erzurum'a sevk edilmiş, geride kalan silahlı 34 süvari ve 111 piyade asker'in de bölük bölük Erzurum'a sevk edileceği ifade edilmiştir.⁴⁰⁶ Bunların daha önce gelen muhacirler⁴⁰⁷ olması muhtemeldir.

2.3. 1878 Yozgat Sancağı Nüfusu

1878 tarihli, Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye'de imparatorluk genelinde nüfus rakamlarına da yer verilmiştir. Muhtemeldir ki artan milliyetçilik olayları ile bağımsız devlet kurma düşüncesinde olan azınlıkların faaliyetleri neticesinde Sultan II. Abdülhamid, devletin güvenliği açısından hem nüfus verilerine önem vermiş hem de ilerleyen yıllarda kadın-erkek bütün nüfusu kapsayacak sağlıklı bir nüfus sayımının yapılmasına da öncülük etmiştir. Bu salnamede Yozgat, nâm-ı diğer Bozok sancağında, Yozgat ve merkeze bağlı 100 köy bulunmakta, nahiyeleri olan Sorgun 91, Hüseyinabad 72, Kızılkoca 61 köyden oluşmaktadır. Boğazlıyan kazasının 65, nahiyesi Akdağ'ın 41 köyü olup Mucur'un köy sayısı verilmemiştir. Sungurlu kazası 100 ve Selmanlar nahiyesi ise 66 köye sahiptir. Maden kazasının 101 köyü mevcut olup Karamağara nahiyesi 74 köye ve Çorum kazası ise 137 köye sahiptir. Yozgat sancağında 5 kaza, 7 nahiye, 898 köy ve 25 çiftlik mevcut olup, toplam 93.487 nüfustan oluşmakta, hâne sayısı ise yer almamaktadır.⁴⁰⁸

1878 yılı AVS'de ilk defa Yozgat sancağının tamamını kapsayacak şekilde teferruatlı nüfus rakamları verilmektedir. Yerleşim yerleri olarak kaza ve nahiye isimleri ayrıntılı olarak belirtilmişken, köy sayıları ve hâneler ayrı ayrı rakamlar halinde değil, toplam sayılar halinde verilmiştir. Nüfus verileri, etnik ve dinî kökene göre yerleşim yerleri bazında ayrıntılı gösterilmiştir. Bozok sancağına bağlı Yozgat kasabası/kazası merkezinde; 1 köy, 2.674 hâne olup, büyükten küçüğe doğru sıralanacak olursa 4.665 (%59.57) Müslim, 2.901 (%37,04) Ermeni, 265 (%3.38) Rum olmak üzere

⁴⁰⁶ "...Ordûy-u hümâyünca iki alay süvari Canik sancağından ve sevâhilden ve iki alay dahi Sivas Vilayeti'yle Ankara'ya tâbi Yozgat ve Haleb'e tâbi Maraş Sancakları'nda olan muhacirlerden tertîb olunmuş..." BOA. Y. PRK. UM. 1/28. (H. 22.06.1294/M. 04.07.1877).

⁴⁰⁷ Göçmen bkz; Türkçe Sözlük, C. II, s. 1039.

⁴⁰⁸ SDAO. H.1295/M.1878, s. 363; AVS. H.1295/M.1878, Def'a 7, Sene 1295, s. 112-113.

toplam 7.831 nüfus bulunmaktadır. Yozgat merkez kazası iç nahiyesine bağlı 99 köy, 2.825 hâne ile 8.046 (%96.69) Müslim ve 275 (%3.30) Ermeni nüfus olmak üzere toplam 8.321 nüfus bulunmaktadır. İç nahiyesi toplam köyleri sayısı 224 olup, Kızılca/Kızılköca 61, Sorgun 91 ve Hüseyinabad 72 köyden oluşmaktadır. Hâne sayıları toplamı ise 8.961'dir. Yozgat Kasabası ve bağlı nahiye köylerinin toplam nüfusu 41.930'dur. Bunun 37.026'sı (%88.30) Müslim, 4.530'u (%10.80) Ermeni ve 374'ü (%0.89) Rum olup 14.460 hâne ile 324 kasaba ve köyden müteşekkildir.

Maden Kasabası, 468 hâneye sahip olup 878 Rum, 320 Müslim ve 13 Ermeni olmak üzere toplam 1.211 nüfustan oluşmaktadır. İç nahiyesi köyleri 100 ve 2.674 hâne olup, 6.677'si (%80.49) Müslim, 1.558'i (%18.78) Rum ve 60'ı (%0.72) Ermeni olmak üzere 8.295 toplam nüfusa sahiptir. Maden'e bağlı Karamağara nahiyesi ve köyleri 74 ve 2.336 hânedir. Bunun, 5.729'u (%85.73) Müslim, 769'u (%11.50) Ermeni, 173'ü (%2.58) Rum ve 11'i (%0.16) Kıptî-i Mesîhi olup 6.682 toplam nüfustan oluşmaktadır. Genel toplam ise 16.188'dir. Bu nüfusun 12.726'sı Müslim (%78.61), 2.609'u (%16.11) Rum, 842'si (%5.20) Ermeni ve 11'i (%0.06) Kıptî-i Mesîhi olup, 174 köy ile 5.478 hânedan oluşmaktadır.

Boğazlıyan Kaymakamlığı dâhilindeki 367 hânedede, 538'i (%52.59) Müslim ve 485'i (%47.40) Ermeni olmak üzere toplam nüfus 1.023'tür. İç nahiyesi ise 64 köy, 3.083 hâne olup 6.711'i (%73.28) Müslim, 2.434'ü (%26.58) Ermeni ve 12'si (%0.13) Kıptî nüfus olup toplamı 9.157'dir. Akdağ nahiyesi; 41 köy, 3.319 hâne olup, 7.139'u (%71.87) Müslim, 2.423'ü (%24.39) Ermeni, 325'i (%3.27) Rum ve 45'i (%0.45) Kıptî-i Mesîhi nüfustan oluşup toplam 9.932'dir. Boğazlıyan ve nahiyeleri ile köyleri dâhilinde genel nüfus toplamı 20.112'dir. Bunun 14.388'i (%71.53) Müslim, 5.342'si (%26.56) Ermeni, 325'i (%1.61) Rum ve 57'si (%0.28)'si Kıptî-i Mesîhi olup, 105 köy ile 6.769 hânesi mevcuttur.

Sungurlu Kasabası 37 hâne olup, 1.628'i (%62.73) Müslim, 586'sı (%22.58) Ermeni, 105'i (%4.04) Rum, 254'ü (%9.78) Kıptî-i gayrimesîhi, 19'u (%0.73) Protestan ve 3'ü (%0.11) Kıptî-i mesîhi olup nüfus toplamı 2.595'dir. İç nahiyesi 99 köy ve 4.850

hânedan oluşmakta ve toplam 10.000 Müslim nüfusa sahiptir. Süleymanlı nahiyesi 66 köy, 1.759 hâne olup, 4.258'i (%94.45) Müslim, 139'u (%3.08) Ermeni, 105'i (%2.32) Rum ve 6'sı (%0.13) Kıptî-i mesîhi nüfusa sahip olup genel toplam 4.508'dir.⁴⁰⁹ Sungurlu kasabası ve iç nahiyesinin köylerinin toplam nüfusu 17.103'dür.⁴¹⁰ Bunun 15.886'sı (%92.88) Müslim, 725'i (%4.23) Ermeni, 210'u (%1.22) Rum, 19'u (%0.11) Protestan, 9'u (%0.05) Kıptî-i mesîhi ve 254'ü (%1.48) Kıptî-i gayrimesihi olup 165 köy ile 6.646 hânedan müteşekkildir.

Çorum kasabası 1.570 hâne olup 6.381'i (%99.19) Müslim ve 52'si (%0.80) Ermeni olmak üzere toplam 6.433 nüfustan oluşmaktadır. Kasabanın 136 köyü, 6.800 hânesi ve 15.222⁴¹¹ Müslim nüfusu bulunmaktadır. Çorum kasabasının ve köylerinin toplam nüfusu 21.655'dir.⁴¹² Bunun 21.603'ü (%99.75) Müslim, 52'si (%0.24) Ermeni olup, 136 köy ile 8.370 hânedan müteşekkildir.⁴¹³

Yozgat sancağı genelinde kasaba merkez nüfusları içerisinde büyükten küçüğe doğru sıralamak gerekirse; 7.831 Yozgat kasabası, 6.433 Çorum, 2.595 Sungurlu, 1.211 Maden kasabası olup en düşük 1.023 nüfusla Boğazlıyan kasabası gelmektedir. Yozgat sancağı genelindeki 116.766 nüfusun 19.093 (%16.35)'i kasabaların merkezlerinde yaşamakta iken, çoğunluğu oluşturan 97.673 (%83.64) nahiye ve köylerde yaşamaktadır. Bu durum yaşamsal hayatın kırsal alanlarda yoğunlaştığını göstermektedir.

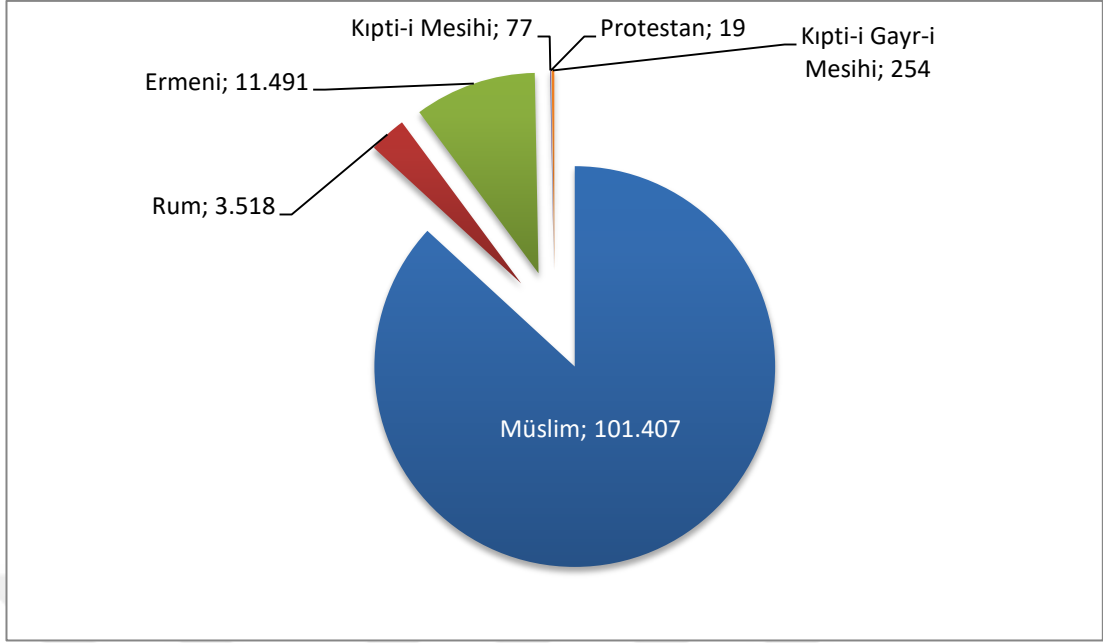
⁴⁰⁹ Sehven 4.558 verilmiştir. Gerek, Ankara Vilayet Salnameleri ve gerekse Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniye'lerde hem rakamların toplanmasından ve hem de sehven yazılmasından kaynaklanan durumlara sıkça rastlanmaktadır. Resmî belgelerdeki rakamlara dokunulmamış ancak doğru toplamlar kullanılmıştır.

⁴¹⁰ Sehven 17.153 verilmiştir.

⁴¹¹ Sehven 15.000 verilmiştir.

⁴¹² Sehven 21.433 verilmiştir.

⁴¹³ **AVS. H.1295/M.1878, Def'a 7**, s. 112-113; Karpat H.1294/M.1877-1878 vilayet salnameleri için Osmanlı idaresinin nüfus verileri açısından eksiksiz ilk dökümü olarak değerlendirmekte ve imparatorluğun devlet salnamelerinde geçen nüfus rakamlarının da bu vilayet salnamelerine dayandığını ifade etmektedir. Bkz; Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 82.

Grafik 3. 1878 Yozgat Sancağı'nda Etnik ve Dinî Yapıya Göre Nüfus

Yozgat sancağında 116.766 nüfusun etnik ve dinî olarak 101.407'si (%86.84) Müslim, 11.491'i (%9.84) Ermeni, 3.518'i (%3.01) Rum, 254'ü (%0.21) Kıptî-i gayrimesîhi, 77'si (%0.06) Kıptî-i mesîhi ve 19'u (%0.01) Protestan'dır.⁴¹⁴

İstanbul'daki Alman Askerî Ataşesi A. Ritter Zur Helle Von Samo, 1877-1878 tarihli SDAO'dan alarak kullandığı verilerde Yozgat'ın 4 kazadan oluşup, 28.803 hânenen müteşekkil 41.487 nüfustan oluştuğunu ifade etmektedir.⁴¹⁵ Muhtemelen bu nüfus rakamı Yozgat kasabası ve kasabaya bağlı Kızılca/Kızılkoca, Sorgun, Hüseyinabad nahiyeleri ve köylerinin toplam nüfusunu kapsamış olmalıdır. AVS'nin verdiği 41.930 nüfus rakamına çok yakındır. Aradaki fark ise 443 nüfustur.

İstatistiksel anlamda dikkati çeken bir husus bazı SDAO ve AVS'lerde Yozgat nüfus verilerinde ilk iki hânenin farklılık arzemesine karşın son üç hânenin aynı kalmasıdır. 1871 tarihli AVS'de 93.487⁴¹⁶ aradan beş yıl geçmesine rağmen 1876 tarihli AVS'de 93.487⁴¹⁷ bir yıl sonrası 1877 tarihli SDAO'da 91.487⁴¹⁸ ve bir yıl sonrasında ise 1878

⁴¹⁴ AVS. H.1295/M.1878, Def'a 7, s. 112-113.

⁴¹⁵ Von Samo, a.g.e, s. 86.

⁴¹⁶ AVS. H.1288/M.1871, Def'a 1, s. 97-98.

⁴¹⁷ AVS. H.1293/M.1876, Def'a 5, s. 142.

tarıhli SDAO'da ise 93.487⁴¹⁹ olarak verilmiştir. Ayrıca İstanbul'da Alman Askerî Ataşesi olarak görev yapmış olan Von Samo, 1877-1878 sayımı için 41.487⁴²⁰ rakamını vermektedir. Burada ilk üç basamakta yer alan 487 sayısı hiç değişmemiştir. Sehven yazılmış olduğunu da akla getirmektedir. Bu kayıtlara göre, 1871-1876 yılları arasında nüfus hiç değişmemiştir. 1876-1877 yılları arasında nüfus 2.000 azalmış, 1877-1878 yılları arasında ise 2.000 artmıştır. Von Samo ise 487 rakamını sabit bırakmış 52.000 azalma ile 41.487 rakamını vermiştir. Oysa bu tarih aralığı pek çok olaya tanıklık etmiştir. I. Meşrutiyet ilân edilmiş, ardından Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı en ağır savaşlardan birisi olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı çıkmıştır. Bu savaş döneminde Yozgat 23 şehit vermiştir.⁴²¹

1878 yılı SDAO'da Yozgat sancağı köy sayısı 100 ve genel nüfus 93.487 olarak gösterilmesine karşın, AVS'de kasaba ve köy sayısı 898 ve nüfus 116.766 olarak verilmektedir. SDAO'da, Yozgat sancağının tamamındaki köy sayıları ile AVS'deki sadece Yozgat kasabasının ve iç nahiyesinin köylerinin sayısı birbiri ile örtüşmektedir. Aynı yılı kapsamına rağmen salnameler arasında 23.279 nüfus farkı ortaya çıkmaktadır. Bu durumun nüfus verilerinin belirli aralıklarla güncellenmesi neticesinden oluştuğu veya aynı zamanda SDAO'daki verilerin AVS'ye dayanmasından dolayı gecikmeli olarak yansıyacağı için iki yıl öncesi 1876 yılına ait olacağı düşünülebilir.

Mart 1877-Şubat 1878 tarihlerini kapsayan nüfus vukûatına göre Yozgat sancağı genelinde 111.091 nüfus bulunmaktadır. Bunun 95.638'i (%86.08) Müslim, 12.029'u (%10.82) Ermeni, 2.022'si (%1.82) Rum, 504'ü (%0.45) Protestan, 506'sı (%0.45) Kıptî-i Müslim ve 392'si (%0.35) Kıptî-i gayrimüslimden oluşmaktadır. Buna göre Yozgat kazası 38.896 (%35.01), Çorum kazası 20.824 (%18.74), Sungurlu kazası 14.827 (%13.34), Boğazlıyan kazası 20.033(%18.03) ve Maden kazası ise 16.511

⁴¹⁸ SDAO. H.1294/M.1877, s. 464-465.

⁴¹⁹ SDAO. H.1295/M.1878, s. 363.

⁴²⁰ Alman askeri ataşesi, 1877-1878 devlet salnamelerinden yararlanmasına rağmen, 1877 Devlet Salnamesi'nde 91.487, 1878 Devlet Salnamesi'nde 93.487 olan nüfusu onlardan farklı olarak 41.487 olarak vermektedir. Bkz; Von Samo, a.g.e, s. 86.

⁴²¹ [https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi\(17.02.2023\)](https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi(17.02.2023)).

(%14.86) nüfustan oluşmaktadır. Belgeye göre, sancağa 1.551 muhacir Çerkez nüfus gelmiş olup henüz askere alınmadıkları anlaşılmaktadır. Yozgat kasabasına 45, nahiyeleri olan Sorgun'a 165 ve Hüseyinabad'a 246; Çorum kasabasına 359, iç nahiyesine 341; Sungurlu iç nahiyesine 274 ve Karamağara nahiyesine 121 olmak üzere toplam 1.551 Çerkez nüfus yerleştirilmiştir.⁴²² Bu durum, ilerleyen tarihlerde de devam etmiş, Osmanlı topraklarına göç eden muhacirlerin altı sene boyunca askerlik hizmetinden muaf tutulmaları kararlaştırılmıştır.⁴²³ Bu tarihlerde bugünkü Sarıkaya merkezinin bulunduğu yer, sazlık, boş, yeşil bir vadiden oluşmakta, sıcak ve soğuk su kaynaklarını barındırmaktadır. 1877-1878 yılını takiben ilk yerleşim Kars'tan gelen 6 hâne ile olmuş, 1881 yılında Terzili'ye bağlı olan Hamam köyü hâne sayısı 25'e yükselmiştir.⁴²⁴ Bu savaşı takiben Kars ve Ardahan'dan gelen bazı muhacirlerin Boğazlıyan'a yerleştikleri de anlaşılmaktadır.⁴²⁵ Fatma Coşgun'un ifadesine göre dedeleri, 93 Harbi sonrasında Kars vilâyetinin, Göle kazasının Koravenk⁴²⁶ köyünden göçüp gelen "Kerimler/Kerimoğulları", olarak bilinmektedir. Kerim'in, Mahmut, Hacı Hasan, İsmail ve Derviş isimli çocukları Yozgat'ın Sarıkaya ilçesinin Akbucak köyüne yerleşmişlerdir. Gelişleri sırasında coğrafi zorluklardan kaynaklı sıkıntılar yaşanmış, kıtlık vuku bulmuş, pek çok hayvanları telef olmuştur. Fatma Coşgun, dedelerinin sabanın önüne kendilerini koşup tarlayı sürdüklerini ve yokluk içerisinde hayatlarını devam ettirdiklerini belirtmektedir.⁴²⁷ Solmaz Ayyıldız, dedelerinin anlatımıyla, kendilerine 93 Muhaciri denildiğini, Yozgat Sarıkaya Toprakpınar denilen mevkiye gelip yerleştiklerini, suyu olan bu mevkide kimsenin olmadığını ve ilk yerleşiminin dedeleri tarafından oluşturulduğunu belirtmiştir. Daha sonra akrabalarından bir kısmının yakın yerlerden olan Domarca ve bir kısmının da Büyükkören mevkiine yerleşmiş olduğunu, göçten sonra doğan dedesinin adınının, muhtemelen coğrafyadaki yalnızlığını belirtmek için "Garip" olarak konulduğunu

⁴²² BOA. YPRK. UM. 4 /21/3.(H.27.07.1297/M. 05.07.1880).

⁴²³ Ankara Vilayet Gazetesi, nr. 792, R. 13 Eylül 1305/M. 25 Eylül 1889, s. 2.

⁴²⁴ Recep Sanal, Sarıkaya Tarihi 93 Muhacirlerinin Yeşerttiği Bozkır, Ankara 2003, s. 346-347.

⁴²⁵ Cüneyt Köse, Boğazlıyan'ın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili (H. 1306-1321/ M. 1888-1903) Transkripsiyon ve Değerlendirme, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994, s. 66.

⁴²⁶ 1950 Nüfus sayımında 1.195 nüfuslu Kars Vilayeti'nin Göle merkez bucağının köyüdür. 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Vilayet, Kaza, Nahiy ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 223.

⁴²⁷ Fatma Coşgun, 1952 Doğumlu, İlkokul Mezunu, (27.08.2022).

ifade etmektedir.⁴²⁸ Domarca ve Büyükören, bugün birer köy statüsündedirler. Canan Şahin ise, Kayseri Develi’de ikâmet eden ve Kayserilioğlu lâkabıyla bilinen büyükbabası Hacı Mehmet Efendi’nin 93 Harbi sonrasında, Batum’dan Samsun Lâdik’e yerleşen büyük babaannesi ile izdivaç yaptığını ve daha sonra ailenin Yozgat’a geldiğini, anne tarafının ise Maraş’tan göç ederek Yozgat’a yerleştiğini belirtmektedir.⁴²⁹ Nüfus verilerinde dikkati çeken bir husus da kız çocuklarının kendisinden önce vefat etmiş aile bireylerinin yerine kaydedilmesidir.

1880 yılı Yozgat sancağı genelinde 3.659 doğum, 3.876 ölüm olmuştur. Aradaki fark (-217)’dir. Müslim nüfusta, doğum 2.660, ölüm 2.703 olup aradaki fark (-43)’dür. Kıptî-i Müslim doğum 35 ve ölüm 43 fark (-8); Ermeni 716 doğum ve 828 ölüm fark (-112); Rum 153 doğum ve 186 ölüm fark (-33); Protestan 69 doğum ve 85 ölüm fark (-16); Kıptî-i gayrimüslim doğum 26 ve ölüm 29 fark (-3)’dür. Genel olarak, gayrimüslim nüfusta 964 doğum ve 1.128 ölüm fark (-164)’dür. 1876/1877 yılında sancağa gelen Çerkez nüfus sayısı ile ilgili veriler aynen korunmuştur. Ancak, bir önceki çizelgede Çorum kasabasında yer alan 359 Çerkez nüfus gözükmemektedir.

Mart 1878-Şubat 1879 tarihlerini kapsayan nüfus vukuatına göre; Yozgat sancağı genelinde 110.222 nüfus bulunmaktadır. Bunun 94.756’sı (%85.96) Müslim, 12.022’si (%10.90) Ermeni, 1.999’u (%1.81) Rum, 556’sı (%0.50) Protestan, 486’sı (%0.44) Kıptî-i Müslim, 403’ü (%0.36) Kıptî-i gayrimüslimden oluşmaktadır. Yozgat kazası, 39.078 (%35.45), Çorum kazası 20.900 (%18.96), Sungurlu kazası 14.643 (%13.28), Boğazlıyan kazası 19.518 (%17.70) ve Maden kazası ise 16.083 (%14.59) nüfustan oluşmaktadır. Yozgat sancağı genelinde; 4.736 doğum ve 4.615 ölüm vardır. Aradaki fark (+121)’dir. Müslim nüfustan 3.334 doğuma karşılık ölüm sayısı 3.216 olup aradaki fark (+118)’dir. Kıptî-i Müslim nüfusta doğum 51 ve ölüm 71 olup fark (-20)’dir. Ermeni nüfusta 1.031 doğum ve 1.038 ölüm olup, aradaki fark (-7); Rum nüfusta 161 doğum ve 184 ölüm olup fark (-23), Protestan nüfusta 116 doğum ve 64 ölüm olup fark (+52), Kıptî-i gayrimüslim nüfusta ise doğum 43 ve ölüm 32

⁴²⁸ Solmaz Ayyıldız, 1959 Doğumlu, ilkokul Mezunu, (10.07.2022). Anlatımına göre vefat eden ablasının yerine nüfusa kaydedilmiştir.

⁴²⁹ Canan Şahin, 1959 Doğumlu, Ortaokul Mezunu, (24.08.2022).

olup fark (+11)'dir. Gayrimüslim nüfusta 1.351 doğuma karşılık, 1.318 ölüm olup aradaki fark (+33)'dür. Yozgat sancağı dâhilinde yerleşen muhacirlere bakıldığında; Yozgat kasabasında 45, Sorgun nahiyesinde 165, Kızılkoca nahiyesinde 246, Sungurlu iç nahiyesinde 359, Karamağara nahiyesinde 121, Çorum iç nahiyesinde 341, olmak üzere 1.277 askere alınmayan muhacir Çerkez bulunmaktadır. Kadınları da bir bu kadar tahmin edersek Çerkez nüfusun bunun iki katı olduğu varsayılabilir.⁴³⁰ Osmanlı Devleti'nin, güvenliği sağlamadaki zorluklar nedeniyle gelen Çerkez nüfusu silahlandırarak kullanması asayişini sağlayamadığı gibi başıbozuk kuvvetlerin Osmanlı Devleti'nin itibarına zarar vermesi ile sonuçlandığı görülmektedir.⁴³¹

1879 yılında bölgeyi ziyaret eden İngiliz asıllı Henry Fanshawe Tozer'in 1881 yılında Londra'da yayınlanan eserine göre; Yozgat merkezde 50'si Rum, 1.000'i Ermeni ve geri kalanı Türk olmak üzere yaklaşık olarak 3.000 aile bulunmaktadır. Tozer'in geldiği yılda bitki örtüsünün kurak olduğu, tarımdan hiç iz olmadığı, halkın ise üç aydır hiç yağış olmaması dolayısıyla kuyuların suyunun çekilmesinden korkmakta olduklarını ifade etmektedir. Tozer, Yozgat'ta hiç üretim olmadığı halde vilâyetin refah seviyesini yüksek bulmasını, birisi kuzeyden güneye Amasya'dan Kayseri'ye, diğeri ise Ankara'dan Tokat ve Sivas'a giden yol güzergâhına bağlamaktadır.⁴³²

1880 yılına ait bir belgede Osmanlı Devleti erkek nüfusunun mevcudiyetinin gerçek anlamda ne kadar olduğunun bilinmediği, bundan dolayı redif askerlerinin sayısının da tespit edilemediği belirtilerek mülkiye memurlarınca her bir kaza nüfusunun gerçek anlamda yazdırılması talep edilmektedir.⁴³³ Bu tür olumsuzlukların 1881 nüfus sayımının önünü açtığı söylenebilir. Nüfusun gerçek anlamda tespit

⁴³⁰ BOA. Y. PRK. UM. 4 /21/3.(H.27.07.1297/M. 05.07.1880).

⁴³¹ Ahmet Oğuz, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Anadolu'ya Gelen Muhacirler ve Muhacirlerin Göç Ettiği Bazı Şehirlerdeki İskân Politikaları", **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi/International Journal of Society Researches**, Yıl: 9, C. 13, S. 19, s. 2715.

⁴³² İngiliz yazar, 1829-1919 yılları arasında yaşamış akademisyen ve gezgindir. 1874 yılında Küçük Asya'ya gelmeyi planlamış ise de kıtlık dolayısıyla gelememiş, ardından 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı dolayısıyla seyahatini yine ertelemiştir. Bkz; Ayşegül Kuş, "Tozer'in Turkish Armenia and Eastern Asia Minor Adlı Yapıtında Yozgat ve Çevresinde Yaşanan Kıtlığın (1873-1875) Doğal ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri", **OTAM**, C. 44, Güz 2018, s. 110-111; Henry Fanshawe Tozer, **Turkish Armenia and Eastern Asia Minor**, London 1881, s. 79-81.

⁴³³ BOA. İ. DH. 807/65276.(H.15.07.1297/M. 23.06.1880).

edilemediğini ifade eden 23 Haziran 1880 tarihli arşiv belgesinden sadece on iki gün sonra 5 Temmuz 1880 tarihli belgede nüfus vukuat kayıtları esas alınarak nüfus rakamları verilmesi düşündürücü olup nüfus rakamlarının ne derece gerçekçi olduğu ve sıhhati hakkında soru işaretleri doğurmaktadır.

Mart 1879-Şubat 1880 tarihlerini kapsayan nüfus vukûatına göre; Yozgat sancağı genelinde 114.880⁴³⁴ nüfus bulunmaktadır. 99.371'i⁴³⁵ (%86.49) Müslim, 11.978'i (%10.42) Ermeni, 2.032'si (%1.76) Rum, 586'si⁴³⁶ (%0.51) Protestan, 500'ü (%0.43) Kıptî-i Müslim ve 413'ü (%0.35) Kıptî-i gayrimüslimden oluşmaktadır. Sancak nüfusunun kazalara göre dağılımı, Yozgat 39.016 (%33.96), Çorum 20.707 (%18.02), Sungurlu 14.587 (%12.69), Boğazlıyan 20.078 (%17.47) ve Maden kazası ise 16.220 (%14.11)'dir. Yozgat sancağı genelinde; doğum 4.851 ve ölüm 4.459,⁴³⁷ fark ise +392'dir. Etnik ve dinî olarak Müslim 3.422 doğum ve 3.079 ölüm fark (+343)'tür. Kıptî-i Müslim 54 doğum ve 40 ölüm fark (+14), Ermeni 912 doğum ve 946 ölüm fark (-34), Rum 268 doğum ve 235 ölüm fark (+33), Protestan 113 doğum ve 87 ölüm fark (+26), Kıptî-i gayrimüslim 82 doğum ve 72 ölüm fark (+10)'dir. Genel toplamda gayrimüslim 1.375 doğum ve 1.340 ölüm aradaki fark (+35)'dir. Yozgat sancağı genelinde muhacir iskânlarına bakıldığında; Yozgat kasabası 45, Sorgun nahiyesi 165, Hüseyinabad nahiyesi 246, Çorum kasabası 359, Sungurlu iç nahiyesi 274, Karamağara nahiyesi 121 ve farklı yerlerde iskân olunan 361 olmak üzere genel toplam 1.571 nüfustan müteşekkildir. Bunun dışında iskân olunup henüz askere alınmayan 4.872 muhacir nüfustan bahsedilmektedir. Çorum iç nahiyesi 341, olmak üzere genelde 1.277 askere alınmayan muhacir Çerkez bulunmaktadır.⁴³⁸ Osmanlı Devleti'ne 1876-1896 tarihleri arasındaki yirmi yıllık dönemde gelen 198.544 aile ve 845.861 nüfustan oluşan göçmenleri dikkate aldığımızda bunun cüz'i bir kısmının Yozgat sancağında iskân ettirildiği düşünülebilir.⁴³⁹

⁴³⁴ Sehven 114.877 verilmiştir.

⁴³⁵ Sehven 99.367 verilmiştir.

⁴³⁶ Sehven 582 verilmiştir.

⁴³⁷ Sehven 4.482 verilmiştir.

⁴³⁸ BOA. Y. PRK. UM.4 /21 /3. (H.27.07.1297/M. 05.07.1880).

⁴³⁹ Akbayar, a.g.m, s. 1242.

Bu tarihlerde, Ermeni köylerinin sayısı ile ilgili olması açısından önem taşıyan bir belgeye göre, 1880 tarihinde çevre köylerden toplanacak öğrencilerle birlikte Terzili köyünde bir okul açılması için mektebin idare meclis-i azalarından başkâtip Avadis Arslanyan ve aza İspan Sahakyan tarafından talepte bulunulmuştur. Bu belgeye göre Bozok çevresinde 48 Ermeni köyünün bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁰

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde 1880 tarihli ve Başvekâlete yazılan husûsi bir tezkirede sağlıklı verileri içeren erkek nüfus sayım defterlerinin bulunmadığı belirtilmektedir. Bu durumun redif askerlerinin tespit edilmesinde müşkil durumlara neden olduğu, özellikle de Müslüman erkek nüfus sayımlarının sağlıklı yapılabilmesi için ümera ve zabitanın buldukları yerlerde "*Tahrir-i Nüfus*" yaptırılması istenmektedir.⁴⁴¹ Aynı minvalde Şuray-ı Devlet tarafından da 1881 nüfus sayımının yapılmasının gerekliliğine vurgu yapılmaktaydı. Her devletin nüfus sayımındaki istatistiklere muhakkak ihtiyacı bulunduğu bahisle sadece askerlik görevini yapanların tespit edilmesiyle bağlantılı olmayıp, bunun yanında genel hukuk, güvenlik, maliye ve adli işlemlerde de buna ihtiyaç duyulduğu bilinen bir gerçektir. Gayrimüslimlerde ise "*Bedel-i Askerlik*" için kayıtlarının düzenli tutulmadığından yapılacak sayımlarda bu konuya hassasiyet gösterilmediğinden yakınılmaktadır. Bu durum Osmanlı ekonomisi üzerinde etkide bulunduğu konunun önemi vurgulanmaktadır. Osmanlı Devleti genelinde 25 milyon mevcut nüfus varsayıldığında herkesten bir kuruş alınması hesabıyla önemli bir kaynak yaratılabileceği ifadesi bu tarihlerdeki toplam devlet nüfusunun hesaplanmasına ne kadar önem verildiğinin göstergesidir. Dolayısıyla nüfus sayımı için görevlendirilecek memurlar önem arz etmektedir. Çünkü hatasız olarak genel nüfusu kaydetmek gerekliliği önem kazanmaktadır.⁴⁴² Nüfus sayımı ile ilgili farklı bir görüşte olan

⁴⁴⁰ "...Bozok'un etrafında kırk sekiz pare Ermeni karyelerinin...", **BOA. A. MKT. MHM.** 7 48/3/1. (H. 18.01.1297/M. 01.01.1880).

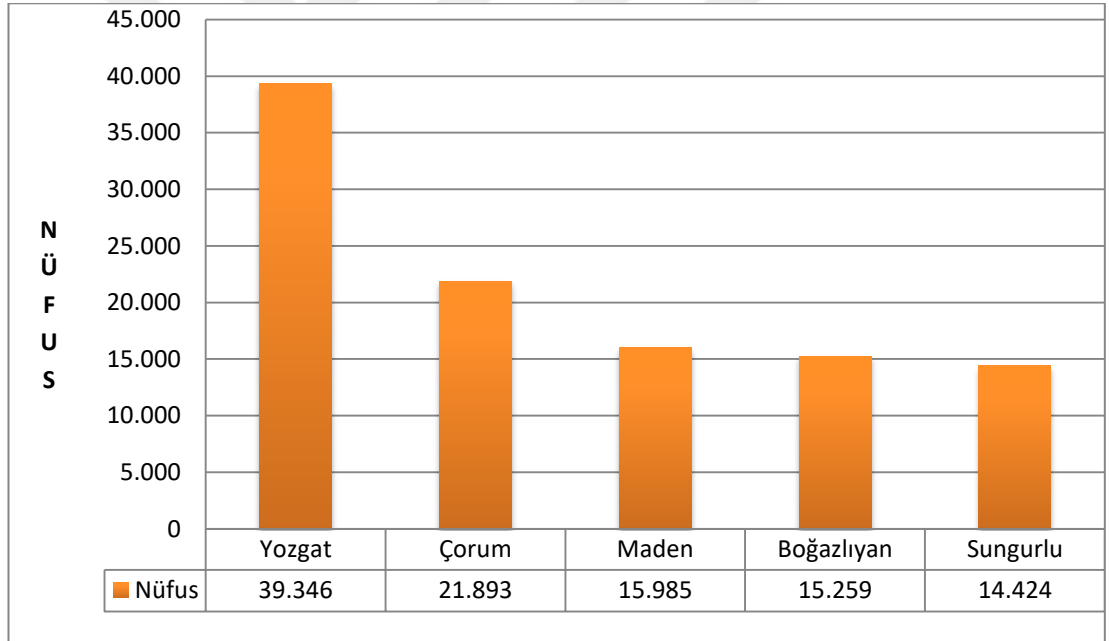
⁴⁴¹ **BOA. Y. PRK. BŞK.** 3 /36 /1 (H. 15.07.1297/M. 23.06.1880).

⁴⁴² **BOA. İ. ŞD.** 55/3148. (H. 07.10.1298/M. 2 Eylül 1881); 1889 yılı Yozgat tezâkîr-i Osmâniye nüfus geliri 3.132 kuruştur. Bkz; **BOA. DH. MKT.** 1667/91. (H. 21.02.1307M. 17.10.1889); "...Nüfus hasılatından olarak Yozgat Mutasarrıflığından 16 Nisan 1307 tarihli tahriratiyle gönderilen 1900 kuruş için muhasebece tanzim olunan makbuz..." Bkz; **BOA. DH. MKT.** 1852/28.(H. 19.12.1308/M. 26.07.1891); Nüfus hasılatı olarak toplanan 8.000 kuruş için bkz; **BOA. DH. MKT.** 1799/9. (H. 01.05.1308/M. 13.12.1890); Nüfus hasılatı olarak toplanan 4.000 kuruş için bkz; **BOA. DH. MKT. 1785/112.**(H. 14.04.1308/M. 27.11.1890).

Fuat Dünder, 1881 nüfus sayımının büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nde bölgesel idare meclislerinin nisbi temsil prensibine göre organize edilmesi yönündeki baskısı ile gerçekleştirildiğini iddia etmektedir.⁴⁴³

2.4. 1882 Yozgat Sancağı Nüfusu

Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra geçen dört yıllık süreçte savaşın siyasî, sosyal ve ekonomik etkileri başta olmak üzere pek çok alanda yansımaları yoğun şekilde devam etmektedir. 1880 yılı devlet hazinesinin en buhranlı olduğu bir dönemdir. Akabinde 1881 yılında Düyunu Umûmiye İdaresi kurulmuştur. Bu, yeni bir dönemin de başlangıcını oluşturmuştur.⁴⁴⁴ Osmanlı Devleti'ni etkisi altına alan dağılma sürecindeki nüfus hareketliliği Yozgat sancağını da etkilemiştir.

Grafik 4. 1882 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı'nda Nüfus

1882 yılı AVS'de Yozgat sancağı toplam nüfusu 106.907'dir. Bu nüfusun 96.638'i⁴⁴⁵ (%90.39) Müslim, 6.986'sı (%6.53) Ermeni, 1.972'si (%1.84) Rum, 570'i (%0.53)

⁴⁴³ Fuat Dünder, **Kahir Ekseriyet Ermeni Nüfus Meselesi (1878-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 35.

⁴⁴⁴ Sait Açıba, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları No: 1, Afyon 1995, s. 91.

⁴⁴⁵ Sehven 96.640 verilmiştir.

Protestan, 390'ı (%0.36) Kıptî-i Müslim ve 351'⁴⁴⁶(%0.32) gayrimüslimdir. Kazalara göre Yozgat'ta 34.511 Müslim, 4.019 Ermeni, 378 Rum, 312 Protestan, 126 gayrimüslim toplam 39.346 (%36.80) nüfus mevcuttur. Çorum 21.521 Müslim, 288 Kıptî-i Müslim, 80 Ermeni ve 4 Rum toplam 21.893 (%20.47), Maden 12.771 Müslim, 1.749 Ermeni, 1.302 Rum ve 143 Protestan toplam 15.985 (%14.95), Boğazlıyan 14.365 Müslim, 609 Ermeni, 109 Protestan, 102 Kıptî-i Müslim ve 74 Rum toplam 15.259(%14.27) ve Sungurlu 13.470 Müslim, 529 Ermeni, 225 gayrimüslim, 194 Rum ve 6 Protestan toplam 14.424 (%13.49) nüfusa sahiptir.

AVS'ye göre 1878-1882 yılları arasındaki dört yıllık sürede 116.766 olan Yozgat sancağı nüfusu 9.859 azalma ile 106.907'ye düşmüştür. Etnik ve dinî duruma göre en büyük nüfus azalması 101.407 nüfustan 5.991 azalma ile 96.638'e düşen Müslim, 11.491 nüfustan, 4.510 azalma ile 6.986'ya düşen Ermeni ve 3.518 nüfustan 1.546 azalma ile 1.972'ye düşen Rum nüfusta görülmektedir. Protestan nüfus 19'dan 570'e çıkarak 549 kişilik bir artış göstermiştir. 1878 yılında 77 Kıptî-i Mesîhi ve 254 Kıptî-i gayrimesîhi yer almışken, 1882 yılında ise, 390 Kıptî-i Müslim ve 351 gayrimüslim ifadeleri yer almaktadır. Protestan nüfustaki artış, bölgedeki misyonerlerin çalışmaları ile açıklanabilir. AVS'lerde Yozgat sancağı nüfusu ile ilgili bazı farklılıklar dikkati çekmektedir.⁴⁴⁷ 1878 yılı AVS'de 42.755 hâne olmasına karşın, 1882 Salnamesi'ne göre Yozgat sancağında 34.681⁴⁴⁸ toplam hâne bulunmaktadır. Bu durumda 8.074 hânelik bir azalma söz konusudur. Kaza sayısında herhangi bir azalma ya da artma söz konusu olmadığına göre bu rakam dikkat çekicidir. Orhan Sakin 1881 ile 1893 yılları arasındaki yaklaşık on iki yıllık sürede 155.258 nüfus artışı tespit ettiğini bu kadar artış olamayacağından hareketle önceki sayımın sadece erkekleri kapsadığını ifade etmektedir.⁴⁴⁹ Adli olaylarla birlikte bazı vakaların nüfus

⁴⁴⁶ Salnamede Yozgat'a ait s. 163'teki gayrimüslim toplamı 351 olarak verilmişken, s. 164'teki genel yekûn gayrimüslim toplamında 315 olarak verilmektedir. Aradaki fark 36 kişidir. Bkz; **AVS. H. 1299/M. 1882, Def'a 10**, s. 163-164.

⁴⁴⁷ H. 1299/M. 1882 tarihli AVS'de Yozgat sancağı genel toplamı bir yerde 106.909 iken başka bir yerde ise 106.873 olarak verilmektedir. Aradaki fark; 36 kişidir. Bunun sebebi genel Yozgat verisinde 351 olan gayrimüslim sayısının sancaklar genel toplamındaki çizelgede 315 olarak yer almasından kaynaklanmaktadır. Karşılaştırınız; **AVS. H. 1299/M. 1882, Def'a 10**, s. 163-164.

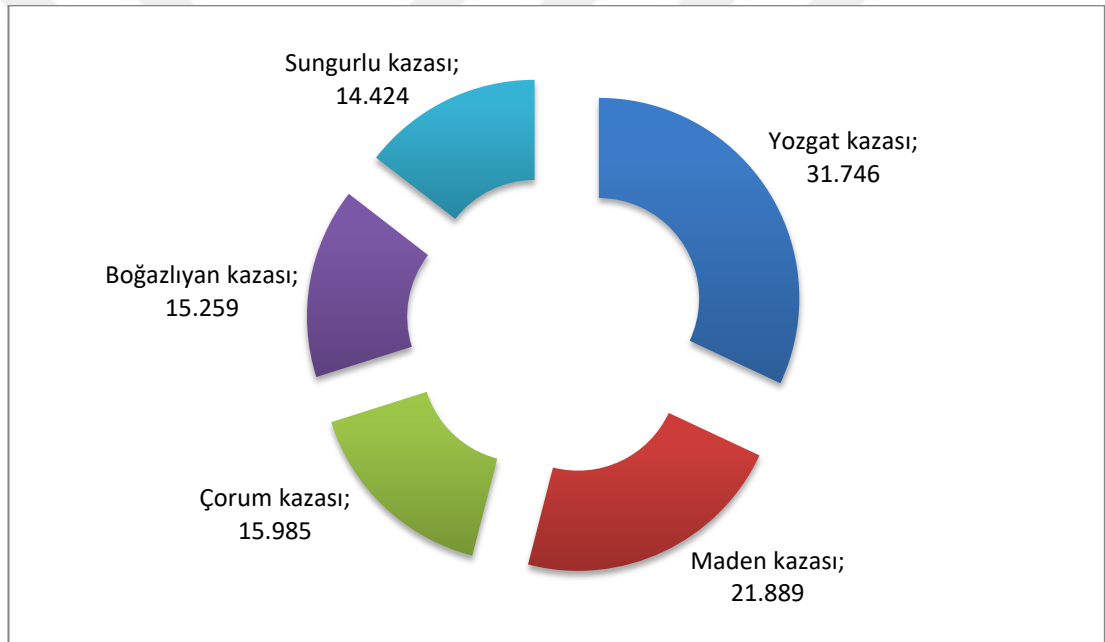
⁴⁴⁸ **AVS. H. 1299/M. 1882, Def'a 10**, s. 186.

⁴⁴⁹ Sakin, **Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat**, s. 104-105.

sayısında azalma yarattığı söylenebilir. Örneğin; 1880 senesi Recep ayının sonu ile Ramazan ayının başlangıcına kadar ortalama olarak bir aylık sürede Yozgat sancağında 18 kişinin öldürüldüğü, konunun mahkemelere yansımından anlaşılmaktadır.⁴⁵⁰

2.5. 1883 Yozgat Sancağı Nüfusu

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin nüfusu ile ilgili veriler artmaya başlamıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde başlayan modern anlamdaki genel nüfus sayımında erkekler ile beraber kadınlar da sayılmaya devam etmektedir. Sayım 1893 yılında ancak neticelendirilebilecektir.⁴⁵¹

Grafik 5. 1883 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı'nda Nüfus

1883 yılı AVS'ye göre Yozgat sancağı toplam 99.303 nüfustur.⁴⁵² Yozgat kazasında 30.511 Müslim, 419 Ermeni, 378 Rum, 312 Protestan ve 126 gayrimüslim toplam 31.746 (%31.96), Maden kazasında 21.524 Müslim, 281 Kiptî-i Müslim, 80 Ermeni ve 4 Rum toplam 21.889 (%22.04), Çorum kazasında 12.771 Müslim, 1.749 Ermeni,

⁴⁵⁰ BOA. Y. PRK. UM. 4/21. (H.27.07.1297/M. 05.07.1880).

⁴⁵¹ François Geogon, "Son Canlanış (1878-1908)", **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa**, Yayın Yönetmeni: Robert Mantran, (Çev: Server Tanilli), C. II, Cem Yayınevi, İstanbul Kasım 1995, s. 172.

⁴⁵² Sehven 99.310 verilmiştir.

1.322 Rum ve 143 Protestan toplam 15.985 (%16.09), Boğazlıyan kazasında 14.365 Müslim, 609 Ermeni, 109 Protestan, 102 Kıptî-i Müslim ve 74 Rum toplam 15.259 (%15.36), Sungurlu kazasında 13.470 Müslim, 529 Ermeni, 225 gayrimüslim ve 194 Rum toplam 14.424 (%14.52) nüfus yaşamaktadır. Sancak genelinde ise etnik ve dinî olarak 92.641'i (%93.29) Müslim, 3.386'sı (%3.40) Ermeni, 1.972'si (%1.98) Rum, 570'i (%0.57) Protestan, 383'ü⁴⁵³ (%0.38) Kıptî-i Müslim ve 351'i (%0.35) gayrimüslim nüfus bulunmaktadır.⁴⁵⁴ Bir yıl sonra 1884 tarihinde ise Bulgaristan, Vidin'den gelen 50 hâne muhacir, Yozgat sancağı Çorum kazası civarında iskân edilmişlerdir.⁴⁵⁵

1882 yılı AVS'de Yozgat sancağı genelinde 106.907 olan mevcut nüfus, 1883 yılında 99.303'e düşmüştür. Bir yılda nüfus 7.604 azalmıştır. En büyük azalma Müslim nüfusta olup, Yozgat kasabasında 1882 yılında 34.511 olan Müslim nüfusu 1883 yılında 30.511'e düşmüştür. Aradaki fark 4.000'dir. Her iki yılda sondaki 511 rakamı sabit kalmıştır. Bu durum nüfusun gerçekte düşüp düşmediği ya da sehven yazılıp yazılmadığı konusunda bazı tereddütler doğurmaktadır. 1882'den 1883'e kadar Sungurlu, Boğazlıyan ve Maden kazalarında Müslim nüfus rakamları hiç değişmemiştir. Çorum'da ise sadece 3 artış söz konusudur. 1882 yılında Yozgat kasabasında 4.019 olan Ermeni nüfus 1883 yılında 419'a düşmüştür. Fark 3.600'dür. Aradaki sıfır rakamının unutulmuş olması muhtemeldir. Çorum, Sungurlu, Boğazlıyan ve Maden kazalarında bu bir yıllık süre zarfında Ermeni nüfusunda ne artma ne de azalma söz konusudur. Diğer yandan Rum, Protestan ve gayrimüslim nüfusları Yozgat sancağı genelinde sabit kalmıştır. Çorum kazasında ise Kıptî-i Müslim nüfusu 7 azalmıştır. Karaca, 4.000 kişiye yaklaşan ani nüfus azalmasını savaş nedeniyle bölgeye gelen muhacirlerin devlet eliyle başka bölgelerde iskân edilmesi ile açıklamaktadır.⁴⁵⁶ Bunun yanı sıra nüfus verilerinin tam anlamıyla yazılmaması ya

⁴⁵³ Sehven 390 verilmiştir.

⁴⁵⁴ "Vilayet dâhilinde bulunan nüfûs-u mevcûde ile kasaba ve kura ve nevâhinin ta'dâdını mübeyyin cetveldir." Bkz; **AVS. Ankara Vilayeti Salnâmesi, H. 1300/M. 1883 Sene-i Hicriyesine Mahsus, On Birinci Def'â**, Matbaa-i Ebû'z-ziya, Der Galata, İstanbul 1300, s. 164-166.

⁴⁵⁵ "...Çorum Kasabası'na gelerek Arapdede civarındaki arsa-i haliye'de iskân edilen elli hâne halkın..." **BOA. İ. DH. 932/73878. (H. 17.01.1302/M. 06.11.1884); Ankara Vilayet Gazetesi**, nr. 609, R. 29 Kanun-ı Evvel 1300/M. 10 Ocak 1885, s. 1.

⁴⁵⁶ Karaca, **Yozgat Ermeni Ayaklanmaları**, s. 29.

da sehven yazılamamış olması ihtimali akla gelmektedir. 1882 ile 1883 yılları arasındaki bir yıllık süre zarfında Sungurlu, Maden ve Boğazlıyan gibi üç önemli kazada Müslim nüfusun hiç artış göstermemesi mümkün görünmemektedir.

1884 yılında Boğazlıyan'a bağlı Akdağ nahiyesinin Çorali ve Çokradan köylerinde çocuklarda kızamık hastalığı görüldüğü gibi on beş gün içerisinde elliden fazla kişi vefat etmiştir.⁴⁵⁷ Hayati ehemmiyete sahip olan sağlık durumu, çeşitli hastalıklarla beraber can kaybına yol açarak nüfus azalmasında etkili olmaktadır. Nüfusun doğası gereği bir yıl boyunca doğum, ölüm, göç nedenleriyle bir miktar da olsa artış ya da azalma söz konusu olması beklenen bir olgudur. Ancak Yozgat sancağı dâhilinde bazı kazaların nüfuslarının sabit kalmasının bu doğal değişime uymadığı söylenilebilir. Bu tarihlerde, Seyyah Tomas Stevens, 1885 yılı ağustos ayında uğradığı Yozgat'ın nüfusunun 30.000 olduğunu belirtmekte, büyük oranda Çerkez ve Ermeni nüfusun var olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵⁸

2.6. 1886 Yozgat Sancağı Nüfusu

Ali Sâib, 1886-1887 tarihli coğrafya ile ilgili eserinde; Yozgat sancağı, livâ merkezi olan Yozgat kazasının, nüfusunun 15.000 olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁹ 1886 tarihinden daha üç sene öncesine kadar AVS'de Yozgat kasabasının nüfusu 31.746 olup üç sene sonra nüfusun 15.000 olarak verilmesi ile nüfusta 16.746'lık bir azalma ortaya çıkmaktadır. Ali Saib'in muhtemelen Yozgat kazasının tamamını değil sadece şehir merkezi nüfusunu verdiği ihtimali akla daha yatkın görünmektedir.

Nüfus vukuatlarındaki gelişmeler bir yana, Osmanlı Devleti sürekli gelen muhacirleri iskân etmeye 1886 yılında da devam etmiştir. Ankara Vilâyet Gazetesi'nde çıkan bir

⁴⁵⁷ "...Etibba'dan İsmail Efendi'nin nâhiye-i mezkûreye gönderildiği Yozgat mutasarrıf vekâletinden vilayete iş'ar olunmuş idi. Muahharen gelen diğer bir telgraf meâline nazaran mezkûr hastalığın kızamık illetine pek de benzemediği ve bu hastalığa tutulanların birer tarafları sim siyah kesildiği halde beş altı gün zarfında terk-i dağdağa-i hayat idgeldikleri..." bkz; **Ankara Vilayet Gazetesi**, nr. 615, R.16 Şubat 1300/M. 28 Şubat 1885, s. 1; Boğazlıyan Kaymakamlığı'nın iş'arı üzerine bkz; **Ankara Vilayet Gazetesi**, nr. 616, R. 2 Mart 1301/M. 14 Mart 1885, s. 1.

⁴⁵⁸ Haluk Selvi, "Tarihte İlk Bisikletli Seyyah Tomas Stevens'in Yozgat İzlenimleri (1885), III. **Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (03-05 Mayıs 2018)**, Yozgat 2018, s. 695-698.

⁴⁵⁹ Ali Sâib, **a.g.e**, s. 227.

haberde muhacirlerden bazılarının iskân ile ilgili talimatlara uymayarak yerlerini terk etmelerinin muhacirleri sefalete uğratacağı gibi hükümeti de zor durumda bırakabileceği endişesi taşındığı anlaşılmaktadır.⁴⁶⁰ Göçlerin devam etmesiyle 1886 tarihinde Yozgat sancağı dâhilinde Kars muhaciri 30 hâne Çorum kazasına yerleştirilerek Selimiye isimli bir mahalle oluşturulmuştur.⁴⁶¹ Osmanlı Devleti'nin iç göçü kontrol etmek, asayişî sağlamak maksadıyla verdiği mürur tezkîreleri⁴⁶² sıkı kontrol altında tutulmaktaydı. Yozgat nüfus memurluğu tarafından, Yozgatlı İbrahim Hakkı Efendi'ye mürur tezkîresi verilmiş yazılan şerh sebebiyle şahıs yolda sıkıntı yaşamıştır. Bu durum iç göçün kontrolünün sağlam tutulduğunu göstermektedir.⁴⁶³

Bütün Orta Anadolu'da etkili olan doğal afetler 1887'li yıllarda Yozgat başta olmak üzere Çorum, Kırşehir, Kayseri ve Konya'da görülmüş, kıtlık ve onun doğal sonucu olan açlık had safhaya ulaşmıştır. Yozgat'ta zahire azlığından dolayı halk ambarları yağmalamış, bunları engellemek için Çorum'dan askerî birlikler sevk edilmiştir. Kuraklık sonucu yaşam koşullarının zorlaşması, bu durumdan etkilenen halkın göç etmesine sebebiyet vermiştir. Merkezi hükümet, göç edenlerin gittikleri yerlerde yaşamı zorlaştıracığından, yerlerini değiştirmelerine karşı tedbirler almıştır. Buna rağmen daha güvenli olması düşünüldüğünden Yozgat'ta halkın büyük ümitlerle taşradan şehir merkezlerine göç etmelerinin önü alınamamıştır.⁴⁶⁴

Nüfus istatistiklerini etkileyecek bazı olaylara da rastlanmaktadır. Bazı nüfuzlu kimselerin nüfus sayımına engel olmak istedikleri, Bozok civarında yaşayan Kürt Mustafa Bey'in aşiretinin askere gitmemek ve vergi vermemek maksadıyla genel nüfus sayımının yapılmasını engellemeye çalıştığı görülmektedir.⁴⁶⁵ Başka vilayetlerde iskân edildikleri halde sonradan Yozgat'a sürgüne gönderilenlere de

⁴⁶⁰ **Ankara Vilayet Gazetesi**, nr. 647, R. 1 Kanûn-ı Sani 1301/M.13 Ocak 1886, s. 2.

⁴⁶¹ **BOA. İ. DH.** 984/77697. (H. 29.07.1303/M. 03.05.1886).

⁴⁶² Osmanlı Devleti'nde seyahat etmek isteyenler için düzenlenen belge. Bkz; Mübahat S. Kütükoğlu, "Mürûr Tezkîresi", **TDVİA**, C. 32, İstanbul 2006, s. 60-61.

⁴⁶³ **BOA. DH. MKT.** 1383/19. (H. 10.03.1304/M. 07.12.1886).

⁴⁶⁴ Meriç Aybar, "Osmanlı Devleti'nde Kıtlık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği", **Mavi Atlas**, C. 5, S. 2, 2017, s. 476-478.

⁴⁶⁵ "Yozgat nüfus memurunun derkenârı sureti zuhûr etmemiş olduğundan", bkz; **BOA. DH. MKT.** 1361/50. (H. 21.11.1303/M. 21.08.1886).

rastlanmaktadır. Trabzon vilâyetine gönderilen emirde Kibar Ağa isimli şahsın Yozgat sancağı'na sürgün edildiği belirtilmekte ve kendisine maaş tahsis edilmesi istenilmektedir.⁴⁶⁶ Başka bir olayda, 1888 yılında Akdağmadeni kazası köylerinde nüfus tahriri yapılırken, 16 köyde sayım memurunun yaşlarını küçük yazmasından dolayı askerlik çağına gelen kimselerin askere geç gideceklerinden endişe edilerek bunun önlenmesi istenilmektedir.⁴⁶⁷ Çorum kazasında Çerkez muhacirinden bir şahıs, oğlunu askerlik yapmaktan muaf tutmak için anlaştığı kaymakam, nüfus memuru ve tahrîrat kâtibinin kendisinden rüşvet aldıkları halde oğlunun askere alındığından bahisle şikâyetçi olmuştur.⁴⁶⁸ Yozgat sancağındaki nüfus sayımlarının yapılmasında bazı usulsüzlükler görülmektedir. Tutulan kayıtlarda karalamalar ve tahrifatlar bulunduğu gerekçesiyle nüfus memuru ve nüfus kâtibinin değiştirildiği anlaşılmaktadır. Bu konuları tetkik etmek için nüfus başkâtibinin Yozgat sancağına gönderilmesi teklifi ise bu tür işlerin “...her sancak ve kaza nüfus muamelatının ıslahı o sancak ve kaza nüfus me'mur ve kâtiblerinin...” görevi olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.⁴⁶⁹ Nüfus memurlarının suistimallerinden dolayı görevden alınmaları ve yerlerine yeni atamaların yapıldığı sıklıkla görülmektedir.⁴⁷⁰ Bazen de nüfus memurları istifa etmek suretiyle görevlerini bırakmaktadırlar.⁴⁷¹

1888 yılında da muhacirler süreklilik arz ederek gelmeye devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti muhacirleri düzenli şekilde iskân ettirmek için elinden gelen bütün gayreti göstermiştir. Nitekim Kafkasya muhacirlerinden olup Yozgat ve Kırşehir sancaklarına yerleştirilen bir kısım halkın iskân işlemlerini düzene koymak üzere Baha Bey

⁴⁶⁶ “Trabzon Vilâyeti Celîlesine; Batum muhâcirlerinden olub Vilâyet-i Celîle dâhilinde Ünye Kazâsına iskân edildikleri halde muahharen Yozgad'a nefy edilmiş olan Kibar Ağa'nın...” bkz; **BOA. DH. MKT.** 1473/66. (H. 16.04.1305/M. 01.01.1888).

⁴⁶⁷ **BOA. DH. MKT.** 1558/11. (H. 19.02.1306/M. 25.10.1888).

⁴⁶⁸ “... Mahdûmu askerden kurtarırım diyerek otuz lira aldıklarında”, bkz; **BOA. DH. MKT.** 1616/98. (H. 15.08.1306/M. 16.04.1889).

⁴⁶⁹ **BOA. DH. MKT.** 1562/92. (H. 04.03.1306/M. 08.11.1888); Yozgat nüfus memuru ve kâtibine işten el çektirilmesi ile ilgili bkz; **BOA. DH. MKT.** 1910/64. (H. 12.06.1309/M. 13.01.1892).

⁴⁷⁰ **BOA. DH. MKT.** 1887/53. (H. 18.09.1308/M. 27.04.1891). Başka bir görevi suistimal olayında ise Nüfus müdürlüğündeki resmî evrakı çalan Boğazlıyan kazası tahrirat kâtibi Ruhittin Efendi hakkında gereğinin yapılması ile ilgili olarak bkz; **BOA. DH. MKT.** 2098/42. (H.12.04.1316/M. 30.08.1898).

⁴⁷¹ **BOA. DH. MKT.** 1897/82. (H. 03.05.1309/M. 05.12.1891).

görevlendirilmiştir.⁴⁷² 11 Ağustos 1888 tarihli bir belgede de Yozgat sancağı içerisinde Hamamözü isimli mahalde Çerkez muhacirlerin oluşturdukları bazı köyler kurulmuştur. Bunlar arasında Karacalı, Sazlı, Kuruçeşme, Kalaaltı, Kocaçeşme, Kavak, Kızılcaterzi gibi yerleşim yerleri bulunmaktadır.⁴⁷³

2.7. 1889 Yozgat Sancağı Nüfusu

Osmanlı Devleti dağılış süreci içerisinde hem dış hem de iç gelişmelerle yakından ilgilenecek varoluş mücadelesini sürdürmektedir. 1878 Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile uluslararası alanda ivme kazanan Ermeni sorunu devam etmektedir.⁴⁷⁴

Kazalar	Hâne	Müslim		Gayrimüslim								Toplam
		Erkek	Kadın	Rum		Ermeni		Protestan		Kıptî		
				Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Yozgat	3.152	39.277	37.206	638	577	5.015	4.730	-	-	-	-	88.210
Toplam		76.483		1.215		9.745⁴⁷⁵		-		-		=87.443
Sungurlu	6.764	17.936	17.551	296	253	586	567	26	52	242	218	37.495
Toplam		35.487		549		1.153		78		460		=37.727
Genel Toplam	9.916	111.970		1.764		10.898		78		460		125.705
Toplam												=125.170

Tablo 8. 1889-1890 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı Nüfusu(1)⁴⁷⁶

1889-1890 tarihli AVS'de Yozgat ile Sungurlu kazasında Müslim nüfus ile gayrimüslim nüfus (Rum, Ermeni, Protestan, Kıptî) ayrı ayrı gösterilmiş, Çorum, Akdağmadeni ve Boğazlıyan kazalarında ise Müslim ve gayrimüslim başlığı altında verilmiştir. Yozgat merkez kazasında genel toplamda 87.443 nüfus bulunmaktadır.

⁴⁷² "...Sivas iskân memuru izzetlü Baha Bey'in dahi Yozgat'a memur buyurularak..."; **Ankara Vilayet Gazetesi**, nr. 753, R. 23 Teşrinisani (1)304/M.5 Aralık 1888, s. 1; Çorum kazasına gönderilen Kafkasya muhacirlerinin emri- iskânlarını tesri' etmek ve esbâb-ı ve levâzım-ı istirahatlerini istikmal eylemek üzere vilayet jandarma kumandanı miralay izzetlü Behçet Beğ efendi..." **Ankara Vilayet Gazetesi**, nr. 754, R. 30 Teşrinisani (1)304/M. 12 Aralık 1888, s. 1.

⁴⁷³ Murat Alandağlı, "Kuyud-ı Kadime Arşivinde Tasnifi Yeni Yapılan Bir Defter Türü: Defter-i Hâkânî Nezâreti İlm ü Haber Defterleri ve Bu Defterlerde Yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülk Edinmelerine Bakış", **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildirileri**, C. I, Ankara 2013, s. 82.

⁴⁷⁴ Uçarol, a.g.e., s. 415-423.

⁴⁷⁵ Salnamede s. 284'de Yozgat kasabasında Ermeni nüfus genel toplamı 9.745 olarak verilmişken, s. 311'de 9.815 olarak verilmektedir. **AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11**, s. 284, 311.

⁴⁷⁶ Salnamede, Yozgat merkezi için Kasaba/Nefs-i Kasaba'da ve kaza terimi kullanılmıştır. **AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11**, s. 284-287.

Buna göre, 44.930 (%51.38) erkek ve 42.513 (%48.61) kadın nüfus mevcuttur. Nüfus yoğunluğuna göre sıralandığında; 76.483'ü (%87.46) Müslim, 9.745'i (%11.14) Ermeni ve 1.215'i (%1.38) Rumlar'dan oluşmaktadır. Yozgat sancağı genel nüfusu 246.267'dir. Yozgat merkez kazasında Protestan, Yahudi, Kıptî nüfus varlığı bu salnamede görülmemektedir. Karaca, 1889-1890 istatistikî bilgilerine dayanılarak yedi yıldaki büyük nüfus artışını Yozgat'ın İç Anadolu'da güvenli bir yer olması, bölgedeki hoşgörü ortamı ile açıklamaktadır.⁴⁷⁷

Aynı yılı kapsamına rağmen AVS'de metin ve çizelgedeki nüfus verilerinde farklılıklar mevcuttur. Buna göre; 246.267 olan Yozgat sancağı genel nüfusu, 5.702 azalma ile 240.565 olarak verilmektedir. En büyük azalma 6.000 Müslim nüfusu ile Akdağmadeni'nde, 90 Ermeni nüfus ile Sungurlu'da görülmektedir. Bunun yanında Sungurlu'da Kıptî-i gayrimüslim nüfusta 291, Yozgat Ermeni nüfusunda 70 ve Boğazlıyan Rum nüfusunda 27 artış görülmektedir.⁴⁷⁸ Diğer nüfus verilerinde herhangi bir değişiklik gözlenmemektedir.

Kendisi aslen bir tıp doktoru olan ve 1889 yılında Samsun-Kavak-Havza-Merzifon-Çorum-Hüseyinabad güzergâhlarını takip ederek Yozgat'a gelen Bafralı Yanko, Yozgat'ta 55 gün kalmıştır.⁴⁷⁹ Ona göre; şehirde toplam 6.000 hâne ile 40.000 nüfus bulunmaktadır. Yanko, Yozgat sancağının genel nüfusunu 260.000 olarak vermektedir.⁴⁸⁰ Yanko'nun Yozgat nüfusu ile ilgili olarak verdiği rakamları nereden aldığı bilinmemekle birlikte, resmî olarak yayınlanan AVS'nin kayıtları ile örtüşmemektedir. Sayıları küsûratlı olarak vermeyip sıfırlı rakamlarla bitirmesi ortalama bir tahminde bulunduğu varsayımını kuvvetlendirmekte ya da verilerinin

⁴⁷⁷ Karaca, **Ermeni Sorununun**, s. 21.

⁴⁷⁸ Karşılaştırınız; **AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11**, s. 311.

⁴⁷⁹ Bafralı Yanko, Osmanlı Devleti'nde görevli bir hekimdir. Bâb-ı Vâlây-ı Seraskeri Hastahanesi'nde görev yapmış ve Cemiyet-i Tibbiye'nin de üyeliğinde bulunmuştur. 28 Aralık 1936 tarihinde İstanbul'da ölmüştür. Tıp, düşünce edebiyat sahalarında eserleri vardır. Bkz; Muammer Ulutürk, "Dr. Bafralı Yanko ve Yozgat Seyahatnâmesi", **Turkish Studies/International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C. 8, S.11, Ankara 2013, s. 349.

⁴⁸⁰ "...Takrîben 6.000 hâneyi ve 40.000 nüfûsu hâvî ve hâlâ mülhâkâtıyla birlikte 260.000 nüfûsu câmi' dokuz kazânın merkezi ve bundan yirmi beş sene mukaddem merkez vilayet ittihâz eylemiş olmak ve vilayet dâhilindeki elviye-i sâireye nisbetle kesrû'l-nüfûs bulunmak hissiyâtiyle birinci livâ itlâkına ahra 138 senelik berdâr-ı feyz ve bereketdir..." Bkz; Bafralı Yanko, **a.g.e**, s. 15.

ne derece sıhhatli olduğu yolunda bazı kuşkuları beraberinde getirmektedir. Esasında, bazı resmî kayıtların düzenli ve doğru olarak tutulmadığı resmî yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bunun bir örneği de Yozgat vilâyetinde nüfus kayıtlarının sağlıklı tutulmadığı için Ankara vilâyeti Nüfus Nezareti Başkâtibi Emin Efendi'nin kayıtların sağlıklı olarak tanzim edilmesi için görevlendirilmesidir.⁴⁸¹

Yozgat merkez kazasının nüfusu merkeze bağlı nahiye ve köyler ile birlikte 1889-1890 tarihli AVS'de 87.443 olarak verildiğine göre Bafralı Yanko'nun verdiği 40.000 nüfus rakamı çıkartılacak olursa aradaki fark 47.443'tür. Bu rakam Yozgat kaza merkezinin belirtilen nüfusunun yarısından daha azdır. 1890 yılında Anadolu kentlerinin hemen tamamında olduğu gibi Yozgat demografisi konusunda da ayrıntılı bilgiler veren Vital Cuinet'in⁴⁸² daha gerçekçi ve çarpıcı tespitleri bulunmaktadır. Tarımsal üretimin görece düşük olduğu, içerisinde Yozgat sancağının da olduğu Ankara vilâyetini dışarıdan izole bir durumda betimlemektedir. Ona göre bu durumun temel nedeni haberleşme yetersizliği, ulaşımın zor olması ve yaşamın da son derece pahalı olmasıdır. Cuinet, Yozgat ve çevresinin Yozgat'tan Kayseri'ye giden yolun geçtiği Delice ırmağının suladığı çayırlarda sürülerini otlatmak için yaz boyunca gelen Kürt Avşar aşiretlerinin uğrak yeri olduğuna değinerek aslında mevsimsel bir nüfus hareketliliğinden de bahsetmiş bulunmaktadır.⁴⁸³

Cuinet, Yozgat merkez nüfusunu 15.000 olarak, toplam sancak nüfusunu ise 279.897 olarak vermektedir. Bu rakam en azından Bafralı Yanko'nun verdiği nüfus istatistiğinden daha tutarlı görünmektedir. Metin içerisindeki toplam nüfus verisi 246.267⁴⁸⁴ olup arasındaki fark (+33.630)'dur. Cuinet'e göre sancağın nüfusu

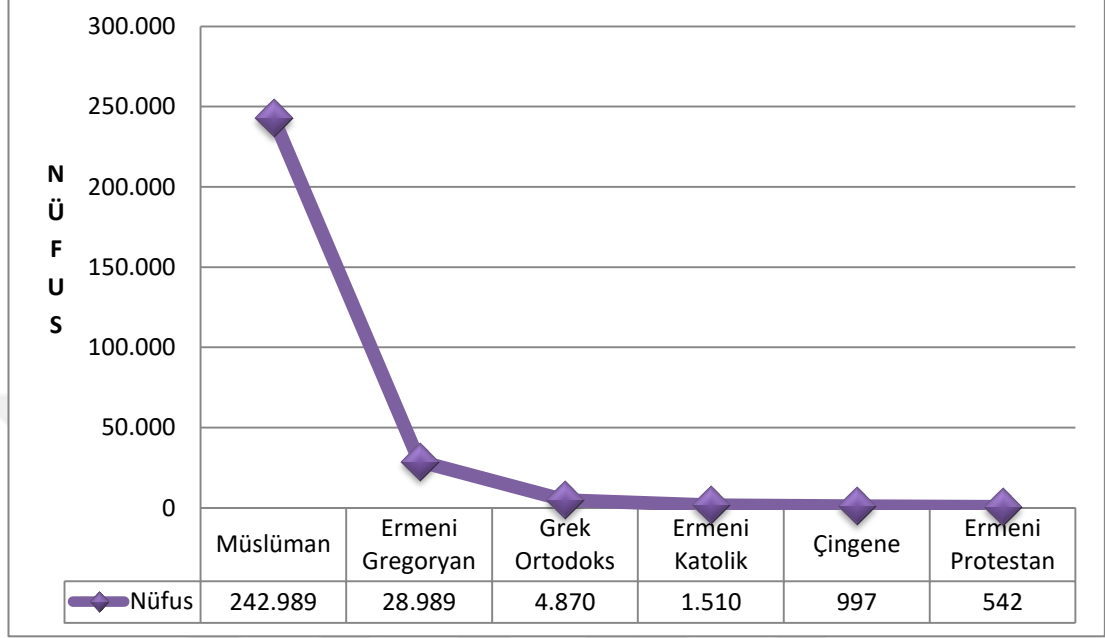
⁴⁸¹ BOA. DH. MKT. 1581/32. (H.01.05.1306/M. 03.01.1889).

⁴⁸² 1833-1896 yılları arasında yaşamış, Fransız araştırmacıdır. "Asya'nın Türkiyesi, İdari Coğrafya, Küçük Asya'nın Tanımlayıcı ve Gerekçeli İstatistikleri" adını taşıyan eserini Düyûn-u Umûmiye İdaresi adına görev yaparak Osmanlı Devleti coğrafyasında yer alan sancak, kaza, nahiye, köy gibi yerleşim yerleri ile ilgili olarak idarî, coğrafi, demografik, etnik, ekonomi gibi hususları ayrıntılı ve gerekçeli olarak kaleme almıştır. Eseri, XIX. yüzyılın son çeyreğinde basılmıştır. Bkz; Çakmak, a.g.m, s. 28; Cuinet, kullandığı sayısal değerleri H. 1306/M.1888 yılı Osmanlı taşra yıllıkları salnameler ve 1885 yılı nüfus sayımının özet sonuçlarından yararlanarak ortaya koymuştur. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, (Çev: Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010, s. 16.

⁴⁸³ Cuinet, a.g.e, s. 269-299.

⁴⁸⁴ AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11, s. 284-290.

279.897 olup AVS'de verilen toplam nüfus verilerinden farklıdır. Aynı salnamedeki nüfus çizelgesinde yer alan 249.940⁴⁸⁵ rakamı ile arasındaki fark ise (+29.957)'dir.

Grafik 6. 1890 Vital Cuinet'e Göre Yozgat Sancağı'nda Nüfus⁴⁸⁶

Cuinet'e göre, Yozgat sancağı Müslim nüfus sayısı 242.989 olup bu rakam AVS'de 216.747 olarak verilmiştir. Aradaki fark 26.242'dir. AVS'de 29.520 olan toplam gayrimüslim nüfus Cuinet'te 28.989 Ermeni Gregoryan, 4.870 Grek Ortodoks, 1.510 Ermeni Katolik, 997 Çingene ve 542 Ermeni Protestan olmak üzere toplam 36.908 olarak yer almaktadır. Aradaki fark 7.388'dir. Vital Cuinet Sultan II. Mahmud'un derebeylerin iktidarına son vermesinden sonra yeni yerleşimcilerin gelmemesinden dolayı Yozgat kazasının nüfusunun artış göstermediğini ve 15.000 nüfusa sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁷ Bu durumda 1890 tarihli AVS'nin verdiği 87.443 nüfus rakamı ile arasında 72.443 fark bulunmaktadır. Bu durum merkez kazaya bağlı nahiye ve köylerin hesaba katılmamış olmasından kaynaklanmakta olduğu ihtimalini artırmaktadır. 1889-1890 tarihli AVS'deki bir başka veride 751 Kiptî-i gayrimüslim

⁴⁸⁵ AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11, s. 311.

⁴⁸⁶ Cuinet, a.g.e, s. 245-303.

⁴⁸⁷ Cuinet, a.g.e, s. 323; Behar, Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, s. 43.

olarak gösterilenleri Cuinet, “Çingene” olarak belirtmiş ancak Müslim ya da gayrimüslim olarak ifade etmemiştir.⁴⁸⁸

Sungurlu kazası 19.086 (%50.58) erkek ve 18.641 (%49.41) kadın olmak üzere 37.727 nüfusa haizdir. Kazada 35.487 (%94.06) Müslim, 1.153 (%3.05) Ermeni, 549 (%1.45) Rum, 460 (%1.21) Kıptî ve 78 (%0.20) Protestan nüfus bulunmaktadır. Kaza genel toplamı 246.267 olan Yozgat sancağı içerisinde 37.727 (%15.31)'lik bir orana sahiptir. Cuinet, Sungurlu kazasının, Selmanlı adında 1 nahiye ve toplam 29.208 nüfus ile 168 köyden oluştuğunu belirtmektedir. Bu nüfusun 26.652'sini (%91.24) Müslim, 1.205'ini (%4.12) Ermeni, 693'ünü (%2.37) Rum, 121'ini (%0.41) Protestan ve yaklaşık 1/5'inin ise 537 (%1.83) nüfus ile Müslüman olan Bohemyalılardan /Çingener' den oluştuğunu ifade etmektedir.⁴⁸⁹

Kazalar	Hâne	Müslim		Gayrimüslim		Toplam
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Çorum	8.283	23.268	22.301	337	236	46.142
Toplam		45.569		573		
Akdağmadeni	510	13.704	12.822	2.600	2.733	34.378
Toplam		26.526		5.333		=31.859
Boğazlıyan	6.399	17.310	15.372	5.792	4.622	43.096
		32.682		10.414		
Toplam	15.192	54.282	50.495	8.729	7.591	123.616 =121.097
Genel Toplam		216.747		29.520		249.321 =246.267

Tablo 9. 1889-1890 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı Nüfusu(2)⁴⁹⁰

Çorum kazası toplam nüfusu 46.142'dir. Bunun 23.605'i (%51.15) erkek ve 22.537'si (%48.84) kadındır. Nüfus etnik ve dinî kökene göre ayrı verilmeyip Müslim ve gayrimüslim başlık altında toplanmıştır. Kazada 45.569 (%98.75) Müslim ve 573 (%1.24) gayrimüslim nüfus mevcuttur. Çorum kazası nüfus verilerinde AVS'de değişik yerlerde farklılık bulunmamaktadır.⁴⁹¹ Vital Cuinet, Çorum kazası nüfusunun

⁴⁸⁸ Kıptî kelimesi bizde yanlış olarak Çingenerler için kullanılıyor. Kıptîler Şark dillerinde Mısır'daki Hristiyanların önemli bir kısmıdır. Bkz; İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, Seçme Eserleri III, Türkiye İş Bankası Kültür Eserleri, İstanbul t.y., s. 13.

⁴⁸⁹ Cuinet, **a.g.e.**, s. 303.

⁴⁹⁰ **AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11**, s. 286-290.

⁴⁹¹ **AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11**, s. 286, 311.

12.000 ilâ 13.000 kişiden oluştuğunu belirterek konumunun, onu transit ticaret için önemli bir yere koyduğunu ifade ederek, 163 köyünde çoğu Müslim olan 36.669 nüfusu bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁹² Burada büyük ihtimalle köylerin nüfusu ile merkez kaza nüfusunu birlikte vermiştir. Bu durumda Cuinet'e göre nüfus toplamı 49.669 olup salnamede verilen 46.142 nüfus ile arasındaki fark +3.527'dir.

Akdağmadeni kazası 31.859⁴⁹³ toplam nüfusa sahiptir. AVS'de nüfus verileri çizelge ile 25.859⁴⁹⁴ olarak verilirken, metinde ise 34.378 olarak verilmektedir. Aradaki fark 481'dir. Sağdaki üç basamakta sayının 859 olarak sabit kalması ise verilerin sıhhati bakımından düşündürücüdür.⁴⁹⁵ Cuinet, Akdağmadeni'nin Karamağara adında bir nahiyesi olduğunu ve toplam nüfusunun 32.942 olan 170 köyden oluştuğunu belirtmektedir. Kaza dâhilindeki nüfusun 25.589'u (%77.67) Müslim, 4.092'si (%12.42) Ermeni, 2.029'u (%6.15) Rum Ortodoks ve 332'si (%0.1) gayrimüslim Bohemyalılardan/Çingenelerden oluştuğunu belirtmektedir.⁴⁹⁶

Boğazlıyan kazasında 23.102 (%53.60) erkek ve 19.994 (%46.39) kadın olmak üzere genel toplamda 43.096 nüfus bulunmaktadır. Kaza nüfusu sadece Müslim ve gayrimüslim olarak belirtilmiştir.⁴⁹⁷ Kazada 32.682 (%75.83) Müslim ve 10.414 (%24.16) gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Metinde 43.096, çizelgede ise 43.123 olarak verilmiştir. Cuinet, kaza merkezinin yaklaşık 8.000 nüfusa sahip ve Akdağ isimli bir nahiye ile 165 köyden oluştuğunu belirtmektedir. Ona göre kaza nüfusu 40.635 kişidir. 2/3'ü Müslüman ve diğer 1/3'ü neredeyse tamamen Ermenilerden oluşmaktadır.⁴⁹⁸

⁴⁹² Cuinet, **a.g.e.**, s. 299.

⁴⁹³ Sehven 34.378 verilmiştir.

⁴⁹⁴ Sehven 34.859 verilmiştir.

⁴⁹⁵ **AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11**, s. 289-311.

⁴⁹⁶ Cuinet, **a.g.e.**, s. 301.

⁴⁹⁷ Salnamenin Ankara Vilayeti genel nüfusu toplamı başlığı altında ise etnik ve dinî kökene göre nüfus rakamları verilmiş olup iki toplam arasındaki rakam birbirini tutmamaktadır. Bkz; **AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11**, s. 290-311.

⁴⁹⁸ Cuinet, **a.g.e.**, s. 300.

Bafıralı Yanko'nun, 1889 yılında Yozgat'a özellikle Kayseri köyleri başta olmak üzere Germir, Talas ve civar köylerden halkın göç ederek geldiğini, yaklaşık yüz elli yıllık bir süreçte bu yerleşmenin süreklilik arz ettiğini ve kendisinin geldiği zaman diliminde nüfus yapısının oluştuğunu söylemesi önemlidir. Ancak iklim koşullarının Yozgat'ta ağır geçmesinden dolayı insanların asabi mizaca sahip olduklarını belirtmektedir.⁴⁹⁹ Genç kızların erken yaşta evlendirilmeleri ile çok çocuk sahibi olduklarını da ifade etmektedir.⁵⁰⁰ Bu durum çocuk nüfus sayısının yüksek olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Verdiği nüfus rakamları belki ihtiyatlı davranılarak incelenebilir, ancak Yozgat'ta halkın bizzat içinde bulunduğundan dolayı Yozgat'ın nüfus yapısında Kayseri göçmenleri tarafından yoğun biçimde iskân edildiğini göstermektedir.

1889 yılı AVS'ye göre çizelgede Yozgat kazasında 76.483 Müslim, 9.815 Ermeni ve 1.215 Rum olmak üzere toplam 87.513⁵⁰¹ nüfus mevcuttur. Sancakta, 25.108 hâne bulunmaktadır.⁵⁰² Çorum kazası 45.569 Müslim ve 573 Rum toplam 46.142, Boğazlıyan kazası 32.682 Müslim ve 10.441 Rum toplam 43.123 nüfusa sahiptir.⁵⁰³ Sungurlu kazası 35.487 Müslim, 1.063 Ermeni, 751 Kıptî-i gayrimüslim, 549 Rum ve 78 Protestan 37.928,⁵⁰⁴ Akdağmadeni kazası⁵⁰⁵ 20.526 Müslim ve 5.333 Rum toplam 25.859⁵⁰⁶ nüfusa sahiptir. Sancak genelinde 210.747⁵⁰⁷ Müslim, 18.111⁵⁰⁸ Rum, 10.878⁵⁰⁹ Ermeni, 751 Kıptî-i gayrimüslim ve 78 Protestan olmak üzere toplam 240.565⁵¹⁰ nüfus bulunmaktadır.⁵¹¹ Halktan toplanan vergiler önemli bir gelir

⁴⁹⁹ "...Kısm-ı azâmı Kayseri muhâcirlerinden teşkil etmiş olduğu cihetle yerlülerin evvelâ lisânı, sâniyen 'adet ve ahlâk ve usûl-ü mu'âşeretü..." Bkz; Bafıralı Yanko, **a.g.e**, s. 18.

⁵⁰⁰ "...Yirmi yaşında bir taze kadının beş çocuk anası olub üç aylıkda hamile olduğu ifade-i şifahiyesiyle sâbit-i tahkikattandır..." , bkz; Bafıralı Yanko, **a.g.e**, s 19.

⁵⁰¹ Sehven 88.210 verilmiştir.

⁵⁰² **AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11**, s. 284-290.

⁵⁰³ Sehven 43.096 verilmiştir.

⁵⁰⁴ Sehven 37.633 verilmiştir.

⁵⁰⁵ Salnameye göre Akdağmadeni kazası 6 mahalle, 510 hâne, 145 karye'den oluşmaktadır. **AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11**, s. 288-289.

⁵⁰⁶ Sehven 34.859 verilmiştir.

⁵⁰⁷ Sehven 219.647 verilmiştir.

⁵⁰⁸ Sehven 17.084 verilmiştir.

⁵⁰⁹ Sehven 10.768 verilmiştir.

⁵¹⁰ Sehven 249.940 verilmiştir.

⁵¹¹ "Vilayet dâhilinde bulunan nüfus-ı umûmiyey-i mübeyyin cetveldir", bkz; **AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11**, s. 311.

kaynağı oluşturduğundan nüfus kayıtlarının düzenli tutulması hususuna önem verilmiştir.⁵¹² Alınan önlemlere, gönderilen talimatnamelere⁵¹³ rağmen Yozgat nüfus memurluğunun işlemleri zamanında yapmadığı için uyarıldığı görülmesi, farklı farklı nüfus rakamlarının kullanılmasındaki ihmalkârlığın mevcudiyetini açıklamış olmaktadır. Verilerin farklı olmasının üçer aylık ve daha sonra altı aylık güncellemeler neticesinden kaynaklandığı da düşünülebilir.

XIX. yüzyılın son çeyreği içerisinde Yozgat'ta kuraklık ve kıtlık hüküm sürmekte ve Ankara Valiliği 1888 yılında Boğazlıyan halkına dağıtılan zahire bedellerinin ne şekilde tahsil edileceğine ilişkin Dâhiliye Nezâreti'nden bilgi istemektedir.⁵¹⁴ Bu tarihlerde bir yandan nüfus hareketliliğinin de devam ettiği görülmektedir. Nitekim 1891 yılında Yozgat kasabası civarında bir mahalle oluşturulmuş, buraya 45 hâne Rumeli muhaciri yerleştirilerek adı geçen mahallenin vergi ve diğer resmî devlet işlemlerinin sağlıklı yürütülmesi amacıyla Develik ismi verilmiştir.⁵¹⁵ 1891 tarihinde Çorum kazasına gelen Çerkez muhacirlerin 3 köy oluşturdukları belirtilmekte, ancak nüfus veya hâne sayıları hakkında bir bilgi verilmemektedir.⁵¹⁶

Muhacirlerle yerli halk arasında çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Yozgat vilâyeti, Hüseyinabad nahiyesinde Çerkez muhacirleri için tahsis edilen arazilerinin kendilerine yeniden teslimi hususunda köy ahalisi arzuhal vererek topraklarını geri istemiştir.⁵¹⁷ Başka bir olayda bu defa Hüseyinabad nahiyesi, Kalehisarı köyü ahalisi ile gelen Çerkez muhacirleri arasında arazi anlaşmazlığı ortaya çıkmıştır.⁵¹⁸ Bu

⁵¹² "...Tahriratda gönderildiği beyân olunan dört bin guruş vürûd ile irâdı kayd olunduğundan tanzîm olunan..." bzk; **BOA. DH. MKT.** 1785 /112/1. (R. 11.09.1306/M.23.09. 1890).

⁵¹³ **BOA. DH. MKT.** 1690/83. (H. 26.05.1307/M. 18.01.1890).

⁵¹⁴ **BOA. Y. PRK. DH.** 3/18. (H. 17.06.1306/M. 18.02.1889).

⁵¹⁵ **BOA. İ. ŞD.** 105/6299.(H. 15.08.1308/M. 26.03.1891).

⁵¹⁶ "...Çorum kazası dâhilinde muhacirin-i Çerâke'nin iskân ile teşkîl eyledikleri üç aded karyenin Ertuğrul, Mecidiye ve Osmaniye nâmlarıyla..." bzk; **BOA. İ. ŞD.** 113/6761. (H. 18.05.1309/M. 20.12.1891).

⁵¹⁷ "...Muhacirin-i Çerâkes'ten 60 hâne bâ-tecavüz arazimizi..." bzk; **Y. PRK. AZJ.** 21/22. (H. 11.07.1309/M. 31.01.1892).

⁵¹⁸ "...İskân edilen muhacirin-i Çerâke kendilerine tapulu arazilerini zapt ile ahâliyi zira'atden mahrum etmiş..." bzk; **BOA. DH. MKT.** 1988/127. (H. 24.01.1310/M. 18.08.1892).

nedenle Çerkez muhacirler ile yerli halk arasındaki sorunlar uzun süre devam etmiştir.⁵¹⁹

Kırşehir sancağına tâbi Mecidiye kazasında Muhibbanlı aşiretinden olanların buradan çıkartılarak hâlihazırda yaz ve kış Yozgat'ta yaşadıklarından nüfus kayıtlarının da yine Yozgat'ta yaptırılması istenmektedir.⁵²⁰ 1892 yılına ait çekilen bir şifre telgraf suretinde ise aslen Kayseri sancağına bağlı Talas köyünden Artin isimli şahsın başka yerler ile birlikte Yozgat'a da uğrayarak yaşayan Ermeni nüfus ile ilgili olarak bilgi toplaması nüfus verilerinin özellikle etnik unsurlar arasında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁵²¹ Bu tarihten iki sene sonra 1894 yılında Sadrazam ve Yâver-i Ekrem Halil imzasıyla vilayetlere gönderilen emirle mevcut nüfus rakamları hakkında bilgi istenmiştir.⁵²²

⁵¹⁹ "...Yozgat sancağı dâhilinde vaki Hisar karyesinde sakin muhacirin-i Çerakes ile ahaliy-i kadime...", bkz; **BOA. DH. MKT.** 1947/90.(H. 14.10.1309/M. 12.05.1892); Yozgat sancağı dâhilinde Kalehisar köyü ahalişi kendi tasarrufunda oldukları arazilerinin ta'yin olunan me'murlar tarafından muhacirlere verilmesinden rahatsızlık duymaktaydılar. Bkz; **BOA. BEO. DÂHİLİYE.** 151/11318. (H. 20.07.1310/M. 07.02.1893).

⁵²⁰ **BOA. DH. MKT.** 1742/80.1.(R. 09 Mart 1306/M.21 Mart 1890).

⁵²¹ **BOA. DH. ŞFR.** 153/37.(R. 09.11.1307/M. 21.01.1892).

⁵²² "Dersaadet ve bilâd-ı selâse ile dâhil-i tahrir olan vilayet-i şâhânedede kayd ve tahrîr olunan ahâliy-i İslâm ve milel-i gayrimüslimenin mikdarı", bkz; **BOA. Y.A. HUS.** 314/29. (H.03.06.1312/M. 02.12.1894).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ (1893-1923) YOZGAT SANCAĞI NÜFUSU

3.1. 1893 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Sancağı Nüfusu

1881/1882-1893 Osmanlı Devleti genel nüfus sayımına göre en dikkati çeken husus kadın ve erkek nüfus verilerinin birlikte yer almasıdır. 1878 yılında imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında Ermeni meselesinin uluslararası bir boyut kazanmasından dolayı nüfusla ilgili ayrıntılı bilgi toplamak ihtiyacı ortaya çıkmış olmalıdır.⁵²³ Bu durum resmî belgelere de yansımıştır. Sadaretin, taşradan istemiş olduğu nüfus rakamlarının sayıca ve nitelikçe artmasına da vesile olmuştur. Ermeni hareketlenmeleri, 1893 yılı itibarıyla Yozgat Ermenilerinin komite faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Bölgede Ermeni olayları nedeni ile terör ve güvenlik sorunu birinci öncelikli mesele haline gelmiştir.⁵²⁴ 6 Ocak 1893 tarihinde Birinci Yozgat⁵²⁵ ve 12 Aralık 1893 tarihinde de İkinci Yozgat Ayaklanması çıkmıştır.⁵²⁶ Bu tarihler Yozgat Ermenileri ile Müslüman Türkler arasındaki ilişkilerin hassas olduğu bir süreçte girildiğini göstermektedir. Ermeni faaliyetleri süreklilik arz etmekte ve merkezi hükümet, karşı önlemler almak suretiyle bunları önlemeye ve bertaraf etmeye çalışmaktadır.⁵²⁷ Bu hassas ortamda güvenliği sağlamaya yönelik girişimler artmış, bir belgede Yozgat'ta Müslim ve Ermeni nüfusun sekiz on gün içerisinde azalıp çoğalmadığından bahisle, yirmi-otuz seneden beri bu halde iken bundan sonra mevcut durumu kontrol altına almak amacıyla yeterli zaptiye kuvveti bulunmamasından dolayı askerî birlik bulundurulması zorunluluğu Yozgat mutasarrıflığına bildirilmiştir.⁵²⁸

⁵²³ Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, s. 522-527; Uçarol, **a.g.e.**, s. 379-395.

⁵²⁴ Kolbaşı, **a.g.e.**, s. 156.

⁵²⁵ Karaca, **Ermeni Sorununun**, s. 106-137.

⁵²⁶ Karaca, **Ermeni Sorununun**, s. 137-173.

⁵²⁷ **BOA. Y. PRK. UM.** 26/22.(H. 17.06.1310/M. 06.01.1893).

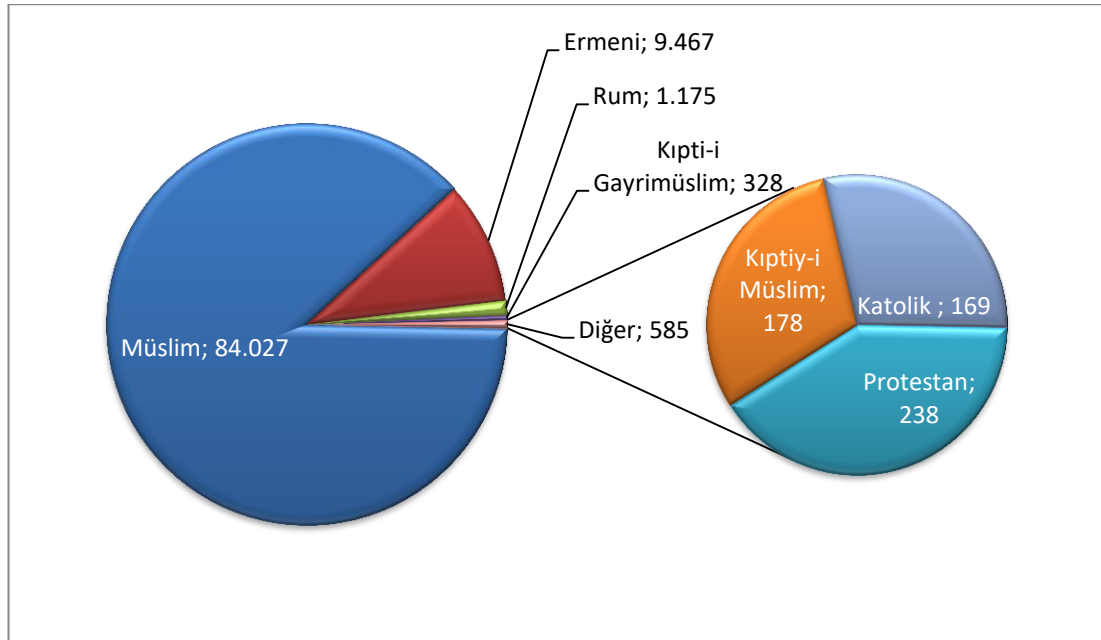
⁵²⁸ **BOA. Y. MTV.** 73/177. (H. 27.06.1310/M. 16.01.1893).

1893 AVS’de Yozgat sancağı içerisinde kadın ve erkek nüfus rakamlarını etnik ve dinî dağılım bazında görebilmek mümkün olmuştur. Salnamedeki veriler, sancağın demografik yapısını birinci elden daha kapsamlı olarak analiz etmemize imkân vermektedir. Sadece Yozgat kazasında kırsal ile kaza ayrımı yapılmayıp rakamlar ortak verilmiş olup, Yozgat sancağının diğer kazalarındaki nüfus rakamları ise kaza merkezleri, nahiye ve köylerin nüfusu olarak ayrı ayrı verilmiştir. Kadın ve erkek nüfus oranlarının bazı istisnalar olsa da ortalama veri bazında hemen hemen birbirlerine yakın rakamlardan oluştuğu görülmektedir.

Kaza	Hâne	Müslim		Rum		Ermeni		Katolik		Protestan		Kıpti-i Müslim		Kıpti-i Gayri müslim		Toplam
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Yozgat	3.152	43.210	40.817	603	572	4.845	4.622	89	80	109	129	97	81	168	160	
Toplam	3.152	84.027		1.175		9.467		169		238		178		328		95.582

Tablo 10. 1893 AVS’ye göre Yozgat Kazası Nüfusu

Yozgat merkez kazasında nüfus oranlarının yüksekliği, rakamların büyük olasılıkla merkez kaza ve köylerini de kapsadığını düşündürmekte, toplam 95.582 nüfusun 49.121’i (%51.39) erkek, 46.461’inin (%48.60) kadın olduğu görülmektedir. Aradaki fark erkekler lehine (+2.660)’dır. Toplam hâne sayısı ise 3.152’dir. Yozgat kazası, sancak içerisindeki toplam 258.149 nüfusun (%37.02)’lik kısmını oluşturmaktadır.

Grafik 7. 1893 AVS’ye Göre Yozgat Kazası’nda Etnik ve Dinî Nüfus

Yozgat kazasında dinî ve etnik nüfus dağılımına göre; 95.582 toplam nüfus içerisinde %87.91'i Müslim, %9.90'ı Ermeni, %1.22'si Rum, %0.34'ü Kıptî-i gayrimüslim, %0.24'ü Protestan, %0.18'i Kıptî-i Müslim ve %0.17'si Katolik nüfustan oluşmaktadır.⁵²⁹

Kaza	Hâne	Müslim		Rum		Ermeni		Katolik		Protestan		Kıptî-i Müslim		Toplam
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Çorum	8.283	7.831	7.919	101	45	308	205	11	8	17	16	91	77	16.629
Toplam	8.283	15.750	146	513	19	33	168							

Tablo 11. 1893 AVS'ye Göre Çorum Kazası Nüfusu

Çorum kaza merkezinde 8.283 hâne bulunmaktadır. Etnik ve dinî nüfusa göre 15.750'si (%94.71) Müslim, 513'ü (%3.08) Ermeni, 168'i (%1.01) Kıptî-i Müslim, 146'sı (%0.87) Rum, 33'ü (%0.19) Protestan ve 19'u (%0.11) Katolik nüfus olmak üzere toplam 16.629 nüfus bulunmaktadır.⁵³⁰ Merkezde 7.922 Müslim ve 437 gayrimüslim olmak üzere toplam 8.359 (%50.26) erkek nüfus bulunmaktadır. 7.996 Müslim ve 274 gayrimüslim olmak üzere de toplam 8.270 (%49.73) kadın nüfus mevcudu vardır. Kadın-erkek arasındaki fark erkek nüfus lehine (+89)'dur.

Müslim		Kıptî-i Müslim		Toplam
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
17.971	16.092	12	12	34.087
34.063	24			

Tablo 12. 1893 AVS'ye Göre Çorum Kazası Nahiye ve Köyleri Nüfusu

Çorum kazası nahiye ve köylerinin nüfusuna göre; 17.983'ü erkek ve 16.104'ü kadın olmak üzere 34.087 Müslim nüfus bulunmaktadır. Kazanın, nahiye ve köyleri genel toplamı 50.716'dır. Bunun; 24.374'ünü (%48.05) kadın ve 26.342'sini (%51.94) erkek nüfus oluşturmaktadır. Kaza genelinde etnik ve dinî yapıya göre; 49.813 (%98.21) Müslim, 513 (%1.01) Ermeni, 192 (%0.37) Kıptî-i Müslim, 146 (%0.28) Rum, 33 (%0.06) Protestan ve 19 (%0.03) Katolik nüfus vardır. Çorum, Yozgat sancağı genelinde nüfusun %19.64'lik oranını oluşturmaktadır. Çorum kazasında toplam

⁵²⁹ "...Ma' nevâhi-i Yozgat Kasabası..." nüfusu için bkz; AVS. H.1311/1893, Def'a 12, s. 284.

⁵³⁰ AVS. H.1311/M.1893, Def'a 12, s. 286.

nüfusun 34.087'si (%67.21) kırsalda ve 16.629'u (%32.78) ise kaza merkezinde ikâmet etmektedir. Çorum kazasına bağlı nahiye ve köylerdeki hâne sayıları belirtilmemiştir.⁵³¹

Kaza	Hâne	Müslim		Rum		Ermeni		Protestan		Kıptî-i Müslim		Toplam
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Sungurlu	6.714	1.638	1.639	117	106	586	567	45	52	242	218	5.210
Toplam	6.714	3.277		223		1.153		97		460		

Tablo 13. 1893 AVS'ye Göre Sungurlu Kazası Nüfusu

Sungurlu kazasında 6.714 hâne ile 1.880 (%36.08) Müslim, 748 (%14.35) gayrimüslim olmak üzere 2.628 (%50.44) erkek nüfus bulunmaktadır. Yine 1.857 (%35.64) Müslim ve 725 (%13.91) gayrimüslim olmak üzere 2.582 (%49.55) kadın nüfus bulunmakta olup kaza merkezi toplam nüfusu 5.210'dur. Nüfusun %14.93'ü kaza merkezinde bulunmaktadır.

Müslim		Rum		Toplam
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
14.682	14.600	197	191	29.670
29.282		388		

Tablo 14. 1893 AVS'ye Göre Sungurlu Kazası Nahiye ve Köyleri Nüfusu

Kazanın nahiye ve köylerinin nüfusu 14.682'si (%49.48) Müslim ve 197'si (%0.66) Rum olmak üzere 14.879 (%50.14) erkek ve 14.600'ü (% 49.20) Müslim ve 191'i (%0.64) Rum olmak üzere 14.791 (%49.85) kadın nüfus bulunmaktadır. Toplam nüfus ise 29.670'tir. Sungurlu kazası ile nahiye ve köylerinin toplam nüfusu 34.880 olup, 17.507'si (%50.19) erkek, 17.373'ü (%49.80) ise kadındır. Kaza, nahiye ve köyleri genelinde etnik ve dinî dağılım, nüfus yoğunluğuna göre büyükten küçüğe doğru 33.019 (%94.66) Müslim, 1.153 (%3.30) Ermeni, 611 (%1.75) Rum, 97 (%0.27) Protestan nüfustan oluşmaktadır. Sungurlu kazası, Yozgat sancağı genelinde nüfusun %13.51'lik oranını oluşturmaktadır. Kaza genelinde toplam nüfusun

⁵³¹ "Ma' Nâhiye-i Kurada dahi", bkz; AVS. H.1311/M.1893, Def'a 12, s. 286.

29.670'i (%85.06) kırsalda ve 5.210'u da (%14.93) kaza merkezinde ikâmet etmektedir.⁵³²

Kaza	Hâne	Müslim		Rum		Ermeni		Toplam
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Akdağmadeni	510	459	481	580	642	71	72	2.305
Toplam	510	940		1.222		143		

Tablo 15. 1893 AVS'ye Göre Akdağmadeni Kazası Nüfusu

Akdağmadeni kazası 510 hânedan oluşmaktadır. Kazada 459 Müslim, 651 gayrimüslim olmak üzere toplam 1.110 erkek nüfus ile 481 Müslim ve 714 gayrimüslim olmak üzere toplam 1.195 kadın nüfus bulunmaktadır. Kaza nüfusu toplamı 2.305'dir. Kazanın, Yozgat sancağı genelindeki oranı %0.89'dur.

Müslim		Rum		Ermeni		Toplam
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
12.513	11.654	1.920	2.031	1.027	877	30.022
24.167		3.951		1.904		

Tablo 16. 1893 AVS'ye Göre Akdağmadeni Kazası Nahiye ve Köyleri Nüfusu

Akdağmadeni kazası nahiye ve köylerinin toplam erkek nüfusu 12.513 Müslim, 2.947 gayrimüslim olmak üzere 15.460 (%51.49), toplam kadın nüfusu ise, 11.654 Müslim ile 2.908 gayrimüslim olmak üzere 14.562'dir. (%48.50) Nahiye ve köylerin toplam nüfusu ise 30.022'dir. Akdağmadeni kazası, nahiye ve köylerinin toplam nüfusu 32.327'dir. Bunun 16.570'i erkek (%51.25) ve 15.757'si (%48.74) kadındır. Nüfus oranları birbirine yakındır. Etnik ve dinî dağılıma göre ise; 25.107 (%77.66) Müslim, 5.173 (%16.00) Rum, 2.047 (%6.33) Ermeni bulunmaktadır. Nüfusun 30.022'si (%92.86) kırsalda ve 2.305'i (%7.13) ise kaza merkezinde ikâmet etmektedir. Kaza, nahiye ve köylerin nüfusunun sancak genelindeki oranı ise %12.52'dir.⁵³³

Kaza	Hâne	Müslim		Rum		Ermeni		Toplam
		Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Boğazlıyan	6.319	522	529	3	2	511	462	2.029
Toplam	6.319	1.051		5		973		

Tablo 17. 1893 AVS'ye Göre Boğazlıyan Kazası Nüfusu

⁵³² AVS. H.1311/M.1893, Def'a 12, s. 287.

⁵³³ AVS. H.1311/M.1893, Def'a 12, s. 289.

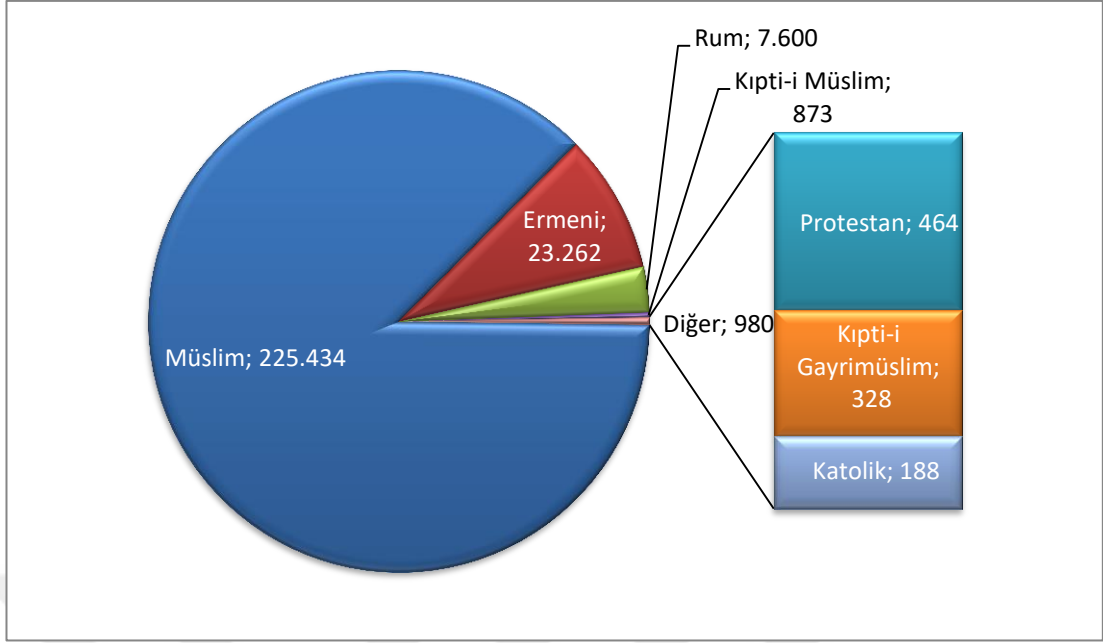
Boğazlıyan kazası 6.319 hânedan oluşmaktadır. 522 (%25.72) Müslim ve 514 (%25.33) gayrimüslim olmak üzere toplam 1.036'sı (%51.05) erkek ve 529'u (%26.07) Müslim ve 464'ü (%22.86) gayrimüslim olmak üzere toplam 993'ü (%48.94) kadın nüfusa sahip olup, kaza toplamı 2.029'dur. Boğazlıyan kazası, Yozgat sancağı geneli içerisinde %0.78 nüfus oranına sahiptir.

Müslim		Rum		Ermeni		Protestan		Kıptî-i Müslim		Toplam
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
17.385	15.492	282	208	5.047	4.062	63	33	34	9	42.615
32.877		490		9.109		96		43		

Tablo 18. 1893 AVS'ye Göre Boğazlıyan Kazası Nahiye ve Köyleri Nüfusu

Kazanın nahiye ve köylerinin nüfusu 17.419'u (%40.87) Müslim ve 5.392'si (%12.65) gayrimüslim olmak üzere toplam 22.811 (%53.52) erkek ile 15.501'i (%36.37) Müslim ve 4.303'ü (%10.09) gayrimüslim olmak üzere toplam 19.804 (%46.47) kadın nüfusa sahip olup genel nüfus toplamı 42.615'tir. Boğazlıyan kazası, nahiye ve köylerinin toplamı 44.644 nüfusa sahiptir. Nüfusun 23.847'si (%53.41) erkek ve 20.797'si (%46.58) kadındır. Etnik ve dinî dağılıma göre nüfus yoğunluğu; 33.928'i (%75.99) Müslim, 10.082'si (%22.58) Ermeni, 495'i (%1.10) Rum, 96'sı (%0.21) Protestan ve 43'ü (%0.09) ise Kıptî-i Müslim'den oluşmaktadır. Toplam nüfusun 42.615'i (%95.45) kırsalda ve sadece 2.029'u (%4.54) kaza merkezinde ikâmet etmektedir. Kuruluşu itibarıyla Yozgat'tan daha eski bir tarihe sahip olan Boğazlıyan kazası, köyleri ile birlikte 44.644 nüfusu ile sancak genelinde toplam 258.149 nüfusun %17.29'luk oranını oluşturmaktadır.⁵³⁴

⁵³⁴ AVS. H.1311/M.1893, Def'a 12, s. 291.

Grafik 8. 1893 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı'nda Etnik ve Dinî Nüfus

1893 tarihli AVS'deki çizelgeye göre Yozgat sancağı genelinde nüfusun etnik ve dinî dağılımı; %87.32'si Müslim, %9.01'i Ermeni, %2.94'ü Rum, %0.33'ü Kiptî-i Müslim, %0.17'si Protestan, %0.12'si Kiptî-i gayrimüslim ve %0.07'si Katolik olmak üzere toplam 258.149 nüfustan oluşmaktadır.⁵³⁵

Kazalar		Müslim	Ermeni	Rum	Protestan	Katolik	Kiptî-i Müslim	Kiptî-i Gayrimüslim	Toplam
Yozgat	AVS	84.027	9.467	1.175	238	169	178	328	95.582
	ARŞİV	45.117	8.459	1.156	207	-	-	-	54.939
Çorum	AVS	49.813	513	146	33	19	192	-	50.716
	ARŞİV	48.381	497	146	33	-	-	-	49.057
Sungurlu	AVS	32.559	1.153	611	97	-	460	-	34.880
	ARŞİV	63.945	2.843	690	129	-	-	-	67.607
Akdağmadeni	AVS	25.107	2.047	5.173	-	-	-	-	32.327
	ARŞİV	27.684	1.692	5.068	-	-	-	-	34.444
Boğazlıyan	AVS	33.928	10.082	495	96	-	43	-	44.644
	ARŞİV	33.450	8.846	488	43	-	-	-	42.827
Toplam	AVS	225.434	23.262	7.600	464	188	873	328	258.149
	ARŞİV	218577	22337	7.548	412	-	-	-	248.874

Tablo 19. 1893 AVS ve Arşiv Belgesine Göre Yozgat Sancağı Etnik ve Dinî Nüfusu⁵³⁶

⁵³⁵ "Ankara Vilayeti dâhilinde bulunan nüfûs-ı mübeyyin cetveldir", bkz; AVS. H.1311/M.1893, Def'a 12, s. 284-291.

⁵³⁶ "...Emr-i fermân-ı hümayun hazret-i hilâfet-penâhi nüfus idâresince tanzim etdirilen defterin arz ve takdim kılınan... Fi 5 sâfer sene (1)311..."; Sadrazam ve Yâver-i Ekrem Halil imzalı padişaha takdim edilen defter sûreti için bkz; BOA. Y. PRK. A. 8 /78/3. s. 9-10, (1. Bölüm) H. 05.02.1311/M.

1893 tarihli nüfus sayımını içeren arşiv defterine göre; Yozgat merkez kazasında 27.048'i (%49.23) kadın ve 27.891'i (%50.66) erkek olmak üzere toplam 54.939 nüfus bulunmaktadır.⁵³⁷ Arşiv defterindeki kadın ve erkek oranı birbirine daha yakın ve uyumludur. Bu farkın büyük ihtimalle nüfus sayımının 1893 yılından önce 1881 yılında başlaması ile sayılmış rakamlardan oluştuğu, AVS'nin ise aynı yıla ait daha güncel rakamlardan oluştuğu varsayılabilir. Nüfus sayımlarının uzun zaman süreçleri içerisinde ancak tamamlanabilmesi bu ihtimali güçlendirmektedir. AVS'de yer alan 873 Kıptî-i Müslim, 328 Kıptî-i gayrimüslim ve 188 Katolik nüfus varlığı, arşiv sayım defterinde yer almamaktadır. Buna göre bazı kazaların nüfus toplamları fazlalaşırken, bazılarında azalma söz konusudur. AVS ve arşiv belgesindeki nüfus verileri değerlendirildiğinde en büyük azalma 40.643 nüfus ile Yozgat merkez kazasında olmuştur. Kazada 84.027 olan Müslim nüfus, arşiv belgesine göre hemen hemen yarı yarıya düşmüş ve 45.117 olmuştur. Bunun yanında Sungurlu kazası 32.727 kişilik büyük bir artış göstermiştir. Bu durum Yozgat merkez kazasına bağlı nahiye ve köylerin nüfus verilerinin, Sungurlu kazası nüfusuna dâhil edilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Kazada 32.559 olan Müslim nüfusu yaklaşık iki katına çıkarak 63.945 olmuştur. Benzer durum, Yozgat merkez kaza Ermeni nüfusu ile Sungurlu kazası Ermeni nüfusu arasında da mevcuttur. AVS'de Yozgat kazası Ermeni nüfusu 9.467 iken, arşiv belgesinde 8.459'a düşmüştür. Sungurlu Ermeni nüfusunda AVS'de 1.153 olan sayı, arşiv belgesine göre 2.843'e yükselmiştir. Genel toplamda da bu değişiklik göze çarpmaktadır. Yozgat kazası merkezinin nüfusu 95.582'den 54.939'a düşerken, Sungurlu'da 34.880'den 67.607'ye yükselerek artış göstermiştir. Yozgat merkez kazasının Rum, Protestan nüfuslarında fazla değişiklik olmazken, tek sabit kalan, Çorum'daki 33 Protestan nüfustur. Akdağmadeni Müslim nüfusu AVS'de 25.107 iken BOA Arşivine göre 27.684'e yükselmiştir. Ermeni nüfusu ise 2.047'den 1.692'ye düşmektedir. Bu durum, doğum, ölüm, dinî değişim ve göç kaynaklı olduğunu akla getirebilir. Benzer bir durum, Boğazlıyan kazasında olup,

18.08.1893; **BOA. Y. A. HUS.** 279/34. (H. 08.02.1311/M. 21.08.1893); Defterin İstanbul Üniversitesi Nadir eserler bölümünde bir kopyası bulunmakta ancak üzerinde tarih bulunmamaktadır. İlgili defter için bkz; İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazma, Memâlik-i Osmâniye'nin Nüfus İstatistiki, NEKTY04807, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty04807.pdf>.

⁵³⁷ "...Memâlik-i Şâhâne'de mütemekkîn müslîm ve gâyr-i müslîm bi'l-cümle teb'ây-ı saltanat-ı seniyye ile ecânibin ve cemâ'at-i muhtelifeden her cemâ'atin 'aded-i nüfûs ve yekdiğerine olan tesbiti ve yekûn-ı ûmûmisi...", bkz; **BOA. Y. PRK. A.** 8 /78/1. s. 9-11, (H. 05.02.1311/M. 18.08.1893).

diğer nüfuslarda çok belirgin değişiklik göze çarpmazken, Ermeni nüfus 1.236 azalma ile 10.082'den 8.846'ya düşmüştür. Protestan nüfus ise 53 azalma ile 96'dan 43'e düşmüştür. Yozgat sancağı genel nüfus toplamına bakıldığında AVS'de 258.149 olan nüfusun arşiv belgesinde 9.275 azalma ile 248.874'e düştüğü görülmektedir. Yozgat sancağında nüfusun büyük bir kısmı kırsalda ve küçük bir kısmı ise kaza merkezlerinde ikâmet etmektedir. Bu durum, kırsal alanda tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğunluğuna, kaza merkezlerinde ise nüfus yoğunluğunu oluşturabilecek ticarî ve ekonomik faaliyetlerin yeterli düzeyde olmamasına bağlanabilir. Bir yandan da yeni gelen göçmenler, bu nüfus değişimlerini etkileme yönünde hareketlilik oluşturmuş, örneğin Rusya'nın Kuban vilâyetinin Dolana köyünden gelen 1.155 kişilik Çerkez muhacir kabilesinin Ankara civarlarında yerleşmeleri için izin istenmiştir.⁵³⁸ Göçmenlerin bir kısmı Ankara vilâyeti sınırları içerisinde yer alan Yozgat sancağına yerleştirilmişlerdir. Ermeni ayaklanmaları dolayısı ile bu tarihlerde Yozgat ve yöresi siyasî, sosyal ve askerî bakımından son derece hareketlidir.⁵³⁹ XIX. yüzyıl sonlarında Anadolu'daki hemen bütün taşra şehirlerinde nüfus artışına neden olan en önemli etmenin kentlere gelen göçmenler olduğu ifade edilebilir.⁵⁴⁰

3.2. 1894 Yozgat Sancağı Nüfusu

1894 yılında Ankara vilâyetinden, sadaret makamına gönderilen bir belgeye göre; Ankara vilâyetinin merkez sancağı ile diğer bağlı sancaklarının nüfus verilerini içerisine alan bütün kazalar, nahiyeler, köyler, mahalleler ve hânelerin sayısı bildirilmektedir. Merkeze gönderilen istatistikî bilgiler, yerleşim yerlerindeki mevcut kadın ve erkek nüfusun etnik ve dinî toplamlarını ayrıntılı olarak göstermektedir. Belgedeki nüfus verilerinin esaslı olarak tanzim ettirilip cetvellere yazıldığına da altı çizilmektedir.⁵⁴¹

⁵³⁸ BOA. DH. MKT. 2059/105.(H. 19.08.1310/M. 08.03.1893).

⁵³⁹ Karaca, **Ermeni Sorununun**, s. 103-173.

⁵⁴⁰ Aktüre, **a.g.m**, s. 901.

⁵⁴¹ BOA. Y. PRK. UM. 30 /7. (H. 05. 12. 1311/M. 9 Haziran 1894), s. 1-4; "...Merkez sancağıyla elviye-i mülhâkâyı teşkil eden kaza ve nevâhi ve kur'a ve mahâllât ile bunların hâvi olduğu hânenin ve vilâyât dâhilinde mevcûd nüfûs-ı müslîme ve Rum ve Ermeni ve Katolik vesâir milel-i muhtelifenin mikdârını mübeyyin..." bzk; BOA. Y. PRK. UM. 30 /7/5. s. (2. Zilhicce (1)311/M. 9 Haziran 1894 ve 28 Mayıs sene (1) 310).

Kaza ve Nahiye	Kıptî-i Gayrimüslim		Protestan		Katolik		Ermeni		Rum		Müslim		Toplam		Genel Toplam
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
Yozgat	97	105	113	97	82	90	3.156	3.268	421	470	4.707	4.708	8.576	8.738	17.314
İç Nahiyesi	-	-	-	-	-	-	255	271	-	-	9.908	10.376	10.163	10.647	20.810
Sorgun	62	67	-	-	-	-	642	694	143	122	10.645	10.941	11.492	11.824	23.316
Kızilkoca	-	-	-	-	-	-	635	685	-	-	4.799	5.325	5434 ⁵⁴²	6.010 ⁵⁴³	11.444 ⁵⁴⁴
Çorum	-	-	7	6	9	13	167	186	16	17	7.964	7.573	8.163	7.795	15.958
İç Nahiyesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16.473	16.923	16.473	16.923	33.396
Sungurlu	-	-	100	131	-	-	624	709	255	341	2.167	2.084	3.146	3.265	6.411
İç Nahiyesi	-	-	-	-	-	-	-	-	52	43	11.933	11.994	11.985	12.037	24.022
Selmanlı	-	-	-	-	-	-	-	-	188	183	4.666	5.397	4.854	5.580	10.434
Hüseyinabad	-	-	-	-	-	-	10	19	-	-	8.511	9.492	8.521	9.511	18.032
Boğazlıyan	-	-	1	2	-	-	460	515	-	-	531	561	992	1.078	2.070
İç Nahiyesi	-	-	13	27	-	-	2.363	2.711	-	-	9.551	10.134	11.927	12.872	24.799
Akdağ	13	13	-	-	-	-	1.902	2.390	217	275	7.371	8.273	9.503	10.951	20.454
Maden	-	-	-	-	-	-	64	63	660	570	378	364	1.102	997	2.099
İç Nahiyesi	-	-	-	-	-	-	90	95	1.689	1.539	5.093	6.396	6.872	8.030	14.902
Karamağara	-	-	-	-	-	-	785	763	169	162	6.106	6.774	7.060	7.699	14.759
Genel Toplam	172	185	234 ⁵⁴⁵	263 ⁵⁴⁶	91	103	11.153	12.369 ⁵⁴⁷	3.810	3.722	110.803	117.315 ⁵⁴⁸	126.263 ⁵⁴⁹	133.957 ⁵⁵⁰	260.220 ⁵⁵¹

Tablo 20. 1894 Arşiv Belgesine Göre Yozgat Sancağı Kadın-Erkek Nüfusu

Arşiv belgesine göre Yozgat sancağı toplam nüfusu 260.220 olup bunun 133.957'si (%51.47) erkek ve 126.263'ü (%48.52) ise kadındır. Aradaki fark, 7.694 erkekler lehinedir. Etnik ve dinî dağılıma göre, 228.118'i (%87.66) Müslim, 23.522'si (%9.03) Ermeni, 7.532'si (%2.89) Rum, 497'si (%0.19) Protestan, 357'si (%0.13) Kıptî-i gayrimüslim ve 194'ü (%0.07) ise Katolik'tir. Müslim nüfus, büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Nüfusun kazalara göre dağılımı; 72.884'ü (%28.00) Yozgat merkez, 49.354'ü (%18.96) Çorum, 58.899'u (%22.63) Sungurlu, 47.323'ü (%18.18) Boğazlıyan ve 31.760'ı (%12.20) ise Maden kazaları nüfuslarından oluşmaktadır. Nüfusun 43.852'si (%16.85) kaza merkezlerinde, 216.368'i (%83.14) ise kırsal alanlarda yaşamaktadır. Yozgat merkez kaza; 14 mahalle, 3.569 hâne, iç nahiyesi 78 köy, 3.209 hâne, Sorgun nahiyesi 96 köy, 3.739 hâne ve Kızilkoca nahiyesi 58 köy ile 1.958 hâne olup genel toplamda 232 köy ve 12.475 hânedir. Çorum kazası 44 mahalle, 3.300 hâne, iç nahiyesi 177 köy ve 5.246 hâne olup genel

⁵⁴² Sehven 5.452 verilmiştir.

⁵⁴³ Sehven 6.023 verilmiştir.

⁵⁴⁴ Sehven 11.475 verilmiştir.

⁵⁴⁵ Sehven 252 verilmiştir.

⁵⁴⁶ Sehven 276 verilmiştir.

⁵⁴⁷ Sehven 12.370 verilmiştir.

⁵⁴⁸ Sehven 117.314 verilmiştir.

⁵⁴⁹ Sehven 126.281 verilmiştir.

⁵⁵⁰ Sehven 133.970 verilmiştir.

⁵⁵¹ Sehven 260.251 verilmiştir.

toplamda 177 köy ve 8.546 hânedan oluşmaktadır. Sungurlu kazası 5 mahalle, 1.281 hâne, iç nahiyesi 109 köy, 4.534 hâne, Selmanlı nahiyesi 65 köy, 1.846 hâne ve Hüseyinabad nahiyesi 85 köy, 2.871 hâne olup toplam 259 köy ve 10.532 hânedan oluşmaktadır. Boğazlıyan kazası; 9 mahalle, 441 hâne, iç nahiyesi 70 köy, 4.094 hâne, Akdağ nahiyesi 46 köy 3.371 hâne olmak üzere genel toplam 116 köy ve 7.906 hânedan oluşmaktadır. Maden kazası 8 mahalle, 445 hâne, iç nahiyesi 110 köy, 2.620 hâne, Karamağara nahiyesi 69 köy ve 2.577 hâne olup genel toplamda 179 köy ve 5.642 hânedan müteşekkildir.⁵⁵²

Yıldız Sarayı Hümâyunu'ndan Ankara vilâyetine gönderilen 5 Şubat 1894 tarihli şifrede, bugüne kadar çeşitli yerlerde olması muhtemel olaylar karşısında, tedbir amaçlı olarak nerelerde ne kadar nüfus olduğunu tespit etmek ve ona göre tedbir almak için birer defter tanzim ettirilerek Yıldız Sarayı'na göndertildiği ifade edilmektedir. Buna rağmen, Ermeni cemaatinin nüfuslarını fazla göstermek için teşebbüste bulduklarından hareketle, Ermeni nüfusunun Yozgat merkezde 9.400 küsur olduğu belirtilmiştir. Yozgat sancağında 84.027'si (%87.91) Müslim, 9.467'si (%9.90) Ermeni, 1.170'i (%1.22) Rum, 328'i (%0.34) Kıptî-i gayrimüslim, 238'i (%0.24) Protestan, 178'i (%0.18) Kıptî-i Müslim ve 169'u (%0.17) ise Katolik nüfustan oluşmaktadır. Genel toplam verilmemiştir. Mevcut rakamlar toplandığında genel nüfus 95.577 olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁵³ Burada dikkati çeken husus, 1893 yılından bir yıl sonra 1894 yılında düzenlenen bu belgede sayısal verilerin güncellenmeyip, 1893 yılında AVS'de kullanılan verilerle hemen hemen birebir aynı rakamlar kullanılmıştır. Bu durum, 1893 AVS'deki nüfus verilerinin gecikmeli olarak merkeze gönderildiğini akla getirmektedir. Rum nüfus AVS'de 1.175 iken, belgede 1.170 olarak yer almaktadır.

Bu durum, genel toplamı da etkilemiş, sayı 95.582 olması gerekirken 95.577 olarak gösterilmiştir. 1894 yılında tahrir yapacak memurlara, nüfus yazımlarında yolsuzluklara meydan vermemek ve sayımlarda daha titiz davranılmasını sağlamak amacıyla, Sicilli Nüfus İdaresi tarafından bir talimatname hazırlanmıştır. Buna

⁵⁵² BOA. Y. PRK. UM. 30 /7/ 1/4. (H. 05. 12. 1311/M. 9 Haziran 1894), s. 4-5.

⁵⁵³ BOA. Y. PRK. BŞK. 34/94. (H.29.07.1311/M. 5.Şubat 1894).

rağmen, bazı nüfus memurlarının haklarında işlem yapılması bu yanlışlıkların devam ettiğini göstermektedir. Örneğin Akdağmadeni kazasında eski nüfus memuru Abdülvahid'in zimmet soruşturmasını yürüten Yozgat nüfus memuruna suistimal suçuyla görevden el çektirilmiştir.⁵⁵⁴ Bunların yanı sıra nüfusça çoğalan bazı muhacirlerin özellikle güvenlik sorunu yarattığı görülmektedir. Örneğin Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazalarındaki Ermeni köylerine saldırıp halkın mallarını yağma eden Çerkezlerle karşı gereken tedbirlerin alınması istenilmektedir.⁵⁵⁵ Başka bir belgede Boğazlıyan kazasındaki Rumdiğin köyünde Müslim ve gayrimüslim ahalinin 2.000 kadar davarlarını gasp eden 30 Çerkez süvarisinin ele geçirilmesi ve bu tür davranışların önlenmesi talep edilmiştir.⁵⁵⁶ Yozgat Mutasarrıflığından, Ankara vilâyetine gönderilen bir belgede, Ermenilerin bazı köylerde toplanarak, Karamağara nahiyesine bağlı Hozman köyüne 200 piyade ve 15 süvariden oluşan bir birlikle saldırdığı ve diğer Müslüman köylere saldırarak rahatsızlık verdikleri bildirilmiştir.⁵⁵⁷ Osmanlı Devleti'nin Orta Anadolu sınırları içerisindeki bir sancağı olan ve Müslüman Türklerle, Ermenilerin 1894 yılında toplumsal anlamda güzel bir birliktelik yaşadıkları sırada, bu türden faaliyetler iç güvenliğin sağlanmasını zorlaştırdığı gibi, demografik yapıyı da olumsuz etkilemiştir. 13 Haziran 1894 tarihini taşıyan ve Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen irade ile Çorum, Yozgat sancağından ayrılarak müstakil bir sancak merkezi haline dönüştürülmüş ve Ankara vilâyetine bağlanmıştır.⁵⁵⁸ 1894

⁵⁵⁴ **BOA. DH. MKT.** 280 /35/1. (H. 08.03.1312/M. 09.09.1894). Nüfus işlemlerinde değişik tarihlerde yolsuzluk yapan memurlar olduğu gibi, bkz; **BOA. DH. MKT.** 2059/33.(H.18.08.1310/M. 07.03.1893); **BOA. DH. MKT.** 1838/31. (H. 23.10.1308/M. 01.06.1891); **BOA. ŞD.** 2981/20.(H.24.12.1314/M. 26.05.1897); Bu görevi layıkıyla yapan nüfus memurlarının da ödüllendirildiği görülmektedir. **BOA. DH. MKT.** 2132/105.(H. 27.06.1316/M. 12.11.1898); Boğazlıyan kazası Nüfus Memuru Hüseyin Efendi'nin rütbe-i rabia ile taltif edilmesi hakkında, **BOA. DH. MKT.** 982 /67/1. (H. 27.04.1323/M. 01.07.1905); Yozgat nüfus memuru Mehmed Arif ve nüfus kâtibi Nureddin Efendilerin taltifleri için bkz; "...Tercüme-i hâl varâkaları geldiği sicill-i ahvâlde tahkik edilmiş..." bkz; **BOA. DH. MKT.** 2132/105. (H. 27.06.1316/M. 12.11.1898).

⁵⁵⁵ **BOA. DH. TMIK. M.** 1/22.(H. 10.06.1313/M. 28.11.1895).

⁵⁵⁶ **BOA. DH. TMIK.M.**1/18.(M. 08.06.1313/M. 26.11.1895). Bu tür asayişsizliklerin önlenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması hususuna dair bkz; **BOA. TMIK. M.** 1/22. (H. 10.06.1313/M. 28.11.1895).

⁵⁵⁷ **BOA. Y.A. HUS.** 290 /20/3. (H.04.08.1311/M. 10.02.1894).

⁵⁵⁸ "...Müceddeden teşkil olunan Çorum sancağı mutasarrıflığına sa'adetlü Reşid Paşa'nın ta'yini hususuna...", bkz; **BOA. BEO. DÂHİLİYE.** 420/31437. (H. 09.12.1311/M.13 Haziran 1894); Çorum kaza iken halktan toplanan imzalarla, livâ olma istekleri merkeze bildirilmiş. Bkz; **BOA. İ. HUS.** 15/19. (H. 05.02.1311/M. 18.08.1893); Kaza olan Çorum'un Yozgat'tan ayrılarak müstakil livâ olması ile mevcut kaymakamın açıkta bırakılmamasına ilişkin olarak bkz; **BOA. Y. PRK. BŞK.** 37/72. 15 Rebiü'l-evvel sene (1)312/M. 16.09.1894). Bu belge ile de Çorum'un sancak statüsüne geçtiği anlaşılmaktadır.

tarhli SDAO’da nüfus verileri hala Yozgat sancağı üzerinde gösterilmektedir.⁵⁵⁹ 1895 yilinda orum’un idarî yapı değişiklikleri işlenmiş, orum 185, Sungurlu kazası 104, Hüseyinabad nahiyesi 78 olmak üzere 367 köy orum sancağına bağlanmış görünmektedir.⁵⁶⁰ Yozgat sancağının toplam köy sayısı ise 505’e düşmüştür. 1894 tarihli arşiv belgesine göre Yozgat sancağının toplam nüfusu 260.220’dir. orum’un 49.354, Sungurlu’nun 30.433 ve Hüseyinabad nahiyesinin 18.032’den oluşan 97.819 kişi toplam nüfustan çıkarıldığında, geriye 162.401 nüfus kalmaktadır.⁵⁶¹

Hem nüfus ve hem de asayiş ile ilgili sorunlar yaşayan Yozgat sancağında bir yandan da sağlık ile ilgili sorunlar ortaya çıkmıştır. 13-19 Haziran 1894 tarihleri arasında 500 kolera vakası görülmüş, yaklaşık olarak 300 kişi vefat etmiştir. Boğazlıyan’da 13 Haziran 1894’den ağustos ay başına kadar 242 vakadan 98 can kaybı, atak köyünde ise Nisan 1894 tarihinde nedeni belli olmayan hastalıktan 2 erkek ve 1 kadın ölmüştür. Akdağmadeni’nde de 25 Haziran 1894’ten ağustosun ilk gününe kadar 35 vakadan, 18 kişi hayatını kaybetmiş, 1898 yılı ncesi Yozgat’ta kızıl ve kuşpalaz nedeniyle de her yıl çok sayıda ocuk vefat etmiştir.⁵⁶²

1895 yilinda Yozgat Tahrirat Müdürlüğü görevinde bulunan Osman Namık Bey, kaleme aldığı layihsında Yozgat nüfusunu toplam 19.000 olarak vermektedir. Nüfusun yarısının Müslim, diğer yarısının büyük bölümünün Ermeni, olmak üzere bir haylisi Rum ve az oranda da Katolik ve Protestanlardan oluştuğunu ifade etmiştir.⁵⁶³ Anılan yildan bir sene önceki arşiv vesikasına göre Yozgat kaza merkezi nahiyeler hariç “*Nefs-i Kasabası*” toplam 17.314 kadın ve erkek nüfustan oluşmaktadır. Bir yıllık bir zaman zarfında nüfusun 19.000 olmasının uygun olduğu düşünülebilir. Buna göre bir yilda ortalama 1.686 (%9.73) nüfus artışı vardır. Son üç hanenin sıfır ile bitmesi dikkat çekmektedir. Osman Namık Bey’in 1895 yılı için dikkati çektiği bir

⁵⁵⁹ SDAO. H.1312/M.1894, Def’a 7, s. 638-640.

⁵⁶⁰ SDAO. H.1313/M.1895, Def’a 8, s. 669-670.

⁵⁶¹ BOA. Y. PRK. UM. 30 /7/5. s. (2. Zilhicce (1)311/M. 9 Haziran 1894 ve 28 Mayıs sene (1) 310).

⁵⁶² Erol Karcı, “II. Abdülhamid Döneminde Yozgat Sancağı’nın Sağlık Durumu” , I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitab (05-07 Mayıs 2016), C. II, Yozgat t.y, s. 47-49.

⁵⁶³ Yunus zger, “II. Abdülhamid Döneminde Yozgat’ın Sosyo-Ekonomik Durumu(Tahrirat Müdürü Osman Namık Bey’in Raporuna Göre)”, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 5, S. 9, Ocak 2015, s. 35.

husus da nüfus nakdî cezalarının toplanamamasıdır. Bunun ilmühaber verilmesini engellediği, imam ve muhtar gibi görevlilerin hükümet dairelerine gitmek istediklerinde nakdî cezaların isteneceği korkusuyla dairelere gitmediklerine vurgu yapmasıdır.⁵⁶⁴ Bu durumlar nüfus vukûat kayıtlarının sıhhatli tutulup tutulmadığı ve rakamların tam olarak resmî belgelere yansıyor yansımadağı hususları açısından olumsuzluk yaratmış olabileceğini akla getirmektedir.

1895 yılında Ankara Vilayet Gazetesi'ne göre Rusya'dan gelen 1.238 Kuban muhaciri Boğazlıyan ve Maden kazalarıyla Kırşehir sancağına iskân edilmek üzere gönderilmiş, dağılımları ile ilgili sayısal bilgiler verilmemiştir.⁵⁶⁵ Sancaktaki nüfus artışlarında gelen muhacirlerin iskânlarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü birbiri ardı sıra gelen muhacirler bölgede büyük bir hareketlilik yaratmıştır. 1895 tarihli bir belgede vilâyetler dâhilinde mevcut bütün Osmanlı teb'asının tahminî nüfusu verilmekte, ancak sancak ve kaza bazında ayrıntıya yer verilmemektedir.⁵⁶⁶ 1896 tarihli bir gazete haberinde Rusya'ya bağlı Istrapol'den hareketle Ankara'ya gelen 229 hâne Nogay muhacirlerinden 104 hânesi Yozgat'a gönderilmiştir.⁵⁶⁷ Savaş sebebi ve genç nüfusun uzun süre askerlik yapmasının aile kurumu, ekonomi ve topluma etkisi yadsınamaz. Nitekim 1897 yılında çıkan Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Yozgat 8 şehit vermiştir.⁵⁶⁸

Ali Cevad, 1897-1898 yıllarında Yozgat livâsının 279.897 nüfusu barındıran ve 3 kazadan oluşan büyük bir sancak olduğunu ifade etmektedir. Boğazlıyan'da ise 33.971 Müslim, 10.082 Ermeni, 495 Rum, 96 Protestan olmak üzere toplam 44.644 nüfus bulunmaktadır.⁵⁶⁹ Yine aynı yıl için İngiliz Albay William Everett's Yozgat için Müslümanlar ve diğer inanç sahiplerini 243.986, her mezhepten oluşan Ermenileri 31.041 ve diğer inanç sahiplerini ise 4.870 olarak vermekte, toplam olarak 279.897

⁵⁶⁴ Özger, a.g.m, s. 28.

⁵⁶⁵ **Ankara Vilayet Gazetesi**, nr. 1040, H.11 Rebiülahir 1313/R.18 Eylül 1311/M.30 Eylül 1895 Rûz-ı Hızır, s. 1.

⁵⁶⁶ **BOA. Y. A. HUS.** 329/158. (H. 13.12.1312/M. 07.06.1895).

⁵⁶⁷ **Ankara Vilayet Gazetesi**, nr. 1092, R. 25 Teşrîn-i Sani 1312/M. 7 Aralık 1896, s. 1.

⁵⁶⁸ <https://www.msb.gov.tr/SehitBilgiKapsi/SehitListesi> (17.02.2023).

⁵⁶⁹ Ali Cevad, "Boğazlıyan", s. 854.

nüfus olduğunu belirtmektedir.⁵⁷⁰ Everett'in verdiği rakamlar bu bağlamda Ali Cevad'ın rakamlarıyla aynıdır. Şemseddin Sami⁵⁷¹ ise kitabının basım tarihi esas alınacak olursa, 1899 tarihli Kamûsü'l-A'lâm-Tarih ve Coğrafya Lügâtı isimli eserinde XIX. yüzyılın sonunda hâlâ sancak merkezi olan Yozgat için “yüksek bir yaylanın üzerinde va'ki sancak merkezi bir kasaba” olduğunu ifade etmektedir. Sancak, Yozgat, Akdağmadeni ve Boğazlıyan isimleriyle üç kaza ve 505 köyden ibarettir. Yozgat merkez kazasının Kızılkoca ve Sorgun nahiyeleriyle beraber 227 köyden oluşan 95.582 nüfus ile meskûn olduğunu ifade etmektedir. Sancağın toplam nüfusunun 172.250, bunlardan 20.000 kadarının Ermeni ve 2.500 kadarının da Rum olduğunu belirtmektedir.⁵⁷² Verdiği rakamlardan gayrimüslim ahali çıkartıldığında ise 149.750 kişinin Müslim olduğu anlaşılmaktadır. Boğazlıyan'ın 3.000 kadar nüfusa sahip küçük bir kasaba olduğunu, Akdağ nahiyesi⁵⁷³ ile beraber 113 köy ve tamamının Müslüman olmak üzere yaklaşık 30.000 nüfusu olduğunu kaydetmektedir.⁵⁷⁴ Ancak bu tarihlerde Ermeni, Rum, Protestan ve Kiptîlerin kazada yaşadığı bilinmektedir. Akdağmadeni'nin de küçük bir kasaba olduğunu belirtmekte ancak nüfusu ile ilgili bir bilgi vermemektedir.⁵⁷⁵ Verilen rakamlara göre toplam nüfustan merkez ve Boğazlıyan nüfusu çıkartıldığında geriye 28.668 kalmaktadır. Bu rakamın, Akdağmadeni nüfusunu ait olma olasılığı büyüktür.

3.3. 1900 Yozgat Sancağı Nüfusu

1900 yılına ait AVS'de Yozgat kaza merkezinde etnik ve dinî kökene göre nüfus dağılımları verilmeyip sadece erkek ve kadınların toplam sayıları verilmiştir. Buna

⁵⁷⁰ Dündar, **a.g.e.**, s. 272.

⁵⁷¹ Tanzimat sonrasında Türk edebiyatında önemli ve tanınmış, gazeteci, sözlükçü, dil âlimi, tiyatro ve roman yazarıdır. 1899 yılında Kâmûs'ül-'Alâm'ı yayınlamıştır. Biyografi, tarih ve coğrafya ansiklopedisidir. XX. yüzyılın başlarında da Kâmûs-ı Türkî'yi yayınlamıştır. 54 sene yaşamış 1904 yılında vefat etmiştir. Bkz; Abdullah Uçman, “Şemseddin Sami”, **TDVİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 519-523.

⁵⁷² Yozgat için bkz; Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C.VI, s. 4812-4813; Boğazlıyan için bkz; Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C. II, s. 1389-1390; Akdağmadeni için bkz; Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C. I, s. 268.

⁵⁷³ Şemseddin Sami, Boğazlıyan'a bağlı olarak Akdağ nahiyesinden bahsetmektedir. “Boğazlıyan Kazâsı Akdağ nahiyesi ile berâber 113 karyesi hâvî olub”, bkz; Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C. II, s. 1390; Bu nedenle, Yozgat'a bağlı Akdağmadeni kazası ile karıştırılmamalıdır. “Ankara Vilayetinin Yozgat sancağında Kazâ merkezi küçük bir kasaba olub Akdağ'ın şimâli eteklerinde va'kidir.” Bkz; Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C. I, s.268.

⁵⁷⁴ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C. II, s. 1389-1390.

⁵⁷⁵ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C. I, s. 267-268.

göre Yozgat sancağında 49.505 (%50.56) erkek ve 48.400 (%49.43) kadın olmak üzere toplam 97.905 nüfus ve 12.180 hâne vardır.⁵⁷⁶ Akdağmadeni kaza merkezi, 510 hâne ve 6 mahalleden oluşmaktadır. 1.110'u (%48.15) erkek ve 1.195'i (%51.84) kadın olmak üzere toplam 2.305 nüfus bulunmaktadır. Bunun 1.222'si (%53.01) Rum, 940'ı (%40.78) Müslim ve 143'ü (%6.20) Ermenilerden oluşmaktadır. Kazada Rum nüfus çoğunluktadır. Akdağmadeni kazasının 171.261 olan toplam sancak nüfusu içerisindeki oranı %1.34'tür. Rum ve Ermeni nüfus dikkate alındığında 1.365 (%59.21) oranla gayrimüslim nüfus birinci sırada, 940 (%40.78) oranı ile Müslim nüfus ikinci sırada gelmektedir.⁵⁷⁷ Bu tarihler, Ermeni faaliyetlerinin hareketli olduğu ve siyasî nedenlerle nüfus üzerinde kendilerini fazla göstermek istedikleri dönemlerdir. 1900 yılına ait bir belgeden Ermenilerin nüfus sayımı sırasında mükerrer yazılarak nüfuslarını fazla göstermek istemelerinin önüne geçilmesi amacıyla alınacak tedbirlere ilişkin bilgilendirme yapılmıştır.⁵⁷⁸ Akdağmadeni merkez kazasına oranla kırsalda nüfus yoğunluğu daha fazladır. Nahiye ve köyleri ile merkez kazanın toplam nüfusu 32.372 olup bunun 30.067'si (%92.87) kırsalda ve 2.305'i (%7.12) merkez kazada yaşamaktadır. Kaza merkezinde gayrimüslim, kırsalda ise Müslim nüfus daha yoğun bulunmaktadır. Nahiye ve köylerin 15.505 (%51.56) erkek nüfusa karşılık, 14.562 (%48.43) kadın nüfus mevcuttur. Aradaki fark (+943) erkek nüfus lehinedir. Müslim nüfusun, gayrimüslim nüfusa göre oranına bakıldığında 24.167 (%80.37) Müslim nüfusa karşılık, 5.900 gayrimüslim (%19.62) nüfus bulunmaktadır. Etnik ve dinî yapıya göre 24.167 Müslim, 3.951 Rum ve 1.949 Ermeni nüfustan ibarettir. Merkez kazadaki mahalle ve hâne sayıları verilmişken, nahiye ve köylerindeki hâne sayılarından bahsedilmemektedir. Akdağmadeni merkez, nahiye ve köylerinin toplam 32.372 olan nüfusunun, sancağın genel nüfusuna oranı %18.90'dır.⁵⁷⁹ Boğazlıyan kazası merkez kaza ile nahiye ve köylerinin toplam 52.256 olan nüfusunun 25.328'i (%48.46) kadın ve 26.928'i (%51.53) erkeklerden oluşmaktadır. Aradaki fark (+1600) erkekler lehinedir. 40.678 (%77.84) Müslim

⁵⁷⁶ "...Yozgat sancağı, maa' nevâhî Yozgat kasabası...", bkz; **AVS. H.1318/M.1900, Def'a 13**, s. 223.

⁵⁷⁷ **AVS. H.1318/M.1900, Def'a 13**, s. 230.

⁵⁷⁸ "...Nüfûs-ı 'umûmiyenin tahrîri esnâsında memûrince bazı cema'at nüfûsunun fazla veya noksan yazılması gibi ahvâl-i vuku'a getirülmemesi" ve/veya "...Bunların mikdâr-ı nüfuslarını mükerrer yazdırmak gibi hilelere..." bkz; **BOA. Y.A.RES. 110 /22/02** (H. 08.08.1318/M. 01.12.1900).

⁵⁷⁹ "...Ma' nahiye kur'ada dahî...", bkz; **AVS. H.1318/M.1900, Def'a 13**, s. 230.

nüfusa karşılık, 11.578 (%22.15) gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Bunun 40.678'i (%77.84) Müslim, 10.921'i (%20.89) Ermeni, 491'i (%0.93) Rum, 114'ü (%0.21) Protestan ve 52'si (%0.09) Kıptî-i gayrimüslim nüfustur. Toplam hâne sayısı 6.366'dır. Bunun, sancağın genel nüfusuna oranı %30.51'dir.⁵⁸⁰ Boğazlıyan kazası nüfusu metin içerisinde verilmemiştir.

Kaza	Kıptî-i Gayrimüslim		Protestan		Katolik		Ermeni		Rum		Müslim		Toplam
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
Yozgat	234	232	169	142	84	91	4.964	5.349	760	740	32.767	34.540	80.072
Boğazlıyan	26	26	41	73	-	-	4.969	5952	220	271	20.072	20.606	52.256
Maden	-	-	-	-	-	-	895	996	2657	2.694	15.793	15.898	38.933
Toplam	260	258	210	215	84	91	10.828	12.297	3.637	3.705	68.632	71.044	171.261

Tablo 21. 1900 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı Nüfusu⁵⁸¹

1900 yılı AVS'de nüfus ile ilgili bazı verilerin farklılık gösterdiği görülmektedir. Metin içerisinde, Yozgat merkez kazası; 49.505 (%50.56) erkek ve 48.400 (%49.43) kadın olmak üzere toplam 97.905 nüfustan oluşmaktadır. “*Vilayet dâhilinde bulunan nüfus-u umumiyeyi mübeyyin cetveldir*”, başlıklı çizelgede ise Yozgat merkez kazasının toplam nüfusu 41.094'ü (%51.32) erkek ve 38.978'i (%48.67) kadın olmak üzere toplam 80.072 olarak gösterilmektedir.⁵⁸² Aradaki fark, (17.833)'tür. Benzer durum, Akdağmadeni kazasında da görülmektedir. Metin içerisinde 16.615'i (%51.32) erkek ve 15.757'si (%48.67) kadın olmak üzere toplam 32.372 nüfus, çizelgede 19.588'i erkek (%50.31) ve 19.345'i (%49.68) kadın olmak üzere toplam 38.933 nüfustan oluşmaktadır.⁵⁸³ Aradaki fark, (6.561)'dir. Metin kısmında Boğazlıyan kazası nüfusu verilmemiştir. Sancak geneli dinî ve etnik yapıya göre 139.676 (%81.55) Müslim, 23.125 (%13.50) Ermeni, 7.342 (%4.28) Rum, 518 (%0.30) Kıptî-i gayrimüslim, 425 (%0.24) Protestan ve 175 (%0.10) Katolik olmak üzere toplam 171.261 nüfusa sahiptir.⁵⁸⁴ Aynı salnamede iki farklı nüfus rakamının bulunmasının, nüfus vukuatlarının doğum, ölüm ve göç esas alınarak güncellenmiş

⁵⁸⁰ AVS. H.1318/M.1900, Def'a 13, s. 226, 284-285.

⁵⁸¹ “*Vilayet dâhilinde bulunan nüfus-u umûmiyeyi mübeyyin cetveldir.*”, bkz; AVS. H.1318/M.1900, Def'a 13, s. 284-285.

⁵⁸² Karşılaştırınız; AVS. H.1318/M.1900, Def'a 13, s. 223, 285.

⁵⁸³ AVS. H.1318/M.1900, Def'a 13, s. 230, 285.

⁵⁸⁴ “*Vilayet dâhilinde bulunan nüfus-u umûmiyeyi mübeyyin cetveldir.*”, bkz; AVS. H.1318/M.1900, Def'a 13, s. 284-285.

olmasından kaynaklandığı varsayılabilir. Göçler bu yılda da durmamış, Romanya ve Bulgaristan muhacirlerinden 90 hâne, Yozgat sancağındaki Boğazlıyan ve Maden kazalarına yerleştirilmiştir.⁵⁸⁵

3.4. 1902 Yozgat Sancağı Nüfusu

1902 yılına ait AVS'de Yozgat merkez kazasının nahiye ve köyleri ile birlikte 49.505'i (%50.56) erkek ve 48.400'ü (%49.43) kadın olmak üzere toplam nüfus 97.905 olup hâne sayısı 12.281'dir.⁵⁸⁶ Akdağmadeni merkez kazası 1.622 (%52.59) erkek ve 1.462 (%47.40) kadın olmak üzere toplam 3.084 nüfustan oluşmaktadır. Etnik ve dinî dağılıma göre 1.525'i (%49.44) Rum, 1.332'si (%43.19) Müslim ve 227'si (%7.36) Ermeni nüfustur. Akdağmadeni merkez ve köylerinin toplamı 41.498 nüfustan ibaret olup bunun 32.312'sini (%77.86) Müslim, 6.531'ini (%15.73) Rum ve 2.655'ini (%6.39) Ermeni nüfus oluşturmaktadır. Nüfusun 3.084'ü (%7.43) merkez kazada ve 38.414'ü (%92.56) kırsalda yaşamaktadır. Merkez kaza ile kırsal bölge nüfusunun; 21.238'i (%51.17) erkek ve 20.260'ı (%48.82) ise kadındır. Aradaki fark (+978) erkek nüfus lehinedir. Merkez kazada Rum nüfus çoğunlukta olmasına karşın kırsalda 30.980 (%74.65) Müslim nüfus birinci, 5.006 (%12.06) Rum nüfus ikinci ve 2.428 (%5.85) Ermeni nüfus ise üçüncü sıradadır. Gayrimüslim nüfusun Akdağmadeni geneli içerisindeki oranı ise 9.186'dır. (%22.13)⁵⁸⁷ AVS'de metin kısmında Boğazlıyan ile ilgili bir nüfus verisi bulunmamaktadır. Bu nedenle sancak geneli nüfusu toplamı verilememektedir.

Kazalar	Kıptî-i Gayrimüslim		Protestan		Katolik		Ermeni		Rum		Müslim		Toplam		Genel Toplam
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
Yozgat	234	232	169	142	84	91	4.958	5.346	756	740	32.842	34.665	39.043	41.216	80.259
Boğazlıyan	26	26	41	73	-	-	4.975	5.880	220	271	20.035	20.552	25.297	26.802	52.099
Maden	-	-	-	-	-	-	895	994	2.656	2.677	15.791	15.940	19.342	19.611	38.953
Toplam	260	258	210	215	84	91	10.828	12.220	3.632	3.688	68.668	71.157	83.682	87.629	171.311

Tablo 22. 1902 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı Nüfusu⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ BOA. DH. MKT. 2309/86. (H.22.10.1317/M. 23.02.1900).

⁵⁸⁶ "...Ma'a nevâhi-i Yozgat kasabası nüfusunu hâvidir..." b kz; AVS. H.1320/M.1902, Def'a 14, s. 219.

⁵⁸⁷ "...Ma' nâhiye-i kurâda..." b kz; AVS. H.1320/M.1902, Def'a 14, s. 226.

⁵⁸⁸ "...Vilayet dâhilinde bulunan nüfus-ı umûmiyeyi mübeyyin cetveldir." b kz; AVS. H.1320/1902, Ondördüncü Def'a, s. 267.

1902 tarihli AVS'ye göre Yozgat merkez kazası, nahiye ve köyleri nüfusu metin kısmında 97.905 olarak verilirken çizelgede ise 80.259 olarak verilmektedir.⁵⁸⁹ Bu durumda aradaki fark 17.646'dır. Merkez kaza; 39.043 (%48.64) kadın ve 41.216 (%51.35) erkek nüfustan oluşmaktadır. Etnik ve dinî dağılıma göre 67.507'si (%84.11) Müslim, 10.304'ü (%12.83) Ermeni, 1.496'sı (%1.86) Rum, 466'sı (%0.58) Kıptî-i gayrimüslim, 311'i (%0.38) Protestan ve 175'i (%0.21) Katolik nüfustan oluşmaktadır. Gayrimüslim nüfus, 12.752'dir. (%15.88) Yozgat merkez kaza, nahiye ve köylerinin nüfusunun, sancak nüfusu içerisindeki oranı ise %46.84'tür. Boğazlıyan kazasında 6.366 hâne vardır. Merkez kaza, nahiye ve köylerin toplam 52.099 olan nüfusun 26.802'si (%51.44) erkek ve 25.297'si (%48.55) kadındır. Aradaki fark (+1.505) erkekler lehinedir. Nüfusun 40.587'si (%77.90) Müslim, 10.855'i (%20.83) Ermeni, 491'i (%0.94) Rum, 114'ü (%0.21) Protestan ve 52'si (%0.09) ise Kıptî-i gayrimüslimdir. Nüfusun 11.512'si (%22.09) gayrimüslimdir. Kazanın sancak genelindeki oranı %30.41'dir. Akdağmadeni merkez kaza nahiye ve köylerinin toplam 38.953 olan nüfusunun içerisinde; 19.611'i (%50.34) erkek ve 19.342'si (%49.65) ise kadındır. Aradaki fark, (+269) erkekler lehinedir. Nüfusun 31.731'i (%81.45) Müslim, 5.333'ü (%13.69) Rum ve 1.889'u (%4.84) ise Ermeni'dir. Kazada 7.222 (%18.54) gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Kazanın sancak içerisindeki genel nüfusa oranı %22.73'tür. Yozgat sancağı genel toplam nüfusu 171.311 olup bunun 139.825'i Müslim, 23.048'i Ermeni, 7.320'si Rum, 518'i Kıptî-i gayrimüslim, 425'i Protestan ve 175'i ise Katoliktir.⁵⁹⁰

1902 tarihinden sonra 1903-1904 tarihinde nüfus sayımlarının sağlıklı yapılabilmesi için bir nizamname yayınlanmıştır.⁵⁹¹ Bazı aksaklıkların ve suistimallerin ortaya çıkması üzerine merkezî hükümetin çeşitli tedbirler almaktan kaçınmadığı da gözlemlenmektedir. Şûrây-ı Devlet kararı gereğince nüfus işlemlerinin mahallî meclis idareleri tarafından incelenmesi gerekmekteydi. Nitekim Yozgat sancağı Burunkışla Ermeni cemaatinden olup ruhbanlık sınıfına geçmek isteyen Ovakim oğlu Atam'ın da

⁵⁸⁹ AVS. H.1320/M.1902, Def'a 14, s. 219.

⁵⁹⁰ AVS. H.1320/M.1902, Def'a 14, s. 222.

⁵⁹¹ Sicilli Nüfus Nizâmnâmesi, a.g.e, s. 1-32.

bu nedenlerle Yozgat İdare Meclisi'nce durumunun kontrol edilmesi istenmiştir.⁵⁹² Bu bağlamda dinî değişim talepleri, demografik verileri etkilediğinden bunun etnik ve dinî nüfus oranlarına yansımış olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

3.5. 1905 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Sancağı Nüfusu

Macaristan Hükümeti, Genel İstatistik İdaresi tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen yazıda, 1910 senesinde bir nüfus sayımı yapıp yapılmadığı sorulmaktadır. Verilen cevapta; son nüfus sayımının 1905 yılında yapıldığı ve bu yıldan sonra “...Memâlik-i Osmâniyede 1905 tarihinden sonra tahrîr-i nüfus icrâ olunmamış olub...” ifâdesinden 1905 sonrası nüfus sayımı yapılmadığı açıkça anlaşılmaktadır.⁵⁹³

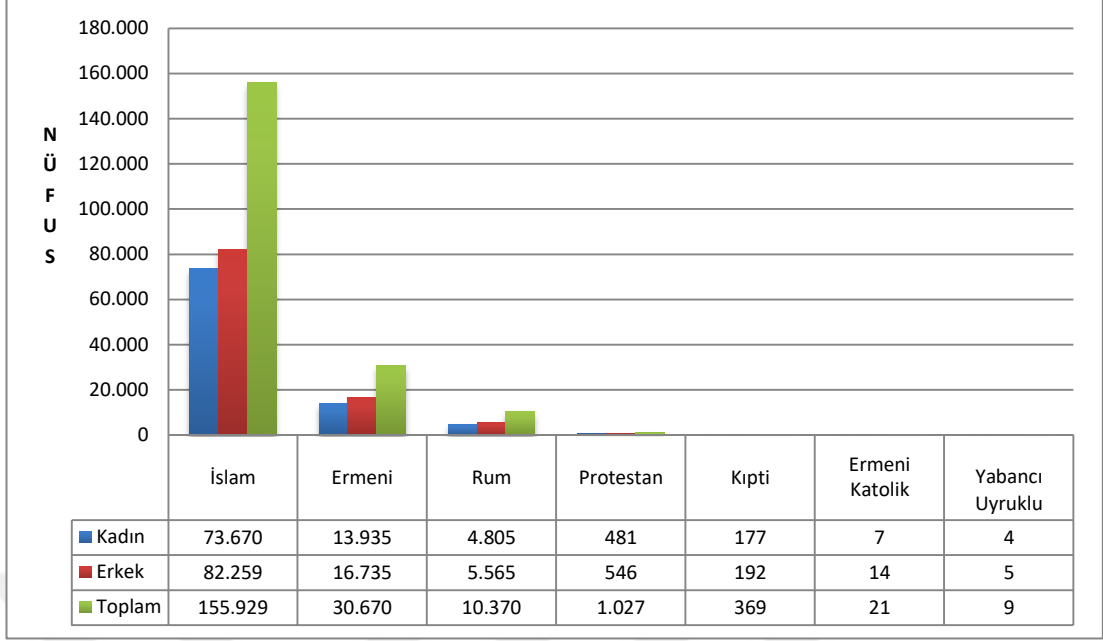
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu arasında tarihsiz olarak yer alan, ancak tahminî olarak 1905-1906 nüfus sayım sonuçlarını içerdiği anlaşılan bir nüfus defterine tesadüf edilmiştir.⁵⁹⁴ Defterde, Yozgat sancağında Keldanî nüfus yer almamasına karşın Kemal Karpat'ın, 209 erkek ve 150 kadın Keldanî nüfusun varlığından bahsetmiş olması oldukça ilginçtir. Fakat bunları genel toplama dâhil etmemiştir.⁵⁹⁵

⁵⁹² BOA. DH. MKT. 792/33. (H.20.08.1321/M. 11.11.1903).

⁵⁹³ BOA. DH. SN. THR. 87 /123/1. (H.29.10.1339/M.06 Temmuz 1921); BOA. DH. SN. THR. 87/123/ 2.(R. 01.05.1337/M. 01.05.1921).

⁵⁹⁴ Kemal Karpat hangi yıla ait olduklarına ilişkin bir bilgi bulunmadığını belirtmekte, ancak diğer istatistikî bilgilerle karşılaştırıldığında ve aynı zamanda listedeki vilayetlerin düzenlenmesine bakıldığında bu nüfus özetinin 1906/1907 yılında derlendiği ve 1905/1906 sayımına ilişkin olduğu kanaatine varmaktadır. Bkz; Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 355. Ayrıca, Karpat, kadın ve erkek nüfus sayı verilerini yer değiştirerek yazmıştır. İki tablo halinde sunduğu rakamlarda birinci tabloda, rakamların bulunduğu sütunlarda, erkek olması gereken yere kadın ve kadın olması gereken yere erkek nüfus yazılmıştır. İkinci tablo ise olması gerektiği gibidir, s. 337.

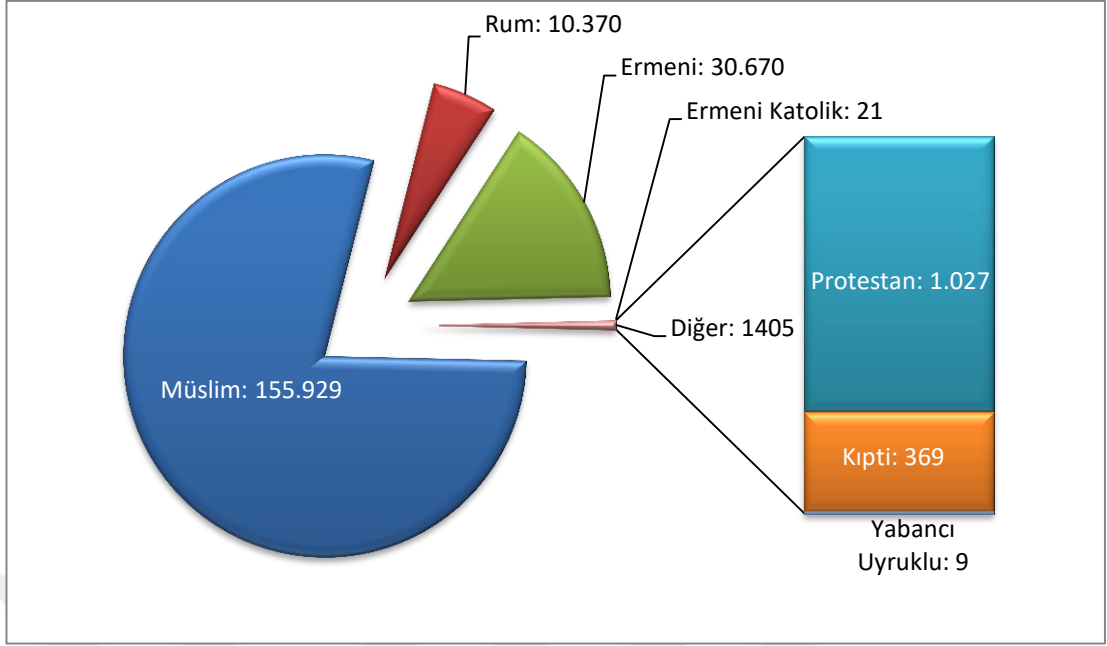
⁵⁹⁵ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 336-337.

Grafik 9. 1905 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Sancağı'nda Nüfus⁵⁹⁶

1905 genel nüfus sayımına göre Yozgat sancağı nüfusunun 105.316'sı (%53.08) erkek ve 93.079'u (%46.91) kadın olup toplam nüfus 198.395'dir. Aradaki fark (+12.237) erkekler lehinedir. Kadın nüfus oranları; %79.14'ü Müslim, %14.97'si Ermeni, %5.16'sı Rum, %0.51'i Protestan, %0.19'u Kıptî, %0.007'si Ermeni Katolik ve %0.004'ü Teb'â-i Ecnebiyye/yabancı uyruklu nüfustan oluşmaktadır. Erkek nüfus oranları; %78.10'u Müslim, %15.89'u Ermeni, %5.28'i Rum, %0.51'i Protestan, %0.18'i Kıptî, %0.01'i Ermeni Katolik ve %0.004'ü yabancı uyruklu nüfustan müteşekkildir.

⁵⁹⁶ Memâlik-i Osmaniye'de Nüfûs-ı Muharrerenin İcmâli, T 947, s. 10.

Grafik 10. 1905 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Sancağı'nda Etnik ve Dinî Nüfus

Yozgat sancağının toplam 198.395 olan nüfusunun %78.59'u Müslim %15.45'i Ermeni, %5.22'si Rum, %0.51'i Protestan, %0.18'i Kiptî, %0.01'i Ermeni Katoligi ve %0.0045'i yabancı uyrukludur. İsmail Cansız ve Uğur Ünal'ın, kassam defterlerine dayalı olarak yaptıkları çalışmalarında, XIX. yüzyıl içerisinde Bozok sancağının yerleşim alanlarındaki nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman Türkmen ahaliden, diğerlerinin ise Ermeni ve Rumlardan müteşekkil gayrimüslim ahaliden oluştuğu belirtilmektedir.⁵⁹⁷ 1906 yılında Yozgat sancağındaki göçmen yerleşim yerleri Agop Hararyan tarafından fotoğraflanmış ve Yıldız fotoğraf albümünde yer almıştır. Fotoğraflarda Boyalık, Altıntaş, İnsanülhamid (Çampınar), Karaelli, Fuadiye, Zaimgeçidi (Altılı), Başpınar (Parmaksız Kaçağı), Ayvalıcık, Eryeliközü, Pınarbaşı, Poyrazlı, Bahşayış, Karaburun, Kargalık, Karabıçak (muhtemelen Karabacak), Tomarca, Bebek, Ayvalı, Akbucak, Çağlayan, Avşaralanı, Mehmetli, Hamam, Toprakpınar, Osmaniye, Kayapınar, Yüzlük, Soyacık, Büyükviran, Mevki-i Hamid, Elmalıütüğü ve Battal köyleri yer almıştır. Resimlerde yer alan köylerin genel görüntüsünde hâne sayısının ve nüfusun son derece az olması dikkati çekmektedir. Köylerin genellikle tek katlı, kerpiç veya taştan yapılmış, toprak damlı, küçük olduğu,

⁵⁹⁷ İsmail Cansız-Uğur Ünal, "Kassam Defterlerine Göre Yozgat'ta İdârî ve Kültürel Durum", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 22, S. 3, Ankara 2002, s. 165.

ağaçsız ve kırsal alanda yoğunlaştığı görülmektedir. Kıyafetlerinden daha çok Kafkas kökenli muhacirler oldukları izlenimi edinilmektedir.⁵⁹⁸

1905 yılında nüfusla ilgili bazı problemler de görülmektedir. Boğazlıyan kazası Uzunlu köyü halkından muhtar Hacı Boğos ve iki arkadaşı tarafından İstanbul'da Rum Patrikhanesi'ne gönderilen telgrafta, 1905 nüfus sayımında vergi veren nüfus yazımı ile yaşa bağlı olarak nüfus oranları arasında usulsüzlükler vukua geldiği şikâyetiyle bu tür olumsuzlukların önlenmesi istenmiştir.⁵⁹⁹ Akdağmadeni kazasında yaşayan ve Keşişhane halkından olup, İstavri olarak bilinen ahalinin eskiden beri gümüş madeni işlemek amacıyla Maden kasabasıyla civarında bulunan Başhanik mezrasına yerleştikleri, kendilerinin eski nüfus kayıtlarında Müslim olarak kaydedildikleri ifade edilmektedir.⁶⁰⁰ Maden kazası merkezinde sakin aslen Yunanistan ahalisinden olup fesat üzere olduğu ifade edilen Papaz Krilyos, Müslüman olarak yazılan İstavrilerin Hristiyan olarak nüfusa yazdırılması için beraberinde Küpecioğlu Mustafa ve Şakir ile birlikte hareket ederek halkı kışkırtmışlardır. Daha sonra, Küpecioğlu Mustafa'nın üç kızından birisini Rum cemaatinden Mihail, diğer kızını Valarad isimli şahsa üçüncü kızını ise Papas Krilyos'un oğlu Dimostok'a verdiği görülmektedir. Bu tarihlerde yaklaşık olarak 555 nüfustan oluşan İstavrilerin eski hallerinde olduğu gibi nüfus kayıtlarının devam etmesine ve Papas Krilyos'un başka bir mahalle gönderilmesi istenmiştir. Bu arada Maden'den geçici olarak çıkartılarak Kırşehir, Ankara ve Çorum'a gönderilen 18 kişinin Maden'e iadesi talep edilmiştir.⁶⁰¹ Bu olaylar üzerine Dâhiliye Nezareti'nden Ankara vilâyetine gönderilen emirde, Maden kazası İstavrilerinin nüfus kayıtlarının düzenli tutulması istenilmektedir.⁶⁰² 1905 nüfus sayımının sona ermesiyle nüfus

⁵⁹⁸ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi NEKYA90540; Agop Hararyan, 1906, http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=yozgat&rw=48&lm=IUNEK ABDUL&isd=true,(Erişim Tarihi: 25.06.2023).

⁵⁹⁹ BOA. DH. TMİK. M. 193/46. (H. 11.01.1323/M. 18.03.1905).

⁶⁰⁰ "...Yozgat sancağı dâhilinde Akdağmadeni kasabasında İstavri nâmıyla mukîm ve mütemekkin olub altmış dört ve doksan sekiz tarihlerinde sicill-i nüfusa İslâm olarak kayd olunmuş olduğu halde içlerinden asker vermemek maksadıyla", bkz; BOA. Y. PRK. UM. 78 /46/3. (R.13 Teşrin-i Evvel 1321/M. 26.10.1905).

⁶⁰¹ BOA. Y. PRK. UM.78 /46/4.(H. 28 Şaban 1323/M. 28.10.1905).

⁶⁰² "...Maden kazası dâhinde olub İstavriler denilen mua'melât-ı askeriye icrâsı kayıtlarının mükemmel olmasına...", bkz; BOA. DH. MKT. 317/4.(R.28.09.1310/M. 10.12.1894).

yazımına muhalefet ettiklerinden dolayı Maden'den çıkartılan İstavrilerin, tekrar eski yerlerine iadeleri ve Papas Grulos'un memuriyetine geri dönmesinin sağlanması talepleri neticesinde, bu şahıslar sürgüne gönderildiyse de daha sonra geri dönmüşlerdir.⁶⁰³ 1915 tarihinde ise İstavrilerin görünüşte Müslüman oldukları ve 1.500 nüfusa sahip bu halkın belli bir yerde durmaksızın birer ikişer çeşitli yerlere dağıtılması istenmektedir.⁶⁰⁴ Uzun yıllar boyunca büyük problem yaratan İstavriler, Millî Mücadele sonrasında Türkiye ile Yunanistan arasında icra edilen nüfus mübadelesi anlaşması gereği Anadolu'dan topluca Yunanistan'a göç ettirilmişlerdir.⁶⁰⁵

3.6. 1907 Yozgat Sancağı Nüfusu

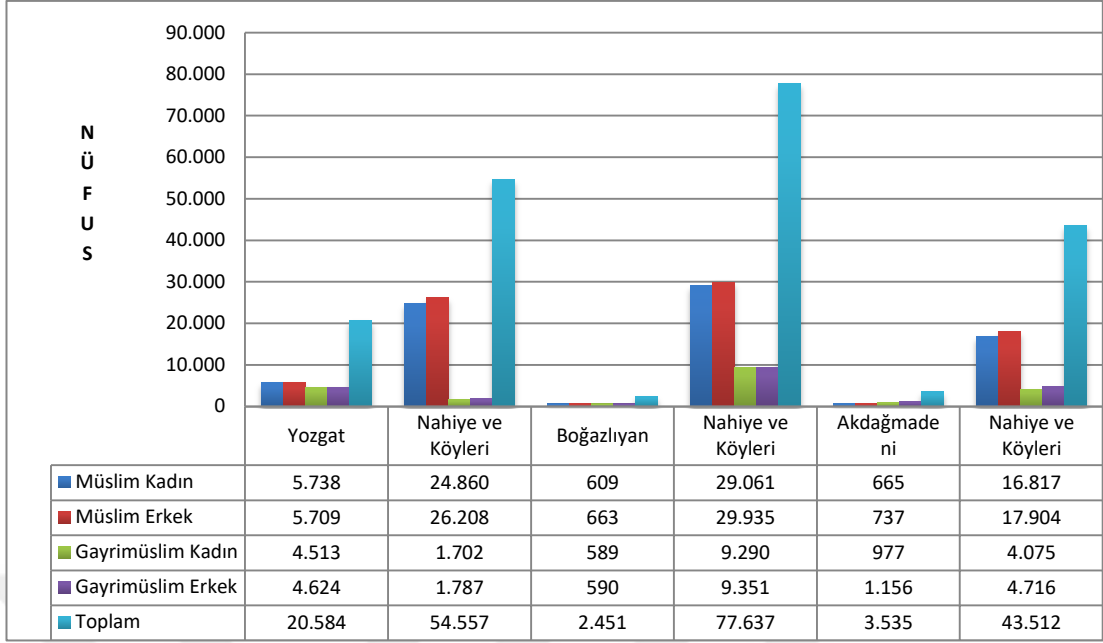
1907 yılı sonunda ülkede mutlakiyet karşıtı hareketler yoğunlaşmış, başta vergi isyanları olmak üzere kendiliğinden oluşan halk hareketleri ortaya çıkarak milliyetçilik söylemlerini güçlendirmiştir. Böylece II. Meşrutiyet'e giden süreç ivme kazanmıştır.⁶⁰⁶ Genelde devam eden süreç Yozgat sancağında da her alana yansımıştır.

⁶⁰³ Papas Grulos'un, Papas Krilyos olması belge tarihlerinin aynı yıla ait olmasından dolayı kuvvetle muhtemeldir. **BOA. DH. TMIK. M.** 210 /35/1. (10 Teşrinievvel (1) 321/M. 23.10.1905).

⁶⁰⁴ **BOA. DH. EUM.** 3. Şb. 8/62. (H. 04.11.1333/M. 13.09.1915).

⁶⁰⁵ Aydın Özgören, "İki Din Taşıyan İstavriler ve Propaganda", **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C. 5, S. 8, s. 153.

⁶⁰⁶ Ateş Uslu-E. Atilla Aytekin, "1908-1923 Burjuva Devriminin ve Savaşın Belirsiz Sınırlarında", **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat**, Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 119.

Grafik 11. 1907 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı'nda Nüfus

1907 Yılı AVS'de metin içerisinde Yozgat sancağı genelinde 10.904 hâne ve toplam 202.276 nüfus bulunmaktadır. Merkez kaza nüfusu, Müslim ve gayrimüslim olarak verilmekte olup hâne sayısı 3.561'dir. Buna göre 10.251 (%49.80) kadın ve 10.333 (%50.19) erkek olmak üzere toplam 20.584 nüfus bulunmaktadır. Bunun Müslim olarak 5.738'i (%27.87) kadın ve 5.709'u (%27.73) ise erkektir. Toplam 9.137 gayrimüslim nüfusun; 4.513'ü (%21.92) kadın ve 4.624'ü (%22.46) erkektir. Aradaki fark (+111) erkekler lehinedir. Merkez kazanın nahiyeye ve köylerinin kırsal alanda yaşayan nüfusu 54.557⁶⁰⁷ (%72.60) olup dönemine göre tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin kırsalda yürütülmesi ile açıklanabilir. Buradan hareketle toplumsal, ekonomik ve sosyal yaşantının ağırlık merkezinin tarım ve hayvancılığa dayandığı açıkça görülmektedir. Yozgat merkez, nahiyeye ve köylerinin 75.141⁶⁰⁸ olan toplam nüfusunun 62.515'i (%83.19) Müslim ve 12.626'sı (%16.80) ise gayrimüslimdir. Yozgat sancağı genelindeki oranı ise %37.14'ünü oluşturmaktadır.⁶⁰⁹

Boğazlıyan kazasında 6.366 hâne bulunmaktadır. Merkez kaza, nahiyeye ve köylerinin toplamı 80.088'dir. Nüfusun 40.539'u (%50.61) erkek ve 39.549'u (%49.38) ise

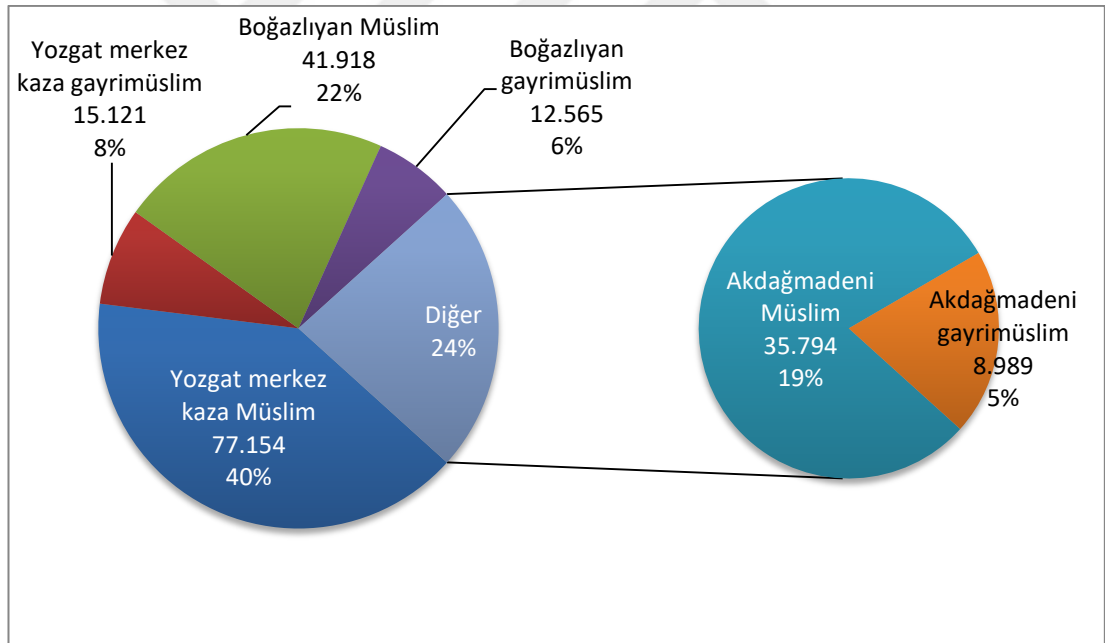
⁶⁰⁷ Sehven 54.157 olarak verilmiştir.

⁶⁰⁸ Sehven 74.741 olarak verilmiştir.

⁶⁰⁹ AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a 15, s. 232-234

kadıdır. Aradaki fark (+990) erkekler lehinedir. Nüfusun 77.637'si (%96.93) kırsal alanlarda ve 2.451'i⁶¹⁰ (%3.06) ise merkez kazada yaşamaktadır. Kaza genelinin 60.268'i (%75.25) Müslim ve 19.820'si (%24.74) ise gayrimüslimdir.⁶¹¹ Boğazlıyan kazası, Yozgat sancağının genelinde %39.59'luk bir nüfus oranına sahiptir.

Akdağmadeni kazasının toplam hâne sayısı 977, toplam nüfusu 47.047'dir. Bunun 24.513'ü (%52.10) erkek ve 22.534'ü (%47.89) ise kadındır. Aradaki fark (+1979) erkekler lehinedir. Nüfusun büyük çoğunluğunu 36.123 kişi ve %76.78'lik oranı ile Müslimler oluşturup 10.924'ü %23.21 ise gayrimüslimdir. Nüfusun 43.512'si (%92.48) kırsal alanlarda ve 3.535'i (%7.51) ise kaza merkezinde yaşamaktadır. Kaza, toplam 47.047 (%23.25) nüfus oranı ile Yozgat sancağı içerisinde son sırada yer almaktadır.⁶¹²

Grafik 12. 1907 AVS'ye Göre Yozgat Sancağı'nda Dinî Nüfus⁶¹³

⁶¹⁰ Sehven 2.457 olarak verilmiştir.

⁶¹¹ AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a 15, s. 241-242.

⁶¹² AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a 15, s. 248-250.

⁶¹³ "...Merkez ve mülhâkât-ı vilayete 'aîd nüfûsun erkâmı bin üç yüz on dokuz senesi (H. 1319/M. 1901/1902) istatistik cedvellerinden alınmış olûb ahîren icrâ kılınan tahrîr-i cedîd hitâm bulduğundan tahrîr-i cedîd-i mezkûr mucibince de tanzîm olunan vilayetin nüfûs-ı umûmiye cedveli ber vech-i zîr derç olundu." Bkz; AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a 15, s. 344-345.

1907 Yılı AVS'de metin ve nüfus çizelgesindeki nüfus verileri karşılaştırıldığında; 16.541 hâne olan Yozgat merkez kazasında 12.626 olan gayrimüslim nüfus 2.495'lik bir artışla 15.121'e, Müslim nüfus ise 62.515'ten 14.639'luk bir artış ile 77.154'e yükselmiştir. Toplam nüfus metinde 75.141 iken çizelgede 92.275'e yükselmiştir. Akdağmadeni kazası 9.294 hâneye sahip olup, gayrimüslim nüfus 10.924'ten 1.935 azalma ile 8.989'a, Müslim nüfus ise 36.123'ten 329 azalma ile 35.794'e düşmüştür. Toplam nüfus metinde 47.047 iken çizelgede 46.783'e düşmüştür. Boğazlıyan kazasında ise 10.624 hâne bulunmakta olup, gayrimüslim nüfus 19.820'den 7.255 azalma ile 12.565'e, Müslim nüfus ise 60.268'den 18.350'lik bir azalma ile 41.918'e düşmüştür. Toplam nüfus metinde 80.088 iken çizelgede 57.483'e düşmüştür. Yozgat sancağı genelinde ise metinde 10.904 çizelgede 36.459 hâne mevcuttur. Metinde sancak geneli toplam nüfus 202.276 iken çizelgede ise 5.735 azalma ile 196.541'e düşmüştür.

Nüfusun azalmasının göçler, savaşlardaki insan kayıpları gibi çeşitli demografik nedenleri mevcuttur. Bunda, 1874 yılından itibaren başlayan kıtlık ve açlık, olumsuz hava şartları, Anadolu'da ulaşım ve dağıtım yetersizliği ve bunun yol açtığı derin sefalet etkili olmuştur.⁶¹⁴ Öte yandan nüfusun azalması ya da artmasında sosyopolitik ve ekonomik sebeplerle ortaya çıkan göçlerde önem taşımaktadır.⁶¹⁵

XX. yüzyılın başlarında mezhep değiştirmelere de rastlanmaktadır. 1907 yılında Yozgat'tan İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'ne gönderilen telgrafta, Rumdiğin köyünde bulunan iki yüz hâne Ermeni'nin Katolik mezhebine geçmek için Kayseri'deki Katolik Murahhaslığına başvurduğu belirtilmektedir. Dikkati çeken husus bu hânelerin bakaya vergisi, bedel-i askerî ve nüfus-ı mektûmeden rahatsız olduklarını ifade etmeleridir.⁶¹⁶ Bundan dolayı Katolik ve Protestan nüfusu bir miktar artmış olup, nüfus verilerinin değişimine sebep olmuştur.

⁶¹⁴ Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 862-863.

⁶¹⁵ Yüner, **a.g.m**, s. 1157.

⁶¹⁶ **BOA. DH. TMIK. M.** 236 /30/1. (11.11.(1)322/M. 24.01.1907).

Osmanlı Devleti, sürekli olarak nüfus kayıtlarının düzenli olarak tutulmasını istemiştir. Buna rağmen 1907 tarihli bir belgede Yozgat'ta yaşadığı halde Ali Rıza Efendi ve ailesinin sicile kaydı yapılmamıştır. Bu durum, nüfusa başka kayıt olmayanların da olabileceğini akla getirmektedir.⁶¹⁷

Osmanlı Devleti'nin geri çekilme sürecinin devam ettiği bu yıllarda muhacir kabileleri de birbiri ardı sıra gelmeye devam etmekteydi. 1908-1909 tarihlerinde İstanbul'a gelen ve buradan Anadolu'ya gönderilen göçmen muhacirler sürekli olarak iskân edilmekteydi.⁶¹⁸ Gelenler olduğu gibi dışarıya gitmek isteyenlere de rastlanılmaktadır. 1908 yılında Ankara valiliğinden, Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen resmî yazıda Yozgat sancağından Amerika'ya gitmek isteyen bazı Ermenilerin olduğuna işaret edilmiştir. Nitekim Yozgat ahalisinden Koharyan Dikran ve validesi, Çizmecioğlu Artin ve zevcesi ile Boğazlıyan kazasına tâbi Çakmak köyünden Ayvazyan Paragop ile Paromayan Miran olmak üzere toplam altı kişi, yurt dışına gitmek istemiştir.⁶¹⁹ Yozgat sancağına dışarıdan muhacir olarak gelenler çoğunlukta olup, bunu yanında az da olsa dışarıya gidenlere rastlanılmaktadır. Bu nüfus hareketliliği uzun süreli olarak devam edecektir.

1909'lu yıllarda Yozgat'a demiryolunun ulaşması tartışmaları önem kazanmış, Ankara'dan gelen ve Sivas'a kadar uzanacak hat boyunca Yozgat yakınlarından geçecek demiryolu hattının ziraat ve ticaret açısından önem taşıyacağı vurgulanmaktaydı.⁶²⁰ "*Şimendifer Yozgad'dan Kayseri'den Geçecek*" başlığını taşıyan haberde, demiryolunun Yozgat'tan geçmesinin fakirlik ve sefaleti bitireceğine yönelik yöre halkının inanç ve düşünceleri ortaya konulmaktadır.⁶²¹ Bu durumun, nüfusu bölgeye çekeceği düşünülmüş olmalıdır. Bir yandan da muhacirler için yapılan harcamalarla bölge, nüfus açısından daha çekici ve cazibe merkezi haline getirilmeye çalışılmaktadır. 1916 yılında Dâhiliye Nezâreti'nden, Ankara vilâyetine

⁶¹⁷ "...Yozgat mekteb-i idâdi müdürü Ali Rıza Efendi'nin ma' aile tahrîri-i cedîd'de kayıtları icrâ edilmemiş olduğunun...", bkz; **BOA. DH. MKT.** 1166/65. (H. 03.04.1325/M. 16.05.1907).

⁶¹⁸ "...Taşraya sevk olunan muhacirin mikdâr-ı hâne ve nüfûsuyla mahallî vürûd ve sevkini..." bkz; **BOA. DH. MUİ.** 142/55. (H.18.03.1329/M.19.03. 1911).

⁶¹⁹ **BOA. DH. TMİK. M.** 270/7. (H.24.04.1326/M. 26.05.1908).

⁶²⁰ **BOA. DH. MKT.** 2798/43. (H. 10.04.1327/M. 01.05. 1909).

⁶²¹ **Yozgat Gazetesi**, nr. 51, 17 Muharrem 1329/5 Kanun-ı Sani 1326/18 Ocak 1911, s. 1.

gönderilen yazıda Yozgat'taki mülteci ve muhacirler için harcanmak üzere 12.000 lira gönderilmiştir.⁶²² Başka bir şifre telgrafta da, mülteci ve muhacirlere ait hesapları kontrol etmek amacıyla Yozgat'a gidecek olan muhasebe müdürü Muzaffer Bey'e gereken kolaylığın sağlanması Ankara vilâyetinden istenmektedir.⁶²³

1910 tarihinde sağlıkla ilgili sorunlarda dikkati çekmektedir. Koleranın Yozgat'ta çok etkili olduğu, Samsun, Zile ve Gemerek taraflarından gelen taşımacıların bu hastalığın yayılmasında etkili olduğu belirtilmekte, ancak vefat sayısı hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁶²⁴ Yozgat sancağında toplumsal yaşamdaki olumsuzluklar, suç oranlarındaki verilere de yansımıştır. Örneğin, 1911 senesi mart ayında Akdağmadeni'nde 3 ve Boğazlıyan kazasında 2 olmak üzere toplam 5 şahıs hayatını kaybetmiştir.⁶²⁵ Yaşanan olumsuzluklar, gündelik yaşamda pek çok kurumu da olumsuz etkilemiştir. XIX. yüzyıl sonlarında kurulmuş Yozgat Hapishanesi'nde XX. yüzyılın başlarında şartların olumsuzluğu nedeniyle başta tifo ve lekeli humma olmak üzere pek çok salgın hastalık ortaya çıkmış ve ölümler meydana gelmiştir.⁶²⁶

3.7. 1912 Yozgat Sancağı Nüfusu

1912-1913 yıllarındaki Balkan Savaşları, bütün Osmanlı ülkesini derinden etkilemiştir. Bölgenin karmaşık etnik yapıya sahip olması sorunu büyütmekteydi.⁶²⁷ Balkan topraklarının kaybedilme süreçlerinin etkileri Yozgat sancağında da devam etmektedir. Balkanlardaki çok farklı din ve mezhebe dayalı inanışlar sancakta da görülmektedir. 1912 tarihli bir arşiv belgesinde Yozgat sancağında din ve mezhebe dayalı kadın ve erkek nüfusu verilmektedir. Buna göre sancağın toplam nüfusu 198.395'tir. Bunun 105.306'sını (%53.07) erkekler ve 93.089'unu (%46.92) ise kadınlar oluşturmaktadır. Aradaki fark (+12.217) erkekler lehinedir.

⁶²² BOA. DH. ŞFR. 70/155. (H. 04.02.1335/M. 30. 11. 1916).

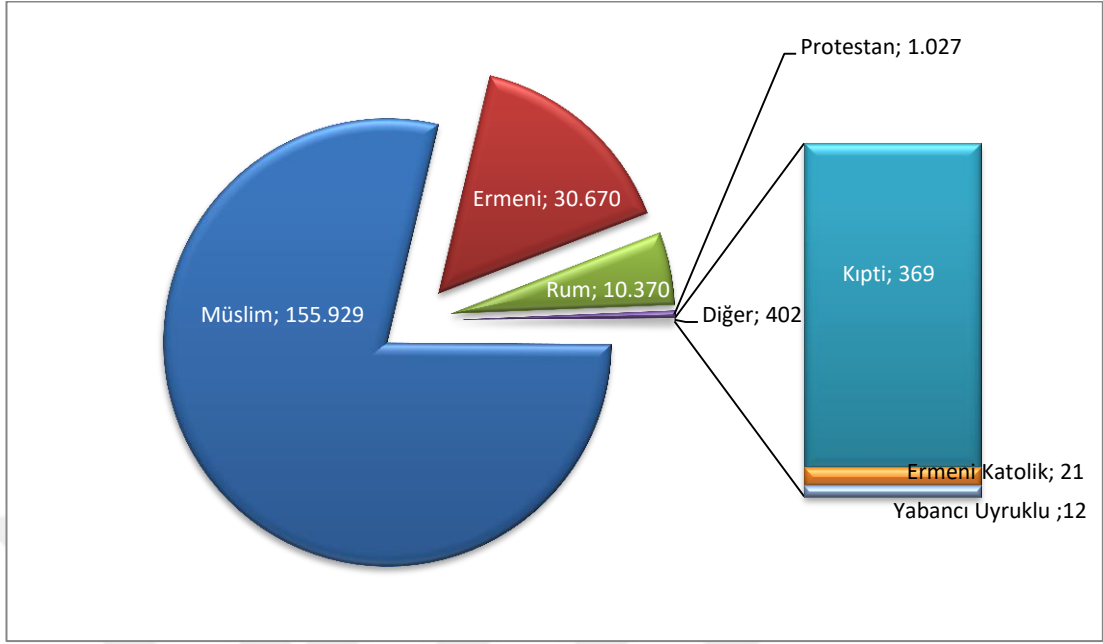
⁶²³ BOA. DH. ŞFR. 70/129. (H. 02.02.1335/M. 28.11.1916).

⁶²⁴ Yozgat Gazetesi, nr. 44, 22 Zilhicce 1327/11 Kanûn-ı Evvel 1326/24 Aralık 1910, s. 2.

⁶²⁵ Akdağmadeni kazasında, Çulhalıyı-ı Zîr 1, Karamağara 1, Gündüzlü 1 olmak üzere toplam 3, Boğazlıyan kazası Menteşe 1 ve Kanluca köylerinde 1 olmak üzere 5 cinayet işlenmiştir. Bkz; BOA. DH. EUM. EMN. 22/11. (H. 15.05.1331/M. 22.04.1913).

⁶²⁶ Tahir Bilirli, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/2, Kış 2018, s. 94.

⁶²⁷ Sabri Sürgevil-Cihan Özgün, *Balkanlar-II*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 174, İzmir 2012, s. 13.

Grafik 13. 1912 Yozgat Sancağı'nda Etnik ve Dinî Nüfus

Yozgat sancağı genelinde 1912 yılında 73.680'i (%37.13) kadın ve 82.249'u (%41.45) erkek olmak üzere 155.929 (%78.59) Müslim nüfustan oluşmaktadır. 13.935'i (%7.02) kadın ve 16.735'i (%8.43) erkek olmak üzere 30.670'ini (%15.45) Ermeniler, 4.805'i (%2.42) kadın ve 5.565'i (%2.80) erkek olmak üzere 10.370'ini (%5.22) Rumlar, 481'i (%0.24) kadın ve 546'sı (%0.27) erkek olmak üzere 1.027'sini (%0.51) Protestanlar, 177'si (%0.08) kadın ve 192'si (%0.09) erkek olmak üzere 369'unu (%0.18) Kiptiler, 7'si (%0.00) kadın ve 14'ü (%0.007) erkek olmak üzere 21'ini (%0.01) Ermeni Katolikler, 4'ü (%0.002) kadın ve 8'i (%0.004) erkek olmak üzere 12'sini (%0.006) ise yabancı uyruklular oluşturmaktadır.⁶²⁸

3.8. 1914 Yozgat Sancağı Nüfusu

Dünyadaki bloklaşmanın sonucu olarak 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı çok geniş bir coğrafyayı etkisi altına almıştır. Bu savaşın sebep ve sonuçları Fransız ihtilâlinin getirdiği fikirlerin bir yansıması olarak yüz yıl içerisinde meydana gelen

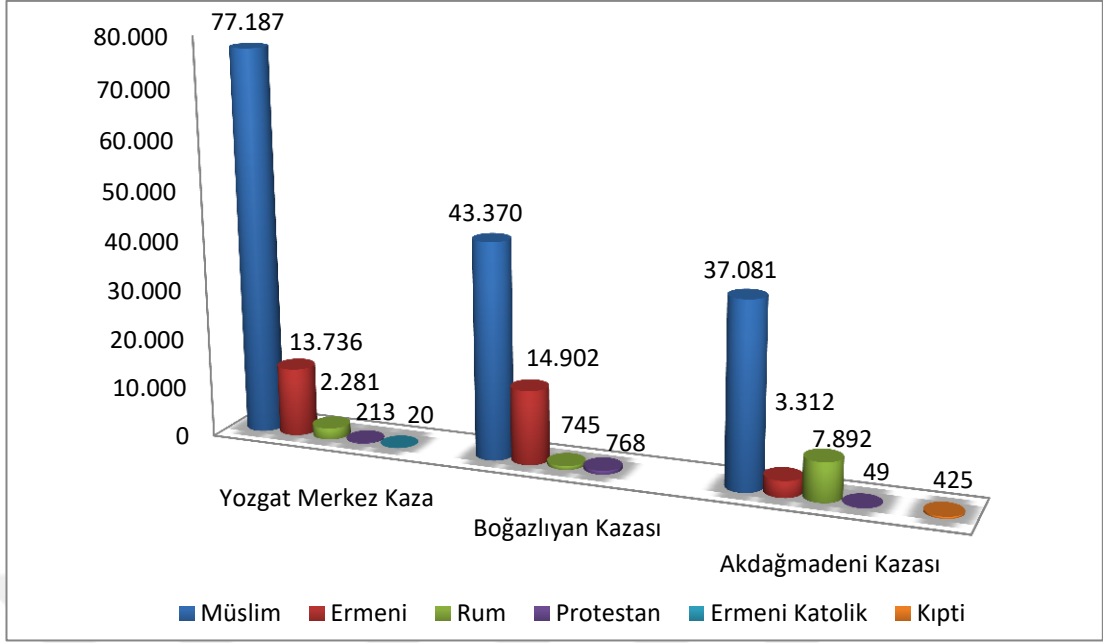
⁶²⁸ BOA. HSDHADB. 5 /48/1. (R. 28.12.1327/M. 12.03.1912).

gelişmelerin devamlı ve tabii bir sonucu olmuştur.⁶²⁹ Emperyalist devletler Osmanlı Devleti nüfusu ile de yakından ilgilenmişlerdir. Bu bağlamda bir Fransız kaynağına göre 1914 yılında Yozgat merkez, nahiye ve köylerin toplam nüfusu 93.437 olup bunun 77.187'si (%82.60) Müslim, 13.969'u (%14.95) Ermeni ve 2.281'i (%2.44) ise Rum'dur. Merkezde 77.187'si (%82.60) Müslim ve 16.250'si (%17.39) gayrimüslim olmak üzere 93.437 nüfus mevcuttur. Kaynak Rum nüfusu "Yunanlılar" olarak nitelendirmektedir. Akdağmadeni kazasının toplam nüfusu 48.759 olup bunun 37.081'i (%76.04) Müslim, 7.892'si (%16.18) Rum, 3.361'i (%6.89) Ermeni ve 425'i (%0.87) ise diğerlerinden oluşmaktadır. Nüfusun 11.253'ü (%23.07) gayrimüslim nüfustur. Boğazlıyan kazasının toplam nüfusu 59.765⁶³⁰ olup bunun 43.370'i (%72.54) Müslim, 15.670'i (%59.785) Ermeni ve 725'i (%1.21) ise Rum'dur. Kazada 16.395 (%27.42) gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Yozgat sancağı genelinde toplam nüfus 201.961'dir. Bunun 157.638'ini (%78.04) Müslim, 33.000'ini (%16.33) Ermeni, 10.898'ini (%5.39) Rum ve 425'ini (%0.21) ise diğerleri oluşturmaktadır. Sancak genelindeki nüfusun %78.05'ini Müslim, %21.94'ünü gayrimüslim nüfus oluşturmaktadır. Genel toplam nüfus 201.961'dir.⁶³¹

⁶²⁹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1984, s. 99.

⁶³⁰ Sehven 59.785 verilmiştir.

⁶³¹ **Tableaux Indiquant le Nombre de Divers Elements de la Population dans l'Empire Ottoman au 1 er Mars 1330(14 Mars 1914)**, Constantinople Imp. Osmanie, 1919, s. 6-7.

Grafik 14. 1914 Osmanlı Devleti Resmî İstatistiklerine Göre Yozgat Sancağı'nda Nüfus

1914-1915 yılına ait Dâhiliye Nezâreti Sicilli Nüfus İdarei Umumiyesi tarafından yayınlanan resmî nüfus verilerini içeren kaynağa göre; Yozgat sancağının toplam nüfusu 201.981dir.⁶³² Nüfusun 157.638'i (%78.21) Müslim, 31.950'si (%15.85) Ermeni, 10.918'i (%5.41) Rum, 1.030'u (%0.51) Protestan, 425'i (%0.21) Kıptî ve 20'si (%0.009) ise Ermeni Katolik'tir. Gayrimüslimlerin toplam nüfusu 44.343'tür. (%21.95) Yozgat merkez kaza, nahiye ve köylerinin toplam nüfusu 93.437 olup bunun %82.60'ı Müslim, %14.70'si Ermeni, %2.44'ü Rum, %0.22'si Protestan ve %0.02'si Katolik Ermeni nüfustan oluşmaktadır. Müslim nüfus 77.187 (%82.60) ve gayrimüslim nüfus ise 16.250'dir. (%17.39) Boğazlıyan kazası nahiye ve köylerinin toplam nüfusu 59.785'tir. Bunun %72.54'ü Müslim, %24.92'si Ermeni, %1.28'i Protestan ve %1.24'ü Rum nüfustan oluşmaktadır. Akdağmadeni kazası nahiye ve köylerinin toplam nüfusu 48.759'dur. Bunun %76.04'ü Müslim, %16.18'i Rum, %6.79'u Ermeni, %0.87'si Kıptî ve %0.10'u Protestan'dır. Kazanın toplam nüfusunun %76.04'ü Müslim, %23.95'i gayrimüslimdir. Yozgat sancağının toplam nüfusunun 201.981'dir. Bu nüfusun 93.437'si (%46.26) merkez kazası, 59.785'i (%29.59) Boğazlıyan kazası ve 48.759'u (%24.14) ise Akdağmadeni kazasının toplam

⁶³² Sehven 191.981 verilmiştir.

nüfusundan oluşmaktadır.⁶³³ Orhan Sakin'e göre 1914 yılına ait nüfus bilgileri taşradan merkeze gönderilen verilerle oluşturulmuştur. Bu verilerde nüfus vukuatlarının yazılmadığı ya da saklanıp gizlendiği durumlardan dolayı bazı istatistikî eksiklikler olacağı kuşkusuzdur.⁶³⁴

1914-1918 yılları arasında devam eden I. Dünya Savaşı'nda Yozgat sancağı halkı sıkıntılar çekerken aynı zamanda cephelere de asker gönderme vazifesini yerine getirmiştir.⁶³⁵ Millî Savunma Bakanlığı verilerine göre Çanakkale'de 626, Irak'ta 271, Filistin'de 35, Galiçya'da 69, Romanya'da 22 ve Makedonya'da 2 olmak üzere bütün savaş süresince cephelerde 1.518 şehit verilmiştir.⁶³⁶ Başka bir incelemede Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü döküm kayıtlarındaki "Birlik ve Zayiat Kayıt Defterleri"nin taranması sonrası yayınlanan listede, Yozgat sancağının Çanakkale Savaşları'nda 641 şehit verdiği belirtilmektedir.⁶³⁷ Millî Savunma Bakanlığı verilerinde 626 şehit görülmektedir.⁶³⁸ "Vefâyata Mahsus Vukuat Defterleri"ni çalışan Hamdi Doğan'a göre Yozgat merkez kaza ve köylerinin nüfusuna kayıtlı 343 şehit vardır.⁶³⁹ Sümeyye Kaymaz'a göre Boğazlıyan kazası, nahiye ve köyleri 142 şehit⁶⁴⁰ ve Berna Çatlakaya'ya göre; Akdağmadeni kazası, nahiye ve köyleri 62 şehit⁶⁴¹ vermiştir. Böylece bu 3 kazanın toplam şehit sayısı 547'dir. Millî Savunma Bakanlığı'nın verdiği 626 şehit rakamından 547 şehit sayısı çıkartıldığında 79 şehidin eksik olduğu görülmektedir. Vefâyata mahsus vukuat defterleri ile Millî Savunma

⁶³³ Memâlik-i Osmâniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki, s. 4-11.

⁶³⁴ Sakin, **Osmanlı'da Etnik Yapı 1914 Nüfusu**, s. 197.

⁶³⁵ Taş, **a.g.e.**, s. 11.

⁶³⁶ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi>(Erişim Tarihi: 17.02.2023); Başka bir araştırmaya göre I. Dünya Savaşı boyunca, Çanakkale 661, Kafkas 417, Irak 285, Galiçya 76, Filistin 52, Romanya 17 ve Bilinmeyen 78 şehit olduğu belirtilmektedir. Bkz; Selvi, **Birinci Dünya Savaşı**, s. 232.

⁶³⁷ Yozgat şehitleri için bkz; **Çanakkale Şehitleri Listesi, Yeni Türkiye Dergisi Çanakkale Özel Sayısı**, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Ocak-Şubat 2015, S. 65 eki, s. 386-391.

⁶³⁸ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi>(Erişim Tarihi: 17.02.2023).

⁶³⁹ Hamdi Doğan, "Vefâyata Mahsus Vukûat Defterlerine Göre Çanakkale Cephesinde Şehit Düşenler: Yozgat Örneği", **100. Yılında Çanakkale Sempozyum Tebliğleri**, (Ed: Aykut Ertuğrul), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, No. 38, İstanbul 2016, s. 60-67.

⁶⁴⁰ Sümeyye Kaymaz, **Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Şehit Olan Boğazlıyan'lılar(Vefâyata Mahsus Vukuat Defterlerine Göre)**, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2018, s. 76-77.

⁶⁴¹ Berna Çatlakaya, **Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda Şehit Düşenler: Akdağmadeni Kazası Örneği**, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2019, s. 66.

Bakanlığı'nın verileri arasında kayıtların birbirleri ile uyuşmadığı ve sağlıklı olarak tutulmadığı görülmektedir. Şehit sayısının fazla olması ve hemen hepsinin genç olduğu düşünüldüğünde aile kurumu ve üretim için önemli olan üretici genç nüfusun cephelerde kaybedildiği anlaşılmaktadır. Savaşa gönüllü olarak katılan ve kayıtları tutulmayan askerî personel olduğu da düşünüldüğünde sayının fazla olduğu varsayılabilir.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan Ermeni sorunu sonrası meydana gelen gelişmeler ve Ermeni Taşnak Cemiyeti'nin çıkarttığı ayaklanmalar neticesinde Ermeni nüfusunun yoğun olduğu Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazalarında pek çok insan hayatını kaybetmiştir.⁶⁴² I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra ilân edilen genel seferberlik sonrası Yozgat Ermenileri, bağımsız bir devlet kurma amacıyla, öldürme, yaralama, bombalama, dinamit patlatma, yol kesme, ihtiyaçlarını zorla karşılama gibi toplumu huzursuz edecek eylemlerde bulunmuşlardır. Yozgat'a bağlı Kumkuyu köyü, Akdağmadeni merkez, Çayırşeyhi, Boğazlıyan'a bağlı Poyrazköy, Çulhanlı, Orih, Menteşe, Gevancili, İğdeli, Çatkebir, Rumdiğin ve Çakmak köyleri, bu faaliyetlerin en yoğun yaşandığı köylerden birkaçıdır.⁶⁴³ I. Dünya Savaşı öncesinde başlayan Ermeni olayları, Osmanlı Devleti'ni uzun süre uğraştırmıştır. Nitekim Kayseri halkından olup, Çorum'a gitmek üzere Yozgat'a gelen Toros oğlu Mihran ve oğlu Karabet'in gaz sandığı içerisinde 180 kama ile barut yapımında kullanılan 20 sandık güherçile taşıdığı anlaşılmış, şahıs tutuklanarak yanındaki malzemeler askerî birliğe teslim edilmiştir.⁶⁴⁴

I. Dünya Savaşı devam ederken, toplumsal huzuru bozan davranışlarından dolayı Yozgat Bölgesi'ndeki Ermeniler de 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu ile sevk ve iskâna tâbi tutulmuşlardır. 18 Temmuz 1915'te Yozgat Mutasarrıflığına gelen emirden üç gün sonra 21 Temmuz 1915'te sevke başlanılmış ve Ağustos 1915'in

⁶⁴² Nigar Esüntimur, **Yozgat ve Çevresinden Yapılan Ermeni Tehciri ve Yargılamaları (1914-1923)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 82.

⁶⁴³ **Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri**, (Haz: Ahmet Tetik-Melike Gürler-Çiğdem Aksu), Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2008, s. 149-150, 211-212.

⁶⁴⁴ **BOA. İ. HUS.** 114/76 /. (H. 28.12.1321/16.03.1904).

ikinci yarısında Protestan ve Katolikler hariç olmak üzere sevk edilmişlerdir.⁶⁴⁵ Bu tarihte Yozgat merkez kazasında 13.359, Akdağmadeni kazasında 3.208 ve Boğazlıyan kazasında 14.680 olmak üzere toplam 31.247 Ermeni bulunmaktadır.⁶⁴⁶ Sevk edilenlerin sayısı ise 10.916'dır.⁶⁴⁷ 23 Temmuz 1915 tarihli 5. Kolordu'dan Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı'na gönderilen şifrede; Boğazlıyan'a bağlı köylerde bulunan Ermenilerden 300 kişinin gerek Akdağmadeni ve gerekse Boğazlıyan kazasının Müslüman köyelerine saldırıp katliam ve yağmaya giriştikleri ifade edilerek üzerlerine kuvvet gönderildiği belirtilmektedir. 11 Eylül 1916 tarihli ve 1. Ordu Komutanı imzasıyla gönderilen belgede ise; Yozgat'a bağlı Sorgun nahiyesi Dişli köyü ve Akdağmadeni Kesiriç ve Demirci köylerinin civarında 4 köylünün Ermenilerce öldürüldüğü, Ermeni firarileri ile takip müfrezeleri arasında çatışmalar çıktığı, Ermeni firarilerden 5 erkek ve 1 kadının ölü olarak ele geçirildiği belirtilmektedir.⁶⁴⁸ Bunların yanı sıra 10 Temmuz 1917 tarihli ve 1. Ordu Komutanlığından Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre, Boğazlıyan ve Akdağmadeni civarında tehcir sonrası dönemde bölgede kalan Ermeni ve Rum firarilerinin yaralama, gasp gibi sosyal huzursuzluğu artıracak eylemlerde bulunmaya devam ettikleri görülmektedir.⁶⁴⁹ 29 Eylül 1915 tarihine gelindiğinde Ankara vilâyeti vali vekili tarafından Dâhiliye Nezâreti Celîlesine gönderilen 148 mahrem ve şifreli muhâberat numaralı yazıdan anlaşıldığına göre, vilâyet dâhilinde sevk edilen Yozgat Ermenilerinin sayısı 2.854 hanede 20.314 nüfus tehcire tabi tutulmuş ve 11.987 Ermeni nüfus ise sancak genelinde kalmıştır.⁶⁵⁰ 23 Ocak 1916 tarihinde ise

⁶⁴⁵ Karaca, **Ermeni Sorununun**, s. 201; Nejdet Bilgi, **Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması**, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 16, Ankara 1999, s. 41.

⁶⁴⁶ **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, C. I (1914-1915), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 148.

⁶⁴⁷ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 14, Ankara 1995, s. 90-91; Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Devleti Neden Tehcir Uyguladı? Tehcirle İlgili Gerçekler", **Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, (Ed. Türkkaya Ataöv), Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 94, Ankara 2002, s. 126.

⁶⁴⁸ **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1915**, C. I, s. 211.

⁶⁴⁹ Boğazlıyan'ın Çat, Işıklı, Sızır, Afşaralanı(Çerçialanı) gibi yerleşim yerlerine Ermeni çetelerinin saldırdığı, para ve eşya gasp ettikleri ve üzerlerine kuvvet gönderilerek tedbir alındığı bildirilmektedir. **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918**, C. II, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005. s. 61.

⁶⁵⁰ "...ve Yozgad livâsı dâhilinden iki bin sekizyüz elli dört hânedede yirmi bin üçyüz on dört nüfus sevk idülüb on bir bin dokuz yüz seksen yedi nüfusu kaldığı..."Bkz; **BOA. DH. EUM. 2. Şb. 73/49.** (H. 20.11.1333/M. 29.09.1915).

Yozgat'tan 649 numaralı şifre telgrafla Dâhiliye Nezâreti'ne bildirilen mevcut Ermeni nüfusu Yozgat'ta 4.094, Boğazlıyan'da 6.014 ve Maden'de 2.535 olmak üzere toplam 12.643⁶⁵¹ ermeni mevcuttur.⁶⁵²

Gündelik yaşamdaki sağlık sorunlarına hapisanelerde de rastlanmaktadır. 26 Nisan 1915 tarihinde Yozgat merkezde bulunan hapisanedeki 400 mahkûmdan 143'ü sağlıksız koşullardan dolayı 10 gün içerisinde ölmüştür.⁶⁵³

I. Dünya Savaşı sırasında 1916 yılında iskân siyaseti de ayrıca devam etmiştir. Dâhiliye Nezâreti İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti İstatistik Şu'besi tarafından Sivas vilâyetine gönderilen Nazır Talat imzalı şifrede, Elazığ'dan gönderilecek Kürt muhacirlerin bir kısmının Yozgat'a gönderildiği bildirilmektedir.⁶⁵⁴ Bu defa Elazığ vilâyetine gönderilen şifre telgrafta, Türk mültecilerin bazı güneydoğu vilâyetlerine, Kürt mültecilerin de içerisinde Yozgat'ın da olduğu bazı vilâyetlere gönderilmesi istenilmektedir.⁶⁵⁵ Yozgat ve civarına yapılan ilk muhacir iskânları Erzurum'un Ruslar tarafından işgalinden sonra 1916 Şubat ayında olmuştur.⁶⁵⁶ Osmanlı Devleti'nin iskân politikasına verdiği önem çerçevesinde iskâna tâbi tutulan muhacirlerin zaman zaman teftiş edildikleri⁶⁵⁷, bu amaçla hesap ve harcamaları incelemek üzere Muhasebe müdürü Muzaffer Bey'in Yozgat'a gönderildiği görülmektedir.⁶⁵⁸ 14 Haziran 1916 tarihli bir belgede ise; Yozgat sancağına gönderildiği halde, "*İskân edilecek mahâl olmadığı*" gerekçesiyle uzak yerlerden gelmiş olan 44 nüfustan oluşan Arvanos ahalisinin başka mahallere iskânı için yönlendirildiğini

⁶⁵¹ Sehven 12.535 verilmiştir.

⁶⁵² Liva dâhilinde bırakılmış olan Ermeniler dört bin doksan dördü Yozgat ve altı bin on dördü Boğazlıyan ve iki bin beş yüz otuz beşi Maden kazalarından olan on iki bin beşyüz otuz beş nüfustan ibaretdir. **BOA. DH. ŞFR.** 506/78. (R. 10.11.1331/M. 23.01.1916).

⁶⁵³ Tahir Bilirli-Mesut Demir, "1910-1918 Yılları Arasında Yozgat'ta Suç ve Suçlu", **III. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (03-05 Mayıs 2018)**, Yozgat 2018, s. 1271-1275.

⁶⁵⁴ "...Mamûret-ü'l Aziz'den, Malatya-Sivas-Tokad kezâlik Malatya-Darende-Sarız, Azîziye tarikleriyle Amasya, Canik, Yozgat, Kayseri, Ankara cihetlerine sevk edilecek olan Kürd muhacirlerinin kabûl ve sevki...", bkz; **BOA. DH. ŞFR.** 64 /95/1. (H. 18.07.1334/M. 21.05.1916).

⁶⁵⁵ "...Türk mültecileri Ergani-Diyarbakir-Siverek tarikiyle Urfa, Zor, Maraş ve Ayıntab cihetlerine ve 'ale'l-'umûm Kürd mültecileri de Malatya-Sivas-Tokad ve kezâlik Malatya-Darende-Sarız-Aziziye tarikleriyle Kayseri, Yozgat, Ankara ve Canik cihetlerine gönderilecektir..."; bkz; **BOA. DH. ŞFR.** 64/93.1.(H.18.07.1334/M. 21.05.1916).

⁶⁵⁶ Selvi, **Birinci Dünya Savaşı**, s. 234-235.

⁶⁵⁷ Çorum, Yozgat, Kayseri ve Niğde muhacirlerinin teftişi için bkz; **BOA. DH. ŞFR.** 68 /127/1. (H.28.11.1334/M. 26.09.1916).

⁶⁵⁸ **BOA. DH. ŞFR.** 70 /129/1. (H. 02.02.1335/M. 28.11.1916).

görmekteyiz.⁶⁵⁹ 1915-1916 tarihinde 171 nüfustan oluşan Türk ve Müslüman ahali düşman taarruzundan kaçarak Yozgat'a gelmiştir. Başlangıçta nüfusa kaydedilmeyip sadece muhacirin komisyonunda kayıtlı oldukları görülmektedir.⁶⁶⁰ Bu türden olaylar yerleşim yerlerindeki huzuru etkilediği gibi, nüfusun demografik olarak olumsuz etkilendiği açıkça görülmektedir.

I. Dünya Savaşı'nda 1917 yılı içerisinde pek çok yerde oluşturulan ve aralarında Yozgat merkez, Boğazlıyan, Akdağmadeni kazalarının da bulunduğu⁶⁶¹ esir garnizonunda İngiliz⁶⁶², Rus⁶⁶³ ve Fransız esirler bulunmakta olup,⁶⁶⁴ İngiliz esirler olarak üçü askerî doktor, 98 rütbeli asker, 30 emir eri ve bir rahip bulunmaktadır.⁶⁶⁵ Rus ve Fransız esirlerin sayısı hakkında bilgi bulunmamaktadır. I. Dünya Savaşı'nda Kutü'l-Amare'de esir düşen ve 1916-1917 yılları arasında Yozgat'ta bulunan Binbaşı E.W.C. Sandes ise, Yozgat nüfusunun 15.000 olduğunu ve yaklaşık 104 esir bulunduğunu kaydetmiştir.⁶⁶⁶ 1917 yılında Yozgat'a esaretini geçirmek üzere getirilen İngiliz subay Yüzbaşı Forbes Adam C.A, Yozgat nüfusunun 20.000 civarında olduğunu ifade ederken, şehre en yakın tren istasyonunun 8 günlük yürüyüş mesafesinde olduğunu belirtmektedir.⁶⁶⁷ XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ulaşımın,

⁶⁵⁹ "...Kırk dört nüfus Aksaray kazâsında kalmak arzusunu izhâr etmeleri üzerine..." buna rağmen Niğde'ye gönderilmişlerdir. Bkz; **BOA. MUHACİRİN**. 272.12/36.13.6. (14.06.1916).

⁶⁶⁰ **BCA. MUHACİRİN**. 272.0.0.12/62.181.5. (03.04.1928); **BCA. MUHACİRİN**. 272.0.0.12/62.180.6. (18.02.1929).

⁶⁶¹ "...İlân-ı harbden bu âna kadar dâhili memlekete nakl edilmiş sivil üserânın ikâmetlerine tahsis edilmiş gazinoların buldukları mevk-i, şehir ve kasabanın bir kıt'a cetveli..."; **BOA. DH. EUM**. 5. Şb. 35 /34/4. (H. 21.06.1335/M. 14.04.1917), Bkz; **BOA. DH. EUM**. 5. Şb. 35 /34/5. (H. 21.06.1335/M. 14.04.1917), Çeşitli yerlerde yapılan esir garnizonları, bkz; **BOA. DH. EUM**. 5. Şb. 34 /30/2, H. 23.05.1335/M. 17.03.1917).

⁶⁶² Mahmut Akkor, **1. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2013, s. 135.

⁶⁶³ Nebahat Oran Arslan, **1. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003, s.78.

⁶⁶⁴ Vasif Qafarov, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Rus Esirlerin Tutuldukları Osmanlı Kampları ve Yozgat Üsera Garnizonu", **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (05-07 Mayıs 2016)**, C. II, Yozgat t.y, s. 127-130.

⁶⁶⁵ Mücahit Özçelik, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Yabancı Esirler**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 129.

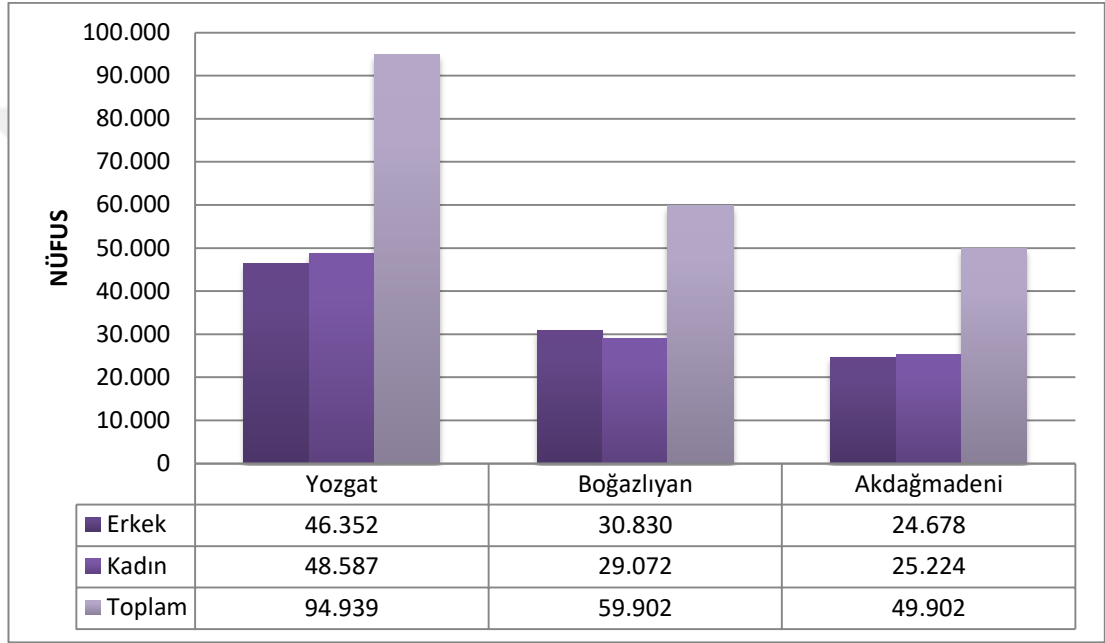
⁶⁶⁶ İsmet Üzen-Mehmet Şah Özcan, "Bir Kutü'l-Amare Savaş Esirinin(Binbaşı E.W.C. Sandes) Yozgat Günleri (1916-1917)", **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (05-07 Mayıs 2016)**, C. II, Yozgat t.y, s. 132-133.

⁶⁶⁷ Hadi Belge-Sibel Erbaş, "Kutü'l-Amare Esiri Bir İngiliz Subayının Anıları ve Anadolu'ya Dair Gözlemleri", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. 6, S. 2, 2019, s. 459-460.

Yozgat'ı nüfus ve ekonomi bakımından cazibe merkezi hâline getirecek bir seviyeye ulaştırmadığını göstermektedir.

3.9. 1917 Yozgat Sancağı Nüfusu

1917 yılı Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu ve İttifak Devletleri ile birlikte hareket ettiği I. Dünya Savaşı yıllarıdır. Silahlı kuvvetler personelinin cephelerde görev alması doğal olarak iç güvenlik meselesinin önemini de ortaya koymuştur.

Grafik 15. 1917 Yozgat Sancağı'nda Nüfus

1917 yılında Ankara vilâyetinden, Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen bir tahrîrat, vilâyet dâhilinde 3.500 ve daha fazlası olan şehir ve kasabaların nüfusları bildirilmekte ve buralarda ne kadar polis görevlendirildiği belirtilmektedir.⁶⁶⁸ Buna göre; Yozgat sancağında 9 memur görevlendirilmiştir. Yozgat merkez kazasında 48.587 (%51.17) kadın ve 46.352 (%48.82) erkek olmak üzere toplam 94.939 nüfus mevcuttur. Akdağmadeni kazasında 25.224 (%50.54) kadın ve 24.678 (%49.45) erkek olmak üzere toplam 49.902 nüfus bulunmaktadır. Boğazlıyan kazasında ise 29.072 (%48.53) kadın ve 30.830 (%51.46) erkek olup toplam nüfus 59.902'dir. Sancak

⁶⁶⁸ "...Şehir ve kasabâtda mevcûd nüfûs-ı umûmi ile istihdam olunan polislerin mikdârını hâvî cetveldir..." bzk; **BOA. DH. EUM. MEM.** 94/13/1.2. (H.7 Safer 1336 ve R. 22 Teşrîn-i sâni 1333/M.22 Kasım 1917).

genelinde 102.883 (%50.24) kadın nüfusuna karşılık 101.860 (%49.75) erkek nüfus olup toplam nüfus 204.743 kişidir. Kadın nüfus, erkek nüfustan 1.023 kişi fazladır. I. Dünya Savaşı içerisinde, iskân faaliyetleri de devam etmektedir. 31 Mart 1918 tarihli bir belgede Ankara Valisi Süleyman Kâni tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda, 27 kişilik bir Rum kafilesinin iskân edilmek üzere Yozgat'a gönderildiği belirtilmiştir.⁶⁶⁹ Bu arada savaş yıllarının yaşam üzerindeki olumsuz etkileri artarak devam etmektedir. 1918 yılında Akdağmadeni kazasında yaşayan muhacirlerin sıkıntı içerisinde oldukları ve ekecek tohum bile bulamadıkları belirtilmektedir.⁶⁷⁰ Olumsuzluklar sağlık sorunlarını da beraberinde getirmiş, 1918 yılı sonları ve 1919 yılı başlarında lekeli hummadan 25 mahkûm hayatını kaybetmiştir.⁶⁷¹ I. Dünya Savaşı'nın sonunda Anadolu'daki şehirlerde ortaya çıkan olumsuzluklar hayat koşullarını oldukça zorlaştırmıştır. Savaş sonunda Yozgat'taki en önemli değişim demografik yapıda ortaya çıkmış tehcir kanunu, mülteci, muhacir, kalebent ve sürgün yoluyla gelen ve gidenler nüfusu etkilemiştir.⁶⁷²

3.10. 1919 Yozgat Sancağı Nüfusu

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ve akabinde Osmanlı Devleti topraklarının işgal edilmesi, zorlu günleri beraberinde getirmiştir. Yaklaşık 8 yıl savaştıktan sonra bir zamanların muhteşem Osmanlı İmparatorluğu perişan bir vaziyette yenilmiş, orduları dağıtılmış, morali çökmüş, savaşlarda büyük insan kayıplarına uğramış, kaynakları tükenmiş, galiplerin kendisi hakkında vereceği karara razı ve kadere boyun eğmiş görünmekteydi.⁶⁷³ Bu koşullar altında Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk Millî Mücadelesi başlamıştır.

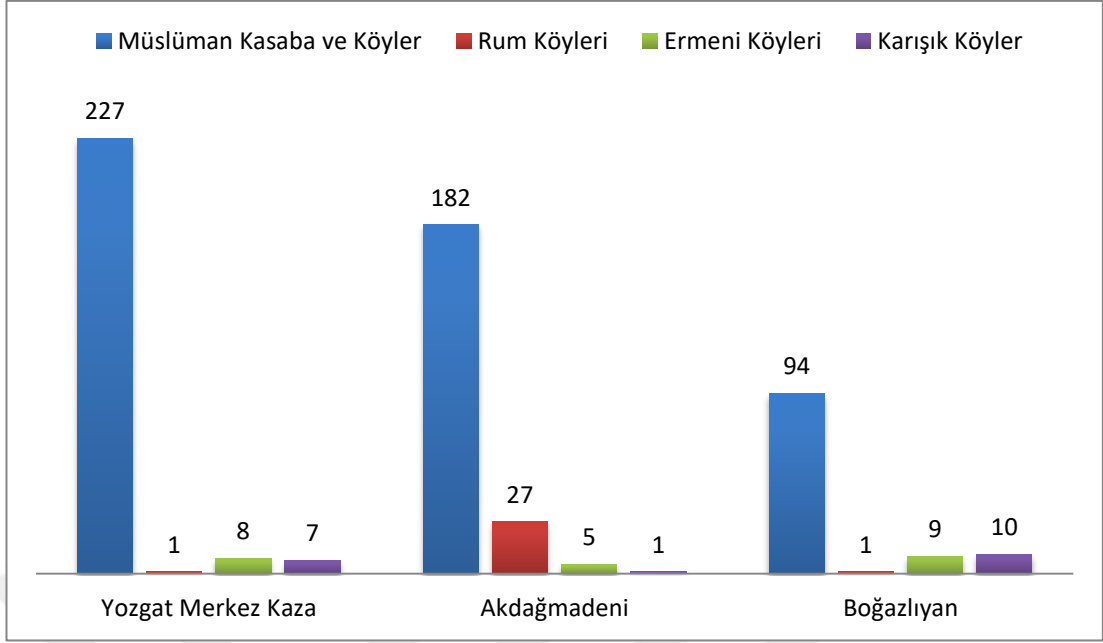
⁶⁶⁹ BOA. DH. EUM. 6. Şb. 34 /18/1. (H. 18.06.1336/M. 31.03.1918).

⁶⁷⁰ "Çoluk ve çocuklarıyla çalışarak arazilerini ihzâr ettikleri halde ellerinde tohum olmadığından...", Bkz; BOA. BEO. HARBİYE. 4504/337773. (H.09.05.1336/M. 20.02.1918).

⁶⁷¹ Bilirli, a.g.m, s. 92.

⁶⁷² Lütfi Arslan, "Millî Mücadele'de Yozgat", **Yozgat Tarihi ve Kültürü**, (Ed: Ebubekir Güngör), C. 2, Akçağ Yayınları, Ankara 2022, s. 256.

⁶⁷³ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I (Kuruluş)**, Zeus Kitabevi Yayınları, 7. Basım, İzmir Ekim 2016, s. 78.

Grafik 16. 1919 Yozgat Sancağı'nda Etnik ve Dinî Dağılıma Göre Köyler⁶⁷⁴

Bu tarihlerde bir Fransız kaynağına göre Yozgat sancağında Müslüman, Ermeni ve Rumların yaşadıkları köyler etnik olarak ayrı ayrı verilmiştir. Buna göre toplam 572 kasaba ve köy mevcut olup 243'ü Yozgat, 215'i Akdağmadeni ve 114'ü Boğazlıyan kazalarında bulunmaktadır. 503 Müslüman, 29 Rum, 22 Ermeni kasaba ve köyü olup; 14 köyde Müslüman ve Ermeni, 1 köyde Müslüman ve Rum, 3 köyde ise Müslüman, Rum ve Ermeni nüfus karışık olarak yaşamaktadır.⁶⁷⁵ Etnik ve dinî farklılıklara rağmen birlikte yaşamının güzel bir örneği ortaya konulmuştur. Savaşların insan kayıplarını artırdığı 1919-1922 yılları arasındaki Millî Mücadele Dönemi'nde Yozgat 359,⁶⁷⁶ Boğazlıyan kazası ise 29 şehit vermiştir.⁶⁷⁷ Bu tarihlerde nüfus hareketliliği de devam etmektedir. Yozgat sancağında zorunlu ikâmete tâbi tutulan bir kısım halk tekrar eski yerlerine geri dönmek istemişlerdir. Örneğin Karahisar-ı Alucra kazasından Muhtar Pavlı'nın Dâhiliye Nezaretî'ne gönderdiği telgrafta Yozgat'ta iskâna tâbi tutulan 160 nüfusun Alucra'ya geri dönmek istedikleri

⁶⁷⁴ *Listes des Villes et Villages Habités par Les Divers Eléments dans L'empire Ottoman*, Constantinople Imp. Osmanie 1919, s. 3.

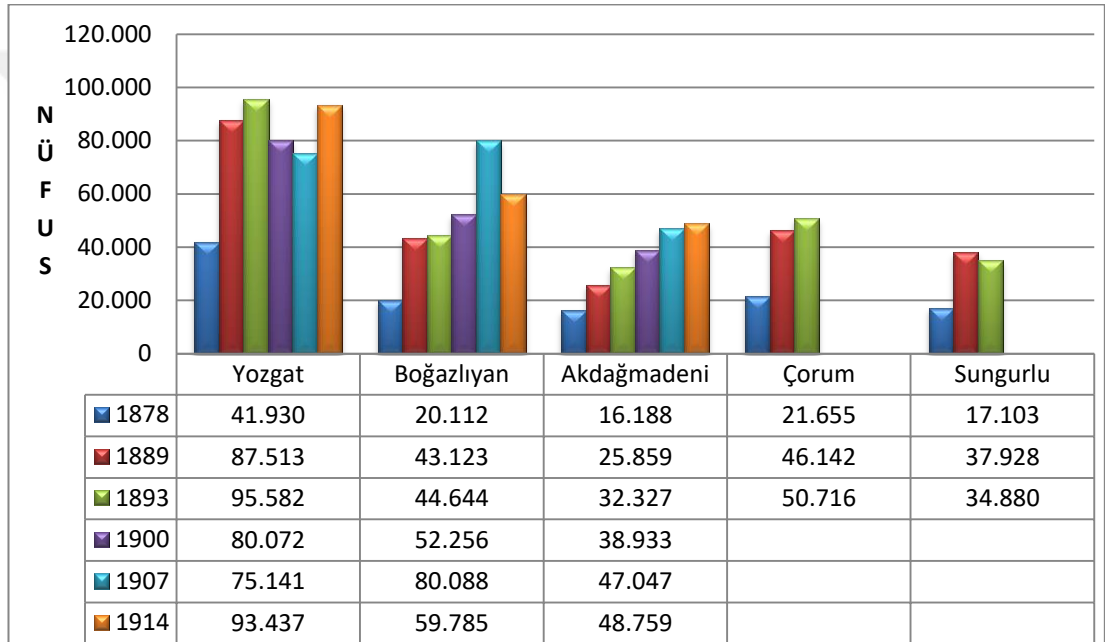
⁶⁷⁵ *Listes des Villes*, s. 3.

⁶⁷⁶ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi>(Erişim Tarihi: 17.02.2023).

⁶⁷⁷ Milli mücadele dönemi şehit sayısı 16 olarak verilmektedir. Bkz; Kaymaz, a.g.t, s. 40-80.

ifade edilmektedir. İstekleri kabul edilerek resmî işlemler sonrasında Alucra'ya geri dönmüşlerdir.⁶⁷⁸

Nüfus vukuatlarını etkilemesi bakımından, mahkeme faaliyetleri başlığı altında yer alan bir haberde Yozgat İstinaf Mahkemesine 1920 senesinde 44, 1921 senesinde ise 249 cinayet davasının devredildiği belirtilmektedir. 1921 yılı içerisinde ise toplam 457 cinayet davası olduğu görülmektedir.⁶⁷⁹ Bu durum, nüfusu etkileyen faktörlerden birisi olarak göz ardı edilmemelidir.

Grafik 17. 1878-1914 Yozgat Sancağı'nda Nüfus

1878-1914 yılları arasındaki 36 yıllık süreçte Yozgat sancağı, Yozgat, Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazalarının sancak idarî yapısında mevcudiyetlerini korudukları görülmektedir. Çorum ve Sungurlu kazaları ise 1894 tarihine kadar olan nüfus verilerinde mevcut iken daha sonra Çorum sancağı olarak ayrı bir idarî yapılanma da gösterilmiştir. 1878 yılında 41.930 olan Yozgat kazası nüfusu 1914 yılına gelindiğinde +51.507'lik (%122,84) bir artışla 93.437 sayısına ulaşmıştır. Boğazlıyan kazası, 20.112

⁶⁷⁸ "...Yozgat merkezinde keşide kılınan 7258 mahreç numrolu telgrafname ile iâşeleri ve memleketlerine i'adeleri hakkındaki arzularının...", bkz; **BOA. SEVKİYAT.** 75 /21/7. (07.07.1919).

⁶⁷⁹ **Yeni Yozgat**, nr. 31, R.23 Mart 1338/M. 23 Mart 1922, s. 1-2; Gamsız, **a.g.t.**, s. 100-101.

kişilik bir nüfustan 39.673'lük (%197,26) bir artışla 59.785 nüfusa ulaşmıştır. Akdağmadeni kazası ise 16.188 kişilik bir nüfustan, 32.571'lik (%201,20) bir artışla 48.759 sayısına ulaşmış ve nüfusu inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. 1878 yılında 21.655 olan Çorum kazası nüfusu 1893 yılına gelindiğinde 15 senede 29.061'lik (%134,19) bir artışla 50.716 nüfusa ulaşmıştır. Sungurlu kazası ise 17.103'lük bir nüfustan 17.777'lik (%103,94) bir artışla 34.880'e ulaşmıştır. 1894 yılında ayrılan iki kazanın toplamı olan 108.253 nüfus Yozgat sancağından ayrılmıştır. 1878 yılında Yozgat sancağının nüfusu, merkez, Boğazlıyan, Akdağmadeni, Çorum ve Sungurlu olmak üzere 5 kazası ile birlikte toplam 116.988'di. 1914 yılında ise Yozgat merkez, Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazalarından oluşan sancağın nüfusu 84.993'lük (%72.65) bir artışla 201.981'e ulaşmıştır.⁶⁸⁰ Sancaktaki konar-göçerlerin yerleşik düzene geçirilmesi uzun bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu yerleşmenin XX. yüzyılın başlarını bulduğu⁶⁸¹ ifade edilebilir. Yozgat sancağı nüfusu 1878 yılından başlamak üzere 1889 tarihine gelindiğinde hemen hemen iki katı bir artış göstermiştir. Aynı tarihten 1893 yılına kadar ise Yozgat'ta sekizbin, Boğazlıyan'da binbeşyüz ve Akdağmadeni'nde ise altıbinbeşyüz civarında artış göstermiştir. 1900'lü yıllara gelindiğinde ise Yozgat kazasında 15.510 düşme gösteren nüfus, Boğazlıyan kazasında 7.612 ve Akdağmadeni kazasında ise 6.606 artış göstermiştir. 1900-1914 yılları arasında Yozgat kazasında 13.365, Boğazlıyan kazasında 7.529 ve Akdağmadeni kazasında ise 9.826 artış göstermiştir. Dönemin koşulları gereği nüfus yoğunluğunun hareketli olarak değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

⁶⁸⁰ AVS. H. 1295/ M. 1878, Def'a 7, s. 112-113; AVS. H. 1307/M.1889, Def'a 11, s. 311; AVS. H.1311/M.1893, Def'a 12, s. 284-291; AVS. H.1318/M.1900, Def'a 13, s. 284-285; AVS. H. 1325/M. 1907, Def'a 15, s. 232-250; Memâlik-i Osmâniyye'nin R. 1330/M.1914 Senesi Nüfus İstatistiki, s. 4-11.

⁶⁸¹ Sadullah Gülten, "Osmanlı Anadolu'sunda Bir İskân Hikâyesi: Bozok Sancağı'nda Aşiretler, Köylüler ve Celâlîler (16-19. Yüzyıllar), *History Studies*, Volume: 11, Issue: 1, February 2019, s. 149.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950) YOZGAT VİLAYETİ NÜFUSU

4.1. Cumhuriyet Dönemi Genel Nüfus Sayımları (1927-1950)

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra nüfus sayımı yapılması için gereken hazırlıklara başlanmıştır. 04.08.1926 tarihli “*Umûmî Tahrir-i Nüfus İcrâsı Hakkında Kanun*” gereği 1927 yılı içerisinde bir nüfus sayımının yapılacağı belirtilerek, nüfus sayımı ile ilgili bir talimatname hazırlanması görevi İstatistik ve Nüfus Müdüriyeti Umumiyesine verilmiştir. Geçerli mazereti olmaksızın bu görevi almayanlar, gereği gibi yapmayanlar veya yapılmasına engel olanların önce para cezasına çarptırılacakları, bunu ödemeyenlerin ise hapisle cezalandırılacağı belirtilmiştir.⁶⁸² Bu sayımın düzenli yapılabilmesi içinde 1926 yılı içerisinde “*Tecrübe Tahrirleri*” yapılması kararlaştırılmıştır.⁶⁸³ Osmanlı Devleti döneminde yapılan nüfus sayımlarındaki problemler, Cumhuriyet Dönemi’nde de görülmüştür. Nüfus sayımı konusundaki problemler, sayım yapılacak yerlerdeki nüfus ve yerleşim birimleri hakkında açık bilgi bulunmaması, sayımı yapacak yeterli miktarda okur-yazar görevli bulunmaması, yerleşim yerlerinin birbirine uzaklığı, ulaşım zorlukları, konar-göçer nüfusa ulaşmadaki zorluklar şeklinde sıralanabilir.

1927 yılında “*Binaların numaralandırılması ve sokaklara isim verilmesi hakkındaki kanun*” çıkartılarak fizikî olarak sayımın altyapısı oluşturulmuştur.⁶⁸⁴ Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 yılında yapılmıştır. Vali ve kaymakamlar tarafından görevlendirilen sayım memurları, sayım yaptıkları yerde o an mevcut bulunan nüfusu esas alarak

⁶⁸² *Resmî Cerîde*, C. 6, Sene 4, nr. 438, 4 Ağustos 1926, s. 1.

⁶⁸³ Sivas, Ankara, Mersin, Tekirdağ şehirleri ve Ödemiş Kasabası ile bir kısım köylerde yapılmıştır. **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Usuller Kanun ve Talimatnameler Neticelerin Tahlihi**, Fasikül: III, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1929, s. 3.

⁶⁸⁴ *Resmî Cerîde*, C. 8, Sene 5, nr. 587, 20 Nisan 1927, s. 2463.

yazmışlardır. Sayımda “*Tahrir Cetvelleri*” ve “*Şahıs Listeleri*” kullanılmıştır. Sayım bölgesinde bulunan bütün binalara önceden numara verilmiş, görevliler de ayrıntılı şekilde bilgilendirilerek sayımın nasıl yapılacağı bir “izahatname” ile kendilerine bildirilmiştir. Sayımda cinsiyet, medenî hal, anadil, din, tahsil durumu gibi hususlar da kaydedilmiştir.⁶⁸⁵

30 Mayıs 1934 tarihinde çıkartılan “*Umumi Nüfus Sayımı Hakkında Kanun*” ile 1935 yılında yapılması düşünülen sayımın alt yapısı oluşturulmuştur. Bir önceki sayım kanununda belirlenen esaslar, bu kanunda da yer almıştır. Tecrübe tahrirleri yapılması önceki sayımda İçişleri Bakanlığı’na aitken bu sayımda İstatistik Genel Müdürlüğü’ne verilmiştir.⁶⁸⁶ 1927 tarihinde çıkartılan binaların numaralandırılması hakkındaki kanun bu sayımda da kullanılmıştır. Sayım öncesi hazırlanan bir talimatname ile içinde insan oturan veya oturması muhtemel bütün binalar, mağara, kovuk ve sabit çadırlara birer numara verilmiş her nüfus bölgesi en çok 200 kişiden oluşturulmuştur. Nüfus sayımlarında 225 kişiden oluşan ve her sayfasına bir kişinin kaydedileceği karneler şeklinde düzenlenen bültenler kullanılmıştır. Seyâhat esnasında tren, vapur gibi ulaşım araçlarında veya yollarda bulunanlarla göçebeler için ise ayrıca tedbir alınmıştır. Sayım günü sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır.⁶⁸⁷ Bu hazırlıklardan sonra Cumhuriyet Dönemi’nde ikinci nüfus sayımı 20 Ekim 1935 Pazar günü yapılmıştır. Her yerde o anda hazır bulunan nüfus kaydedilmiştir. Sayımın yapıldığı yerde yaşayan ancak o anda başka yerlerde bulunanlar yazılmamıştır. Sayımın yapıldığı yerde yaşamayıp tesadüfen bulunanlar da yazılmıştır. Uluslararası İstatistik Enstitüsü için hazırlanan bültende 1935 nüfus sayımının nasıl ayrıntılı

⁶⁸⁵ **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu**, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatından:3, Türk Ocakları Merkez Hey’eti Matbaası, 1928, s. 3.

⁶⁸⁶ **Resmî Gazete**, nr. 2714, 30 Mayıs 1934, s. 3876; **20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Kanunlar Talimatnameler Kararnameler Tamimler Örnekler** C. I, Neşriyat Sayısı: 75, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Devlet Basımevi, İstanbul 1936, s. 3.

⁶⁸⁷ **20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Muvakkat Rakamlar**, Neşriyat No: 74, Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 3; **20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Kati ve Mufassal Neticeler Köyler Nüfusu**, C. 59, Neşriyat Sayısı: 75, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Hüsnü Biat Basımevi, İstanbul 1937, s. IV.

olarak yapıldığına ilişkin bilgiler sunulmuştur.⁶⁸⁸ Yollardaki ameleler, köylerin haricindeki göçebeler ve aşiretler, sayıma dâhil edilmemiştir.⁶⁸⁹ 1935 yılından başlamak üzere her 5 yılda bir nüfus sayımları tekrar edilmiştir.

1940 yılı nüfus sayımı için 13 Temmuz 1939 tarihinde çıkartılan “*Umumi Nüfus Sayımı Hakkında Kanun*” kullanılmıştır. Bu kanun da 1927 ile 1935 yıllarında çıkartılan kanunlarla ortak özellikler taşımaktadır. Bu sayımın yapılması İçişleri Bakanlığı ile İstatistik Genel Müdürlüğüne verilmiştir. Sayım memurlarına görevleri karşılığında ücret ödeneceği belirtilmiştir.⁶⁹⁰ 1927 yılında çıkartılan “*Binaların Numaralandırılması ve Sokaklara İsim Verilmesi Hakkındaki Kanun*”, bu sayımda da kullanılmıştır.⁶⁹¹ Sayımın düzenli ve sağlıklı yapılabilmesi bakımından “*Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesi*” çıkartılarak vali, kaymakam ve nahiye müdürlerinin görevleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bir diğer talimat ise “Daimî göçebelerin sayımı hakkında çıkartılan talimat” olup göçebelerin süreklilik arz ettiği, belli bir yerde bulunmamalarından dolayı nüfus sayımının yapıldığı gün hangi vilâyet, kaza, nahiye sınırları içerisinde ise orada sayılmaları ancak ikinci defa yazılmamalarına dikkat edilmesi belirtilmiştir. Göçebelerde de nüfusun sağlıklı olarak yazılmasına önem verilmesi esası kabul edilmiştir.⁶⁹² 1939-1945 yılları arasındaki II. Dünya Savaşı'nın bitimini müteakip Türkiye'nin fiilen savaşa girmemesine karşın sosyal ve ekonomik yapı başta olmak üzere savaşın etkisi her alanda kendini hissettirmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü döneminde ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik zorluklara rağmen gelecekle ilgili planlamaların etkin bir şekilde yapılabilmesi öngörüldüğünden nüfus sayımının yapılmasına önem verilmiştir. 1945 yılında sayımlardan yaklaşık 5 ay önce çıkartılan “*Genel Nüfus Sayımı Hakkında Kanun*” hükümleri uyarınca bütün ülkede nüfus sayımı uygulanmasına karar verilmiştir.

⁶⁸⁸ Celal Aybar, **Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 99, Tetkikler Serisi No: 54, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937, s. 3-9.

⁶⁸⁹ **20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Kat'i ve Mufassal Neticeler Yozgat Vilayeti**, C. 57, Neşriyat Sayısı: 75, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara 1937, s. III.

⁶⁹⁰ **Resmî Gazete**, nr. 4257, 13 Temmuz 1939, s. 12267.

⁶⁹¹ **Resmî Cerîde**, C. 8, Sene 5, nr. 587, 20 Nisan 1927, s. 2463.

⁶⁹² **20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Kanunlar Talimatnameler Kararnameler Tamimler Örnekler**, C. I, Neşriyat Sayısı: 158, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1941, s. 16-32, 32-34.

Kanun hükümleri itibarıyla önceki nüfus sayımlarını düzenleyen kanunlarla benzerlik taşımaktadır.⁶⁹³ 1945 yılı genel nüfus sayımında her yerde bizzat bulunan kişiler sayılmıştır.⁶⁹⁴

1950 yılında Türkiye’de çok partili hayata geçilmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar’dır. Adnan Menderes’in başkanlığındaki hükümet göreve başlamıştır. Bu süreci takiben hazırlanan “1950 Genel Nüfus Sayımında vali, kaymakam ve bucak müdürleriyle sayım omitelerinin çalışmalarına ait yönetmelik” Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Birinci kısımda genel hükümler, ikinci kısımda sayımdan önce yapılacak işler, üçüncü kısımda sayım günü yapılacak işler, dördüncü kısımda ise sayımdan sonra yapılacak işler sıralanmıştır. Bu başlıklar halinde oluşturulan yönetmelikte sayımdan önce ve sayım tamamlanana kadar yapılacak bütün işlemler ayrıntılı olarak kaydedilmiştir.⁶⁹⁵

4.2. 1923-1926 Yozgat Vilâyeti Nüfusu

Yeni kurulan devletin amacı, Cumhuriyet Dönemi’nde uygulanacak nüfus politikaları ile ülkeyi ekonomik anlamda geliştirmek, nitelik ve niceliksel olarak toplumu kalkındırmaktır. Uzun süren savaşlar neticesinde azalan nüfusun büyük çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamaktadır.⁶⁹⁶ Mustafa Kemal Paşa, Türkiye nüfusunu artırma politikası çerçevesinde üç unsurun hayata geçirilmesine önem vermiştir. Birincisi, Misak-ı Millî sınırları dışında kalan Türk nüfusun hukukî zeminde Anadolu’ya göç etmesini sağlamaktır. İkincisi, bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilerek sağlıklı nüfus oluşturmak ve yaşam kalitesi ile süresini artırmak. Üçüncüsü ise evliliği ve çocuk sahibi olmayı teşvik edici nüfus politikaları uygulamaktır.⁶⁹⁷

⁶⁹³ Resmî Gazete, nr. 6002, 10 Mayıs 1945, s. 8621.

⁶⁹⁴ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, C. 31, Yayın No. 286, Ankara Eylül 1949, s. I.

⁶⁹⁵ Resmî Gazete, nr. 7582, 14 Ağustos 1950, s. 18905-18912.

⁶⁹⁶ Kemal Arı, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 8, S. 23, Ankara 1992, s. 409.

⁶⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2023, s. 543.

Cumhuriyet'in başlarında bütün Türkiye'de olduğu gibi Yozgat'ta da ciddi bir nüfus kaybı görülmüştür.⁶⁹⁸ Savaşlar ve insan kayıpları, hastalıkların artması, sağlık sisteminin yeterli olmaması, tarımdaki insan gücüne duyulan ihtiyaç ile nüfusun askerî ve siyasî güç olarak görülmesi nedenlerinden dolayı Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfus artış hızı yükseltmek istenmiştir.⁶⁹⁹ Bu nedenlerle 1923'ten 1950'li yıllara kadar "Pronatalist"⁷⁰⁰ bir nüfus siyaseti uygulamaya konulmuştur.⁷⁰¹ Bu gelişmeler demografik yapı ile bütünleştirilerek ivedilikle nüfusun artırılmasına yönelik adımları hızlandırmıştır. 1927 ilk nüfus sayımı yeni bir ulus devlet inşa etmek sürecinde aynı zamanda modernizmin ve nüfusun büyüklüğüne göre de var olan bir gücün göstergesidir.⁷⁰²

30 Mart 1922 tarihinde Yozgat'ta düzenlenen bir mitingde "300.000 nüfuslu Yozgat halkının Misak-ı Millî'nin ve BMM'nin yanında olduklarını"⁷⁰³ beyan ettikleri bir konuşmaya göre vilâyet yaklaşık 300.000 nüfustan oluşmaktadır.

1923 tarihli bir arşiv belgesine göre Yozgat vilâyeti nüfusunun 97.727'si (%48.38) kadın ve 104.263'ü (%51.61) erkek olmak üzere genel toplamı ise 201.990'dır. Bunun 157.638'i (%78.04) Müslim ve 44.352'si (%21.95) gayrimüslim nüfustur. Kazalar içerisinde nüfusun yoğunluğuna göre sıralama şöyledir: 93.446 (%46.26) ile Yozgat merkez kaza, 59.785 (%29.59) ile Boğazlıyan ve 48.759 (%24.13) ile de Akdağmadeni kazası yer almaktadır.⁷⁰⁴ Vilâyet genelinde Müslim erkek nüfusu, Müslim kadın nüfustan 3.792, gayrimüslim erkek nüfusu da gayrimüslim kadın nüfustan 2.744 fazladır. I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele gibi ağır savaşlar dönemi

⁶⁹⁸ Yunus Koç, "Bozok Sancağı: Nüfus, İskân ve Sosyal Yapı", **Yozgat Tarihi ve Kültürü**, (Ed: Ebubekir Güngör), C. 2, Akçağ Yayınları, Ankara 2022, s. 98.

⁶⁹⁹ Bal, **a.g.e**, s. 220.

⁷⁰⁰ Doğum yanlılığı.

⁷⁰¹ <https://www.iienstitu.com/blog/demografik-ne-demek>.(Erişim Tarihi:09.06.2022).

⁷⁰² Aytül Tamer-Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar", **Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies**, S. 26, 2004, s. 73.

⁷⁰³ Düzenleme heyeti adına Yozgat Belediye başkanı Akif ile düzenleme heyetinde bulunan Bekir, Sıdki, Abdurrahman, Ahmet Hamdi, Sabit, Sadık, Tevfik Faik, Osman Nuri Beyler tarafından "BMM. Reisi ve Başkumandanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" başlıklı yazı için bkz; **Yeni Yozgat**, nr. 31, R. 30 Mart 1338/M. 30 Mart 1922, s. 2.

⁷⁰⁴ "...Memâlik-i Osmâniye dâhilinde Yozgat Vilayeti Müslim ve gayrimüslim nüfusu gösterir cetvel..."; **BOA. DH. İ. UM. EK. 66 /31/7.** (H. 29.12.1341/M. 12.08.1923).

içerisinde azalma olması beklenirken erkek nüfusun kadınlardan fazla olması dikkat çekicidir. Normal doğumlarda erkek çocuk sayısının fazla olması ve dışarıdan Yozgat sancağına gelen göçmen ve muhacirlerin fazlalığı, bu fazlalığın kaynağını oluşturduğu fikrini akla getirmektedir. Millî Mücadele sürecinin hemen ardından, o günlerin olağanüstü şartlarında verilerin yeterli olmaması da bir başka etken olmalıdır.

Yine 1923 yılında tanzim edilmiş bir haritaya göre Yozgat merkez kazasının toplam nüfusu toplam 22.915'tir. Etnik ve dinî olarak nüfusun 12.362'si (%53.94) Müslim, 1.594'ü (%6.95) Rum ve 8.959 (%39.09) ise Ermenidir.⁷⁰⁵ 1923 tarihli başka bir arşiv belgesine göre ise Yozgat merkezde 83, Maden kazasında ise 17 yabancı nüfus bulunmaktadır.⁷⁰⁶ Millî Mücadele Döneminde Karadeniz Bölgesi'nden yabancı uyrukluların aralarında Yozgat'ın da bulunduğu bazı illere iskân için gönderildikleri anlaşılmaktadır.⁷⁰⁷ Olağanüstü bir dönem yaşandığı için merkezî hükümetin bu yabancıları ne maksatla gönderdiği hususunda bir açıklık bulunmamaktadır.

1924 tarihli ve Yozgat valiliğine gönderilen bir belgede Yozgat'a ne kadar muhacir yerleştirilebileceği sorulmaktadır. Valiliğin, Ankara'da Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine gönderdiği cevabi yazıda Akdağmadeni'nde bulunan 7 köyde 1.600 hânedan 600 adedinin yerleşme ve iskân için uygun olduğu, 3.000 nüfus ile 400'e yakın hânenin de tamir görmek suretiyle iskâna açılabilir ve buralara 2.000 nüfusun iskân edilebileceği bildirilmiştir. Ayrıca iskân için merkeze bağlı 5 köyden birisi olan Garibler köyünde oturulabilir 60 hâne olduğu, bu 5 köydeki diğer hânelerin ancak tamirle oturulabileceği ve 10.000 dönüme yakın arazinin muhacirlere tahsis edilebileceği belirtilmektedir.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ H. 29.12.1341 Tarihli arşiv belgesindeki harita üzerinde yer alan Ankara Vilayeti, Yozgat kazası nüfus verileri; Carte Ethnographique de l'Empire Ottoman, 1/1000000 ölçekli, **BOA. HRT. h. 396-a.** (H. 29.12.1341/M. 12.08.1923).

⁷⁰⁶ **BOA. DH. EUM. VRK. 29 /86/1.** (H. 29.12.1342).

⁷⁰⁷ **BOA. DH. EUM. ECB. 30/10.** (H. 18.07.1338/M. 07.04.1920).

⁷⁰⁸ **BCA. İSKÂN. 272.0.0.11/18.86.3.** (08.06.1924).

1924 yılında iskân için Yozgat'a nüfus sevkiyatı devam etmiş, 11. Kafile ile 282 nüfus gönderilmiştir.⁷⁰⁹ Muhacirlerin kendilerine verilenlerle yetinmedikleri ya da verilenlerin başlangıçta yetersiz kalmasıyla birlikte yeni emlak ve araziler edinme isteklerinin olduğu görülmektedir. Muhacirler, Yozgat merkezden, Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı'na gönderdikleri telgrafta, daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak bakımından boş kalan Ermeni köylerine gitmek istediklerini iletmişlerdir. Bakanlık da muhacirlerin Ermeni köylerine nakillerinin uygun olduğunu belirtmiştir.⁷¹⁰ 26 Şubat 1924 ve 24 Mart 1924 tarihleri arasındaki geçen süre içerisinde Balkanlardan gelip Yozgat ve çevresine yerleştirilen muhacirler, 484 hâne ve toplam 2.061 nüfusu bulmuştur.⁷¹¹ Balkanlardan gelip Yozgat sancağına sevk edilen göçmen nüfus için daha çok iskân edilmemiş bölgeler tercih edilmiştir.⁷¹² 1924 yılında Akdağmadeni kazası dâhilinde birbirine yakın olan köylere 1.019 mübadilin geçici olarak yerleştirildiği, daha sonra ise bunların kalıcı iskân edilmeleri ve hatta daha ne kadar muhacir iskân edilebileceği Yozgat İmar Müdürlüğünden sorulmaktadır.⁷¹³ Hilâl-i Ahmer mecmuasında aynı tarih için, "*Samsun İmdâd-ı Sıhî Hey'eti'nin İcrââtı*" başlığı altında görevi sona eren heyetin 01.01.1924'den 12.01.1925 tarihine kadar yaklaşık bir senelik sürede Yunanistan'daki Selânik ve Kayalar bölgesinden 5.277 muhacirin geldiği belirtilmektedir.⁷¹⁴ Reşat Genç, Yozgat vilâyeti Akdağmadeni kazasının "Dokuz" ismini taşıyan köyde doğduğunu, köy ahalisinin bütünü'nün Lozan Barış Antlaşması gereği Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Ahaliy-i Mübadele Anlaşması'na göre Anadolu'ya gelmiş ve yerleşmiş ailelerden oluştuğunu

⁷⁰⁹ **BCA. SEVKİYAT.** 272.0.0.14/76.32.13. (10.07.1924).

⁷¹⁰ **BCA. İSKÂN.** 272.0.0.11/19.95.2. (22.09.1924).

⁷¹¹ **BCA. İSKÂN.** 272.11/19.95.2(22.09.1924); **BCA. İSKÂN.** 272.11/19.95.14.(24.09.1924).

⁷¹² Koç, **Bozok Sancağı: Nüfus, İskân ve Sosyal Yapı**, s. 98.

⁷¹³ Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığında, Yozgat İskân Müdürlüğü'ne, R. 10/05/(1)340/M.10/07/1924 tarih ve 14 numaralı telgrafnameye cevap olarak gönderilen yazı için bkz; **BCA. İSKÂN.** 272.0.0.11/18.86.3. (08.06.1924); Cumhuriyet dönemi iç iskânları ile ilgili bir değerlendirme için bkz; Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. X, S. 1-4, İstanbul 1949, s. 204-223; Mübadele sırasında Anadolu'da yerleşmiş gayrimüslim topluluklar içerisinde çok değişik yapıya sahip unsurlar birbirinden ayrılmadığı için Türk Ortodoksları da göç ettirilmiştir. Bkz; Mustafa Ekincikli, **Türk Ortodoksları (Başlangıçtan Millî Mücadele Sonuna Kadar)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1990, s. 216.

⁷¹⁴ **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmû'ası**, S. 43, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matba'acılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1341, s.112.

belirtmektedir.⁷¹⁵ Reşat Genç, şunları ifade etmektedir: “Bizim mensup olduğumuz grup evlâd-ı fatihandan olup Yunanistan’ın Sarıgöl diye adlandırılan bölgesine yerleştirilmişlerdir. Buranın adı Kayalar idi. Atalarım, Selânik’ten gemilerle İstanbul’a getirilirler. Meşhur Selimiye kışlasında bir hafta, on gün kadar misafir edilirler. Hamamlara götürülüp temizlenirler. Üstlerini başlarını yıkarlar. Oradan tekrar gemilere bindirilen bu taife, Samsun’a çıkarılır. Samsun’dan yerleştirilecekleri yerlere göre grup grup, kabile kabile yola çıkarılarak gidecekleri yerin uzaklığına göre kaç gün sürmüşse Alaca-Sorgun üzerinden Akdağmadeni’ne varırlar. Bu kabiledekilerin bir kısmı Akdağmadeni kasabasında, Rumlardan boşaltılmış evlere ve arazilere iskân edilirler. Daha kalabalık kısmı da yine Rumlardan boşalmış “Dokuz” diye bir köye yerleştirilirler. Benim çocukluğumda Rumeli’den gelen aile sayısı köyde 80 hâne idi. Sonra evlenme, çoğalma yolu ile 110-120 haneli daha büyükçe bir köy haline dönüştü. Ama bir raddeden sonra da artık Türkiye’de bu sosyokültürel ve sosyoekonomik hayattaki değişmelere bağlı olarak köy göç vermeye başladı. Bir haylisi Manisa’ya, birazı İstanbul’a, birkaç aile Tokat’ın Zile ilçesine, bir kısmı Samsun’un Havza ilçesine göçtü. Çünkü oralarda da Rumelililer vardı. Genelde bildik tanıdık muhitlere gittiler.”⁷¹⁶

Yozgat’a bağlı yerleşim yerlerinden gidecek mübadil sayısı; 6.648 erkek ve 6.903 kadın olmak üzere toplam 13.551 kişiden oluşmaktadır.⁷¹⁷ Bir kısım muhacirler adına Kerim ve Ahmet, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşaya çektikleri telgrafta Yozgat’ta kendilerine çok kötü davranıldığından, kötü söz söylendiğinden, evsiz barksız aylarca orada burada sefalet içerisinde bulduklarından, çocuklarının tifo hastalığından dolayı öldüğünden bahsederek Yozgat’ta kalmak istemedikleri için Amasya vilâyetine gitmek istediklerini bildirmişlerdir. Sorunlarının bir an evvel çözümü için kararlı olduklarını göstermek için de telgraf makinesi başında beklediklerini ifade etmişlerdir. Amasya’da 600 hânenin iskân edilme imkânının

⁷¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=hRe-Oj85eM4>(Erişim Tarihi: 22.11.2023).

⁷¹⁶ Kayalar, önce nahiye sonra kaza merkezi olarak gelişmiş bir yerleşim yeridir. İki büyük mahalleden oluşan Aşağı Kayalar/Yukarı Kayalar olarak adlandırılmıştır. Bu terim Konya yöresinden götürüldüklerinden dolayı Konyarlar adı ile bilinmişler ve aile arasında bize Konyarlar da denilmiştir. Prof. Dr. Reşat Genç, 1941, Akademisyen (01.12.2023).

⁷¹⁷ BCA. MUAMELAT. 30.10.0/124.885.4. (12.08.1933).

olduğu ancak sadece 25 ile 30 hâne muhacirin iskân edileceği belirtilmektedir. Amasya valiliği ise muhacirlerin “*fırar ettikleri*” gerekçesiyle Yozgat’a geri gönderildiğini, Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine bildirmişlerdir.⁷¹⁸ Muhacirlerin, Yozgat yerine Amasya’da iskân edilmelerini istemeleri, Yozgat’ta bulunan mahallî memurların görevlerini ihmâl edip etmediklerini akla getirmektedir.

Gelen Türk muhacirlerin karşılığında Yozgat’tan mecburî mübadeleye tâbi tutulan muhacirlerin de göç işlemleri devam etmiştir.⁷¹⁹ Mübadele sözleşmesi protokolü gereği Yozgat’tan 1.635 Rum, Yunanistan’a gitmiştir.⁷²⁰ Toplumsal yaşayıştaki uyumsuzluk sebebiyle de yer değişiklikleri görülmektedir. Selânik, Kayalar’a bağlı Kerimşah köyünden Bektaşî olan bir kısım mübadiller, Akdağmadeni ve Boğazlıyan’da iskân edilmişken yerlerini terk ederek Amasya’ya gitmişler ancak dinî ve eğitim farklılıkları sebebiyle yerli Sünnî halkla uyum sağlayamadıklarından dolayı tekrar eski yerlerine gönderilmişlerdir.⁷²¹

24 Eylül 1924 tarihinde Yozgat’ta iskân edilen muhacirlerin sayısı ile ilgili olarak bir cetvel yayınlanmıştır. 16 Şubat 1924 ile 24 Temmuz 1924 tarihine kadar geçen 6 aylık süreçte Yozgat’a gelen muhacirin sayısı 2.061 kişi olup toplam hâne sayısı 484’tür. Bu nüfusun 86 hâne ve 330 nüfusu ev ve arazi verilmek suretiyle kesin olarak yerleştirilmiştir. Geçici olarak Müslüman nüfusun yanında bulunanlar 22 hâne ve 88 nüfus olup gelenlerden açıkta kalan bulunmamaktadır. 22 hâne ve 88 nüfusun hâneleri ise devletçe yapılacaktır. Mübadeleden sonra, Ermenilerden 54, Rumlardan 208 olmak üzere toplam 262 hâne kalmıştır. Mübadiller geldiğinde 24 Ermeni ve 110 Rum hânesi boş olup 8 Ermeni ve 1 Rum hânesi kirada, 20 Ermeni ve 5 Rum hânesi memurlar tarafından, 2 Ermeni ve 2 Rum hânesi resmî devlet görevlileri tarafından kullanılmaktadır.⁷²² Gümüşhane vilâyetine bağlı Kelkit kazasının Suzirin köyü halkından olan 20 hâne şark muhacirinin Yozgat’a gelip yerleştikleri kaydedilmekte

⁷¹⁸ **BCA. MUHACİRİN.** 272.0.0.12/43.59.24. (23.12.1924).

⁷¹⁹ **BCA. İSKÂN.** 272.0.0.11/18.83.17. (10.05.1924).

⁷²⁰ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 7.

⁷²¹ **BCA. İSKÂN.** 272.11/20.99.38.(26.11.1924).

⁷²² **BCA. İSKÂN.** 272.0.0.11/19.95.14.(24.09.1924).

ancak bu hânelerde kaç kişi oldukları belirtilmemektedir.⁷²³ Revanî muhacirlerinden 42 hâne ve 192 nüfus, Boğazlıyan ve Gemerek'e sevk edilmiş ancak her iki kazaya kaç muhacir yerleştirildiği belirtilmemiştir.⁷²⁴ Nedim İpek'e göre 25 Ağustos 1924 tarihine kadar geçen sürede yaklaşık olarak Samsun'a gelen 29.000 göçmenden 3.678'i Yozgat'a yerleştirilmiştir.⁷²⁵ 1925 yılında Yozgat'ta 41 hâne Kesriye muhaciri bulunduğu anlaşılmaktadır.⁷²⁶

Osmanlı Devleti Dönemi'nde çokça yaşanan kuraklığın, Cumhuriyet Dönemin'de de devam ettiği görülmektedir. 1925 yılı itibarıyla Yozgat vilâyetinde kuraklığın ortaya çıktığı ve 1930 yılına kadar devam ettiği ve bazı dönemlerde artış gösterdiği Yozgat Vilayet gazetesi haberlerine yansımıştır. Kızılay'ın bu süreçte köylüye tohum ve buğday, Ziraat Bankası'nın da çiftçiye destek verdiği kaydedilmekte, nüfus zayıyatı ya da göç olup olmadığı konusunda ise bilgi bulunmamaktadır.⁷²⁷

Kasım 1925 tarihinde Selânik mübadillerinden Kâzım Maksut Efendi ve Doğu vilâyetlerinden gelen 38 hâne mülteciye Yozgat merkez kazasının "Kızılyar" ismiyle bilinen ve Rumlardan terk olunan çiftlik arazisi ve emlâk tahsis edilmiştir.⁷²⁸ Devlet, mübadil ve göçmenlere ekonomik yaşamlarını düzene koyacak ölçüde ve kendi kendilerine yeterli hale gelinceye kadar bu şekilde yardım etmekteydi. Nitekim 1926 yılında Boğazlıyan'ın Güveçli köyünde 60 hânedeki 300 nüfus muhacirin kendilerine arazi verilerek yerleşmeleri sağlanmıştır.⁷²⁹ Gelen muhacirlerin uygun hânelere yerleşmeleri için de gereken önlemler alınmıştır.⁷³⁰ 25 Ekim 1926 tarihinde Kars'tan 15 hânedeki 85 nüfus mülteci Yozgat'a gönderilmiştir.⁷³¹ 6 Kasım 1926 tarihinde

⁷²³ **BCA. MUHACİRİN.** 272.12/46.79.16.(13.10.1925).

⁷²⁴ **BCA. MUHACİRİN.** 272.12/46.82.19.(17.11.1925).

⁷²⁵ Recep Bey(Peker)'in beyanatına göre 5.277 mübadil Yozgat'a gönderilmiştir. İpek, **Mübadele ve Samsun**, s. 65-66.

⁷²⁶ "...Kırkbir hâne muhacirine orada yalnız Ermeni metrûkatından arazi verilecek...", Bkz; **BCA. MUHACİRİN.** 272.0.0.12/46.85.13. (05.12.1925).

⁷²⁷ **Yozgat Vilayet Gazetesi**, Tesis Tarihi: 1921, Yozgat Vilayet Matbaası, nr. 366(19 Birinci Kanun 1928), s. 2; nr. 371(23 İkinci Kanun 1929), s. 2; nr. 380(27 Mart 1929), s.2; nr. 381(3 Nisan 1929), s. 1; nr. 409(23 Teşrinievvel 1929), s.1; nr. 419(1 Kanunısani 1930), s. 1.

⁷²⁸ **BCA. MUHACİRİN.** 272.0.0.12/62.180.6.(18.02.1929).

⁷²⁹ **BCA. MUHACİRİN.** 272.0.0.12/49.98.2.(09.08.1926).

⁷³⁰ **BCA. MUHACİRİN.** 272.0.0.12/49.98.29.(11.09.1926).

⁷³¹ **BCA. MUHACİRİN.** 272.12/50.105.32. (20.11.1926).

Yozgat Valisi Asım Bey tarafından Dâhiliye Vekâletine gönderilen telgrafnamede Yozgat merkez kazası dâhilinde mübadil, gayrimübadil ve mülteci olarak 312 hânenin iskân edildiği, yine Vilayet-i Şarkıye mültecilerinden 356 hânedan ancak 53 hânenin iskân edilebildiği bildirilmektedir. Sorgun kazasında; 32 hâne Vilayet-i Şarkıye muhaciri iskân edilerek kendilerine 2.968 dönüm arazi tahsis edilmiştir. Boğazlıyan kazasında 409 hâne mübadil ve 200 hâne mülteci, Maden kazası ve köylerinde ise 716 hâne mübadil ve 129 hâne vilayet-i şarkıye mülteci iskân edildiği belirtilmekte, nüfus rakamı olarak bir bilgi yer almamaktadır.⁷³² Mübadele kapsamı dışında gelen muhacirlere herhangi bir yardımda bulunulmayacağı belirtilmiş olup, Yozgat bu kapsamda gelen mübadele dışı muhacir ve mültecilerin yerleştirildiği 4. mıntıka vilayetler arasında yer almıştır.⁷³³ Mesut Çapa, mübadele kapsamı dışında da gelenler olduğunu ve Türkiye'ye getirilen göçmenlerin kesin sayısının tespitinin imkânsız olduğu görüşündedir.⁷³⁴ Yozgat'ta da mübadil, mülteci ve muhacir sayıları, haberli veya habersiz gidenlerden dolayı tam olarak verilemediği için bu bağlamda ne miktar göçmen iskân edildiği bilinmemektedir.

1925-1926 yıllarını kapsayan TCDS'ye göre Yozgat vilâyeti, toplam 209.115 nüfusa sahiptir. Merkez 96.082 (%45.94), Boğazlıyan 61.856 (%29.57), Maden 31.370 (%15.00) ve Devecidağı kazası ise 19.807 (%9.47) nüfus oranlarına sahiptirler.⁷³⁵ Bir yıl sonra yayınlanan 1926-1927 TCDS'ye göre ise vilâyetin toplam nüfusu 206.113'dür. Devecidağı kazası vilâyetten ayrılmış, Sorgun ise kaza merkezi olmuştur. Yozgat merkez kaza 97.440 (%47.27), Boğazlıyan 56.321 (%27.32), Maden 31.690 (%15.37) ve Sorgun 20.662 (%10.02) oranında nüfus verilerine sahiptir. 1925-1926 yıllarında 209.115 olan nüfus %1.43 oranında azalma ile 206.113'e düşmüştür. 19.807'lik bir nüfusa sahip Devecidağı kazasının vilâyetten ayrılması, bu

⁷³² Yozgat merkez kazada 37 dükkân, 4 bağ, 53 dönüm bahçe 124 dönüm harman yeri, 36 çayırık tarla olmak üzere genel toplamı 15.308 dönüm arazi verildiği, Maden kazasında ise 30 dükkân, 3 fırın, 5 su değirmeni olmak üzere 38.640 dönüm arazi ve bahçe verildiği arazi verilmesi gibi işlemlerin 1926 senesi Kanûn-ı Evvel'ine kadar bitirileceği ifade edilmektedir. Bkz; **BCA. MUHACİRİN.** 272.12/51.114.8.(26.01.1927).

⁷³³ Kürşat Kurtulgan, **Balkan Muhacirlerinin Konya Vilayeti'ne İskânı (1923-1933)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2010, s. 56-59.

⁷³⁴ Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 2, S. 5, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s. 67-69.

⁷³⁵ **TCDS. 1925-1926**, s. 540.

sayının düşmesindeki etkenlerden birisidir. Cumhuriyet Dönemi'nde istatistikî verilerle ilgili doğum, ölüm, nikâh ve boşanma rakamlarına ayrıntılı olarak yer verilmesi çalışmaları dikkat çekicidir. TCDS'ye göre 1926-1927 yıllarında Yozgat merkezde 2.920 hâne ve nüfusun %98'i ile Boğazlıyan kazasında 400 hâne olup nüfusunun %80'i Türk ve Müslümandır.⁷³⁶ 1926-1927 yıllarında merkez kazada 2.103'ü erkek 1.966'sı kadın olmak üzere toplam 4.069 doğuma karşılık 2.383 ölüm gerçekleşmiştir. Doğan nüfusun yarısı kadar nüfus ölmüştür. Boğazlıyan'da 741'i erkek ve 700'ü kadın olmak üzere toplam 1.441 doğuma karşılık, 281 ölüm vuku bulmuştur. Maden kazası 371'i erkek ve 350'si kadın olmak üzere toplam 721 doğuma karşılık, 615 gibi yüksek bir ölüm oranı bulunmaktadır. Sorgun kazası 290'ı erkek ve 270'i kadın olmak üzere toplam 560 doğuma karşılık 185 ölüm oranına sahiptir. Doğum ve ölüm oranlarında merkez kaza yarıya yakın, Boğazlıyan 1/5, Maden 6/7, Sorgun ise 2/3 orana sahiptir. Buna göre 3.505'i erkek, 3.286'sı kadın, toplam 6.791 doğuma karşılık 3.461 kişi ölmüştür. Vilâyet genelinde evlenme-boşanma ile ilgili konularda da resmî verilere yansıyan oranlar karşımıza çıkmaktadır 2.802 nikâha karşılık boşanma sayısı ise 255'tir.

Kazalar	Boşanma	Evlenme-Boşanma			Ölüm			Doğum			Genel Nüfus		
		Dul K.	Bâkir	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Yozgat	52	149	346	495	302	350	652	691	640	1.331	36.905	33.007	69.912
Maden	16	504	504	1.008	145	137	282	423	482	905	20.182	17.817	37.999 ⁷³⁷
Boğazlıyan	13	439	439	878	188	365	553 ⁷³⁸	50	55	105	30.239	26.839	57.078
Sorgun	5	85	85	170 ⁷³⁹	49	132	181	299	270	569	23.232	20.407	43.639
Toplam	86	1.177	1.374	2.551	684	984	1.668 ⁷⁴⁰	1.463	1.447	2.910	110.558	98.070	208.628

Tablo 23. 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesine Göre Yozgat Nüfusu

1927-1928 yılına ait TCDS'ye göre Yozgat vilâyeti 110.558 (%52.99) kadın ve 98.070 (%47.00) erkek olmak üzere toplam 208.628 nüfustan oluşmaktadır.⁷⁴¹ Kadın nüfus lehine 12.488 fazlalık bulunmaktadır. Bu oran, merkez kazada 3.898, Boğazlıyan'da

⁷³⁶ Boğazlıyan kazası hakkında verilen bir başka bilgide kazanın 500 hâneli olduğu belirtilmektedir. Bkz; **TCDS. 1926-1927**, s. 740-744.

⁷³⁷ Yozgat vilayet gazetesi ise Sorgun ve Akdağ kazalarının her birinin 50.000 nüfusu olduğunu belirtmektedir. **Yozgat Vilayet Gazetesi**, Tesis Tarihi: 1921, Yozgat Vilayet Matbaası, nr. 376, (27 Şubat 1929), s. 1.

⁷³⁸ Sehven 531 verilmiştir.

⁷³⁹ Sehven 171 verilmiştir.

⁷⁴⁰ Sehven 1.646 verilmiştir.

⁷⁴¹ Sehven 208.625 verilmiştir.

3.400, Sorgun'da 2.825, Maden'de 2.365 olarak yaşamaktadır. Merkez kaza 69.912 (%33.51), Boğazlıyan 57.078 (%27.35), Sorgun 43.639 (%20.91) ve Maden kazası ise 37.999 (%18.21) toplam nüfusa sahiptir. Kadın nüfusun en yoğun olduğu yer merkez kaza olup 36.905'tir. Sonra 30.239 ile Boğazlıyan, 23.232 ile Sorgun, 20.182 ile Maden kazaları gelmektedir. Erkek nüfusu sayıları ise merkez kazada 33.007, Boğazlıyan'da 26.839, Sorgun'da 20.407 ve Maden'de 17.817'dir. Vilâyette toplam doğum 2.910, ölüm sayısı ise 1.668'dir.⁷⁴² Buna göre, ölüm oranı çok yüksek seviyelerdedir.⁷⁴³ Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de sağlıkla ilgili ortaya çıkan problemler ve hastalıkların önünün alınamamış olması önemli bir etken olmalıdır. 1928-1929 TCDY'e göre Yozgat nüfusu bir önceki 1927-1928 yılına ait TCDS'de yer alan verilerin aynen kullanılmış olduğu görülmektedir.⁷⁴⁴ Farklılık arz eden bir durumda, sağlık dairesinin 1927 senesine ait istatistik raporunda; Yozgat vilâyetinde 781 evlenme, 25 boşanma, 1.944 doğum ve 1.070 ölüm olduğu belirtilmektedir.⁷⁴⁵ Salgın hastalıkların yüksek seviyelerde bulunması, uzun süren savaşlar neticesinde nüfusun hastalıklarla mücadele edememesi, birçok sağlık çalışanının hayatını kaybetmesi gereken önlemlerin alınmasını geciktirmiştir.⁷⁴⁶

4.3. 1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Vilâyeti Nüfusu

Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü tarafından, "On Yıllık Çalışma Raporu ve Hülasası"na göre, 1927 yılına devrolunan nüfusun kütük miktarı 205.066, sayıma göre ise 208.628 olup arada 3.562 eksiklik bulunmaktadır. Rapor, nüfus ile ilgili pek çok konuda bilgiler içermektedir. Buna göre nüfus kütüklerinde mevcut olan rakamlar hakikî rakamlar değildir. Evlenme, doğum ve ölüm olayları tam olarak kaydedilmemiştir. Kütüklere kayıt konusunda halen ihmalkârlık devam etmektedir. Şer'î nikâhın devam ettiği, hekim muayenesi, birden fazla evliliğin devam etmesi, ilân, pul ve kayıt çıkarılma masrafları gibi pek çok unsur vatandaşı resmî olarak kayıt yaptırmamaya itmektedir. Bu hususlarda bilerek veya bilmeyerek yapılan

⁷⁴² Sehven 1.646 verilmiştir.

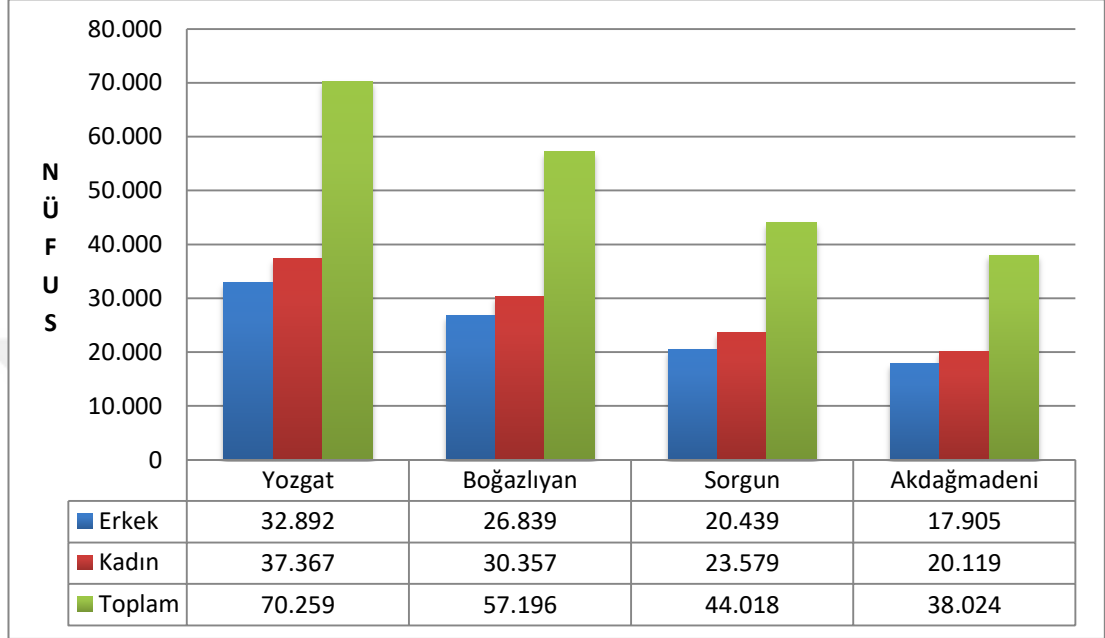
⁷⁴³ TCDS. 1927-1928, s. 1283.

⁷⁴⁴ TCDY. 1928-1929, s. 757.

⁷⁴⁵ Yozgat Gazetesi, nr. 300, s. 6-7, (30 Ağustos 1928).

⁷⁴⁶ Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti, C. 2, s. 542

propagandalar, kayıtlardaki eksikliğin temel nedenini oluşturmaktadır.⁷⁴⁷ Bu da göstermektedir ki, kayıtlar konusunda ihtiyatlı davranmak gereği Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiş görünmektedir.

Grafik 18. 1927 Genel Nüfus Sayımında Yozgat Vilâyeti

Düzenli nüfus istatistikleri elde etme ihtiyacı ve çabasının gereği olarak 28 Ekim 1927 yılında Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Yozgat vilâyetinin toplam nüfusu 209.497'dir. Bunun 98.075'i (%46.81) erkek ve 111.422'si (%53.18) ise kadındır. 13.347 kişi kadınlar lehinedir. Millî Mücadelede verilen kayıpların etkisinin aradan geçen dört yıllık zaman zarfına rağmen devam ettiği söylenilebilir. Nüfus yoğunluğuna göre sıralama şöyledir: 70.259 (%33.53) ile merkez kaza, 57.196 (%27.30) ile Boğazlıyan, 44.018 (%21.01) ile Sorgun ve 38.024 (%18.15) ile Akdağmadeni.⁷⁴⁸ Nüfusun cinsiyete göre dağılımı Yozgat merkez kazada 5.204 erkek ve 5.814 kadın, toplam 11.018'dir. (%61.05) Diğer kazalarda ise Boğazlıyan 1.465 erkek ve 1.577 kadın, toplam 3.042 (%16.88), Sorgun 827 erkek ve 920 kadın, toplam 1.747 (%9.69) ve Akdağmadeni 1.109 erkek ve 1.116 kadın toplam 2.225 (%12.35) nüfusa sahiptir.

⁷⁴⁷ BCA. MUAMELAT. 30.10/124.885.4.(12.08.1933), s. 24, 35-36.

⁷⁴⁸ 28 Teşrinievvel 1927 Umûmi Nüfus Tahrîri Mufassal Neticeler İcmâl Tabloları, Fasikül 1, s. XVII.

Yozgat merkez 5.530 km² alan ve 13 nüfus yoğunluğu ile birinci, Akdağmadeni 3.520 km² ve 11 ile ikinci, Boğazlıyan 3.450 km² ve 17 ile üçüncü ve Sorgun ise 1.450 km² ve 31 ile dördüncü sıradadır. Sorgun, en küçük alana sahip olmasına rağmen en fazla nüfus yoğunluğuna sahip kaza. Vilâyetin 645 köyü bulunmaktadır. Merkez kaza 215 ile en fazla köye sahiptir. Akdağmadeni en az nüfusa sahip olmasına rağmen 171 köye, Sorgun 144 ve Boğazlıyan ise 115 köye sahiptir.⁷⁴⁹

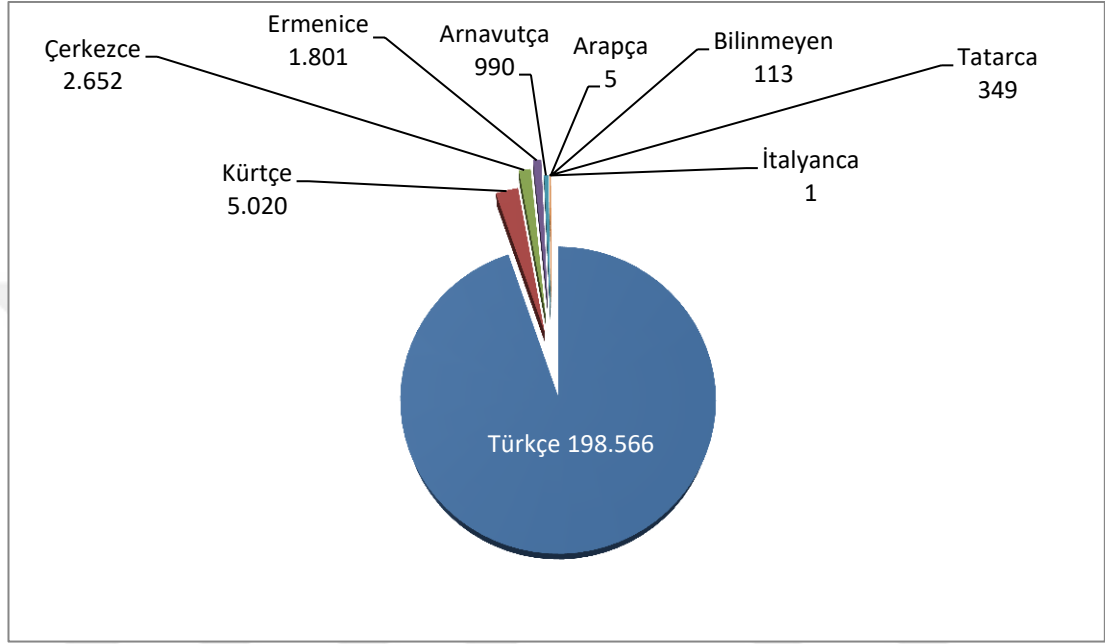
Vilâyet genelindeki yaş gruplarına göre 0-12 yaş grubunda 43.085 erkek ve 33.941 kadın, toplam 77.026 çocuk nüfus mevcuttur. 13-60 yaş grubunda 49.972 erkek nüfusa karşılık, 72.615 kadın, toplam 122.587 çalışma çağındaki üretken nüfus ve 61 yaş ve üzeri 4.927 erkek ve 4.747 kadın, toplam 9.674 yaşlı nüfus bulunmaktadır. 91 erkek ve 119 kadın, toplam 210 bilinmeyen yaş grubu bulunmaktadır. Üretken nüfusun, genç ve yaşlı nüfustan 35.887 fazla olduğu görülmektedir. 61 ve üzeri yaş grubunda ortalama, birbirine yakın oluşmuştur. Üretken nüfusta normal ölüm dışında aradaki makasın fazla açık olması her iki durumda da I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'deki insan kayıplarının bu farkın oluşmasında önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Nitekim 1.057 dul erkek nüfusa karşılık, 14.291 dul kadın nüfusun varlığı bu savın doğru olduğunu düşündürmektedir. Vilâyette 56.584 erkek ve 47.927 kadın, toplam 104.511 bekâr, 40.292 erkek ve 48.570 kadın, toplam 88.862 evli ile 121 erkek ve 604 kadın, toplam 725 boşanmış nüfus mevcuttur. Ayrıca 21 erkek ve 30 kadın, toplam 51 bilinmeyen nüfus bulunmaktadır. Nüfusun sadece 4.621'i (%2.20) okuma-yazma bilip, 204.876'sı (%97.79) ise bilmemektedir. Kadınlarda okuma-yazma bilen nüfus 566 ve erkeklerde 4.055'dir. Bilmeyen nüfus ise kadınlarda 110.856 ve erkeklerde 94.020'dir.⁷⁵⁰

Nüfusun %62.06'sı (130.023) mesleksiz, %37.93'ü (79.474) ise bir mesleğe sahip olup en yaygın meslek grubu 74.981 ile çiftçiler ile tarımsal alanda faaliyet gösteren çiftçilerden oluşmaktadır. Bu durum, kırsal alandaki nüfusun yoğun olduğunu göstermektedir. Bunun 1.164'ü ticarî, 1.099'u sınaî, 770'i muhtelif işlerde, 490'ı

⁷⁴⁹ 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Vilayet Kaza ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu, s. 31.

⁷⁵⁰ 28 Teşrinievvel 1927 Umûmi Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler, Fasikül-II, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1929, s. 9.

ordu mensubu, 449'u serbest çalışan, 359'u memur, 104'ü PTT çalışanı ve 58'i ise hâkimlerden oluşmaktadır.⁷⁵¹ Nüfusun dinlere göre dağılımına bakılacak olursa 205.300 Müslim, 3.795 Ermeni, 157 Katolik, 137 Hıristiyan, 56 Ortodoks, 29 Protestan ve 23 Musevî bulunmaktadır. Nüfusun %97.99'u Müslim'dir.⁷⁵²

Grafik 19. 1927 Genel Nüfus Sayımında Ana Dillerine Göre Nüfus

Ana lisanları itibarıyla vilâyet genelinde pek çok farklı etnik unsurun yaşadığı görülmektedir. Ana dili Türkçe olan nüfus 92.798 erkek ve 105.768 kadın, toplam 198.566'dır. Daha önceki nüfus sayımlarında yer almayan toplam 990 Arnavut nüfusa bu tarihte ilk kez rastlanmaktadır. Arnavut nüfus 423 erkek ve 567 kadından oluşmakta, Boğazlıyan'da 989 ve Yozgat'ta sadece 1 erkek nüfus olarak yer almaktadır. Çerkez nüfus 1.095 erkek ve 1.557 kadın olmak üzere toplam 2.652 kişidir. Bunun 1.330'u Sorgun, 660'ı Boğazlıyan, 482'si Yozgat ve 180'i Akdağmadeni kazalarında iskân edilmiştir. Kürt nüfus 2.624 erkek ve 2.396 kadın toplam 5.020 nüfustur. Bunun 2.798'i Sorgun, 921'i Akdağmadeni, 710'u Yozgat ve 591'i Boğazlıyan kazalarında yaşamaktadır. Ermeni nüfus 846 erkek ve 955 kadın, toplam 1.801 kişiden oluşmaktadır. Bunun 1.570'i Boğazlıyan, 182'si Yozgat, 46'sı Sorgun ve

⁷⁵¹ 28 Teşrinievvel 1927 Umûmi Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler, Fasikül-II, s. 24.

⁷⁵² 28 Teşrinievvel 1927 Umûmi Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler, Fasikül-II, s. LX.

3'ü Akdağmadeni'nde bulunmakta, Tatar nüfus ise 188 erkek ve 161 kadın, toplam 349 nüfustan oluşmaktadır. Bunun 336'sı Yozgat, 9'u Akdağmadeni, 2'si Boğazlıyan ve 2'si Sorgun kazalarında bulunmaktadır. 113 kişinin ana dili bilinmemekte, 2'si Yozgat, 2'si Akdağmadeni ve 1'i Boğazlıyan kazalarında olmak üzere toplam 5 nüfus Arapça, Yozgat'ta ise 1 İtalyanca ana dili konuşan nüfus bulunmaktadır.⁷⁵³ 1927-1934 yılları arasında vilâyet genelinde toplam 934 evlenme gerçekleşmiş ve 1930-1934 yılları arasında ise 61 boşanma gerçekleşmiştir.⁷⁵⁴ Bunlar, resmî kayıtlara yansıyan rakamlardan oluşmakta ancak bu sayının daha yüksek olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Bu tarihlerde gönüllü olarak Yozgat'ta iskân isteğinde bulunan muhacirler de bulunmaktadır.⁷⁵⁵ Mübadiller ise sahip oldukları mesleklerini icra etmek bakımından kendilerine lâzım olacak mal ve ürünleri istemektedirler.⁷⁵⁶ 1928 yılında başka iskân mahallerine yerleşen ancak bir şekilde yer değiştirmek isteyen mültecilere de rastlanmaktadır.⁷⁵⁷ Yozgat Vilayet gazetesine göre vilâyetin geneline 1928 yılında 2.000 hâne ve 10.000 nüfusu kapsayan mübadil göçmen gelmiştir. 1933 yılında Bulgaristan'dan gelen bir kabile Boğazlıyan ve köylerine yerleştirilmiş, devlet bu kişilere ev, arazi, hayvan ve tarım aletleri dağıtmıştır.⁷⁵⁸ Bazı mübadillerin yerleştirildikleri muhiti terk ederek başka yerlere gittikleri görülmektedir. Akdağmadeni'nde Kayalar mübadillerinden Şaban oğlu Cemal Efendi'ye bir ev, 35 dönüm arazi, tohumluk, çift ve hayvan verilmiş, ancak bulunduğu yeri terk ederek Amasya'ya gitmiştir. Beraberinde kendisine teslim edilenden kalan 71 lira 50 kuruşu zimmetine geçirdiğinden paranın geri alınması hakkında yazı yazılmıştır.⁷⁵⁹ Yerleşim yerlerinden duyulan memnuniyetsizlik veya akrabaları ile aynı yerde oturma isteği sebebiyle bu tür eylemlere sıkça rastlanılmaktadır. Mübadiller, kendilerine dağıtılan

⁷⁵³ **28 Teşrinievvel 1927 Umûmi Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler**, Fasikül-II, s. 55.

⁷⁵⁴ **Nüfus Hareketleri İstatistiği**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1941, s. 11, 40.

⁷⁵⁵ **BCA. MUHACİRİN**. 272.0.0.12/52.120.21.(17.03.1927).

⁷⁵⁶ **BCA. MUHACİRİN**. 272.0.0.12/56.146.18.(14.12.1927).

⁷⁵⁷ **BCA. MUHACİRİN**. 272.0.0.12/58.154.9.(20.03.1928).

⁷⁵⁸ **Yozgat Vilayet Gazetesi**, Tesis Tarihi: 1921, Yozgat Vilayet Matbaası, nr. 364(5 Birinci Kanun 1928), s. 2; nr. 420(8 Kanun-ı Sani 1930), s. 4; nr. 440(11 Haziran 1930), s. 1; nr. 604(9 Ağustos 1933), s. 2; nr. 618(29 İkinditeşrin 1933), s. 1-2; nr. 621(20 Birinci Kanun 1933), s. 4.

⁷⁵⁹ **BCA. MUHACİRİN**. 272.0.0.12/62.184.4.(11.07.1929).

malların paylaşımı konusunda da zaman zaman şikâyetle bulunmuşlardır.⁷⁶⁰ 1930 yılı istatistik yıllığına göre Yozgat'a 1925'te 13, 1926'da 13, 1927'de 6, 1928'de 1.403 ve 1929 yılında da 114 olmak üzere toplam 1.549 muhacir iskân edilmiştir.⁷⁶¹

1931 yılına ait bir belgede Ankara, Yozgat ve Kırşehir Bölgeleri'nde haydutluk ve eşkiyâlık yapan ve son zamanlarda faaliyetlerini artıran "Kara Haydar uşakları"nın çeşitli tedbirler alınarak 8 hâne ve 50 nüfusun her bir ailesinin ayrı ayrı köylere yerleştirilmek üzere Afyonkarahisar vilâyetine nakilleri sağlanmışır.⁷⁶²

1932 yılına ait bir kararnamede Çorum ve Yozgat vilâyetleri hudutları üzerinde bulunan Aygar Dağı'nın sarp ve yolu olmayan bölgelerindeki obalarda oturan 4.875 hayvana sahip 440 nüfustan oluşan ailelerin uygun mahallerde iskân edilmeleri kararlaştırılmışır.⁷⁶³ 1933 yılında ise 271'i nüfus kütüğüne kayıtlı olmayan, 1.131'i ise başka yerlerin nüfus kütüğüne kayıtlı, 70'i de yerli halktan olan toplam 1.472 nüfus, münasip görülen yerlerde dağınık şekilde iskâna tâbi tutulmuşlardır.⁷⁶⁴ 1932 yılının sonunda Yozgat merkez kazası 79.342, Boğazlıyan 62.067, Sorgun 51.817 ve Akdağmadeni 43.174 olmak üzere toplam 236.400 nüfustan oluşmaktadır.⁷⁶⁵

1933 tarihinde yayınlanan on yıllık istatistik raporuna göre Yozgat vilâyetinde⁷⁶⁶ mübadele kapsamında gidecek olan mevcut Rum miktarı 6.648 erkek, 6.903 kadın olmak üzere 13.551'dir.⁷⁶⁷ 1 Ocak 1933 ile 1 Haziran 1933 tarihleri arasındaki 5 aylık sürede Yozgat vilâyeti nüfusu 614 kişi artmıştır.⁷⁶⁸ Rus istilasını üzerine Şark mültecileri olarak Orta Anadolu'ya gelen doğu halkının önemli bir kısmı, geldikleri yerin gelişmesini engelledikleri gerekçesiyle, devlet tarafından yol paraları

⁷⁶⁰ BCA. MUHACİRİN. 272.0.0.12/62.183.1.(03.06.1929).

⁷⁶¹ 1930 İstatistik Yıllığı, İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatından, S. 9, t.y, s. 101.

⁷⁶² BCA. KDB. (1928-). 30.18.1.2. /23.63.19. (14.09.1931).

⁷⁶³ BCA. KDB.(1928-). 30.18.1.2./25.2.1.(03.01.1932); Dağlık alanlarda yaşayan nüfusun ova köylerinde yoğunlaştırılması hakkındaki rapor için bkz; BCA. MUAMELAT. 30.10/124.885.4. (12.08.1933), s. 156.

⁷⁶⁴ BCA. KDB. (1928-). 30.18.1.2./41.82.12. (13.11.1933).

⁷⁶⁵ BCA. MUAMELAT. 30.10/124.885.4.(12.08.1933), s. 32.

⁷⁶⁶ Aynı raporda vilayet adı hem Yozgat hem de Bozok ismiyle verilmektedir.

⁷⁶⁷ BCA. MUAMELAT.30.10.0.0/124.885.4(12.08.1933), s. 7.

⁷⁶⁸ BCA. MUAMELAT.30.10.0.0/124.885.4(12.08.1933), s. 34.

karşılanarak yurtlarına dönmeleri sağlanmıştır. Kalanlar ise “Şark Mültecisi” olarak iskân edilmişlerdir. 1933 yılı içerisinde, Avanos kazasının 54 hâne ve 299 nüfuslu Kozaklı köyü halkı, geçim sıkıntısından dolayı Boğazlıyan kazasının Çat köyüne nakledilmişlerdir. Casusluk ve geçim sıkıntısı nedeniyle Kediler köyünden 17 aileden 94 nüfus ise Kütahya vilâyetine nakil ve iskân edilmişlerdir. Mübadele ile Türkiye’ye gelen göçmenlerin kesin iskânları yapılmadan nüfusa kayıt edilmemeleri ve nüfus cüzdanı verilmemesi istenmektedir.⁷⁶⁹ 1933 yılı içerisinde 20.000 göçmenden geldikleri yer ve sayılarına göre Yozgat’a Bulgaristan’dan 3 hâne 13 nüfus, Yugoslavya’dan 46 hâne 199 nüfus, Rusya’dan 7 hâne 38 nüfus olmak üzere toplam 56 hâne 250 nüfus yerleştirilmiştir.⁷⁷⁰

Vilâyet genelinde nüfus hareketliliğinin konar-göçerlik noktasında devam ettiği görülmektedir. Hükümet, göçebelerin de yerleşik hayata geçmesi için çeşitli tedbirler almıştır. 1933 yılına ait bir kararnamede, Sorgun kazasının muhtelif köylerinde göçebe olarak oturan Türk ırkına mensup 51 evden toplam 279 kişinin Boğazlıyan’da Ermeniler’den kalan Çat köyüne nakil ve iskânları kararlaştırmıştır.⁷⁷¹ 1933 tarihli bir kararnamede, Kırşehir vilâyetinin Avanos kazasına bağlı Kozaklı köyünden 54 hânedede toplam 299 kişiden oluşan ailelerin, buldukları coğrafyanın dar, susuz, kendilerine barınma ve yerleşme imkânı sağlamayan arazilerini ve emlâklarını hükümete bırakarak Yozgat vilâyetine bağlı Boğazlıyan kazasında Ermenilerden kalan Çat köyüne nakledilerek burada iskânları kararlaştırılmıştır.⁷⁷² Nüfus İşleri Genel Müdürlüğünün on yıllık çalışma raporundaki verilere göre, 1933 yılında Yozgat merkez kazası 79.342, Boğazlıyan 62.067, Sorgun 51.817, Akdağmadeni 43.174 olmak üzere vilâyetin genel nüfusu 236.400’dür.⁷⁷³

13 Kasım 1933 tarihinde yayınlanan başka bir kararnamede Yozgat vilâyeti dâhilinde 271’i devletten saklanıp gizlenen, 1.131’i başka yerlerde kayıtlı bulunan ve 70 adedi

⁷⁶⁹ Mübadillere verilen 67 dükkân, 3 arsa, 56.731 dönüm arazi ve 4 bağ bulunmaktadır, **BCA. MUAMELAT.** 30.10/124.885.4.(12.08.1933), s. 4, 45-53, 79-80, 155-156.

⁷⁷⁰ **BCA. MUAMELAT.** 30.10/81.531.8.(24.06.1935).

⁷⁷¹ **BCA. KDB.(1928-).** 30.18.1.2./40.78.8.(05.11.1933).

⁷⁷² **BCA. KDB. (1928-).** 30.18.1.2./38.53.17. EK. 91.19.(20.07.1933).

⁷⁷³ **BCA. MUAMELAT.** 30.10/124.885.4.(12.08.1933), s. 8.

yerli olan Kürtlere mensup 1.472 kişinin Danlı ve Aygar dağları eteklerinden kaldırılarak uygun görülen yerlere dağınık şekilde iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır.⁷⁷⁴ Arşiv verilerine göre Yozgat'ta aşiretlerden Okmanlı 150, Badılı 270 ve Borul 1.100 olmak üzere toplam 1.520 Kürt nüfus bulunmaktadır.⁷⁷⁵

1933 yılında yazılan bir raporda 1904 genel nüfus sayımından itibaren uzun savaşlar dönemi içerisinde askerlikten kurtulmak için nüfus defterleri üzerinde, okunamayacak şekilde çok fazla silinti, kazıntı ve çizilme gibi tahrifatin olduğu ifade edilmektedir. İçişleri Bakanlığı'nca nüfus ve askerlik işlemlerinin bir elden ve sağlıklı yürütülmesi için bu iki dairenin birleştirilmesi teklif edilmektedir. Mevcut nüfus kütüklerinin bütün nüfusu kapsamadığı, *"Milyonlarla doğumlar kayıtsız, yüz binlerle ölümler sicillerimizde sağ görünür. Yüz binlerle evliler defterlerimizde bekârdırlar. Yüz binlerle boşanıklar kütüklerimizde evlidirler."* Devletin arşivinde yer alan bir rapordaki bu ifade, mevcut sayısal nüfusun rakamlara aynı oranda gerçeklikle yansımadağının önemli bir tespittir.⁷⁷⁶ Nüfus kayıtlarındaki usulsüzlüğün nedenleri savaş dönemlerinde aile reislerinin uzun süreli evden ayrılışları, vergi ve harçlardan dolayı resmî nikâhların yapılmayıp dinî nikâhların yoğunluk kazanması, bunlara bağlı olarak doğum, ölüm gibi nüfus olaylarının kütüğe kaydedilmemesi⁷⁷⁷ olarak sayılabilir.

1934 yılında 9 fasıl olarak *"İskân Kanunu"* çıkarılmıştır.⁷⁷⁸ 1934 yılına ait bir kararnamede hicret ve iltica eden 19 kişi, Türk vatandaşlığına alınarak Yozgat vilâyetinde iskân edilmiştir.⁷⁷⁹ Genel toplama bakıldığında 1924 ile 1933 yılları

⁷⁷⁴ 03.01.1931 ve 12103 sayılı kararnameye ek olarak bkz; **BCA. KDB. (1928-)**. 30.18.1.2./41.82.12. (13.11.1933).

⁷⁷⁵ **BCA. MUAMELAT.** 30.10/124.885.4.(12.08.1933), s.14.

⁷⁷⁶ **BCA. MUAMELAT.** 30.10/124.885.4.(12.08.1933), s. 47, 170-171.

⁷⁷⁷ **BCA. MUAMELAT.** 30.10/124.885.4.(12.08.1933), s. 35-36.

⁷⁷⁸ Kanunda iskân mıntıkalarını içeren bir başlangıç, muhacirlerin ve mültecilerin kabul esasları, içeride nakiller, kültür ve İdarî tedbirler, iskân, mecburiyetler, tasfiye ve hakediş belgeleri, muafiyetler, mali hükümler, iskân komisyonu, icrai hüküm ve çeşitli hükümleri içermektedir. **T.C. Resmî Gazete**, nr. 2733, 21 Haziran 1934, s. 4003-4009.

⁷⁷⁹ **BCA. KDB. (1928-)**. 30.18.1.2./44.23.11.(17.04.1934).

arasında yerleşen mübadil sayısı 1.113 aile ve 3.911 nüfustan oluşmaktadır.⁷⁸⁰ Yozgat Vilayet gazetesine göre, 1928 yılından 1935 yılına kadar geçen 7 senelik süreçte vilâyet genelinde kızıl, tifüs, grip, humma, tifo, zatürre ve frengi hastalıkları olduğu, ancak geneli kapsamadığı, gereken tedbirlerin alındığı ve sadece zatürreden 3 kişinin vefat ettiği, hummadan dolayı hayvan panayırının açılmadığı belirtilmektedir.⁷⁸¹

4.4. 1935 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Vilâyeti Nüfusu

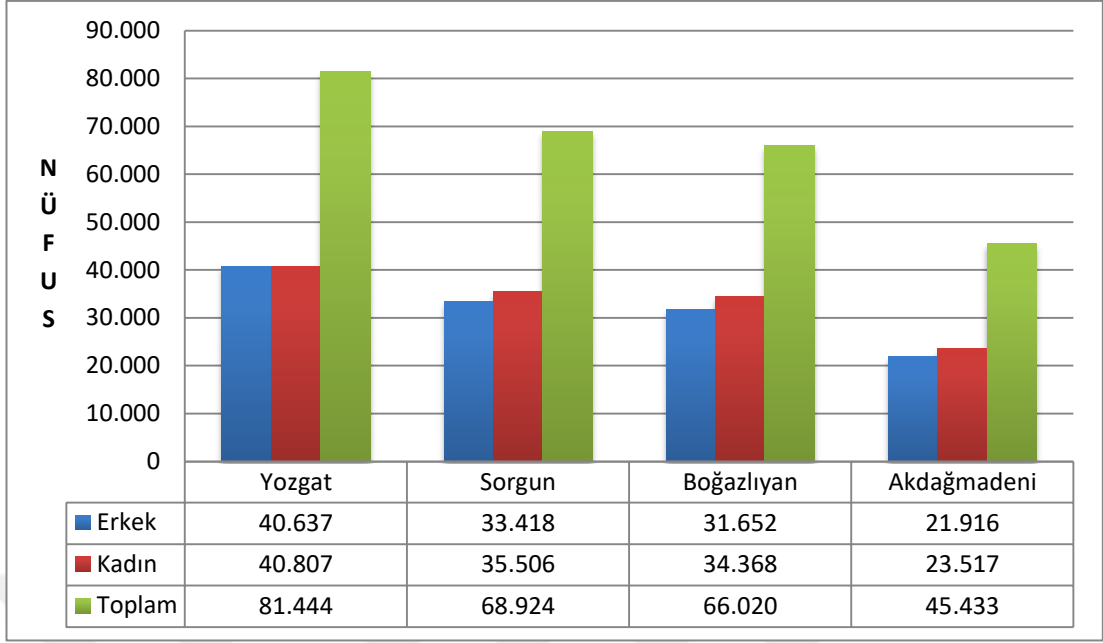
1935 yılı içerisinde Cumhuriyet Dönemi'nin ikinci genel nüfus sayımı yapılmıştır. 1927 yılı genel nüfus sayımı sonrası 8 yıllık süreçte Türkiye, sosyoekonomik ve sosyokültürel atılımlar yapmıştır. Hızlı bir sanayileşme süreci yaşanmış, köylüye daha modern tarım ve hayvancılık yapması için değişik teşvikler verilmiştir.⁷⁸² Ekonomisi ve ordusu güçlü bir ülke, siyaseten de güçlü anlamına geliyordu.⁷⁸³ Bu bağlamda Lozan Antlaşmasını müteakip gelen mübadil ve göçmenlerin iskânı sürecinin sağlıklı ve başarılı bir şekilde sonuçlandırılmasına da önem verilmiştir.

⁷⁸⁰ Aslı Cihangiroğlu, **Atatürk Dönemi Türkiye'de İskân Çalışmaları (1923-1938)**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2010, s. 283.

⁷⁸¹ **Yozgat Vilayet Gazetesi**, Tesis Tarihi: 1921, Yozgat Vilayet Matbaası, nr. 364(5 Birinci Kanun 1928), s. 1; nr. 365(12 Birinci Kanun 1928), s. 2; nr. 366(19 Birinci Kanun 1928), s. 1; nr. 369(9 İkinci Kanun 1929), s. 1; nr. 393(3 Temmuz 1929),s. 2; nr. 416(11 Kanun-ı Evvel 1929), s. 2; nr. 418(25 Kanun-ı Evvel 1929), s. 2; nr. 426(19 Şubat 1930), s. 2; nr. 466(10 Birinci Kanun 1930), s.1.

⁷⁸² Zafer Toprak, "Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi (1923-2019)", **Modern Türkiye Tarihi**, (Ed: Ahmet Şimşek), Pegem Akademi Yayınları, Ankara Eylül 2019, s. 240-242.

⁷⁸³ **Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti**, C. 2, s. 542.

Grafik 20. 1935 Genel Nüfus Sayımında Yozgat Vilâyeti

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ikinci genel nüfus sayımı 20 Ekim 1935 tarihinde yapılmıştır. Bu sayım sonuçlarına göre Yozgat vilâyeti 127.623 (%48.74) erkek ve 134.198 (%51.25) kadın, toplam 261.821 nüfusa sahiptir. Aradaki fark, kadınlar lehine 6.575'tir. Cumhuriyetin ilânından sonraki 12 senelik süreçte kadınlar lehine fazla olan nüfus farkı, bir önceki nüfus sayımına göre yarı yarıya azalarak 6.772'ye düşmüştür. 11.400 erkek ve 10.352 kadın, toplam 21.752 (%8,3) nüfus şehir ve kasaba merkezlerinde, 116.223 erkek ve 123.846 kadın, toplam 240.069 (%91,7) nüfus ise kırsal alanlarda yaşamaktadır. Yozgat şehir merkezi 7.497 (%54.87) erkek ve 6.164 (%45.12) kadın, olmak üzere 13.661 nüfustan oluşmaktadır. Nüfusun kazalara dağılımına göre; Yozgat merkez kazası 40.637 erkek ve 40.807 kadın, toplam 81.444 (%31.10), Sorgun kazası 33.418 erkek ve 35.506 kadın, toplam 68.924 (%26.32); Boğazlıyan 31.652 erkek ve 34.368 kadın, toplam 66.020 (%25.21) ve Akdağmadeni kazası ise 21.916 erkek ve 23.517 kadın toplam 45.433 (%17.35) nüfustan oluşmaktadır. Yozgat'ın toplam 647 köyünün kazalara dağılımı ise Yozgat merkez Bişek, Haydarbeyli, Kızılkoca, Salmanlı ve Yerköy nahiyeleri ile 200 Sorgun merkez Kadışehri, Hacıköyü ve Mamure nahiyeleri ile 187; Akdağmadeni merkez

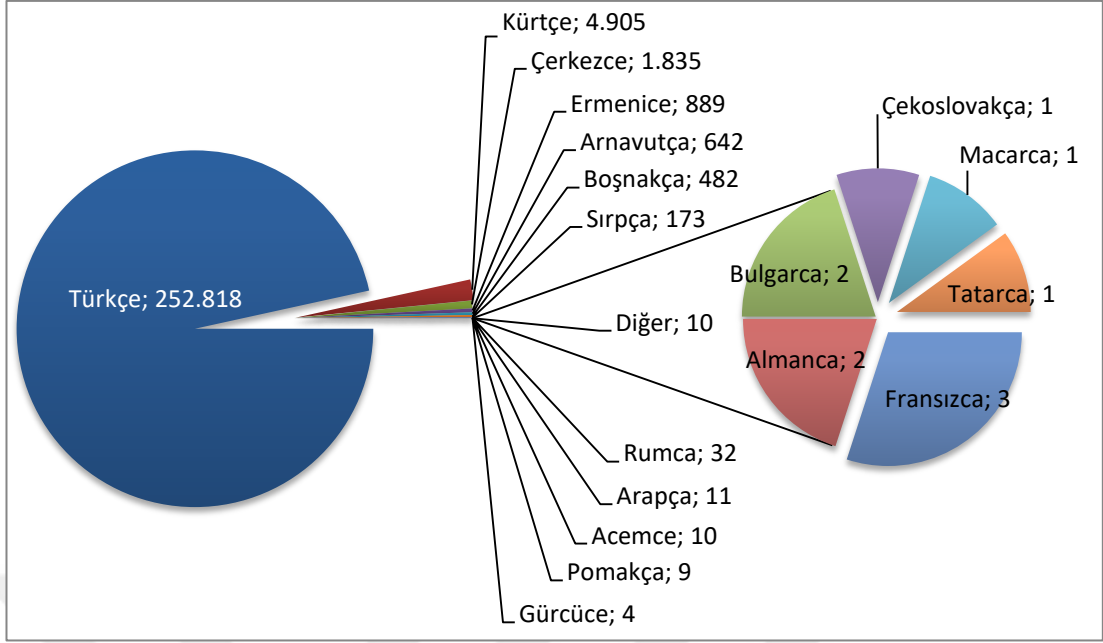
Hasbek ve Karamağara nahiyeleri ile 146 ve Boğazlıyan merkez Çayırşeyhi ve Sarıkaya nahiyeleri ile 114'tür. Köy başına düşen ortalama nüfus 371 kişidir.⁷⁸⁴

Nüfusun medenî durumuna göre 136.421 bekâr, 109.125 evli, 15.599 dul, 374 boşanmış ve 302 bilinmeyen nüfus bulunmaktadır. 1.228 dul erkek nüfus varlığına karşılık, 14.371 dul kadının bulunması dikkat çekicidir. Bu durum başta normal ölümler ve savaşlar olmak üzere çeşitli nedenlerle erkek kayıplarındaki fazlalığı ortaya koymaktadır.

Nüfusun okur-yazarlık durumuna göre, Kadınların % 967,7'si (129.863) ve erkeklerin ise % 845'i (107.847)'si okuma ve yazma bilmemekte, kadınların % 31,9'u (4.279) ve erkeklerin % 153,4'ü (19.574) okuma ve yazma bilmektedirler. Erkeklerde bilenlerin oranı %15,5, bilmeyenlerin oranı ise %84.5 olup, kadınlarda bilenler %3.2, bilmeyenlerin oranı ise %96.8'dir. Nüfusun etnik ve dinî dağılımına göre 258.834'ü (%98.85) Müslim, 2.987'si (%1.14) gayrimüslim olup bunun 1.890'ı (%0.72) Hristiyan, 737'si (%0.28) Protestan, 196'sı (%0.07) Ortodoks, 109'u (%0.04) Katolik, 45'i (%0.01) Ermeni ve 10'u (%0.003) ise Musevî'dir.⁷⁸⁵

⁷⁸⁴ **20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Yozgat Vilayeti**, C. 57, s. 6; Yozgat Vilayet gazetesi 1935 nüfus sayımından sonra 1937 yılı Yozgat merkez şehir nüfusunun 13.615 ve 2.073 hânedan oluştuğunu belirtmektedir. **Yozgat Vilayet Gazetesi**, Tesis Tarihi: 1921, Yozgat Vilayet Matbaası, nr. 818 (13 Birinciteşrin 1937), s. 2.

⁷⁸⁵ **20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler, Yozgat Vilayeti**, C. 57, s. 76-77.

Grafik 21. 1935 Genel Nüfus Sayımında Anadillerine Göre Nüfus

1927 nüfus sayımından sonra geçen 8 yıllık dönemde ana dili Türkçe olanlar 54.252 artışla 252.818'e, Kürtçe olanlar 115 azalmayla 4.905'e, Çerkezce olanlar 817 azalmayla 1.835'e, Ermenice olanlar 912 azalmayla 889'a, Arnavutça olanlar 348 azalmayla 642'ye düşmüştür. Arapça olanlar 6 artışla 11'e yükselmiştir. Daha önce olmayan Boşnakça 482, Sırpça olanlar 173, Rumca olanlar 32, Acemce olanlar 10, Pomakça olanlar 9, Gürcüce olanlar 4, Fransızca olanlar 3, Bulgarca ve Almanca olanlar 2, Rumence, Macarca ve Çekoslovakça olanlar 1 nüfusa sahiptir. Dikkat çeken ise daha önce 349 olan Tatarca'nın 348 azalma ile 1'e düşmesidir. Ana dili İtalyanca olanlar 1 iken bu sayımda yer almamaktadır. Bu duruma göre vilâyet genelinde 18 farklı etnik nüfus yaşamaktadır.

Erkeklerde okuma ve yazma bilenlerin oranı %15,5, bilmeyenlerin oranı ise %84,5 olup, kadınlarda okuma-yazma bilenler %3.2 olup bilmeyenlerin oranı ise %96.8'dir.⁷⁸⁶

Yozgat vilâyeti genelinde 0-14 yaş grubundaki çocuk nüfus 59.770 erkek ve 52.029 kadın, toplam 111.799, 15-64 çalışma çağı yaş grubunda 56.326 erkek ve 71.892 kadın, toplam 128.218, 65 ve üzeri yaşlı nüfus grubunda 3.788 erkek ve 4.071 kadın,

⁷⁸⁶ 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler, Yozgat Vilayeti, C. 57, s. 77.

toplam 7.859 nüfus bulunmaktadır. 242 erkek ve 42 kadın toplam 284 nüfusun yaşı ise bilinmemektedir. Üretken nüfus, çocuk ve yaşlı nüfustan 8.560 fazladır. 1927 nüfus sayımında 35.887 olan üretken nüfus, 8 sene sonra 27.327 azalma göstermiştir. Buna göre Yozgat vilâyetinde yaş gruplarına göre genel nüfus toplamı 248.160'tır.⁷⁸⁷ Evlenme ve boşanma istatistiklerine göre, 1935-1939 yılları arasındaki 4 yıllık sürede 740 evlenme ve 62 boşanma vakası olmuştur.⁷⁸⁸ Bu sayı, artan nüfusun aksine son derece düşüktür. Bu durum, nikâh işlemlerinin resmî kayıtlara yansımadağı ihtimalini akla getirmektedir.

Recep Sanal'ın Toprak ve İskân Müdürlüğü belgelerinden elde ettiği bilgilere göre, 1935 yılında Balkanlardan gelen muhacirlerden; 42 Hamam nahiye merkezine,⁷⁸⁹ 21 Kadılı, 15 Burunkışla, 48 Karayakup, 78 Terzili ve 81 hânesi Bebek köyüne olmak üzere toplam 285 hâne iskân edilmiştir. 1935 yılını takiben Romanya'dan gelen 35 hâne, toprak iskân kayıtlarına göre 123, nüfus idaresi kayıtlarına göre 319 kişi olup aradaki fark 196'dır. Bazı hâneler toprak iskân kayıtlarında, bazıları ise nüfus kayıtlarında yer almamaktadır. Yunanistan'dan gelip yerleşen 3 hâne, toprak iskân kayıtlarına göre, 12 kişidir. Yugoslavya göçmenleri ise 4 hâne olup toprak iskân kayıtlarına göre 19 kişiden oluşmaktadır. Bu kişiler Hamam'a yerleştirilmişlerdir.⁷⁹⁰ Hamam köyü 1933 yılında 60 hâne ve 275 nüfusa ulaşmıştır. 1935 yılında ise Boğazlıyan'a bağlı nahiye olmuştur.

1936 tarihli bir kararname ile gelecek 25.000 kadar göçmenden bir kısmının Yozgat vilâyetinin çeşitli kazalarından tespit edilecek boş arazilere yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır.⁷⁹¹ 1936 yılında yayınlanan aynı konu ile ilgili başka bir kararnamede, Bulgaristan'dan gelecek olan 25.000 muhacirin 11.000'inin Yozgat'ın da yer aldığı 4 vilâyete dağıtılacağı bildirilmektedir.⁷⁹² Her iki belgede de Yozgat'a kaç kişinin yerleşeceği belirtilmemektedir.

⁷⁸⁷ **20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler, Yozgat Vilayeti**, C. 57, s. 42.

⁷⁸⁸ **Nüfus Hareketleri İstatistiği**, s. 11, 40.

⁷⁸⁹ Hamam, önceleri Terzili köyüne bağlı iken sonra 2 Ekim 1935 yılında nahiye, 1957 yılında ise ilçe merkezi olmuştur. Boğazlıyan kazasına bağlı Sarıkaya nahiyesinin merkezi Hamam köyüne alınmıştır. Bkz; Şaşmaz, **a.g.e.**, s. 130.

⁷⁹⁰ Sanal, **Sarıkaya Tarihi**, s. 357-363.

⁷⁹¹ **BCA. KDB. (1928-)**. 30.18.1.2./61.8.9.(29.01.1936).

⁷⁹² **BCA. KDB. (1928-)**. 30.18.1.2./65.50.14(12.06.1936).

Yozgat Vilâyet gazetesinde, 1936 yılında Romanya'dan gelen göçmenlerin ilk kafilesinin geldiği, kendilerine ayrılan evlere yerleştirildikleri ve Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ın göçmenlerin durumunu incelediği haber verilmektedir. Göçmenler, Yozgat merkez kazada 53, Sarayköy'de 48, Sorgun'da 170, Saçlı ve Saatli köylerinde 72, Küçük İncirli'de 43, Karabıyık'ta 34 olmak üzere 420 hâne olarak iskân edilmişlerdir. Maden kazasında, Bebek'te 19, Karayakup'ta 19, Terzili'de 41, Boğazlıyan kaza merkezinde 96, Hamam'da 28 ve Kadılı'da 28 olmak üzere genel toplamda 651 hâne göçmen yerleştirilmiştir. Göçmenlerin gelmesi 1936 yılından sonra da devam etmiş, Romanya, Bulgaristan ve diğer yerlerden gelen göçmenlerin sayısı 1938 yılında 1.286 hâne ve 4.903 nüfusa ulaşmıştır. Gelen ve iskân olunan göçmenlerden 68 hâne kendi talepleri ve hükümetin müsaadesi ile Bursa taraflarına gitmişlerdir.⁷⁹³ İbrahim Erdal'a göre; göçmenler öncelikli olarak Ermeni ve Rumlardan kalan kaza merkezlerine, askerî binalara, tarımsal faaliyet yapılabilecek alanlara yerleştirilmiştir. 1924 yılını takiben gelen mübadil nüfusu yaklaşık 4.000'dir. Mübadillerin kendi aralarında aile bütünlüğünü sağlamak için sürekli yer değiştirme hareketliliği bu rakamlara dâhil değildir.⁷⁹⁴

1938 yılı içerisinde Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletine gönderilen yazıda Bulgaristan ve Dobruca'dan 8.000 Türk ile Romanya'dan 12.000 olmak üzere, toplam 20.000 göçmen nüfusun geleceği belirtilmektedir. Yazıda; Bulgaristan'dan gelecek olan 8.000 göçmenin aralarında Yozgat'ında bulunduğu 3 vilâyete sevk edilecekleri bildirilmektedir. Ancak Yozgat'a kaç muhacir geleceği belirtilmemektedir.⁷⁹⁵ Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, memleketin iskân politikasının temel unsurlarına dikkat çekmiştir. Ona göre dışarıdan gelecek tecavüzlere karşı yurdun savunmasını arttırmak ve memleketteki unsurları birbirleriyle bütünleştirecek kültür politikaları oluşturmak gerekmektedir. Bu durumun iç

⁷⁹³ **Yozgat Vilayet Gazetesi**, Tesis Tarihi: 1921, Yozgat Vilayet Matbaası, nr. 746(26 Mayıs 1936), s. 2; nr. 751(1 Temmuz 1936), s. 1; nr. 761(9 Eylül 1936), s. 2; nr. 766(14 Birinciteşrin 1936), s.1; nr. 804(7 Temmuz 1937), s. 3; nr. 850(1 Haziran 1938), s.4; nr. 852(22 Haziran 1938), s.1; nr. 869(29 Birinciteşrin 1938), s. 3; nr. 919(29 Birinciteşrin 1939), s. 3.

⁷⁹⁴ İbrahim Erdal, "Erken Cumhuriyet Döneminde Yozgat'ta Mübâdil ve Mültecilerin İskânı Uygulamaları (1923-1938)", **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 59, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Güz Ankara 2016, s. 76-84.

⁷⁹⁵ Diğer vilayetler ise Çorum ve Niğde'dir.

emniyeti sağlamak açısından önemli olduğunu belirtmektedir. Aralarında Yozgat'ında bulunduğu bazı vilâyetler, artık göçmen kabul edecek durumda değildir. Çünkü buraları bozkır, toprağı fakir, kendi halkını bile besleyemeyecek durumdadır. Zamanında buralarda oturan Ermeni ve Rumların çok azı çiftçilikle uğraşmış, çoğunluğu sanat sahibi ve hayatlarını Yozgat dışında kazanmışlardır. Boş arazilerin ve harap evlerin cazibesine kapılarak buraya göçmen iskân etmek bu ahaliyi şimdiden fakirlik ve sefaletle mahkûm etmek demektir. 1935-1937 yılları arasında yapılan iskânlarla devlete ait araziler göçmenlere verildiğı için yeni geleceklere verilecek arazi bulunmamaktadır. Ayrıca, coğrafya iklim bakımından sert ve kurak olup yapılacak masrafların yanında nüfusun heba edileceğı anlaşılmaktadır. Kaldı ki Balkanlardan gelecek Türkler, bu muhitlere intibak edememektedirler.⁷⁹⁶ 1933 ile 1938 yılları arasında Romanya ve Bulgaristan'dan gelen Türklerin sayısı 73.000 civarındadır.⁷⁹⁷ 1938 yılına gelindiğinde Hamam nahiyesi göçmenler dâhil 90 hâne ve 560 kişiden oluşmaktadır.⁷⁹⁸ Bu tarihlerde Yozgat'ın şimendifere/demiryoluna olan ihtiyacı hemen her fırsatta dile getirilmiştir.⁷⁹⁹ Demiryolunun gelmesinin nüfus başta olmak üzere her alanda gelişmeyi artıracacağı düşüncesi, bu fikrin sık olarak dile getirilmesine neden olmuş olmalıdır.

Yozgat Vilayet gazetesine göre, 1936 yılından 1940 yılına kadar vilâyette sıtma ve tifo görüldüğü, bunun şehrin içme suyuna lağım sularının karışmasından kaynaklı olduğu, hastalara tedavi amacıyla "*Kinin*" isimli bir bitki türü dağıtılıp tedavi edilmeye çalışıldığı, ayrıca okula giden bütün öğrencilere tifo aşısı yapıldığı ve ölüm vakalarına rastlanmadığı anlaşılmaktadır.⁸⁰⁰ Sıtmanın en yoğun görüldüğü yerler, Çekerek, Saray, Gündelen, Kanak suyu/Kanak çayı gibi dere boyları idi. 1940 yılında

⁷⁹⁶ **BCA. MUAMELAT.** 30.10/81.531.16.(25.07.1938).

⁷⁹⁷ Erdal, **a.g.m**, s. 83.

⁷⁹⁸ Recep Sanal, **Yurtsever Bir Öğretmenin Sarıkaya'daki Eğitime ve Toplum Kalkınmasına Katkıları**, Ankara 2004, s. 134.

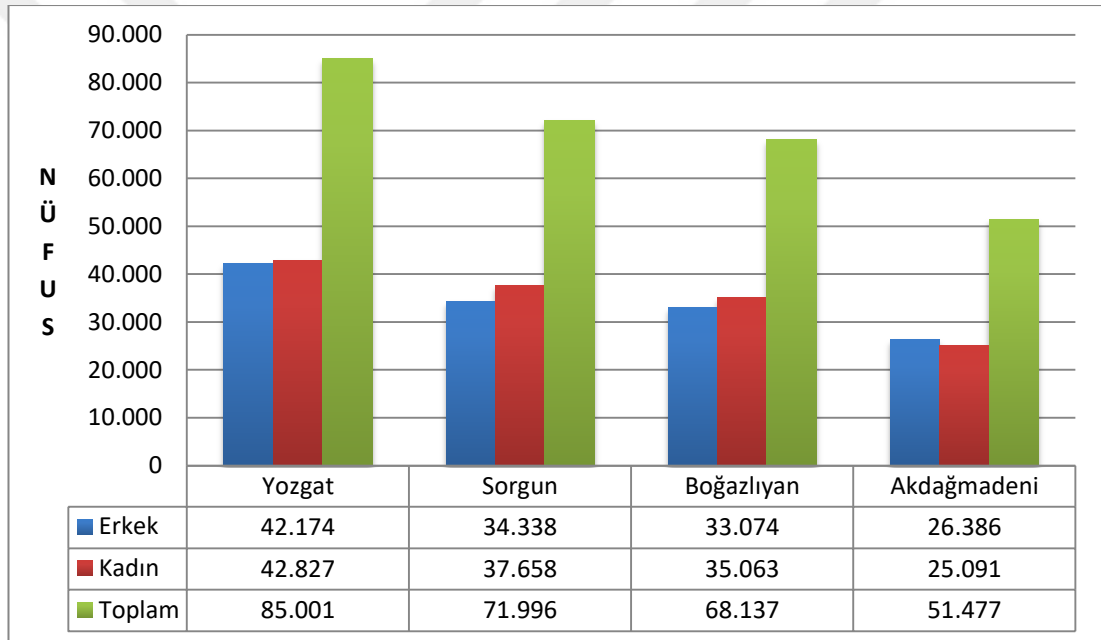
⁷⁹⁹ "Yozgat'ımızın Şömendöfer İhtiyacı" başlıklı haber için bkz; **Bozok Dergisi**, nr. 3, 15 Mart 1938, s. 3-5.

⁸⁰⁰ **Yozgat Vilayet Gazetesi**, Tesis Tarihi: 1921, Yozgat Vilayet Matbaası, nr. 766(14 Birinciteşrin 1936), s. 3; nr. 775(14 Birinci Kanun 1936), s.2; nr. 777(30 Birinci Kanun 1936), s.3; nr. 779(13 İkinci Kanun 1937), s.1.

Boğazlıyan’da da sivrisinek ve tatarcık humması olduğu anlaşılmış, Boğazlıyan kazası sıtma mıntikasına dâhil edilmiştir.⁸⁰¹

4.5. 1940 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Vilâyeti Nüfusu

1940’lı yıllara gelindiğinde Türkiye’nin takip ettiği genel nüfus politikası, etkilerini olumlu yönde göstermeye başladı. Çok sayıda sağlık kuruluşu açıldı. Sağlık personeli sayısı artırıldı. Salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadelede başarıya ulaşıldı. Ölüm oranları azalırken doğum oranları artış göstermiştir.⁸⁰² Bu sonuçlar Yozgat vilâyeti nüfusuna da yansımıştır.

Grafik 22. 1940 Genel Nüfus Sayımında Yozgat Vilâyeti

20 Ekim 1940 yılı genel nüfus sayımında Yozgat vilâyeti 135.972 erkek ve 140.639 kadın, toplam 276.611 nüfusa sahip olduğu anlaşılmıştır. Aradaki 4.667’lik fark kadınlar lehinedir. Mevcut nüfusun 15.329 erkek ve 10.933 kadın, toplam 26.262’si (%9.49) şehir merkezlerinde, 120.643 erkek ve 129.706 kadın, toplam 250.349’u (%90.50) nahiye ve köylerde yaşamaktadır. Yozgat merkez kaza %30.72, Akdağmadeni %18.60, Boğazlıyan %24.63 ve Sorgun %26.02 nüfus oranlarına

⁸⁰¹ Atakan Esen, **Cumhuriyet Dönemi Sıtma Mücadelesi (1923-1956)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2017, s. 34,103.

⁸⁰² **Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti**, C. 2, s. 547.

sahiptir. Boğazlıyan nüfusuna kayıtlı ve 1935 yılında 365 olan amele, göçmen ve aşiret sayısı 85 azalma ile 280'e düşmüştür.⁸⁰³ 1935 yılında 240.069 olan köy nüfusu 1940 yılına gelindiğinde %4.28 artışla 250.349'a yükselmiştir. Vilâyet genelinde 1935-1940 yılları arasındaki 5 yılda köy nüfusu ortalaması 371 kişiden, 17 kişilik bir artışla 388 kişiye yükselmiştir. Köy adedi 647'den 2 azalma ile 645'e düşmüştür. Merkez kaza 195, Akdağmadeni 150, Boğazlıyan 111, Sorgun 189 köye sahiptir.⁸⁰⁴ Vilâyetin toplam yüzölçümü 13.950 km² olup km² başına 20 kişi düşmektedir.⁸⁰⁵ Kazaların yüzölçümü ve nüfus yoğunluğuna göre dağılımı merkez kaza 5.530 km² ve 15, Akdağmadeni 3.520 km² ve 15, Boğazlıyan 3.450 km² ve 20, Sorgun 1.450 km² ve 50 kişiden oluşmaktadır.⁸⁰⁶ 1940 yılında 127 evlenme ve 15 boşanma gerçekleşmiştir.⁸⁰⁷

Doğa olaylarının da nüfus ve toplumsal yaşayış üzerindeki etkileri yadsınamaz. 13 Nisan 1940 tarihinde "*Peyik Zelzelesi*" olarak kayıtlara geçen depremde Peyik, Karamağara, Dedefakılı, Kamberli, Karacaalan ve Karapınar köyleri başta olmak üzere 12 köy yıkılmış, 360 kişi yaralanmış ve 300 kişi de hayatını kaybetmiştir.⁸⁰⁸

1 Nisan 1941 tarihinde II. Dünya Savaşı devam ettiği sırada, Yozgat'ta bulunan gözaltı kampında 10 Alman, 8 Bulgar, 86 Rus, 1 İngiliz, 1 İspanyol olmak üzere 106 kişi bulunmaktaydı. 1942 yılı başında bu sayı 104'e düşmüş, 25 Temmuz 1942 tarihinde 13 subay, 3 erbaş, 120 er ve 11 askerî memur olmak üzere 147 rakamına ulaşmıştır.⁸⁰⁹ Yozgat'ın Anadolu'nun merkezinde yer alan doğal yapısı bu tür kampların açılmasına zemin hazırlamış, benzer şekilde esir kamplarının da I. Dünya Savaşı yıllarında mevcudiyeti bu savı doğrulamıştır. Bunun haricinde, zaman zaman sürgün ve zorunlu iskâna tâbi tutularak Yozgat'a gönderilen ailelere de rastlanmaktadır. 1943 tarihli kararnamede, Malatya vilâyetinde oturmaları mahzurlu

⁸⁰³ 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler, s. 658.

⁸⁰⁴ 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler, s. LV.

⁸⁰⁵ 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler, s. VII.

⁸⁰⁶ 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler, s. XXIV.

⁸⁰⁷ Nüfus Hareketleri İstatistiği, s. 11, 40.

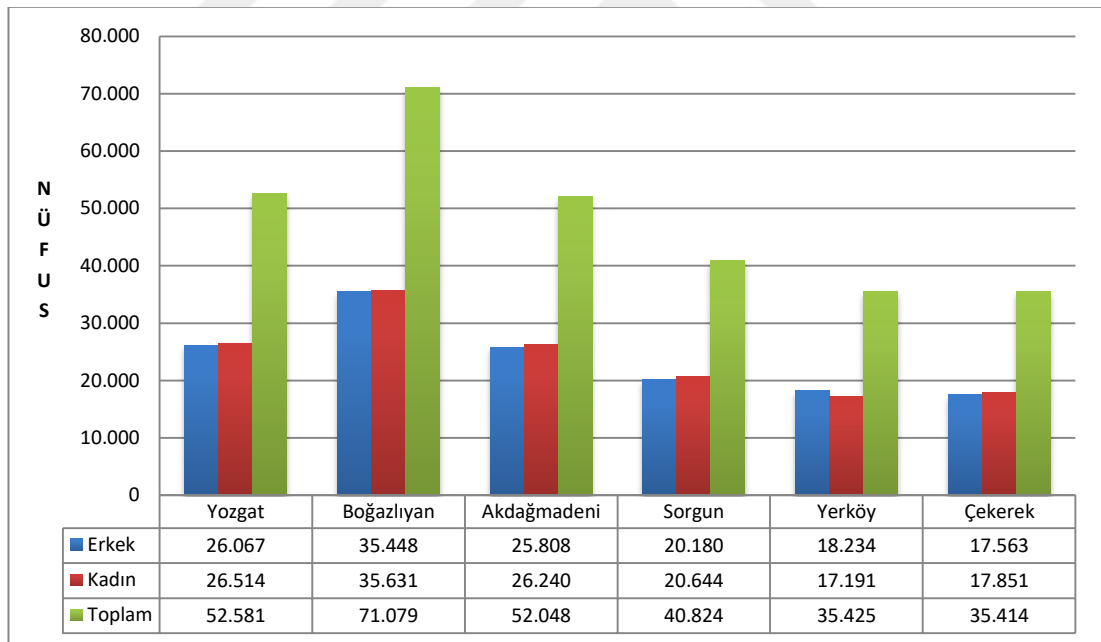
⁸⁰⁸ <https://www.haberturk.com/haber/haber/974906-yozgat-depremi> (Erişim Tarihi:24.02.2022).

⁸⁰⁹ Ahmet Emin Yaman, "II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Askeri Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 33, s. 153-154.

görülen Hamit Hamdi Timurlar, Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak, Mehmet Gürsoy ve Emir Ömer Yılmaz isimli şahıslardan bazılarının aileleriyle birlikte, arasında Yozgat'ın da bulunduğu bazı vilâyetlere zorunlu olarak nakil ve iskâna tâbi tutuldukları görülmektedir. Muhtemelen bir aile efradı ile birlikte Yozgat'a gelmesi uygun görülmüş olup hangi ailenin Yozgat'a gönderildiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.⁸¹⁰ Vilâyet, dışarıdan göç aldığı gibi göç vermeye de devam etmektedir. Nitekim önceki yıllarda Romanya'dan gelip Hamam nahiyesine yerleşen göçmenlerden 32'si 1940-1945 yılları içerisinde başka yerlere göç etmişlerdir.⁸¹¹

4.6. 1945 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Vilâyeti Nüfusu

1939-1945 yılları arasında süren II. Dünya Savaşı, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Savaşa girilmemiş olsa dahi yetişmiş insan unsurunun silahaltına alınması, üretim ve nüfusu olumsuz olarak etkilemiştir.

Grafik 23. 1945 Genel Nüfus Sayımında Yozgat Vilâyeti

21 Ekim 1945 tarihinde yapılan Türkiye Cumhuriyeti'nin dördüncü genel nüfus sayımına göre Yozgat vilâyeti 143.300 erkek ve 144.071 kadın olmak üzere toplam 287.371 kişiden oluşmaktadır. Kadın nüfus lehine 771 fazlalık olup, erkek ve kadın

⁸¹⁰ BCA. KDB.(1928-). 30.18.1.2./103.72.16. (16.09.1943).

⁸¹¹ Sanal, Sarıkaya Tarihi, s. 357-363.

sayıları hemen hemen birbirine yaklaşmıştır.⁸¹² Yozgat merkez kaza %18.29, Boğazlıyan %24.73, Akdağmadeni %18.11, Sorgun %14.20, Yerköy %12.327 ve Çekerek %12.323 nüfus oranlarına sahiptir. Vilâyet genelinde şehir merkezlerinde 12.739 erkek ve 11.414 kadın, toplam 24.153 (%8.40), kırsal alanlarda 130.561 erkek ve 132.657 kadın toplam 263.218 (%91.59) nüfus yaşamaktadır. Bir önceki nüfus sayımına göre yüzölçümü 246 km² azalma ile 13.704 km² olup, yoğunluk 21 kişidir. Yozgat merkez kaza 1.554 km² ve 34, Akdağmadeni 2.669 km² ve 19, Boğazlıyan 3.984 km² ve 18, Çekerek 1.673 km² ve 21, Sorgun 1.633 km² ve 25, Yerköy 2.191 km² ve 16 nüfus yoğunluğuna sahiptir. Yozgat merkezde 5.983 erkek ve 5.593 kadın, toplam 11.576 nüfus bulunmaktadır.⁸¹³

Medenî duruma göre 155.724 bekâr, 115.623 evli, 14.954 dul, 389 boşanmış ve 681 medenî durumu bilinmeyen nüfus mevcuttur. Dul kadın nüfus, 11.262 kişi erkeklerden daha fazladır.⁸¹⁴ Çekerek ve Yerköy ilçe merkezi olmuştur. Kaza “ilçe” ve nahiye “Bucak”⁸¹⁵ kavramlarına dönüştürülmüştür. Vilâyetin toplam 637 köyü bulunmakta ve köy başına ortalama 4 nüfus düşmektedir.⁸¹⁶ Nüfusun eğitim durumu itibarıyla 41.775’i (%14.53) okuma yazma bilmekte, 288’i (%0.10) yalnız okuma bilmekte ve 245.308’i (%85.36) ise okuma ve yazma bilmemektedir.⁸¹⁷

⁸¹² 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, t.y, s. VII.

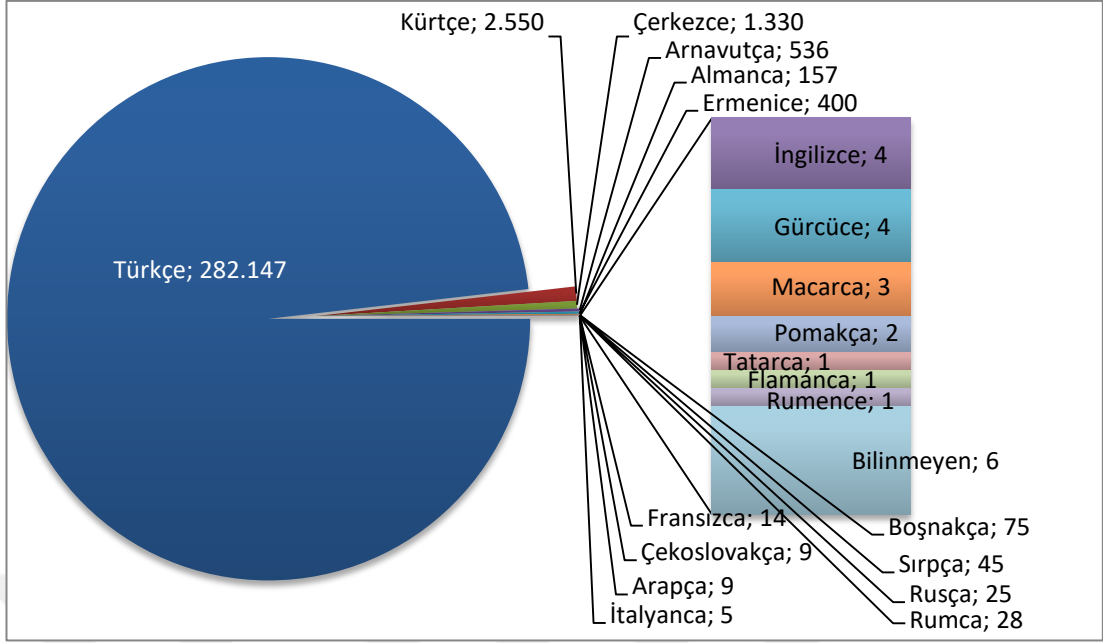
⁸¹³ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, t.y, s. 626- 627.

⁸¹⁴ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Yozgat İli, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, C. 63, Yayın Sayısı No. 286, Ankara, Aralık 1950, s. 6.

⁸¹⁵ İlçelerin bir müdürle yönetilen bölümlerinden her biri, nahiye, Türkçe Sözlük C. I, s. 224.

⁸¹⁶ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, t.y, s. 627.

⁸¹⁷ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Yozgat İli, C. 63, Yayın Sayısı No. 286, s. 11.

Grafik 24. 1945 Genel Nüfus Sayımında Anadillerine Göre Nüfus

Vilâyet genelinde ana dillerine göre %98.18 Türkçe, %0.88 Kürtçe, %0.46 Çerkezce, %0.18 Arnavutça, %0.13 Ermenice, %0.05 Almanca, %0.02 Boşnakça, %0.01 Sırpça, %0,0097 Rumca, %0,0086 Rusça, %0,0062 Bulgarca, %0,0048 Fransızca, %0,0031 Çekoslovakça ve Arapça, %0,0017 İtalyanca, %0,0013 İngilizce ve Gürcüce, %0,0010 Macarca, %0,0006 Pomakça, %0,0003 Tatarca, Flamanca ve Rumence ile %0.0020 bilinmeyen dil oranlarına sahiptir. Anadillere bakıldığı zaman Yozgat vilâyetinde çok çeşitli etnik ve kültürel farklılık ve zenginliğin var olduğunu söylemek mümkündür. Nüfusun dinlere göre dağılımı 285.986 Müslim, 250 Katolik, 293 Ortodoks, 237 Protestan, 225 Gregoryen, 371 mezhebi bilinmeyen, 5 Musevî ile 4 dinsiz bulunmaktadır. Nüfusun %99.51'i Müslim olup, %0.48'i diğer dinler ve dinsizlerden müteşekkildir. Mesleklere göre dağılım ise 120.100'ü (%41.79) tarım ve hayvancılık, 2.673'ü (%0.93) sanayi ve küçük sanatlar, 1.445'i (%0.50) ticaret, 646'sı (%0.22) nakliye, 2.715'i (%0.94) serbest meslek ve 144'ü (%0.05) ev hizmetleri alanında faaliyet göstermektedir. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan 159.648 (%55.55) kişinin mesleği ise bulunmamaktadır.⁸¹⁸

⁸¹⁸ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Yozgat İli, C. 63, Yayın Sayısı No. 286, s. 12-13.

Vilâyet genelinde 0-14 çocuk yaş grubunda 65.566 erkek ve 55.827 kadın, toplam 121.393 nüfus mevcuttur. 15-64 yaş grubundaki üretken nüfus 74.838 erkek ve 84.791 kadın toplam 159.629 nüfustur. 65 ve üzeri yaş grubu 2.790 erkek ve 3.262 kadın, toplam 6.052 nüfus mevcuttur. 106 erkek ve 191 kadın, toplam 297 nüfusun yaş grubu bilinmemektedir. Medenî haline göre nüfusun büyük çoğunluğu 155.724'ü (%54.18) bekâr, 115.623'ü (%40.23) evli, 14.954'ü (%5.20) dul, 389'u (%0.13) boşanmış ve 681'inin (%0.23) medenî durumu ise bilinmemektedir.⁸¹⁹ Çalışan nüfus oranı, 0-14 ile 65 ve üzeri yaş grubundan 32.184 fazlalık göstermektedir.

1948 yılında Bozok gazetesinde yer alan bir haberde, *“işsizliğin önüne geçecek çareler bulunmadıkça şehrin dağılmaya yüz tutacağı, yapılacak olan 1950 genel nüfus sayımında; 1945 yılında 35.000 nüfusu barındıran şehrin 10.000 nüfusu barındırmaktan aciz duruma düşeceği”* endişesi dile getirilmektedir.⁸²⁰ Şehirde mülteci kampının varlığından bahsedilmekte ancak mülteci sayısı hakkında hiçbir bilgi verilmemektedir.⁸²¹ *“Şehrimize göçmen geldi”* isimli haberde, iltica eden göçmenlerden 18 nüfuslu 7 ailenin geldiği ve Sorgun kazası Sarıhamzalı köyünde iskân edildikleri belirtilmektedir. *“Verem, afet halini aldı”* başlıklı yazıda, iyi beslenememekten dolayı Yozgat'ta veremin rakamlarla bile ifade edilemeyeceği kadar çok olduğu belirtilmektedir.⁸²² Bozok gazetesine göre; *“Bir zamanlar 40.000 nüfusu barındıran bu zavallı şehir, işsizlik ve göç yüzünden bir harabeye dönmüştür.”* ve *“Anadolu'nun Paris'i diye anılan bedbaht şehre ait bir manzara”* diye Yozgat fotoğrafı konulmuştur.⁸²³

⁸¹⁹ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Yozgat İli, C. 63, Yayın Sayısı No. 286, s. 5-6.

⁸²⁰ Bozok Gazetesi, nr. 2, 17 Nisan 1948, s. 1.

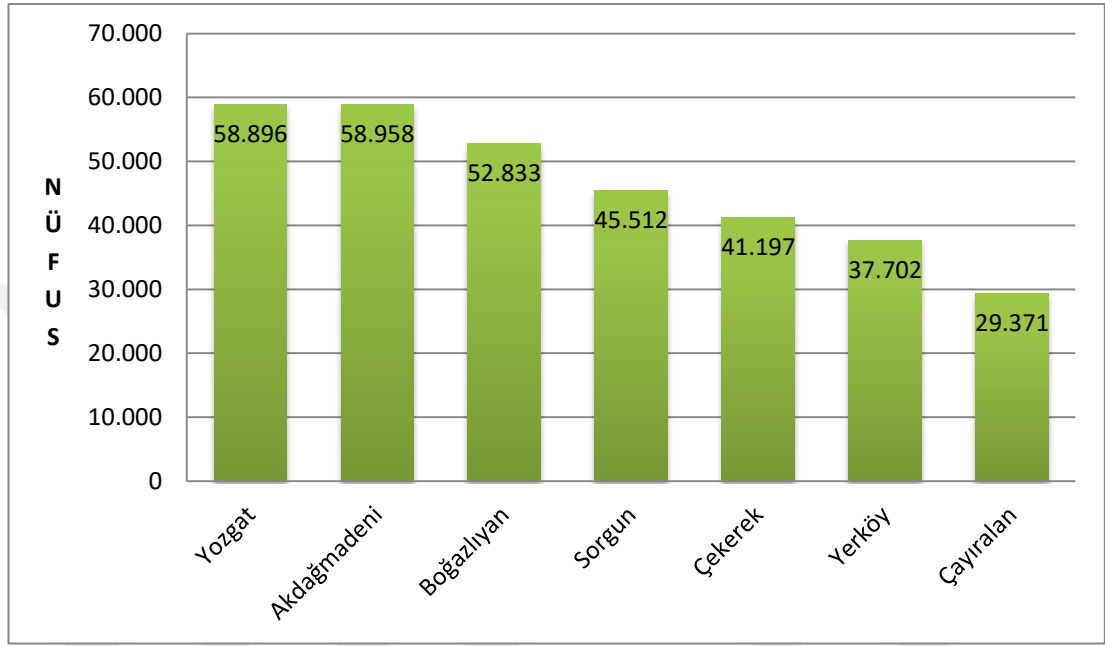
⁸²¹ Bozok Gazetesi, nr. 5, 8 Mayıs 1948, s. 4.

⁸²² Bozok Gazetesi, nr. 6, 15 Mayıs 1948, s. 1.

⁸²³ Bozok Gazetesi, nr. 10, 14 Haziran 1948, s. 4.

4.7. 1950 Genel Nüfus Sayımına Göre Yozgat Vilâyeti Nüfusu

Türkiye, 1950 yılından itibaren çok partili hayata geçmiştir. Bu süreç, toplumun her katmanına hem olumlu hem de olumsuz etkilerde bulunmuştur.⁸²⁴ Bu gelişmeler arasında Cumhuriyet Dönemi'nin beşinci nüfus sayımı 1950 yılında yapılmıştır.

Grafik 25. 1950 Genel Nüfus Sayımında Yozgat Vilâyeti⁸²⁵

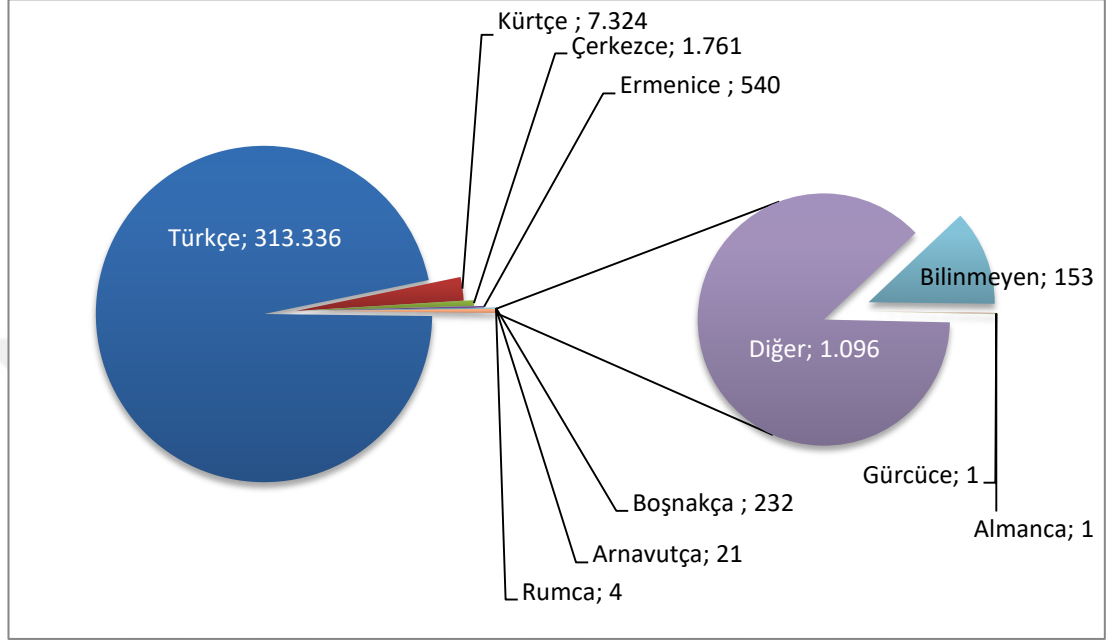
1950 genel nüfus sayımında göre Yozgat vilâyeti, cinsiyet oranına göre 163.718'i (%50.45) erkek ve 160.751'i (%49.54) kadın, olmak üzere toplam 324.469 nüfusa sahiptir.⁸²⁶ Yozgat şehir merkezi 11.885, Boğazlıyan 5.187, Yerköy 3.550, Çayıralan 3.125, Sorgun 3.123, Akdağmadeni 2.753 ve Çekerek 1.585 nüfusu barındırmaktadır. Kazalara bağlı bucak ve köy nüfusları, büyüklük sırasına göre 56.205 Akdağmadeni, 47.646 Boğazlıyan, 47.011 merkez kaza, 42.389 Sorgun, 39.612 Çekerek, 34.152 Yerköy ve 26.246 Çayıralan olmak üzere toplam 293.261 nüfusu barındırmaktadır. Vilayet genelinde 31.208 (%9.61) nüfus şehir merkezlerinde muhtarlık başına km²'ye

⁸²⁴ Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti, C. 2, s. 1048.

⁸²⁵ 22 Ekim 1950 Umumî Nüfus Sayımı Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, t.y.,s. 383-389.; Cinsiyete göre nüfus bilgisi e-devlet aracılığı ile TÜİK'ten talep edilmiştir. Bilgi Dağıtım Grup Başkanlığı tarafından gönderilen cevapta; "Cinsiyete göre nüfus bilgisi 1950 yılında il nüfusu haricinde cinsiyete göre nüfus üretilmediğinden ve toplam nüfus yayınlandığından verilememektedir." bilgilendirilmesiyapılmıştır.<https://ty.tuik.gov.tr/Request/DetailRequest?reqId=NvfCrG1xk3wDBkx8j2umQ2Z8R1GNkzzFjzQHT8MfhltRB9kLQjRm/yoYqis7IMO6>(Erişim Tarihi:05.09.2023).

⁸²⁶ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, s. 66-68.

22.4 diğer yerlerde muhtarlık başına ise 464 nüfus düşmektedir. Vilâyet genelinde 1940 yılında 645 olan köy sayısı, 1945 yılında 637'ye ve 1950 yılında ise 631'e gerilemiştir. 1940-1950 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte köy sayısı 14 azalmıştır.⁸²⁷

Grafik 26. 1950 Genel Nüfus Sayımında Anadillerine Göre Nüfus

Vilâyet genelinde ana dillerine göre %96.56 oranı ile çoğunluk Türkçe, %2.25 Kürtçe, %0.54 Çerkezce, %0.16 Ermenice, %0.07 Boşnakça, %0.0064 Arnavutça, %0.0012 Rumca, %0.00030 Gürcüce, %0.00030 Almanca, %0.33 diğer ve %0.04 ise bilinmeyen dilleri konuşmaktadır.⁸²⁸ Nüfusun ekseriyeti okuma ve yazma bilmemektedir. 5 ve daha yukarı yaşlardaki 135.224 erkek ve 134.876 kadın, toplam 270.100 nüfustan okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 209.321 (%99.62), okuma ve yazma bilenlerin sayısı ise 59.500'dür. (%28.31) 1.279 kişinin (%0.60) okur-yazarlık durumu bilinmemektedir.⁸²⁹

Yozgat vilâyeti yüzölçümü 13.704 km² ve nüfus yoğunluğu 24 kişiden oluşmaktadır. 3.984 km² alan ile en büyük yüzölçümüne sahip Boğazlıyan'da 52.833 nüfus

⁸²⁷ 22 Ekim 1950 Umumî Nüfus Sayımı Vilâyet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 383-389.

⁸²⁸ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, s. 148-153

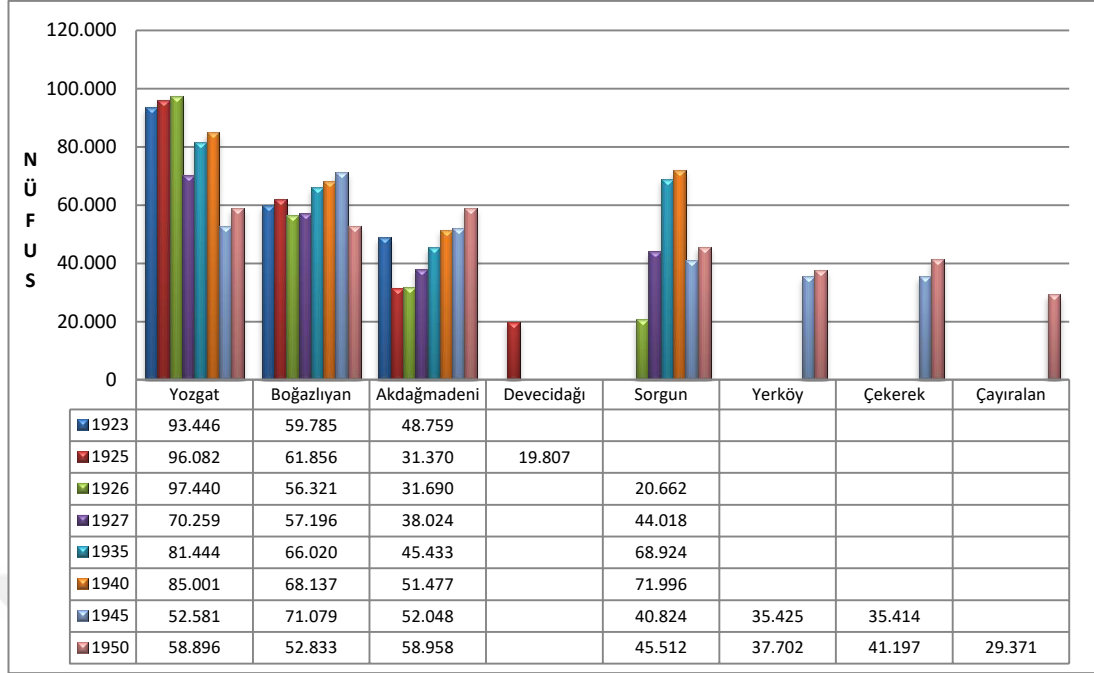
⁸²⁹ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, s. 222.

yaşamakta ve km² başına 13 kişi düşmektedir. 1.554 km² ile en küçük yüzölçümüne sahip Yozgat merkez kazası, 58.896 nüfusa sahiptir ve km² başına 38 kişi ile en fazla nüfusu barındırmaktadır. Akdağmadeni ilçesi 2.669 km² alanda 58.958 nüfus ile km² başına 22 kişi, Yerköy ilçesi 2.191 km² alanda 37.702 nüfus ile km² başına 17 kişi, Çekerek ilçesi 1.673 km² alanda 41.197 nüfus ile km² başına 25 kişi, Sorgun ilçesi 1.633 km² alanda 45.512 nüfus ile km² başına 28 kişiden oluşmaktadır. Yeni kurulan Çayıralan ilçesinin nüfusu 29.371 olup yüzölçümü ve km² başına düşen nüfus miktarı belirtilmemiştir.⁸³⁰

0-14 yaş grubuna göre 70.698 erkek, 59.858 kadın, toplam 130.555 nüfus bulunmaktadır. Aradaki fark 10.840 erkekler lehinedir. 15-64 yaş grubundaki üretken nüfus 89.426 erkek, 96.795 kadın, toplam 186.221'dir. Aradaki fark 7.369 kadınlar lehinedir. 65 ve üzeri yaş grubu 3.043 erkek ve 3.562 kadın, toplam 6.605'dir. Aradaki fark 519 kadınlar lehinedir. Yaş grubu bilinmeyen 501 erkek ve 536 kadın, toplam 1.037 kişide kadınlar 35 fazladır. 0-14 ile 65 ve üzeri yaş grubundaki nüfusun toplamı 137.160 olup üretken nüfus lehine 49.061 fazlalık bulunmaktadır.⁸³¹

⁸³⁰ 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 24.

⁸³¹ 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, s. 68-69.

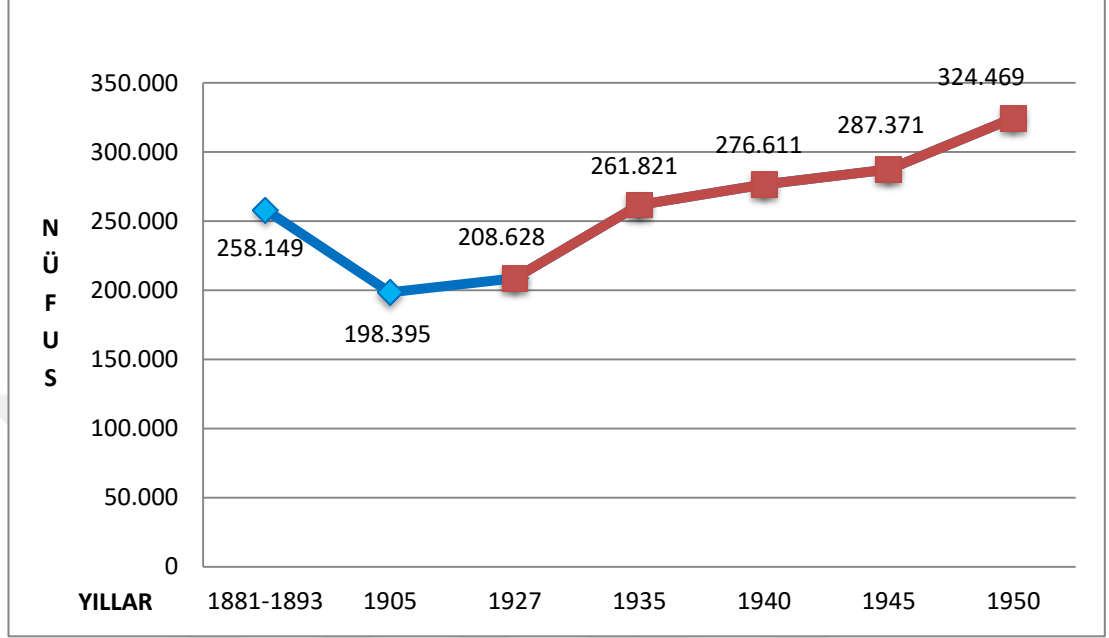

Grafik 27. 1923-1950 Yılları Arasında Yozgat Vilâyeti'nde Nüfus⁸³²

Yozgat vilâyetinin nüfusu, 1923-1950 yılları arasında 1926 yılı hariç sürekli artış göstermiştir. 1923 yılında Yozgat merkez, Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazaları genel toplam nüfusu 201.909'dur. 1925 yılında mevcut olan kazalara Devecidağı da eklenerek 7.206 artışla nüfus 209.115'e yükselmiştir. 1926 yılında, Devecidağı ayrılmış, Sorgun kaza olmuştur. Bu tarihte nüfus, 3.002 düşüş göstererek 206.113 olmuştur. 1923'te Cumhuriyet'in kurulmasından 1927 ilk genel nüfus sayımına kadar geçen 4 yıllık süreçte nüfus, %3.75'lik artışla 209.497 olmuştur. 1927-1935 yılları arasında %24.97, 1935-1940 yılları arasında %5.64, 1940-1945 yılları arasında %3.88 ve 1945 ile 1950 yılları arasında %12.90 oranında artmıştır. Buna göre en fazla nüfus artışı 1927 ile 1935 yılları arasında, en az nüfus artışı ise 1923 ile 1927 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1945 yılına kadar mevcut kaza durumunu koruyan vilâyette Yerköy ve Çekerek isimli iki yeni ilçe kurulmuştur. 1950 nüfus sayımında ise Çayıralan ilçe merkezi olarak yer almıştır. 1923 ile 1950 yılları arasındaki 27 yılda

⁸³² BOA. DH. İ. UM. EK. 66 /31/7. (H. 29.12.1341/M. 12.08.1923); TCDS. 1925-1926, s. 540; TCDS. 1926-1927, s. 740-741; 28 Teşrinievvel 1927 Umûmi Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler, Fasikül I, s. XVII; 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'î ve Mufassal Neticeler Yozgat Vilayeti, C. 57, s. 6; 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler, s. 658; 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, t.y, s. 626- 627; 22 Ekim 1950 Umumî Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, s. 383-389.

nüfus %60.70 oranında bir artış göstermiştir. Verilere göre beşer yıllık dönemlerde nüfus artış hızı istikrarlı değildir.

Grafik 28. Genel Nüfus Sayımlarına Göre Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yozgat'ta Nüfus

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e genel nüfus verilerinde 1893 yılından 1905 yılına kadar olan 12 yıllık devrede nüfus, 59.754 düşüş göstermiştir. 1877-1878 yılından itibaren başlayan savaşlar silsilesi içerisinde insan kayıpları, gelen göçmenlere rağmen artış sağlanmasını engellemiş ve azalmanın temel göstergesi olmuştur. 1905 tarihinden, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk nüfus sayımı olan 1927 yılına kadar geçen 22 yılda yavaş hatta durağan bir seyirle 10.233 artış kaydedilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde en fazla artış, 1927 ile 1935 yılları arasındaki 8 yıllık süreçte 53.193'lük artış olmuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde nüfusu artırmaya yönelik politikalar izlenmiştir. Bunun yanında gelen mübadil ve mülteciler, nüfus artışında etkili olmuştur. 1935 ile 1945 yılları arasındaki 10 yıllık süreçte 25.550'lik nüfus artışı olmuştur. En düşük nüfus artış hızının 1940-1945 yılları arasında olması, II. Dünya Savaşı dolayısıyla ortaya çıkan seferberlik dönemi sonrasında yetişkin nüfusun silah altına alınması, aile kurumunda, toplumsal yaşamda ve ekonomik anlamda genç nüfusun atıl duruma gelmesiyle açıklanabilir. Bu dönemdeki gelişmelerin toplumun tüm katmanlarında gerilemeye sebebiyet verdiği söylenebilir. 1945-1950 yılları arasındaki 5 yıllık

dönemde 37.098'lik bir artış kaydedilmiştir. Savaşın bitmesi neticesi hızlı bir ivme kazanan nüfus artışı, 1950 yılına kadar geçen sürede en hızlı ikinci nüfus artışına neden olmuştur. 1927 yılından 1950 yılına kadar geçen 23 yıllık sürede vilâyetin nüfusu 115.841 artış kaydetmiştir.⁸³³ Bu tarihler arasında ülke nüfusu ise yaklaşık olarak 1,5 kata yakın artış göstermiştir.⁸³⁴

Çorum ve Sungurlu'nun idarî açıdan Yozgat sancağından ayrılması ile gerek idarî anlamda ve gerekse de nüfus anlamında değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Çorum ve Sungurlu'nun kırsal nüfusunun fazlalığı, sancak nüfusunun azalmasına sebebiyet vermiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde nüfusu artırmaya yönelik politikalar takip edilmesi kademeli, sürekli ve istikrarlı bir artışı beraberinde getirmiştir. II. Dünya Savaşı dolayısıyla genç nüfusun silahaltına alınarak hem üretimi ve hem de doğurganlık hızını olumsuz etkilemiştir.

⁸³³ AVS. H.1311/M.1893, Def'a 12, s. 284-291; Memâlik-i Osmaniye'de Nüfûs-ı Muharrerenin İcmâli, T 947, s. 10; 28 Teşrinievvel 1927 Umûmi Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler, Fasikül I, s. XVII; 20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler Yozgat Vilayeti, C. 57, s. 6; 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler, s. 658; 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, t.y, s. 626- 627; 22 Ekim 1950 Umumî Nüfus Sayımı Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, s. 383-389.

⁸³⁴ Yüksel Kaştan, "Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 7, S. 1, Erzurum 2006, s. 74.

SONUÇ

Bu çalışmada Yozgat sancağının/vilâyetinin 1878-1923 yılları arasını kapsayan 45 yıllık Osmanlı Devleti ve 1923-1950 yılları arasındaki Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'ni içeren 27 yıllık sürecin nüfus ve demografik yapısı ortaya konulmuştur. Genel olarak 1878 ile 1950 yılları arasındaki 72 yıllık dönem irdelenmiştir. 1878 yılında Ankara vilâyetine bağlı 4 sancaktan birisi olan Yozgat, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar bu idarî yapısını devam ettirmiştir. 1923 yılından itibaren ise müstakil Bozok/Yozgat vilâyeti statüsüne kavuşmuştur.

1878 yılında Yozgat sancağı genel nüfusu 116.988'dir. Merkez kaza, Sorgun, Hüseyinabad, Kızılkoca nahiyelerinden, Boğazlıyan kazası Akdağ, Mucur nahiyelerinden, Sungurlu kazası Selmanlı nahiyesinden, Maden kazası Karamağara nahiyesi ile Çorum kazasından oluşmakta ve 898 köyü bulunmaktadır. Kaza, nahie ve köy sayıları, dönemlerine göre değişiklik göstermiştir. 1950 yılında vilâyet genel nüfusu 324.469'a yükselmiştir. Bu duruma göre 1878-1950 yılları arasında Yozgat nüfusu, 207.481 kişi artış göstermiştir. Yozgat merkez kazası Musabeyli, Osmanpaşa, Akdağmadeni kazası Hasbek, Peyik, Boğazlıyan kazası Sarıkaya, Fakılı, Çekerek kazası Kadışehri, Mamure, Sorgun kazası Eymir, Yerköy kazası Salmanlı ve Şefaattli bucakları ile Çayıralan kazasıyla birlikte toplam 631 köyden oluşmaktadır. Nüfusun artış göstermesi ile beraber Sorgun, Yerköy, Çekerek, Çayıralan kaza statüsü kazanmıştır. Yozgat şehri, küçük bir yerleşim birimi olarak ortaya çıkmış, zamanla sancağın merkezi olarak büyük bir gelişme göstermiştir. Arşiv belgelerinde, devlet ve vilâyet salnamelerinde farklı zamanlarda köy, kasaba, kaza, sancak ve vilâyet merkezi olarak idarî yapıdaki yerini almıştır. Yozgat'ın vilâyet statüsünde olması idarî yapıdaki gelişmelere paralel olarak şehrin büyümesine katkı sağlamıştır. İdarî yönetim açısından sosyal bir statü elde ederken ayrıca merkez olarak esnaf, sanatkâr, tüccar ve ekonomiye katkı sağlayan diğer meslek unsurlarının da cazibe merkezini

oluşturmuştur. 1950 yılına kadar nüfusun büyük çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamış, tarım ve hayvancılık ile uğraşmıştır.

Yozgat coğrafyası eskiçağlarda ana yollar açısından önemli yol güzergâhına sahipken, yeni ticaret merkezleri ve yollarının ortaya çıkmasıyla XIX. yüzyıla gelindiğinde ikinci derecede kalmıştır. Bu yüzyılda, doğu-batı ekseninde Erzurum-Ankara ve kuzey-güney ekseninde ise Samsun-Mersin arasında bir geçiş noktası oluşturmuştur. Vilâyetin ulaşım imkânlarının kısıtlı oluşu, tren yolunun bulunmaması, ziraat ve ticaretin gelişmemesine sebep olmuştur. Bu durum, halkın sefalet ve fakirlik içerisinde olmasına yol açmıştır. Nüfus ve ekonomi başta olmak üzere gelişmesinin önünde bir engel teşkil etmiştir. Mahkûmların firarının ulaşımın zorluğuna bağlı olarak mümkün olmadığı düşüncesiyle savaş esirleri Yozgat'a da gönderilmiştir. 1927 yılında Ankara-Kayseri tren hattı aracılığı ile Yozgat, demiryoluna kavuşmuş, üretim ve ihracat artmış, nüfus olumlu yönde etkilenmiştir.

XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın ilk yarısında idarî yapılanmadaki sıklıkla yaşanan değişimler coğrafi bölgenin sınırlarına, nüfusuna ve demografik yapısına hem olumlu hem de olumsuz etkilerde bulunmuştur. Örneğin Çorum, Sungurlu ve Hüseyinabad kazalarının Yozgat sancağına bağlanması ile coğrafi sınırları genişleyerek nüfusu artmıştır. 1894 yılında ayrılması ise coğrafi sınırlarının küçülmesine ve toplam sancak nüfusunun azalmasına sebep olmuştur.

1877-1878 Osmanlı-Rus, Osmanlı-Yunan, Trablusgarp, Balkan, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi sürecinde genel seferberliklerle sürekli cephelere asker sevki, hem insan kayıplarına hem de genç nüfusun kaybedilmesiyle başta aile kurumunun dağılmasına ve üretim sürecinin de önemli ölçüde negatif yönde etkilenmesine yol açmıştır.

Yozgat sancağı nüfusu, belirli bir seyir izleyememiş, dönemlerin koşullarına göre farklılıklar göstermiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bunu takip eden süreçte sancağa Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen göçler ve Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan

mübadele ile gelenler ve ardından ortaya çıkan kültürel hareketlilik, meslekî birikim başta olmak üzere pek çok alana yansımıştır. Şehir, kasaba ve köy nüfuslarının artışına sebebiyet verdiği gibi, yeni köy oluşumlarına da katkı sağlamıştır. Ancak, iskân edilenlerin yeni yerleşim yerlerine olan uyum sorunları, akrabaları ile birleşme isteği, mesleklerini icra edememeleri, ihtiyaçlarını karşılayamamaları gibi sorunlar, toplumsal huzursuzluğu beraberinde getirmiş, bu durum hem iç hem de dış göç oluşumuna yansımıştır. Göçmenlerin Yozgat'ı tercih etmelerinin nedenlerinden birisi de tarım ve hayvancılık açısından uygun konumda bulunması ve boş olan yerleşim yerlerine iskân edilmeleridir.

Yozgat'ta yer alan mülteci ve esir kampları, hapishanelerde bulunan tutuklu ve hükümlüler, bölgede ortaya çıkan ve dönem dönem tekrar eden kuraklık, kıtlık, açlık, salgın hastalıklar, ortalama ömrün kısa oluşu, refah düzeyinin düşüklüğü, savaş, barış ve tabii afetler, nüfusu ve yaşamı etkilediği gibi şehrin demografik yapısını da değiştirmiştir.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde konar-göçer nüfusunun sürekli hareket halinde olması, kayıt altına alınmalarını zorlaştırmıştır. Askerlik ve vergi gibi temel yükümlülüklerini yerine getirmemeleri ve yerleşik düzendeki insanların yaşamlarını zorlaştırmaları sonucu kalıcı olarak yerleşime geçmelerini teşvik için iskân politikaları takip edilmiştir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yozgat'ta Müslüman nüfus, her zaman büyük çoğunluğa sahip olmuştur. Bunun yanında Ermeniler, Rumlar, Protestanlar, Kiptîler azınlıkta kalmışlardır. Ermeni ve Rumların milliyetçilikten kaynaklanan bağımsız olma düşünceleri, siyasî kaygılarına da yansımıştır. Bu maksatla nüfus açısından kendilerinin sayıca fazla bulduklarını gösterme çabaları nüfusun ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak erkek nüfusun askere gitmemek ve vergi vermemek düşüncesiyle noksan gösterilmesi, hiç kaydettirilmemesi veya çok geç kaydettirilmesi, nüfus

kayıtlarına ait verilerin sağlıksız olmasına yol açmıştır. İsteyerek din ve mezhep değişikliği mevcut iken, misyonerlik çalışmaları sebebiyle ortaya çıkan kışkırtmalar neticesinde din değişikliği yapılması nüfus kayıtlarının durumunu da etkilemiştir. Bu sebeplerle din veya mezhep değişiklikleri görölmektedir. Akdağmadeni'nde yaşayan İstavriler ise uzun zamandan beri Müslüman olarak kaydedilmişken, kendilerinin Hristiyan olduklarını ileri sürerek din değiştirmek istemişlerdir.

Osmanlı Devleti merkezî yönetimi, nüfus işlemlerinin titizlikle yürütölmesi maksadıyla sayımları düzenleyen nizamnameleri ayrıntılı hazırlamış ve erkeklerin yanında kadınları da sayıma dâhil etmiştir. Buna rağmen geleneksel yapıdan kaynaklı olarak kadınlar nüfusa kaydedilmemiş ya da eksik kaydedilmiştir. Vilâyetlerde tutulan doğum, ölüm ve göç kayıtlarını içeren nüfus istatistikleri önce üçer ay, daha sonra zor olacağı gerekçesiyle, altı ayda bir merkeze gönderilmiştir. Bu konuda ihmalkârlığı görölen personele önce maaş kesimi ve üçüncü derecede meslekten azledilmeye kadar giden tedbirler alınmıştır.

Yozgat sancağına gelen gezginler, çoğunlukla merkez kaza nüfusundan bahsetmişlerdir. Seyahatnâmelerdeki nüfus verilerinin başında "ortalama", "yaklaşık", "tahmini" kavramları ile beraber genellikle son 3 hanesi "sıfır" olarak biten rakamlar kullanılarak kesin veri değil tahminler yapılmıştır. Bu durumda verilerin kesinlik taşımadığı ifade edilebilir.

Yozgat nüfusu, 1878 yılından Cumhuriyet Dönemi'ne kadar inişli-çıkışlı bir seyir takip ederken, Cumhuriyet Dönemi'nde 1950'li yıllara kadar sürekli bir artış göstermiştir. Bu yıllar arasında etnik ve dinî nitelikteki bir birlikteliğin sonucunda kültürel zenginliklerin harmanlanarak kardeşliğin süreklilik arz ettiği zengin bir mirasın coğrafyası ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

A.} Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı; (A.} MKT. MHM.)

177/57.

748/3/1.

Bâbîâlî Evrak Odası; (BEO. DÂHİLİYE.)

151/11318; 420/31437.

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO. HARBİYE.)

4504/337773.

Cevdet, Askeriye (C. AS.)

379.15674.

Dâhiliye, Emniyet-i Umumiye; (DH. EUM.)

6. Şb. 34 /18/1; 3. Şb. 8/62.

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Ecanib Kalemî; (DH. EUM. ECB.)

30/10.

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi; (DH. EUM. EMN.)

22/11.

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemî; (DH. EUM. MEM.)

94/13/1.2.

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemî; (DH. EUM. VRK.)

29/86/1.

Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri; (DH. İ. UM. EK.)

66/31/7.

Dâhiliye Mektubi Kalemî; (DH. MKT.)

1166/65; 1361/50; 1383/19; 1473/66; 1558/11; 1562/92; 1581/32;
1616/98; 1667/91; 1690/83; 1742/80.1; 1785/112; 1785 /112/1; 1799/9;
1838/31; 1852/28; 1887/53; 1897/82; 1910/64; 1947/90; 1988/127;
2059/105; 2059/33; 2132/105; 2309/86; 2612/60; 2798/43;
280/35/1; 317/4; 792/33; 982/67/1; 2098/42.

Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi; (DH. MUi.)

142/55; 33/40.

Dâhiliye Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemî; (DH. SN. THR.)

13/58; 13/68. 57/81; 78/95; 87 /123/1; 87/123/2; 66/91/2.

Dâhiliye Şifre Kalemi; (DH. ŞFR.)

153/37; 64/93.1; 64 /95/1; 68 /127/1; 70/129; 70 /129/1; 70/155; 506/78.

Dâhiliye Muamelat; (DH. TMIK. M.)

1/22; 193/46; 210 /35/1; 236 /30/1; 270/7; 1/18;

Dâhiliye 5. Şube; (DH. EUM. 5. Şb.)

35 /34/4; 35 /34/5; 34/30/2; 73/49.

BOA. (Evkaf)

10696; 11179.

Hatt-ı Hümayun; (HAT.)

0335/19217.

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı; (HR. İM.)

48/215; 69/26/2.

Haritalar; (HRT. h.)

386; 2577; 404; 396-a.

Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı; (HSDHADB.)

5/48/1.

İrade, Dâhiliye; (İ. DH.)

807/65276; 932/73878; 984/77697.

İrade, Hususi; (İ. HUS.)

104/31; 114/76; 15/19.

İrade, Meclis-i Mahsus; (İ. MMS.)

195/11.

İrade, Şuray-ı Devlet (İ. ŞD.)

105/6299; 113/6761; 55/3148.

Maliye Nezareti Defterleri; (ML. MSF. d.)

19434.

BOA. (SEVKİYAT.)

75/21/7.

Şuray-ı Devlet; (ŞD.)

2981/20.

Yıldız, Hususi Maruzat; (Y. A. HUS.)

279/34; 290/20/3; 314/29; 329/158.

Yıldız, Resmî Maruzat; (Y. A. RES.)

110/22/02.

Yıldız, Mütenevvi Maruzat; (Y. MTV.)

73/177.

Yıldız, Umumi; (Y. PRK. UM.)

1/28; 26/22; 30/7; 30/7/1/4; 30/7/5; 4/21; 4/21/3; 78/46/3;
78/46/4.

Yıldız Sadaret; (Y. PRK. A.)

8/78/1; 8/78/3.

Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı; (Y. PRK. BŞK.)

3/36/1; 34/94; 37/72.

Yıldız Dâhiliye Nezareti Maruzatı; (Y. PRK. DH.)

3/18.

Yıldız, Arzuhal Jurnalı; (Y. PRK. AZJ.)

21/22.

**T.C. Cumhurbaşkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi
(ATASE.)**

Osmanlı-Sırp Koleksiyonu (OSK.)

Kutu.3/Gömlek.33/Belge.33, Kl.48/Ds.8/Fh.16;

Kutu.17/Gömlek.232/Belge.232, Kl.1/Ds.6/Fh.54;

Kutu.5/Gömlek.3/Belge.3, Kl.50/Ds.14/Fh.2-1.

Kutu.16/Gömlek.8/Belge.8, Kl.60/Ds.30/Fh.5-2.

Kutu.5/Gömlek.19/Belge.19, Kl.50/Ds.14/Fh.2-17.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.)

Toprak İskân Genel Müdürlüğü Muhacirin Fonu; (BCA. İSKÂN.)

272.0.0.11/18.83.17; 272.0.0.11/18.86.3; 272.0.0.11/19.95.14;

272.0.0.11/19.95.2; 272.11/19.95.14; 272.11/19.95.2; 272.11/20.99.38.

Başbakanlık, Kararlar Daire Başkanlığı, Fonu; (BCA. KDB.(1928-))

30.18.1.2./103.72.16; 30.18.1.2./38.53.17. EK. 91.19; 30.18.1.2./41.82.12;

30.18.1.2./44.23.11; 30.18.1.2./61.8.9; 30.18.1.2. /23.63.19;

30.18.1.2./65.50.14; 30.18.1.2./40.78.8; 30.18.1.2./25.2.1.

Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü, Muamelat Fonu; (BCA. MUAMELAT.)

30.10/124.885.4; 30.10/81.531.16; 30.10/81.531.8.; 30.10.0/124.885.4.

Toprak İskân Genel Müdürlüğü, Muhacirin Fonu; (BCA. MUHACİRİN.)

272.0.0.12/43.59.24; 272.0.0.12/46.85.13; 272.0.0.12/49.98.2;

272.0.0.12/49.98.29; 272.0.0.12/52.120.21; 272.0.0.12/56.146.18;

272.0.0.12/58.154.9; 272.0.0.12/62.180.6; 272.0.0.12/62.181.5;

272.0.0.12/62.183.1; 272.0.0.12/62.184.4; 272.12/46.79.16;

272.12/46.82.19; 272.12/50.105.32; 272.12/51.114.8; 272.12/36.13.6.

Toprak İskân Genel Müdürlüğü, Muhacirin Fonu; (BCA. SEVKİYAT.)

272.0.0.14/76.32.13.

Osmanlı Devleti Resmî Yayınları

Ankara Vilâyeti Salnameleri (AVS.)

Salnâme, H.1288/M. 1871, Def'a 1, Ankara Vilayet Matbaasında Tab' Olunmuştur, Sene 1288.

Salname-i Vilayet-i Ankara, H. 1291/ M. 1874, Def'a 4, Ankara Vilâyeti Matba'asında Tab' Olunmuştur, Sene 1291.

Salnâme-i Vilayet-i Ankara, H.1293/M.1876, Def'a 5, Sene 1293.

Salnâme-i Vilayet-i Ankara, H.1295/M.1878, Def'a 7, Sene 1295.

Ankara Vilayet-i Salnamesi, Salname, H.1299/M.1882, Onuncu Def'a Matba'a-i Vilayet'de Tab' Olunmuştur, Gurre-i Muharrem Sene 1299.

Ankara Vilâyeti Salnâmesi, H. 1300/ M. 1883 Sene-i Hicriyesine Mahsus, On Birinci Def'â, Matbaa-i Ebuzziya, Der Galata, İstanbul 1300.

Ankara Vilâyetine Mahsûs Salnâmedir, H. 1307/M.1889, (1)307 Sene-i Maliyesine Mahsûsdur, On birinci Senedir, Ankara Vilâyeti Matbaasında Tab' Olunmuştur, Sene-i Maliye (1)307.

Ankara Vilâyetine Mahsûs Salnamedir, H.1311/M.1893, On İkinci Def'a, Matbâa-i Vilayet'de Tab' Olunmuştur, Sene-i Hicriyye-i Kameriye, 1311.

Ankara Vilâyetine Mahsûs Salnamedir, H.1318/M.1900, Onüçüncü Def'a Olarak Tertib Edilmiştir, Matbaa-i Vilayet'de Tab' olunmuştur, 1318 Sene-i Hicriyyesine Mahsus.

Ankara Vilâyetine Mahsûs Salnamedir, H.1320/M.1902, Ondördüncü Def'a Olarak, Matbaa-i Vilayetde Tab' olunmuştur.

Ankara Vilâyeti Salname-i Resmîyesi, H. 1325/ M. 1907, Sene-i Hicriyesine Mahsûs, On Beşinci Def'a Olarak Matbaâ-i Vilayetde Tertîb ve Tab' Olunmuştur.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye (SDAO.)

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, Salnâme, H.1263/M.1847, Def'a 1, Tophâne-i 'Amirede Basılmıştır, Sene 1263, s. 86.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, Salnâme, H.1266/M.1850, Sene 1266.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1268/M.1852, Sene 1268.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1269/M.1853, Sene 1269.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1272/M.1856, Def'a 10, Takvimhâne-i 'Amirede Tab' Olunmuştur, Sene 1272.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1283/M.1866, Def'a 21, Sene 1283.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, Sene H.1294/M.1877.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, Sene H.1295/M.1878

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1296/M.1879, 34. Def'a, İstanbul 1296.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H. 1297/M.1880, 35. Def'a, Matba'a-i 'Amirede Tab' Olunmuştur, İstanbul, Sene 1297.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1298/M.1881, 36. Def'a, Bâb-ı 'Ali Civârında Ebûssu'ud Caddesinde (Mahmud) Beğın Matba'asında Tab' Olunmuştur, İstanbul, Sene 1298.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1299/M.1882, 37. Def'a, Bâb-ı 'Ali Civârında Ebûssu'ud Caddesinde 72 Numrolu (Mahmud) Beğ Matba'asında Tab' Olunmuştur. Sene 1299.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1300/M.1883 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 38. Sene, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Eser-i Tertibidir, Matba'a-i Ebu'z-Ziya-Galata'da 'Arab Câmi' İttisâlinde ' Aded: 8, Kostantiniyye, 1299.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1301/M.1884 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 39. Def'a, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Eser-i Tertibidir, Sultan Mahmûd Türbe-i Şerifi Karşusunda (Matba'a-i Osmâniyye'de) Tab' Olunmuştur, İstanbul, 1301.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1302/M.1885 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 40. Def'a, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Eser-i Tertibidir, Çenberlitaş Karşusunda Matba'a-i Osmâniyye'de Tab' ve Temsîl Olunmuştur, Sene 1302.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1303/M.1886 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 41. Def'a, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Eser-i Tertibidir, Mahmûd Beğ Matba'ası-Bâb-ı 'ali civârında Ebu's-su'ud Caddesinde, Numro: 72, Dersa'adet Sene 1303.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1304/M.1887 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, 42. Def'a, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Eser-i tertibidir, Mahmûd Beğ Matba'ası-Bâb-ı 'ali civârında Ebu's-su'ud Caddesinde Numro: 72, Dersa'adet Sene 1304.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1305/M.1888 Senesine Mahsûs, 43. Def'a, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Eser-i tertibidir, Mahmûd Beğ Matba'ası-Bâb-ı 'ali civârında Ebu's-su'ud Caddesinde Numro: 72, Dersa'adet Sene 1305.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, Salnâme, Takvim-i Evkat-ı Eyyam ve Şühur, H.1306/M.1889.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1307/M.1890 Senesine Mahsûs, 45. Sene, İkinci Def'a Olarak Sicill-i Ahvâl Komisyonu 'Umûmiyesinden Tertib Olunmuştur, Matba'a-i 'Amîre'de Tab' Olunmuştur, Dersa'adet Sene 1307.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1308/M.1891 Senesine Mahsûs, 46. Sene, Üçüncü Def'a Olarak Sicill-i Ahvâl Komisyonu 'Umûmiyesinden Tertib Olunmuştur, Matba'a-i 'Amîre'de Tab' Olunmuştur, Dersa'adet Sene 1308.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1309/M.1892 Senesine Mahsûs,
47. Sene, Dördüncü Def'a Olarak Sicill-i Ahvâl Komisyonu 'Umûmiyesinden Tertib Olunmuşdur, Matba'a-i 'Amîre'de Tab' Olunmuşdur, Dersa'adet Sene 1309.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1311/M.1893 Senesine Mahsûs,
49. Sene, Sicill-i Ahvâl Dâire-î 'Umûmiyesinden Altıncı Def'a Olarak Tertib Olunmuşdur, Matba'a-i 'Amîre'de Tab' Olunmuşdur, Dersa'adet Sene 1311.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1312/M.1894 Senesine Mahsûs,
50. Sene, Sicill-i Ahvâl Dâire-î 'Umûmiyesinden Yedinci Def'a Olarak Tertib Olunmuşdur, Matba'a-i 'Amîre'de Tab' Olunmuşdur, Dersa'adet Sene 1312.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1313/M.1895 Senesine Mahsûs,
51. Sene, Sicill-i Ahvâl Dâire-î 'Umûmiyesinden sekizinci Def'a Olarak Tertib Olunmuşdur, Matba'a-i 'Amîre'de Tab' Olunmuşdur., Dersa'adet Sene 1313.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1314/M.1896 Senesine Mahsûs,
52. Sene, Sicill-i Ahvâl Dâire-î 'Umûmiyesinden Dokuzuncu Def'a Olarak Tertib Olunmuşdur. Dersa'adet, 1314.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1315/M.1897 Senesine Mahsûs,
53. Sene, Elli Üçüncü Def'a Olarak Tertib Olunmuşdur, 'İlm Matba'ası-Ahmed İhsân ve Şürekâsı, İstanbul t.y.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1316/M.1898 Sene-i Hicriyesine Mahsûs,
54. Sene, 'İlm Matba'ası-Ahmed İhsân ve Şürekâsı ve Mahmûd Beğ Matba'ası, İstanbul 1314.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1317/M.1899 Sene-i Hicriyesine Mahsûs,
55. Sene, Matba'a-i 'Amîre, Darü'l-Hilâfetü'l-Âliyye, 1315.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1318/M.1900 Sene-i Hicriyesine Mahsûs,
56. Sene, Mahmûd Beğ ve Sevinç Matbaaları, Darü'l-Hilâfetü'l-Âliyye, 1316.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1319/M.1901 Sene-i Hicriyesine Mahsûs,
Elliyedinci Sene, Ma'lûmât-Tahir Beğ Matba'ası, Darü'l-Hilâfetü'l-Âliyye, 1317.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1320/M.1902 Sene-i Hicriyesine Mahsûs,
58. Sene, Da'rü'l-Tâbi'atü'l-Ümerâ Matba'ası, Dersa'adet 1318.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1321/M.1903 Sene-i Hicriyesine Mahsûs,
Ellî Dokuzuncu Sene, Âlim Matba'ası Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersa'adet 1319.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1322/M.1904 Sene-i Hicriyesine Mahsûs,
Altmışıncı Sene, Matba'a-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersa'adet 1320.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1323/M.1905 Sene-i Hicriyesine Mahsûs,
Altmış Birinci Sene, Matba'a-i Ahmed İhsan, Dersa'adet 1321.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1324/M.1906 Sene-i Hicriyesine Mahsûs,
Altmış İkinci Sene, Matba'a-i Ahmed İhsan, Dersa'adet 1322.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1325/M.1907 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, Altmış Üçüncü Sene, Matba'a-i Ahmed İhsan, Dersa'adet 1322.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, H.1326/M.1908 Sene-i Hicriyesine Mahsûs, Altmış Dördüncü Sene, Matba'a-i Ahmed İhsan, Dersa'adet 1323.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, R.1326/M.1910 Sene-i Mâliye, Altmış Beşinci Sene, Selânik Matba'ası, 1326.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, R.1327/M.1911 Sene-i Mâliye, Altmış Altıncı Sene, Selânik Matba'ası, 1327, Dersa'adet, 1327.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, R.1328/M.1912 Sene-i Mâliye, 1328, 67. Sene, Selânik Matba'ası, Dersa'adet, 1328.

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, R.1333-1334/M.1917-1918 Sene-i Mâliye, 68. Sene, Hilal Matbaası, Bâbiâlî Karşısında, Dersa'adet, 1334.

Memâlik-i Osmaniye'de Nûfûs-ı Muharrerinin İcmâli, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu-(İUKTY), T 947.

Memâlik-i Mahrûse-i Şahâne'nin 1247 Senesinin Mevcut Nüfus Defteri, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü, Yerel Yer Numarası: NECTY08867, T 8867-0054.jpg.

Memâlik-i Osmâniye'nin Nüfus İstatistiki/NEKTY04807, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü.

Memâlik-i Osmâniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki, Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdâre-i 'Umûmiyyesi Müdîriyeti, Dersa'adet, Hilâl Matba'ası Bâb-ı 'ali Karşısında, 1336.

Sicill-i Nüfus Nizâmnâmesi Makamına Kâim Olmak Üzere Tâdîlen Kaleme Alınub Mer'iyet Ahkâmına Bi'l-istîzân İrâde-i Seniyye-i Hâzret-i Hilâfetpenâhî Şerefmüte'allık Buyurulan Nizâmnâme Suretidir, İkdâm Matbaası, Dersâadet, 1319.

Seyahatnâmeler

BAFRALI YANKO, Yozgat Seyahatnâmesi, Bâb-ı Vâlây-ı Ser Askerîyye Hastahanesi Etibbâsından ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye Azâsından Tabip Kol Ağası Bafralı Yanko, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Ruhsatıyla, Matbaa-i Ebu'z-Ziya, Kostantiniyye 1306.

BARTH'S, H., Reise Von Trapezunt Durcii Die Nördliche Hälfte Klein-Asiens Nach Scutari Im Herbst 1858, Gotha: Justus Perthes 1860.

BURNABY, Frederick Gustavus, At Sirtında Anadolu-(Anadolu'da Bir İngiliz Subayı-1876), (Çev: Meral Gaspıralı), Merkez Kitaplar Yayınevi, 1. Basım, İstanbul Haziran 2007.

CUINET, Vital, La Turquie D'asie Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de L'asie-Mineure, Tome Premier, Paris 1892.

EVLIYA ÇELEBİ, Mehmed Zilli ibn Derviş, **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, Üçüncü Cild, Ma'arif Nezâreti Celilesinin Ruhsatıyla, İlk Tab'ı Matba'ası, Dersa'adet'de (İkdâm) Matba'ası, 1314.

HAMILTON, William J., **Researches in Asia Minor Pontus and Armenia; with Some Account of Their Antiquities and Geology**, Vol: I, London 1842.

KÂTİP ÇELEBİ, **Kitâb-ı Cihannüma**, İstanbul 1145.

KINNEIR, John Macdonald, **Voyage Dans l'Asie Mineure l'Arménie et Le Kourdistan Dans Les Années 1813 et 1814: Suivi de Remarques Sur Les Marches d'Alexandre, et la Retraite Des Dix-Mille**, Paris 1818.

MORDTMANN, Andreas David, **Anatolien Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien(1850-1859)**, Eingeleitet und Mit Anmerkungen Versehen Von Franz Babinger, Hannover 1925.

RAMSAY, William Mitchell, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (Çev.: Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.

PERROT, Georges, **Souvenirs D'un Voyage en Asie Mineure**, Paris 1864.

POUJOLAT, M. Baptistin, **Voyage dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Égypte**, Tome: I, Paris 1840.

POUJOLAT, M. Baptistin, **Voyage dans l'Asie Mineure, en Mésopotamie, à Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Égypte**, Tome: II, Paris 1841.

SELAHADDİN BEY, **La Turquie a L'Exposition universelle de 1867**, Paris, 1867.

TARİH-İ AHMED LÜTFİ, Eser-i Hâme-i Ahmed Lütfi, **Ez-Tarih-i Ahmed-i Lütfi**, C. 3, t.y.

TEXIER, Charles, **Asie Mineure Description Geographique, Historique et Archeologique Des Provinces Et Des Villes De La Chersonnese D'asie**, Paris MDCCC LXII.

TOZER, Henry Fanshawe, **Turkish Armenia and Eastern Asia Minor**, London 1881.

UBICINI, Jean Henri Abdolonyme, **Lettres sur la Turquie ou Tableau Statistique, Religieux, Politique, Administratif, Militaire, Commercial, etc., de l'Empire Ottoman, Depuis le Khatti-Cherif de Gulkhane(1839)**, Deuxieme edition, Paris 1853.

UBICINI, A, "L'empire Ottoman Ses Divisions Administratives et sa Population", **Journal de la Societe Statistique de Paris**, Tome: 18(1877), ss. 23-241.

VON SAMO, A. Ritter Zur Helle, **Die Völker des Osmanischen Reiches Beitrage Für Förderung Orientalischer Studien**, Wien 1877.

Osmanlı Coğrafya Eserleri

ALİ CEVAD, "Boğazlıyan", **Memâlik-i Osmâniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lügâti**, Ma'arif Nezâreti Celîlesinin Ruhsâtiyle Tab' Olunmuşdur, Dersa'adet, Mahmud Beğ Matba'ası, 1313.

ALİ CEVAD, “Yozgad”, **Memâlik-i Osmâniyye’nin Tarih ve Coğrafya Lügâtı**, Ma’arif Nezâreti Celîlesinin Ruhsâtiyle Tab’ Olunmuştur, Dersa’adet, Mahmud Beğ Matba’ası, 1313.

ALİ SAİB, **Coğrafyay-ı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmâniyye**, Mekâtib-i Rüşdiye-i Askerîye Riyâziye Hevâcelerinden Binbaşı ‘Ali Sâib, Def’â-i Evveli Olarak, Matba’a-i Ebû’z-Ziya, Kostantiniyye 1304.

ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kamûsü’l-A’lâm-Tarih ve Coğrafya Lügâtı**, Altıncı Cild, Ma’arif Nezâreti Celilesi Tarafından Takdîr ve Tahsîn Olunarak Tab’ Olunmuştur, Mihran Matba’ası-Bâb-ı ‘ali Caddesinde Numro: 7, İstanbul 1316.

ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kamûsü’l-A’lâm-Tarih ve Coğrafya Lügâtı**, Birinci Cild, Ma’arif Nezâreti Celilesi Tarafından Takdîr ve Tahsîn Olunarak Tab’ Olunmuştur, Mihran Matba’ası-Bâb-ı ‘ali Caddesinde Numro: 7, İstanbul 1306.

ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kamûsü’l-A’lâm-Tarih ve Coğrafya Lügâtı**, İkinci Cild, Ma’arif Nezâreti Celilesi Tarafından Takdir ve Tahsîn Olunarak Tab’ Olunmuştur, Mihran Matba’ası-Bâb-ı ‘ali Caddesinde Numro: 7, İstanbul 1306.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Yayınları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC.)

Devre: I, C. 15, İçtima: 2, (29.12.1337, (2/415); Devre: I, C. 16, İçtima Senesi: 2, (2/415); Devre: II, C. 33, İçtima senesi: 4, 82. İnikat; Devre: 1, C. 28, Birleşim: 10.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi (TCDS.)

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1925-1926, Matba’a-i Amire, İstanbul 1926.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1926-1927, Matbuat Müdiriyeti Umumiyesi Neşriyatından: 2, Matbuat Müdiriyeti Umumiyesi, Matba’a-i ‘Amire, İstanbul 1926.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1927-1928, Matbuat Müdiriyeti Umumiyesi Neşriyatından: 3, 1927-1928.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (TCDY.)

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatından: 4, Devlet Matbaası, İstanbul 1929.

Nüfus Hareketleri İstatistiği, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1941.

1930 İstatistik Yıllığı, İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatından, S. 9, t.y.

20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Kanunlar Talimatnameler Kararnameler Tamimler Örnekler, C. I, Neşriyat Sayısı: 75, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Kat'i ve Mufassal Neticeler Köyler Nüfusu, C. 59, Neşriyat Sayısı: 75, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Hüsnü Biat Basımevi, İstanbul 1937.

20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Muvakkat Rakamlar, Neşriyat No: 74, Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı, Kat'i ve Mufassal Neticeler, Yozgat Vilâyeti, C. 57, Neşriyat Sayısı:75, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara 1937.

20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü, Baskı Yeri ve Tarihi Yok.

20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Kanunlar Talimatnameler Kararnameler Tamimler Örnekler C. I, Neşriyat Sayısı: 158, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1941.

21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, C. 31, Yayın No. 286, Ankara 1949.

21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Tarih ve baskı yeri yok, s. VII.

21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Yozgat İli, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, C. 63, Yayın Sayısı No. 286, Ankara, Aralık 1950

21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Muhtarlıklar İtibariyle Nüfus Miktarı ve Yüzölçü, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No. 286, Ankara 1945.

21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No. 286, Cilt No. 65, Ankara, Aralık 1950.

22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Yayın No: 410, İstanbul 1961.

22 Ekim 1950 Umumî Nüfus Sayımı Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyat No: 359, t.y.

28 Teşrinievvel 1927 Umûmi Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler, Fasikül-II, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1929.

28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatından: 3, Türk Ocakları Merkez Hey'eti Matbaası, 1928.

28 Teşrinievvel 1927 Umûmi Nüfûs Tahriri Mufassal Neticeler İcmâl Tablolari, Fasikül 1, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1929.

28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Usuller Kanun ve Talimatnameler Neticelerin Tahlili, Fasikül: III, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1929.

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri(937-1530), C. II, Şam, Gazze, Safed, Salt-'Aclûn, Haleb, Hama-Humus, Trablus, 'Ayntâb, Birecik, Adana, 'Üzeyr, Tarsus, Sis, Mar'aş ve Boz-ok Livâları, Dizin ve Tıpkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 40, Defter-i Hâkânî Dizisi: IV, Ankara 1999.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C. I (1914-1915), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C. II, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.

Belgelerle Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, II. Baskı, İstanbul 2020.

Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri, (Haz: Ahmet Tetik-Melike Gürler-Çiğdem Aksu), Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 2008.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler(1915-1920), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 14, Ankara 1995.

Sürelî Yayınlar

Resmî Gazete

Resmî Cerîde, C. 6, Sene: 4, nr. 438, 4 Ağustos 1926.

Resmî Cerîde, C. 8, Sene:5, nr. 587, 20 Nisan 1927.

T.C. Resmî Gazete, nr. 2714, 30 Mayıs 1934.

T.C. Resmî Gazete, nr. 2733, 21 Haziran 1934.

T.C. Resmî Gazete, nr. 4257, 13 Temmuz 1939.

T.C. Resmî Gazete, nr. 6002, 10 Mayıs 1945.

T.C. Resmî Gazete, nr. 7582, 14 Ağustos 1950.

Ankara Vilayet Gazetesi

nr. 609; nr. 615; nr. 616; nr. 647; nr. 753; nr. 754; nr. 792; nr. 1040; nr. 1092.

Yeni Yozgad Gazetesi

nr. 31.

Yozgad Gazetesi

nr. 44; nr. 51; nr. 300.

Yozgat Vilayet Gazetesi

nr. 364; nr. 365; nr. 366; nr. 369; nr. 371; nr. 376; 380; nr. 381; nr. 393;

nr. 409; nr. 416; nr. 418; nr. 419; nr. 420; nr. 426; nr. 440; nr. 466; nr. 604;

nr. 618; nr. 621; nr. 746; nr. 751; nr. 761; nr. 766; nr. 775; nr. 777; nr. 779;

nr. 804; nr. 818; nr. 850; nr. 852; nr. 869; nr. 919.

Bozok Dergisi

nr. 3.

Bozok Gazetesi

nr. 2; nr. 5; nr. 6; nr. 10.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmû'ası, nr. 43, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matba'acılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1341.

Sözlü Kaynaklar

AYYILDIZ, Solmaz, 1959 doğumlu, ilkokul Mezunu, (10.07.2022).

COŞGUN, Fatma, 1952 doğumlu, ilkokul Mezunu, (27.08.2022).

GENÇ, Reşat, 1941 doğumlu, Akademisyen, (01.12.2023).

ŞAHİN, Canan, 1959 doğumlu, Ortaokul Mezunu, (24.08.2022).

KOÇAK, Zahide(Adalet), 1942 doğumlu, Okuma-Yazma Bilir, (05.06.2022).

Tetkik Eserler (Kitaplar, Makaleler, Ansiklopedi Maddeleri, Bildiriler)

1830 Nüfus Sayımında Ankara, (Haz: Musa Çadırcı, A.Latif Armağan, Bedat Bingöl, Bekir Koç), Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2000.

ACUN, Hakkı, **Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli) Türk Mimarisi**, Bozok Sancağı ve Yozgat Tarihi: 2, TTK Yayınları, Ankara 2005.

ACUN, Hakkı, **Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2011.

ACUN, Hakkı, **Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri**, Genişletilmiş 2. Baskı, TBMM. Milli Saraylar Yayın No. 109, İstanbul 2016.

AÇIKEL, Ali, "Rum Eyaleti", **TDVİA**, C. 35, İstanbul 2008, ss. 225-226.

AKBAL, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", **Bellekten**, C. XV, S. 60, TTK Basımevi, Ankara 1951, ss. 617-628.

AKBAYAR, Nuri, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul 1985, ss. 1237-1246.

AKDAĞ, Mustafa, **Celali İsyânları(1550-1603)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, S. 144, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.

AKDAĞ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası(Celali İsyânları)**, Cem Yayınevi, İstanbul Eylül 1995.

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisâdi ve İçtimâi Tarihi(1243-1453)**, C. I, Tekin Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 1979.

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimâi Tarihi-(1453-1559)**, C. II, Tekin Yayınevi, 2. Basım, Ankara Ekim 1979.

AKDENİZ, Fikri-YILDIRIM Fetih, "Türkiye'de Osmanlı'dan Günümüze İstatistik Tarihine Bakış", **Türkiye İstatistik Kurumu İstatistik Araştırmaları Dergisi**, C. 8, S. 3, Aralık 2011, ss. 1-11.

AKGÜNDÜZ, Ahmet-ÖZTÜRK, Said, **Yozgat Temettuat Defterleri**, C. I, Yimpaş Holding Yayınları, Mayıs 2000.

AKGÜNDÜZ, Ahmet-ÖZTÜRK, Said, **Yozgat Temettuat Defterleri Emlak Defteri**, C. III, Yimpaş Holding Yayınları, Mayıs 2000.

AKTÜRE, Sevgi, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 891-904.

AKURGAL, Ekrem, **Anadolu Uygarlıkları**, Net Turistik Yayınlar, 8. Baskı, İstanbul 2003.

ALANDAĞLI, Murat, "Kuyud-ı Kadime Arşivinde Tasnifi Yeni Yapılan Bir Defter Türü: Defter-i Hâkâni Nezâreti İlm ü Haber Defterleri ve Bu Defterlerde Yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülk Edinmelerine Bakış", **Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildirileri**, C. I, Ankara 2013, ss. 77-92.

ARI, Kemal, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 8, S. 23, Ankara 1992, ss. 409-420.

ARIKAN, Zeki, "Jean-Henri Abdolonyme Ubcini", **TDVİA**, C. 42, İstanbul 2012, ss. 32-33.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, TTK Yayınları, Ankara 1997.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1984.

ARSLAN, Hüseyin, **16. YY. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün**, İkinci Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.

ARSLAN, Lütfi, **H.963/M.1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defteri'ne Göre Bozok Sancağı'nın Ekonomik ve Demografik Yapısı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

ARSLAN, Lütfi, "Milli Mücadele'de Yozgat", **Yozgat Tarihi ve Kültürü**, (Ed: Ebubekir Güngör), C. 2, Akçağ Yayınları, Ankara 2022, ss. 249-268.

AYBAR, Celal, **Türkiye İkinci Genel Nüfus Sayımı 1935**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 99, Tetkikler Serisi No: 54, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1937.

AYBAR, Meriç, "Osmanlı Devleti'nde Kıtık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği", **Mavi Atlas**, C. 5, S. 2, 2017, ss. 474-488.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I (Kuruluş)**, Zeus Kitabevi Yayınları, 7. Basım, İzmir Ekim 2016.

AYDIN, Bilgin, "Salname", **TDVİA**, C. 36, İstanbul 2009, ss. 51-54.

AYDIN, Mahir, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri Bildirileri (28-30 Haziran 1989)**, Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, ss. 81-106.

BAL, Hüseyin, **Demografi**, Sentez Yayıncılık, Bursa Eylül 2019.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı Mali Sayımları Üzerine Araştırma", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, (Çev: Mehtap Özdeğer), C. 51, S. 1, İstanbul 2001, ss. 13-24.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. X, S. 1-4, İstanbul 1949, ss. 204-223.

BAŞOL, Koray, **Demografi**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İzmir, 1995.

BAYKARA, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-I Anadolu'nun İdari Taksimi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 86, Seri: VII, S. A.7, Ankara 1987.

BEHAR, Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, (Der: Halil İnalçık-Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.

BEHAR, Cem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)**, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara Mayıs 1996.

BELGE, Hadi-ERBAŞ, Sibel, "Kutü'l-Amare Esiri Bir İngiliz Subayının Anıları ve Anadolu'ya Dair Gözlemleri", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. 6, S. 2, 2019, ss. 458-470.

BİLGİ, Nejdet, **Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması**, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi:16, Ankara 1999.

BİLİRLİ, Tahir, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği", **SBAD/Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 13/2, Kış 2018, ss. 83-86.

BİLİRLİ, Tahir-DEMİR, Mesut, "1910-1918 Yılları Arasında Yozgat'ta Suç ve Suçlu", **III. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (03-05 Mayıs 2018)**, Yozgat 2018, ss. 1267-1277.

BOZKURT, Nebi, "Nüfus", **TDVİA**, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 293-294.

CAHEN, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (Türkçesi: Yıldız Moran), E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul 1979.

CANSIZ, İsmail, "Osmanlı Döneminde Yozgat'ta Sosyal ve Kültürel Hayat", **Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı**, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları Tarih ve Kültür Serisi:1, Mart 2000, ss. 220-251.

CANSIZ, İsmail-ÜNAL, Uğur, "Kassam Defterlerine Göre Yozgat'ta İdârî ve Kültürel Durum", **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 22, S. 3, Ankara 2002, ss. 149-169.

CEM, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 22. Basım, İstanbul 2007.

CEYLAN, Mehmet Akif, "Ali Cevad'ın Hayatı ve Türkiye Coğrafyasına Katkıları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 11, S. 61, Yıl. 2018, ss. 242-254.

CİHANGİROĞLU, Aslı, **Atatürk Dönemi Türkiye'de İskân Çalışmaları (1923-1938)**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2010.

ÇADIRCI, Musa, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma" **Osmanlı Araştırmaları-I**, İstanbul 1980, ss. 109-132.

ÇAKMAK, Yalçın, "Şemseddin Sâmîî ve Vital Cuinet'in Çalışmalarında Erzincan", **Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, S. 1, Bahar, 2020, ss. 22-37.

Çanakkale Şehitleri Listesi, Yeni Türkiye Dergisi Çanakkale Özel Sayısı, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Ocak-Şubat 2015, S. 65 eki, ss. 386-391.

ÇAPA, Mesut, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 2, S. 5, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s. 67-69.

ÇAPANOĞLU, Abdülkadir, **Devlete Sadakat Vatana İhanet Sayıldı Çapanoğulları**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2023.

ÇELİK, Fatih, "İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı İle Analizi", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 27, Temmuz-Aralık 2006, ss. 149-170.

ÇELİK, Yüksel, "Serasker", **TDVİA**, C. 36, İstanbul 2009, ss. 547-549.

ÇİMEN, Adnan, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı'da Nüfus Hizmetleri", **Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 14, S. 3, Ankara 2012, ss. 183-216.

DANIŞ, Didem, **Demografi-Nüfus Meselelerine Sosyolojik Bir Bakış**, Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Ders Notları, ppt.

DEMİRCİ, H. Aliyar, "Osmanlı Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, (Ed: Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara 2006, ss. 3-44.

DOĞAN, Hamdi, "Vefâyâta Mahsus Vukûat Defterlerine Göre Çanakkale Cephesinde Şehit Düşenler: Yozgat Örneği", **100. Yılında Çanakkale Sempozyum Tebliğleri**, (Ed.: Aykut Ertuğrul), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, No. 38, İstanbul 2016, ss. 15-76.

DUYGU, Süleyman, **Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları**, Sayar Matbaası, İstanbul 1953.

DÜNDAR, Fuat, **Kahir Ekseriyet Ermeni Nüfus Meselesi(1878-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

ERCAN, Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", **Belleten**, C. 55, S. 213, TTK Yayınları, Ankara 1991, ss. 371-391.

ERDAL, İbrahim, "Erken Cumhuriyet Döneminde Yozgat'ta Mübâdil ve Mültecilerin İskânı Uygulamaları (1923-1938)", **Atatürk Yolu Dergisi**, S. 59, Güz 2016, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 2016, ss.73-86.

ERLER, Mehmet Yavuz, **Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)**, Libra Kitap, 4. Basım, İstanbul 2012.

ERSİN, Yasin, "Osmanlı Devleti'nde Karaferye Kiptîlerinin Sosyo-Demografik Yapısı", **Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C. 6, S. 2, 2023, ss. 147-157.

ESEN, Atakan, **Cumhuriyet Dönemi Sıtma Mücadelesi (1923-1956)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.

FAROQHI, Suraiya, "Siwas" **The Encyclopaedia of Islam**, New Edition, Volume: IX, Leiden Brill, ss. 708-710.

FAROQHI, Suraiya, "Yozgat", **The Encyclopaedia of Islam**, (New Edition), Vol.:XI, Fasc.: 185-186, Leiden 2001, s. 341.

FAROQHI, Suraiya, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev. Elif Kılıç), 5. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

FAROQHI, Suraiya, **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, (Çev: Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010.

FAROQHI, Suraiya, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş**, 2. Baskı, (Çev: Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

GEORGEON, François, "Son Canlanış (1878-1908)", **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa**, Yayın Yönetmeni: Robert Mantran, (Çev: Server Tanilli), C. II, Cem Yayınevi, İstanbul Kasım 1995, s. 145-216.

GÖDE, Kemal, "Eretnağulları", **TDVİA**, C. 11, İstanbul 1995, ss. 295-296.

GÜLTEN, Sadullah, "Ankara Savaşı Sürecinde ve Sonrasında Anadolu'da Nüfus Hareketliliği", **1402 Ankara Savaşı Uluslararası Kongresi**, 9-12 Ekim 2012, Ankara 2014, ss. 409-414.

GÜLTEN, Sadullah, **Bozok'tan Yozgat'a Köy ve Köylüler (1529-1844)**, Fenomen Yayınları, 1. Baskı, Erzurum, Mart 2023.

GÜLTEN, Sadullah, "Bozok Sancağı'nda Köylerin Köylerin Teşekkülüne Dair Bir Örnek: Çokradan Köyü", **History Studies**, Volume: 4, Issue: 4, Kasım 2012, ss.161-169.

GÜLTEN, Sadullah, “Osmanlı Anadolu’sunda Bir İskân Hikâyesi: Bozok Sancağı’nda Aşiretler, Köylüler ve Celâlîler (16-19. Yüzyıllar), **History Studies**, Volume: 11, Issue: 1, February 2019, ss. 129-154.

GÜNAL, Zerrin, “Nöker”, **TDVİA**, C. 33, İstanbul 2007, ss. 216-217.

GÜZEL, Şehmus, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 858-864.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Osmanlı Devleti Neden Tehcir Uyguladı?/Tehcirle İlgili Gerçekler”, **Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler**, (Ed. Türkkaya Ataöv), Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 94, Ankara 2002.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1997.

HAMMER, Joseph von, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. 17.

Hayat Tarih Mecmuası, “Yeni Bir Şehir Yozgat”, Yıl: 3, S. 10, 1 Kasım 1967, ss.158-160.

İPEK, Nedim, **Mübadele ve Samsun**, TTK Yayınları, Ankara 2000.

İPEK, Nedim, **Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1999.

İstanbul Kütüphaneleri, Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1828-1928), (Haz. Hasan Duman), İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi İslam Konferansı Teşkilatı Yayınları, İstanbul 1986.

KARACA, Taha Niyazi, “Osmanlı Devleti’nde Toprak Düzeni ve Bozok Sancağı”, **Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı**, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları Tarih ve Kültür Serisi:1, Mart 2000, ss. 457-467.

KARACA, Taha Niyazi, **Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat’ta Türk Ermeni İlişkileri**, TTK Yayınları, Ankara 2005.

KARACA, Taha Niyazi, **Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2008.

KARACA, Taha Niyazi, “Yozgat Şehrinde Demografik Yapı”, **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (10-11 Nisan 2003)**, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayın No: 6, Kayseri 2003, ss. 307-321.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1943.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri(1861-1876)**, C. VII, TTK Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1988.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi-Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri(1876-1907)**, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara 1988.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi-Nizâm-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri(1789-1856)**, C. V., 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988.

KARCI, Erol, "II. Abdülhamid Döneminde Yozgat Sancağının Sağlık Durumu" , **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (05-07 Mayıs 2016)**, C. II, Yozgat t.y., ss. 41-51.

KARPAT, H. Kemal, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, (Çev. Bahar Tırnakçı), 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KARPAT, Kemal H., **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, (Çev.: Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan), İmge Kitabevi, Ankara 2008.

KAŞTAN, Yüksel, "Cumhuriyet Döneminde Nüfus Hareketlerinin Fonksiyonu", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 7, S. 1, Erzurum 2006, ss. 65-76

KAŞTAN, Yüksel, "Osmanlı Devleti'nde '1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati' İle Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması", **Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi-Journal of Ottoman Civilization Studies**, C.2, S.2, Ocak 2016, ss. 78-98.

KEÇELİOĞLU, Hayati, **Kalkınmada Öncelikli Yörelere Yozgat İl Profili**, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı KOSGEB Bölgesel Kalkınma Enstitüsü Yayınları, Mayıs 2001.

KILIÇ, Orhan, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyâlet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ 1997.

KILIÇ, Orhan, "Bozok/Yozgat Sancağı'nın Osmanlı İdari Taksimatı İçerisindeki Yeri-Kuruluşundan Cumhuriyet'e", **Yozgat Tarihi ve Kültürü**, (Ed: Ebubekir Güngör), C. 2, Akçağ Yayınları, Ankara 2022, ss.43-59.

KINAL, Füzuran, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara 1962.

"Kıptî", **TDVİA**, C. 25, Ankara 2022, ss. 423-425.

KOÇ, A. Fevzi, **Bütün Yönleriyle Yozgat**, Kardeş Matbaası, Ankara 1963.

KOÇ, Yunus, "Yozgat" , **TDVİA**, C. 43, İstanbul 2013, ss. 559-564.

KOÇ, Yunus, **XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın İskân ve Nüfus Yapısı**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1021, Kaynak Eserler Dizisi: 26, 1. Baskı, Ankara 1989.

KOÇ, Yunus, "Bozok Sancağı: Nüfus, İskân ve Sosyal Yapı", **Yozgat Tarihi ve Kültürü**, (Ed: Ebubekir Güngör), C. 2, Akçağ Yayınları, Ankara 2022, ss. 61-98.

KOLBAŞI, Ahmet, **1892-1893 Ermeni Yafta Olayları(Merzifon-Yozgat-Kayseri)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

KUŞ, Ayşegül, "Tozer'in Turkish Armenia and Eastern Asia Minor Adlı Yapıtında Yozgat ve Çevresinde Yaşanan Kıtlığın (1873-1875) Doğal ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri", **OTAM**, C. 44, Güz 2018, ss. 107-132.

KÜÇÜK, Cevdet, "Abdülhamid II", **TDVİA**, C. 1, İstanbul 1988, ss. 216-224.

KÜÇÜK, Cevdet, "Ceride Nezâreti", **TDVİA**, C. 7, İstanbul 1993, ss. 409-410.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Mürur Tezkiresi", **TDVİA**, C. 32, İstanbul 2006, ss. 60-61.

Listes des Villes et Villages Habités par Les Divers Eléments dans L'empire Ottoman, Constantinople Imp. Osmanie 1919.

MANSEL, Arif Müfid, **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK Yayınları, 7. Baskı, Ankara 1999.

McCARTHY, Justin, **Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus(Osmanlı Anadolusunun Son Dönemi)**, (Çev: İnsan Gürsoy), Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

MAZMAN, Özge Aktaş, "Cumhuriyet Sonrası İstanbul Demografisi, **Büyük İstanbul Tarihi**, C. 3, İstanbul 2015, ss. 532-543.

MERT, Özcan, "Ayan", **TDVİA**, C. 4, İstanbul 1991, ss. 195-198.

MERT, Özcan, "Çapanoğulları", **TDVİA**, C. 8. İstanbul 1993, ss. 221-224.

MERT, Özcan, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 358, Ankara 1980.

MORDTMANN, J. H.-LEWIS, B., "Derebey", **The Encyclopaedia of Islam**, (New Edition), Vol.:II, Leiden 1991, ss. 206-208.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Bozok", **TDVİA**, C. 6, İstanbul 1992, ss. 321-322.

OĞUZ, Ahmet, "19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Yozgat'ta Açlık, Kıtık ve Zahire Ticareti", **1.Uluslararası Bozok Sempozyumu(05-07 Mayıs 2016) Bildirileri**, Yozgat 2016, ss. 530-537.

OĞUZ, Ahmet, **Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan**, Grafiker Yayınları, Ankara Ekim 2010.

OĞUZ, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Anadolu'ya Gelen Muhacirler ve Muhacirlerin Göç Ettiği Bazı Şehirlerdeki İskân Politikaları", **OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi/International Journal of Society Researches**, Yıl: 9, C. 13, S. 19, ss. 2709-2728.

OĞUZ, Ahmet, "Yozgat Çapanoğlu İsyanı Hakkında Bir Değerlendirme", **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 11, S. 4, Nevşehir 2021, ss. 1875-1890.

OĞUZ, M. Öcal, "Yozgat'ta Şehirleşme ve Aşık Edebiyatı", **Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı**, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları Tarih ve Kültür Serisi:1, Mart 2000, ss. 527-533.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınları, 25. Baskı, İstanbul Ocak 2006.

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, Seçme Eserleri III, Türkiye İş Bankası Kültür Eserleri, İstanbul t.y.

ORTAYLI, İlber, **Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, Hil Yayınları, 1985.

ORTAYLI, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara 2008.

Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller), (Haz: Hasan Duman), İslam Tarih, Sanat ve Kültürü Araştırma Merkezi(IRCICA) Yayınları, İstanbul 1982.

ÖZ, Mehmet, “Bozok Sancağında İskân ve Nüfus-(1539-1642)”, **XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, C. III, 12-16 Eylül Ankara 1994, ss. 787-794.

ÖZGER, Yunus, “II. Abdülhamid Döneminde Yozgat’ın Sosyo-Ekonomik Durumu(Tahrirat Müdürü Osman Namık Bey’in Raporuna Göre)”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 5, S. 9, Ocak 2015, ss. 19-46.

ÖZGER, Yunus, “Osmanlıdan Cumhuriyete Yozgat Yöresinde Kurulan Haftalık Pazarlar ve Panayırlar”, **Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi**, C. 4, S. 9, 2018, ss. 103-121.

ÖZGÖREN, Aydın, “İki Din Taşıyan İstavrililer ve Propaganda”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi/The Journal of Institute of Black Sea Studies**, C. 5, S. 8, ss. 153-174.

ÖZKAYA, Yücel, “Mütesellim”, **TDVİA**, C. 32, İstanbul 2006, ss. 203-204.

POLAT, Serkan, “Çapanoğlu Ahmed Paşa’nın Muhallefâtı”, **Tarih Okulu Dergisi/Journal of History School**, Yıl: 8, S. XXIV, Aralık 2015, ss. 85-120.

QAFAROV, Vasif, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Rus Esirlerin Tutuldukları Osmanlı Kampları ve Yozgat Üsera Garnizonu”, **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (05-07 Mayıs 2016)**, C. II, Yozgat t.y., ss. 122-131.

SAKİN, Orhan, **16. Yüzyılda Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2006.

SAKİN, Orhan, **Osmanlı’da Etnik Yapı 1914 Nüfusu**, Ekim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2008.

SAKİN, Orhan, **Bozok Sancağı ve Yozgat**, Ankara 2004.

SAKİN, Orhan, **Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2012.

SANAL, Recep, **Sarıkaya Tarihi-93 Muhacirlerinin Yeşerttiği Bozkır**, Ankara 2003.

SANAL, Recep, **Yurtsever Bir Öğretmenin Sarıkaya’daki Eğitime ve Toplum Kalkınmasına Katkıları**, Ankara 2004.

SANDER, Oral, **Siyasî Tarih-İlkçağlardan 1918’e**, 12. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara Aralık, 2003.

SELVİ, Haluk, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Yozgat Sancağı (1914-1918), **Yozgat Tarihi ve Kültürü**, (Ed: Ebubekir Güngör), C. 2, Akçağ Yayınları, Ankara 2022, ss. 227-248.

SELVİ, Haluk, “Tarihte İlk Bisikletli Seyyah Tomas Stevens’in Yozgat İzlenimleri(1885), **III. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (03-05 Mayıs 2018)**, Yozgat 2018, ss. 695-705.

SEVİN, Veli, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası-I**, 2. Baskı, TTK Yayınları, VI. Dizi, S. 50/1, Ankara 2007.

SEZEN, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, No: 26, Ankara 2017.

SHAW, Stanford J., "The Ottoman Census System and Population 1831-1914, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.9, No. 3, Cambridge University Press, (October 1978), ss. 325-338.

SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi-I**, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, TTK Basımevi, Ankara 1970, ss. 1-147.

SÜMER, Faruk, "Bozok Tarihine Dair Araştırmalar-I, **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı**, Ankara 1973, ss. 309-381.

SÜMER, Faruk, "Bozoklu Oğuz Boylarına Dair", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XI, S. 1, Mart Ankara 1953, ss. 65-103.

SÜMER, Faruk, **Oğuzlar(Türkmenler)-Tarihleri-Boy Teşkilâtı Destanları**, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No.170, Ankara 1972.

SÜRGEVİL, Sabri, ÖZGÜN, Cihan, **Balkanlar-II**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 174, İzmir 2012.

ŞAHBAZ, Davut, "1831 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Bozok Sancağı'nda Aşiretler", **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 3, Ocak 2020, ss. 143-164.

ŞAHİN, İlhan, "Dulkadır Eyâleti", **TDVİA**, C. 9, İstanbul 1994, ss. 552-553.

ŞAHİN, İlhan, "Sancak" C. 36. **TDVİA**, İstanbul 2009, ss. 97-99.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet, "Yozgat İsminin Menşesine Dair", **Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı**, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, Tarih ve Kültür Serisi:1, Birinci Basım, Mart 2000, ss. 599-609.

ŞAŞMAZ, Musa, **Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)**, C. XV, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, Ankara 2014.

ŞİMŞİR, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)**, (Türkçesi: Şinasi Orel), Bilgi Yayınları, 1. Basım, Mart İstanbul 1986.

Tableaux Indiquant le Nombre de Divers Elements de la Population dans l'Empire Ottoman au 1 er Mars 1330(14 Mars 1914), Constantinople Imp. Osmanie, 1919.

TAMER, Aytül-BOZBEYOĞLU, Alanur Çavlin, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar", **Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies**, S. 26, 2004, ss. 73-88.

TAŞ, Necati Fahri, **Milli Mücadele Döneminde Yozgat**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, No: 780, Kültür Eserleri Dizisi: 79, Ankara 1987.

TOGAN, A. Zeki Velidî, **Oğuz Destânı-Reşideddin Oğuznâmesi-Tercüme ve Tahlili**, Enderun Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1982.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Yeni Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2023, s. 542.

TOPRAK, Zafer, "Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi (1923-2019), **Modern Türkiye Tarihi**, (Ed: Ahmet Şimşek), Pegem Akademi Yayınları, Ankara Eylül 2019, s. 239-258.

UÇAROL, Rifat, **Siyasî Tarih (1789-2010)**, Der Yayınları, 8. Basım, İstanbul 2010.

UÇMAN, Abdullah, "Şemseddin Sami", **TDVİA.**, C. 38, İstanbul 2010, ss. 519-523.

ULUTÜRK, Muammer, "Dr. Bafralı Yanko ve Yozgat Seyahatnâmesi", **Turkish Studies/International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C. 8, S. 11, Ankara 2013, ss. 349-371.

USLU, Ateş-AYTEKİN, E. Attila, "1908-1923 Burjuva Devriminin ve Savaşın Belirsiz Sınırlarında", **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat**, Yordam Kitap, İstanbul 2016, s. 95-199.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Çapanoğulları", **Belleten**, C. XXXVIII, No: 150, TTK Yayınları, Ankara Nisan 1974, ss. 215-261.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1984.

ÜZEN, İsmet- ÖZCAN, Mehmet Şah, "Bir Kutü'l-Amare Savaş Esirinin(Binbaşı E.W.C. Sandes) Yozgat Günleri (1916-1917), **I. Uluslararası Bozok Sempozyumu (05-07 Mayıs 2016) Bildiri Kitabı**, C. II, Yozgat t.y., ss. 132-144.

VARLIK, M. Bülent, "Bozok Yozgat Halkevi Dergisi Bibliyografyası", **Kebikeç**, S. 3, 1996, ss. 193-198.

YAMAN, Ahmet Emin, "II. Dünya Savaşında Türkiye'de Askeri Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942), **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 22, S. 33, ss. 143-166.

YAZICI, Hüseyin, "Seyahatnâme", **TDVİA**, C. 37, İstanbul 2009, ss. 9-11.

YİNANÇ, Refet, "Dulkadıroğulları", **TDVİA**, C. 9, İstanbul 1994, ss. 553-557.

Yozgat Kent Tarihi, T.C. Yozgat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Yozgat, t.y, s. 1-2.

Yurt Ansiklopedisi, "Yozgat", C. X, İstanbul 1984, ss. 7626-7707.

YÜCEL, Yaşar, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları(1393-1402)**, TTK Yayınları, XXIV. Dizi, S. 6, Ankara 1989.

YÜNER, Recep, "1871 ve 1907 Yılları Arasında Yozgat'ta Etnik ve Dinî Yapı", **III. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı (03-05 Mayıs 2018)**, ss. 1147-1159.

Tezler

AKKOR, Mahmut, **1. Dünya Savaşı'nda Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2013.

ARSLAN, Nebahat Oran, **1. Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri ve Bunların İadeleri**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003.

BAYAR, Yener, **1873-1875 Orta Anadolu Kıtlığı**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.

CANSIZ, İsmail, **Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.

ÇATLAKKAYA, Berna, **Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda Şehit Düşenler: Akdağmadeni Kazası Örneği**, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2019.

EKİNCİKLİ, Mustafa, **Türk Ortodoksları (Başlangıçtan Millî Mücadele Sonuna Kadar)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1990.

ESÜNTİMUR, Nigar, **Yozgat ve Çevresinden Yapılan Ermeni Tehciri ve Yargılamaları (1914-1923)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

GAMSIZ, Abdullah, **Milli Mücadele Döneminde Yeni Yozgat Gazetesi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2002.

KAYMAZ, Sümeyye, **Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Şehit Olan Boğazlıyan'lılar(Vefayata Mahsus Vukûat Defterlerine Göre)**, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2018.

KÖSE, Cüneyt, **Boğazlıyan'ın 1 Numaralı Şer'iyye Sicili (H. 1306-1321/ M. 1888-1903) Transkripsiyon ve Değerlendirme**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994.

KURTULGAN, Kürşat, **Balkan Muhacirlerinin Konya Vilâyetine İskânı (1923-1933)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2010.

METİN, Rafet, **XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme(Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir ve Keskin Örneği)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

ÖZÇELİK, Mücahit, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Yabancı Esirler**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

SERT, Ekrem, **Mısır Kıptî Kilisesi ve Günümüzdeki Durumu**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2017.

ŞENER, Celaleddin, **1921-1922 Yıllarında Yayınlanan Yeni Yozgat Gazetesine Göre Yozgat ve Çevresinin İdari, Sosyal, İktisadi ve Adli Yapısı**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2002.

TUĞLUCA, Murat, **Ankara: Vilâyetin Resmî Gazetesi (1870-1921)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

Sözlükler

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, 31. Baskı, Ankara 2015.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1993.

Türkçe Sözlük, (Haz: Hasan Eren-Nevzat Gözaydın-İsmail Parlatır-Talat Tekin-Hamza Zülfikar), Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. I, Yeni Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988.

Türkçe Sözlük, (Haz: Hasan Eren-Nevzat Gözaydın-İsmail Parlatır-Talat Tekin-Hamza Zülfikar), Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. II, Yeni Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1988.

İnternet Kaynakları

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>(Erişim Tarihi: 06.09.2023)

<https://www.haberturk.com/haber/haber/974906-yozgat-depremi>(Erişim Tarihi:24.02.2022).

<http://ktp.isam.org.tr/salname/sayilar.php?sidno=D02806> (Erişim Tarihi: 29.10.2021).

<http://lugatim.com/s/%C3%87%C4%B0R%C4%B0%C5%9E>(Erişim Tarihi: 26.03.2022).

<http://lugatim.com/s/filik> (Erişim Tarihi: 16.05.2022).

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90540---0017.jpg> (Erişim Tarihi: 25.06.2023).

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90574---0001.jpg> (Erişim Tarihi: 25.06.2023).

<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty04807.pdf>. NEKTY04807.

http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=yozgat&rw=48&lm=IUNEKABDUL&isd=true,(Erişim Tarihi: 25.06.2023).

<http://www.osmanlicagazeteler.org/Sayfa.php?il=Yozgat&GazeteID=Yozgad>(Erişim Tarihi: 10.04.2023).

<https://dijitalkutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/details/1407>
(Erişim Tarihi: 04.04.2023).

<https://docplayer.biz.tr/8531427-Demografi-nufus-meselelerine-sosyolojik-bir-bakis-ders-i-giris-doc-dr-didem-danis-galatasaray-universitesi-sosyoloji-bolumu-ddanis-gsu-edu.html>(Erişim Tarihi: 22.04.2022).

<https://www.iienstitu.com/blog/demografik-ne-demek>(Erişim Tarihi: 09.06.2022).

<https://www.msb.gov.tr/SehitBilgiKapisi/SehitListesi>(Erişim Tarihi:17.02.2023).

<https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi>(Erişim Tarihi:17.02.2023).

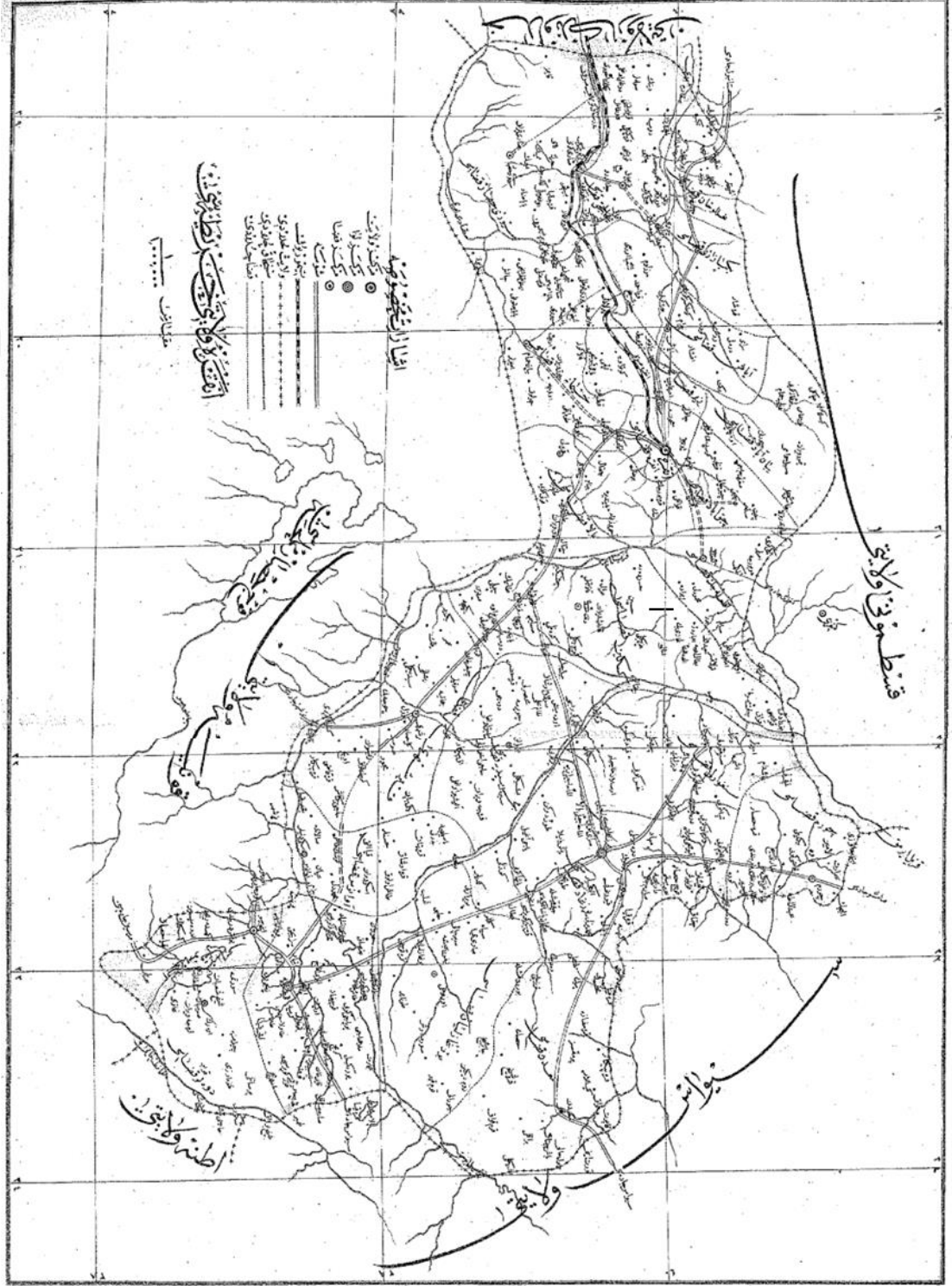
<https://www.nvi.gov.tr/osmanli-donemi>(Erişim Tarihi. 13.08.2021).

<https://ty.tuik.gov.tr/Request/DetailRequest?reqId=NvfCrG1xk3wDBkx8j2umQ2Z8R1GNkzzFjzQHT8MfhltRB9kLQjRm/yoYqis7IMO6>(Erişim Tarihi:05.09.2023).

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic02c002/ink050/mmbd01ic02c002ink0500672.pdf>(Erişim Tarihi:28.04.2023).

<https://www.youtube.com/watch?v=hRe-Oj85eM4>(Erişim Tarihi: 22.11.2023).

EKLER

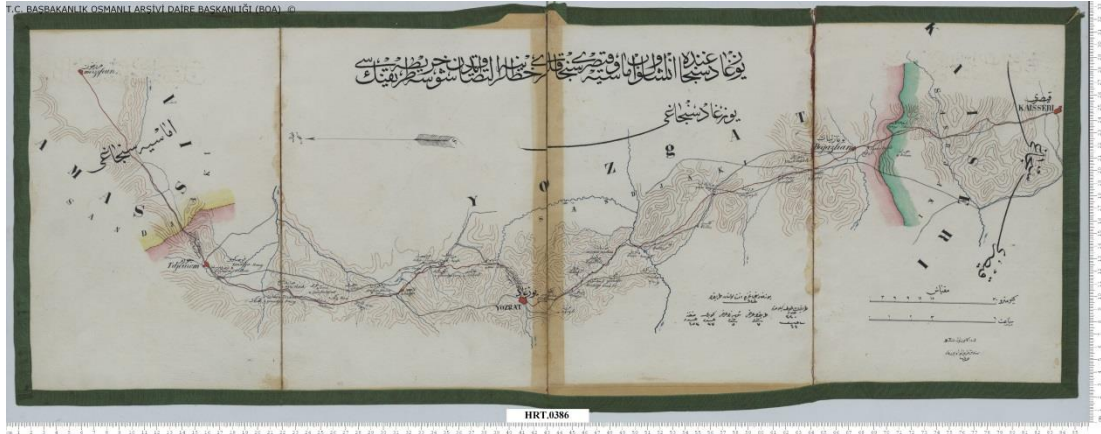

Harita 1. 1893 Yılı Ankara Vilâyeti Haritası⁸³⁵

⁸³⁵ AVS. H.1311/M.1893, Def'a 12, s. 375-376.

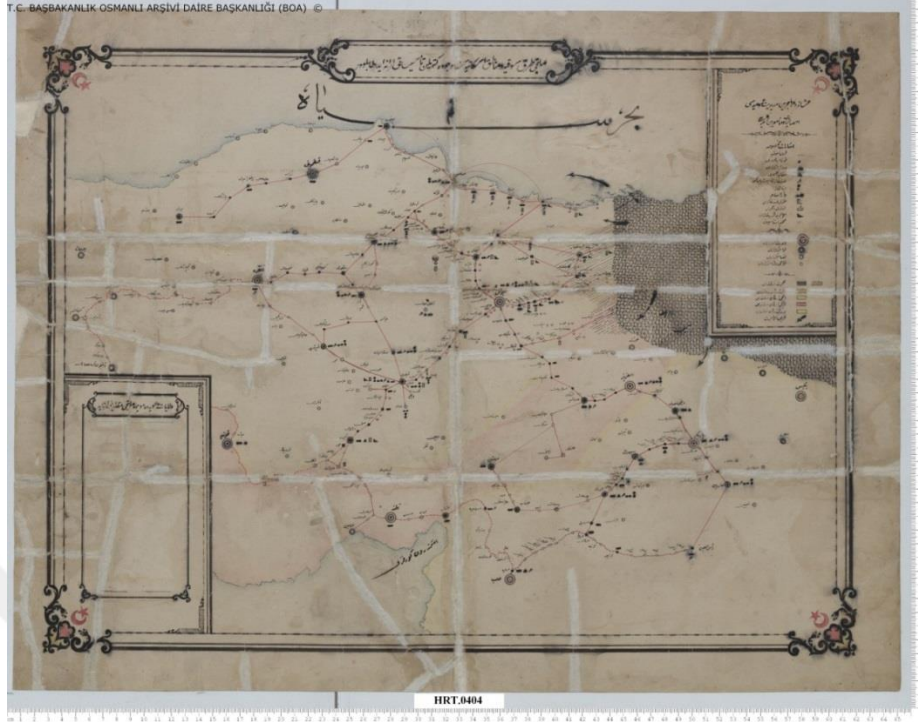
Harita 3. 1898 Yılı Memaliki-i Mahrusa-i Şahane'nin Taksimat-ı Mülkiyesini Mübeyyin Haritadır.⁸³⁷

Harita 4. 1923 Yılı, Osmanlı Devleti Asyası; Kuzey, Amasya'dan Kayseri'ye giden ve Yozgat'tan Geçen Şosenin Geçtiği Yerleri Gösteren Harita; Akarsu, Dağ ve Yol Üzerindeki Kasabalar Gösterilmiştir.⁸³⁸

⁸³⁷ BOA. HRT. h. 2577.(H.18.10.1315/M.12.03.1898).

⁸³⁸ BOA. HRT. h. 386. (H. 29.12.1341/M. 12.08.1923).

Harita 5. XX. Yüzyıl Başlarında Kuzeydoğu ve Anadolu'dan Gelen Göçmenlerin Aralarında Zozgat'ında Bulunduğu Yerleşim Yerleri; Sevk Yolları, İşe Merkezleri, Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler.⁸³⁹

Harita 6. Memalik-i Mahruse-i Şahane'de Mevcut Demiryolu ve Şose Yollarını Mübeyyin Haritadır.⁸⁴⁰

⁸³⁹ BOA. HRT.h. 404/ Ölçek. 1/1800000/ (H. 29.12.1341/M. 12.08.1923).

The image shows two pages of a handwritten Ottoman census document from 1912. The document is written in Arabic script and is organized into a grid format. The left page contains the title '1912 Tarihinde Yozgat Sancağı'nda Din ve Mezhebe Dayalı Kadın ve Erkek Nüfusu Cetveli' and the beginning of the data table. The right page continues the table with columns for 'Erkekler' (Men), 'Kadınlar' (Women), and 'Toplam' (Total). The data is categorized by district (Sancağ) and religious group (Din). The districts listed include Yozgat, Çarşamba, and others. The religious groups listed include Müslümanlar (Muslims), Hıristiyanlar (Christians), and others. The numbers are written in Arabic numerals. The document is aged and shows signs of wear, including some staining and discoloration.

1912 Tarihinde Yozgat Sancağı'nda Din ve Mezhebe Dayalı Kadın ve Erkek Nüfusu Cetveli⁸⁴¹

⁸⁴⁰ BOA. HRT.h. 2577.(H.18.10.1315/M.12.03.1898).

⁸⁴¹ BOA. HSDHADB. 5/48/1. (R. 28.12.1327/M. 12.03.1912).

Yıl	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Müslim	106.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1
Gayrimüslim	106.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1
Toplam	212.2	216.2	216.2	216.2	216.2	216.2	216.2	216.2
Erkek	106.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1
Kadın	106.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1
Ortalama	106.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1
Diğer	106.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1	108.1
Toplam	212.2	216.2	216.2	216.2	216.2	216.2	216.2	216.2

DHLLN.EK.00066.00031.001

1923 Yılı Yozgat Vilâyeti Müslim ve Gayrimüslim Nüfusu Gösterir Cetvel⁸⁴²

⁸⁴² BOA. DH. İ. UM. EK. 66/31/7. (H. 29.12.1341/M.12.08.1923).

Yozgat Hükümet Konağı Önü ve Saat Kulesi⁸⁴⁴

⁸⁴⁴ <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90574---0001.jpg> (Erişim Tarihi: 25.06.2023).

Yozgat İlisu Kaplıca İlisu Hamamı ve Hamam Köyü⁸⁴⁵

⁸⁴⁵ <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90540---0017.jpg> (Erişim Tarihi: 25.06.2023).

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı : Meral ŞAHİN

Uyruğu : T.C.

Doğum Yeri ve Tarihi: .

Tel :

E-posta :

Yazışma Adresi :

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi, Tarih Öğretmenliği	06.07.1992
Yüksek Lisans	Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı	24.05.2001

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
05.01.1993- 13.01.1997	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen
13.01.1997- 21.08.2017	Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörlüğü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı	Okutman
21.08.2017-	Yozgat Bozok Üniversitesi, Boğazlıyan MYO. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı	Okutman
Görevde	Yozgat Bozok Üniversitesi Rektörlüğü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı	Öğr. Gör.

YABANCI DİL: YÖKDİL 55.000 (06.04.2018)